

Sovyetler'de Özgürlük

ANTHONY BARNETT

İletişim Yayınları

SOVYETLERDE ÖZGÜRLÜK
Anthony Barnett

İletişim Yayınları/68
Politika Dizisi/5

1. Baskı İletişim Yayınları İst. 1988

Kapak Grafiği : Ümit Kıvanç
Kapak Baskısı : Ayhan Matbaası
İç Baskı : Teknografik Mat. A.Ş.
Kitabın Orijinal Adı : Soviet Freedom, Picador, 1988.

ANTHONY BARNETT

SOVYETLERDE ÖZGÜRLÜK

Çevirenler:

Dilek Hattatoğlu ve Erol Özbek

İletişim Yayınları

Klodfarer Cad. İletişim Han. No 7. Cağaloğlu-İSTANBUL

Tel: 520 14 53-54-55

Anthony Barnett İngiltere'nin önde gelen radikal gazetecilerinden biridir. Diğer gazetelerin yanısıra, **The Guardian** ve **New Statesman**'da yazıyor. **Iron Britannia** (Demir Britanya)'nın yazarıdır.

Her beş yılda bir, Tüm Sovyetler Birliği Genç İzçilerinin Buluşması, Karadeniz kıyısında yapılır. 1987 yazında Sovyetler Birliği'nin yaşları on ile ondört arasında değişen en azimli çocukları resmigeçit için toplandı. Resmi bildirge, yetişkinler tarafından yazılmıştı. Metin okunmaya başlandığında çocuklar şöyle bağırdı: «Katıl-mı-yoruz! Protesto ediyoruz!» *Moscow News*, o sırada ışıkların karartıldığını ve bunun «TV kameramanlarını öfkeden kudurttuğunu» yazdı. Fakat çocuklar platforma akın etmişler ve mikrofonları ele geçirmişlerdi. Bir kız mikrofona şu sözleri haykırdı: «Yoldaşlar! Özgürlük için savaşmamız gerek!»

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Açıklamalar	11
Önsöz	13
Açıklık Göründü	19
Rusya	24
Kim Gider Oraya?	29
Özgür Basın	35
Intourist'ten Gına Gelir	39
Rust Olayı	41
İlk Yaklaşma	47
Nella'nın Gözüyle	49
Moskova	54
Rus Ekonomik Mucizesi	58
Sovyet Tezatlari	67
Glasnost'un Doğuşu	72
İçimizdeki Küçük Monarklar	76
Çernobil	78
'İmkansız' 'Asla'	88
Brejnev	89
Kıskançlık	97
İçlerine Doğmuştu	99
Nixon'un Rusyası	112
İyi ve Kötü	119
Pozhivem Uvidim	120
Korku, Yaygın Korkaklık ve Utanç	128
Yaşlı Bolşevik	133
Petrova'nın Hikayesi	137

Onu Sevmişlerdi	140
«Partimiz İki Sınıfa Dayanır»	144
İradenin Stalin Birliği	153
İnsanlığın Yüzkaraları	161
«Anlayamazsın-Çünkü Hür Bir İnsansın»	164
Bir Kötümser	172
Büyük Sürpriz	172
Birinci Cevap: Kurulu Düzen	175
İkinci Cevap: Gidecek Başka Yer Yok	179
Üçüncü Cevap: Kamuoyunun Gözü Önünde İş Yap	186
Sivil Toplum	199
Onların Sistemi ve Bizim Sistem	201
Üç Avantaj	212
Sihirli Kimlik	213
Tencere Yuvarlanmış	218
Rus Fundamentalizmi	226
Grev Mi?	229
Üzücü Bir Öykü	233
Kim Kimi Tutuklar?	235
Fiyatlar	242
Doğu Avrupa	245
Dengedekiler	247
İki Temel Güç	250
Rock'ın Rolü	257
Sovyetler Birliği'ne 1960'lar Geldi	264
Yirmi Yıllık Bir Fark	283
Şeytan	285
Kuşak Farkları	289
Nella'nın Cevabı	293
Lenin'in Suratı	295
Sözler ve Eylemler	299
Kadınlık Görevi	317
Yedi Düşünce	325
Ayrılış	342
Sadece Başlangıcın Başlangıcı	346
Kronoloji	347
Dipnotlar	348

AÇIKLAMALAR

Aslında bunlar açıklama değil. Moskova'da görüş-tüğüm kişilerin çoğu, adlarının kullanılmasını isteme-diklerini söylediler. Eski Bolşevik bile, yeraltı tecrübesi-ni ortaya çıkardı. Sovyetler Birliği dışında yaşayanla-rın çoğu da vize veya iş nedeniyle isimlerinin açıklan-mamasını istediler. Bu yaygın sakınganlık, Sovyet re-formlarının katetmesi gereken yolun uzunluğunu gös-teriyor. Bu ayrıca, konuşmaları ve önerileri için adla-rını anarak teşekkür edebileceklerimin listesinin de, adını anamadıklarına adil davranmış olmak için faz-lasıyla kısa tutmama yol açtı. Böylece onların hepsi-ne birden teşekkür ediyorum: Hepsine, yani gazeteci-lere, doçentlere, komünistlere, bankerlere, seyahat acen-tama ve herşeyden önce de Moskova ve Leningrad'da beni evinde misafir edenlere.

Bununla birlikte özellikle teşekkür edeceklerim de var: Tamara Kate'e yol gösterici merakı için, Pica-dor'dan Geoffrey Mulligan'a bu kitabı yayınlanmasını sağladığı için, **Financial Times**'tan Patrick Cockburn'a ve **Guardian**'dan Martin Walker'a Moskova'da kapıla-rın bana açılmasına yardımcı oldukları için, Joan Burc-hardt'a bana gazete kupürlerini gönderdiği için ve Guy Boanas'a bilgisayar sorunlarımı hallettiği için.

Ve anılmaktan hoşlandığı adıyla Sovyet'e, ondan

kitabın 'Ayrılış' bölümünde sözediyorum ve onun gibi taslak metnini hızla okuyarak bana ayrıntılı ve yararlı yorumlarını belirtenlere koca bir teşekkür: John Berger, Hugh Brody, Eleanor Herrin, Judith Herrin, Nick Lampert, Zores Medvedev, Valerie Mendes, Francis Wheen ve aynı zamanda kitabın öteki yazarı olan Nella Bielski'ye.

Hugh Brody'ye (övgülerden hoşlanmıyor ama) sağlam fikirleri için özellikle teşekkür etmek istiyorum. Judith Herrin'e de; **Sovyet Özgürlüğü** baskı altında yazıldı; en azından benim için bu işi bir zevk haline getiren O oldu ve eğer okuyucu kitabı keyifli bulursa bu büyük ölçüde J. Herrin sayesinde.

ÖNSÖZ

Moskova'da birşeyler değişiyor. Yeni adamlar (ama hemen hemen hiç yeni kadın yok) «kansız bir devrimle» sonuçlanacağını söyledikleri siyasaları oluşturuyorlar. Onlar, 1917'den sonra seleflerinin yaptığı gibi, dünyanın örgütlenmesine bir çözüm bulduklarını iddia etmiyorlar. Stalin'in 1930'ların sonlarında yapabildiği gibi zorla da olsa Avrupanın diğer ülkelerine yetişeceklerini de iddia etmiyorlar. 1960'ta Kruşçev'in yaptığı gibi, kendi toplumlarının ekonomisi bu hızla büyümeye devam ederse yirmi yılda Amerika'yı geride bırakacakları palavrasını da sıkıyorlar. Bunlar zafer ya da başarı hırsıyla yanıp tutuşuyorlar, şunu kabullenmişler:

Aksine onlar toplumlarının başarısızlıklarının acısını çeken, diyalog ve gerçek eleştiri çağrısı yapmış önderlerdir ve aynı zamanda da Mikail Gorbaçov'un kendi sözleriyle, şunu kabullenmişler.

«Hiç kimsenin son kararı verme hakkı yoktur».

Hedefleri, perestroyka yani yeniden inşadır. Kullanacaklarını söyledikleri araçlar ise ekonomik ve siyasi demokrasi ve glasnost ya da açıklık. Bunlar güzel sözler. Ama eylem de var: Yasalar, siyasalar, silahsızlanma, başarılı filmler, gazetelerde çıkan canyakan hakiki eleştiriler. Evet, böylesi kelimeler, kamuoyu önünde söylenmesi cesaret isteyen sözlerdir. Ama bir kelime var ki söylenmemiş kalma yolunda. Glasnost, demokrasi, inisiyatif, yeniden inşa, katılım, yasal haklar ve insan hakları, bütün

bunlar aynı zamanda «özgürlük» demekten kaçınmanın bir yolu.

Yeni kelimelerin arkasındaki güdü nedir? Özgürlüğe, «kapitalist kölelik»ten farklı bir yoldan yaklaşma girişi mi? Yoksa değişime önceden sınır koyan bir çelik engelin işaretleri mi? Yeni önderlerin amacı gidebildikleri kadar ileri gitmek mi, yoksa mümkün olduğunca azını vermek mi? Geçenlerde çıkan kitabı perestroyka'nın sonuç bölümünde, Gorbaçov şöyle diyor: «Biz, özgürlüğün, gelecek yüzyılda dünyanın her yerinde mutlak hüküm sürmesini istiyoruz». İyi hoş ama Gorbaçov'un kendi ülkesinde bu yüzyılın geriye kalan yıllarında özgürlük umutlarının gerçekleşme ihtimalleri nedir?

1987 yazında, aklımda bu genel soruyla, neyin değiştiğini, değişimin neye benzediğini ve niçin gündeme geldiğini görmek için Moskova'ya gittim. Bu kitabın ilk birkaç bölümünde, Nella Bielski'nin orada bana sunduğu eşsiz fırsattan sözedeceğim. Uçağım alana indikten birkaç saat sonra, Sovyetler Birliği'ne ilk kez geldiğim halde, Moskova'da bir mutfakta patates soyuyordum ve herkesin ne kadar iyi giyimli olduğunu, ama musluğun oldukça kötü damladığını gözlemlemiştim.

Moskova'daki gelişmelerin tarihi bir dönüm noktasında bulunduğu şeklindeki sezgimiz artık doğrulanmış görünüyor. 1987 başında, reformcular Komünist Parti'ye «demokrasi» getirdiler; hazıranda ben ayrılırken, Merkez Komite Plenumu perestroykanın özünü oluşturan ekonomik ve yasal reformları kabul ediyordu. «Devrim» başlatılmıştı. Geriye çok daha güç bir görev olan programın uygulamaya konması kalıyor.

Nella, iki hafta kaldı ve hem kenti bana öğretti hem de arkadaşlarının pek çoğu ile tanıştırdı. Aşağıdaki sayfalar, bu kritik anda Nella'nın arkadaşlarının ve diğer Sovyetlerin duygularının bir kısmını yansıtıyor. Bu kitap, konuşmalara, argümanlara ve füze anlaşmalarına ayrıca gazete yazılarına, filmlere, nükleer güç santrallerindeki patlamalara, siyasi açıklamalara, istifalara, grevlere ve

halkın bunlara tepkisine dayanıyor. Bu kitap ayrıca, umutlar ve tutkular üzerinedir ve yaşanmakta olan değişimlerin bir tablosunu vermek üzere yazıldı. Edebiyat yaşamın deneyimlerini daha özlü ve yakından yansıttığı, «oloji»ler ve «nomi»ler maddi gerçekliği yorumladıkları iddiasındadır. Herneyse, bu kitap hiçbirine girmiyor. Belirli bir modele dayanmıyor ve yerlerden çok fikirlerin bir gezi kitabı halinde. Tıpkı hayat gibi, iyi ya da kötü, gözlem, anı, hikayeler ve analizler burada birbirine karışmış durumda.

Olmayan şey ise istatistikler. Bu, onları etkileyici ve faydalı bulmadığımdan değil, sadece Sovyetler Birliği'nde günümüzdeki istatistiklerin toplamı — özellikle çalışan insan sayısı, ya da çalışanların gelirlerinin ne olduğu gibi temel konularda — Sovyet gerçeklerine eşit olmadığı için.

Öte yandan bu sayfalarda epey tarih var, çünkü SSCB'deki insanlar, bizim Batıda hiç alışık olmadığımız ölçüde tarih konuşuyorlar ve sanki nefes değil de tarih soluyorlar. Glasnost dönemindeki ilk ateşli polemiklerden biri Stalin dönemine ilişkindi. Bazıları Brejnevci diye nitelenebilecek olan dört önde gelen profesör, Yuri Afanasyev'in 1930'lara ilişkin yorumunu protesto ettiler. «Perestroyka» diye yazdı dört profesör, «yıkıcılık değildir, yapıcılık demektir, tarih biliminde yeni doruklara yükselmek demektir». Afanasyev'in cevabı, bu formülasyonun «anti-kalığı»na karşı bir kükreyişi:

Perestroyka elbette yapıcılığı gerektirir ama yapının kurulacağı arsa boş değildir. Perestroyka halen işgal altındaki yerde, gayet yerleşik ekonomik, siyasi ve ideolojik yapılarla dolu bir yerin yeniden inşası demektir... Muhaliflerim bana, yeni ekonomik yönetim yöntemlerinin eskileri yıkılmaksızın nasıl kurulabileceğini gösterebilirsinler bakalım. Bürokrasi yıkılmaksızın demokrasi nasıl üstün gelebilir?... İlkel klişeler, kasdi suskunluklar ve hatta çarpıtmalar orta-

dan kaldırılmadan Sovyet toplumunun yeni tarihi hayaline nasıl ulaşılabilir.¹

Bu küçük bir örnek ama geçmişle gelecek arasındaki füzyonun ne denli patlayıcı olduğunu gösteriyor. Mesleğini savunmak için, akademik arşivci «bürokrasi yıkılmaksızın nasıl demokrasi üstün gelebilir?» sorusunu sormak zorunda olduğunu hissediyor -bu soru ise bir iktidar sorunudur, yani kimlerin, hangi yöntemlerle yönettiği sorusudur.

Sovyetler Birliği'nde tarih ve bugünün içiçe oluşunun bir nedeni, bizzat Sovyet kimliğinin kendisinden emin olamayışındır. Dışarda bizler, Ruslardan sözetme eğilimindeyizdir. Sovyetlerden değil. Slavlar — Ruslar, Ukraynalılar, Beyaz Ruslar — Sovyet nüfusunun yaklaşık dörtte üçünü oluşturduğu halde, toplam nüfusun sadece yarısını Ruslar oluşturuyor. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde 15 cumhuriyet ve toplam 280 milyonu aşkın nüfus içinde, çok daha fazla sayıda ulusal azınlık vardır. Bir ekonomik program olmanın çok ötesine geçtiği için perestrojka, bu kimlik sorununu çözme girişimi olarak da görülebilir: Sovyet insanların ne tür bir halk olduklarının ve dünyanın öteki halklarıyla nasıl bir ilişki içinde olmak istediklerinin belirlenmesi.

Bazıları için Moskova bu dev gövdenin başıdır, başkaları içinse kalbidir. Öyle ya da böyle kollar ayaklar başka yerlerdir. Tıpkı Çehov'un taşralı üç kızkardeşi gibi, başkenti yaşanacak tek gerçek yer olarak görenler kadar, başkente içerleyen, başkenti horgören ya da görmezden gelen pekçok Sovyet vardır.

Ben sadece Moskova'da bulundum, bir de Leningrad'a kısa bir yolculuk yaptım. Genel olarak, söyleyebilirim ki, konuştuğum insanların çoğu hâlâ gerçekten bir değişim olacağını ümit edip etmeme konusunda kararsızdı. Çeşitli yaşlarda pekçok insanla konuştum, sonra İngilizce gazeteleri ve çevirileri iştahla okudum. Glasnost'a apaçık düşman birisiyle buluşmayı çok istemiştim ama olmadı bir

türlü, belki de malum nedenledir. İşçi sınıfından bir aile ile başbaşa bir tartışma yapmak da nasib olmadı.

Ama bu sınırlar içinde bile haziran yolculuğumun beni, derin sulara, bazen dondurucu ama hep çok ilginç derin sulara götürdüğünü gördüm. Bu, orada ne olduğu konusunda bir röportajdan ziyade nelerin tehlikede olduğu ve şimdi sahnede bulunan büyük güçler üzerine bir tartışma oldu. Sadece onların değil, bizim tarihimizin ve böylelikle bizim geleceğimizin de araştırılmasına dönüştü.

Okuyucuyu, aynı zamanda Moskova'nın reformlarının iç ve dış nedenlerinin bir soruşturması olan bu entelektüel yolculukta bana katılmaya çağırıyorum. Bu yolculuk bazı kesin fikirlere ve iddialara sahiptir ama bu türden tüm diğer keşif seferleri gibi yarım kalacak. Daha önemlisi, Sovyetler Birliği'ndeki durumun kendisi — yeni devrim — dramatik bir kararsızlık içindedir. Umudum, okuyucunun, bunun yarattığı ve Genç İzcinin Sovyet yoldaşlarına yaptığı özgürlük çağrısında gayet iyi billurlaşan heyecanı, korkuyu, hoşnutluğu ve gerginliği paylaşmasıdır.

AÇIKLIK GÖRÜNDÜ

1987 Martında Paris'e kısa bir gezi yapmıştım. İner inmez, Charles de Gaulle havaalanından Nella Bielski'ye telefon ettim, sadece merhaba demek için. Beni, bir tek atmaya çağırdı. Nella, «muhalif» ya da göçmen değildir. Nella 1961'de Fransa'ya geldi, çünkü bir Fransız gazeteciye aşık olmuştu ve Moskova'da evlendiler. Bu iş Kruşçev döneminde oldu, Nella SSCB'den ayrılma izni alırken büyük güçlük çekmedi. Bu, Sovyet vatandaşları olarak kalabilmesi demekti ve böylelikle onun ki düzenli olarak ülkesine girebilmesine izin verilen bir göçtü. Son beş yılda ne zaman buluşsak onun ülkesinden konuşmaktaydık.

En canlı hatırladığım konuşma, Londra'dan Bristol'e yapılan bir tren yolculuğundaydı. İngiliz kırı, Inter-City 125'in geniş panorama pencerelerine yansıyıp geçerken, Nella'ya niçin Sovyetlerin seçkinler için özel dükkanları kaldırmadıklarını sordum. Böylesi ayrıcalıklar verimsizlik kaynağı olsa gerek; savunduğum fikir buydu. Biz bunu, verimsiz seçkinlerin sistemin «üzerinde» oldukları ve halk eğitimine, sağlığına vs. hiçbir ciddi katkıda bulunmadıkları İngiltere'den biliyoruz. Eğer ayakkabıların dağıtımından sorumlu Sovyet bürokrati, iş arkadaşlarından, karılarından ve ailelerinden gelen ve ayakkabıların erişilmezliği yollu yakın-

malardan oluşan bir salvoya katlanmak zorunda kalırsa, muhtemeldir ki ertesi yıl ayakkabıların dükkanlarında bulunmasını sağlamak zorunda kalacaktır. Ama eğer, kendilerinininki gıcır gıcır, niçin nüfusun geri kalanının ayakkabılarını düşünmeleri gereksin ki? Bu minvalde sürdürüyordum. Özel dükkanlar kıtlık dönemi süresince parti önderleri için kurulmuştu. Ve ben, Vietnam'da parti görevlileri kahvelerde veya fabrikalarda çalışanlardan daha yoksul olduğu için, böylesi imtiyazların haksız olmadığı görüşünü dinlemiştim. İkna edilmeden kalmama rağmen, bu argüman hiç değilse pratikti. Ama Vietnam'da kıtlıklar vardı, oysa SSCB artık hayatın temel ihtiyaç mallarında ilkel darlıklar çekmiyordu. Böylelikle, bir parti imtiyazı rejimi, gereksiz farklılıklar yaratan, hatta kıtlıkların yaratılmasına yardım eden, motivasyonu tüketen, öncelikleri çarpıtan, verimsizlik doğuran ve ziyankarlığa neden olan eşitsizliğe tekabül ediyor olsa gerek kısaca...

Nella, bana nutuk fırsatı tanımayacaktı. Daha iyice havaya girememiştim ki haddim bildirildi. «R»lerini yuvarlayarak dedi ki, «Sen RRRusya'yı anlamıyorsun. Oraya gitmen ve kendin görmek gerek.»

Nasıl katılmazdım bu fikre? Bürokrasilerden iğreniyorum ve oraya gitmeye katlanamayacaktım. Ama niçin değişmemiş olsun?

Belki, bana bu konuşmayı, yeni, hızlı Paris treni hatırlattı. Tren, Nella'nın yaşadığı banliyöye doğru yol alırken, bu sefer bizzat Gorbaçov'un benim anladığım türden değişikliklere girişmesi konusunda Nella'nın ne düşündüğünü merak ettim. **Pravda**, Parti'nin 27. Kongresinden önce aldığı binlerce şikayet ve öneri mektubundan birini, bir eski Kazanlı komünistin mektubunu yayınlamıştı geçenlerde. Kazanlı komünist şöyle yazıyordu:

Biz artık, partinin, sovyetin, sendikanın, yönetimin ve hatta bazen Komsomol görevlilerinin bile özel kantinlerini, özel dükkanlarını ve özel hastanelerini kullanarak mevcut toplumsal eşitsizlikleri derinleştirdikleri olgusuna gözlerimizi kapayamayız... Bırakın patronlar normal dükkanlarda herkesle birlikte kuyruğa girip beklesinler. Ve o zaman belki, nihayet bizi fazlasıyla bunaltan bu kuyrukların sonunu göreceğiz.

Pravda, bu mektubun yayınlanmasına imkan tanıdığı için azarlandı. Ama orada, ta Volga'da benim kendime sorduğum sorunun aynısını soracak denli aptal en azından bir eski iyi parti üyesinin bulunduğunu hissetmek ne güzeldi.

Ben de, çocuklar ve hayata ilişkin geleneksel sohbet biter bitmez, dedim ki,

«Nella, Rusya'ya gidecek misin?»

«Niye birlikte gitmeyelim? Bir makale yazabilirdin.»

Nella, gözlüklerimin arkasından gözlerimdeki pırlıttıyı gördüğünü ileri sürüyor. Ben de hatırlıyorum, daha o an Moskova'ya gideceğimi anlamıştım.

Nella, yeniliklerle ilgili haberleri inanılmaz ölçüde kuşkuyla karşılıyordu. Ona ilk kez ne zaman gerçekten birşey gerçekleştiğini düşündüğünü sordum. Rusya'da bir tiyatrodaki çalışan «son derece sovyetik» bir bayan arkadaşının Paris'i ziyaretini anlattı. Herhalde şaşkınlığım çok belli oluyordu ki, Nella durdu ve «Arkadaşım Moskova Sovyeti'ndendi» dedi. Yeterince sovyetik olduğu açık,

«Nella,» demişti arkadaşı. «Özgürlükten başımız dönüyor». Oysa Moskova'ya döndüğünde bavulları havaaalanında didik didik aranmıştı.

Nella'ya yeni önderlikte özgün bir yan olduğunu

ilk kez, Gorbaçov'un yazarlara demecinin Time dergisinde yayınlanan alıntısını okuduğum zaman düşündüğümü söyledim. Gorbaçov, ABD'nin asıl korktuğu şeyin Moskova'nın nükleer gücü değil, SSCB'de demokrasi olasılığı olduğunu söylüyordu. Ve Washington'un, kendisinin, yani Gorbaçov'un boynunu da tıpkı Kruşçev'inki gibi kırmak için bürokrasiye güvendiğini ileri sürüyordu.² Bunu, kadınların ve parti üyesi olmayanların kilit görevlere yükseltilmesi çağrısını yaptığı Ocak 1987 demeci izledi. Ben yeni önderliğin, nitelik değişimi peşinde olduğunu ve sadece eski maço Kremlin aygıtında bir nöbet değişiminden ibaret olmadığını düşünmeye başladım.

Ama bunun böyle olup olmadığını görmeye gitmek... Hah! Birkaç hafta sonra, bilet bulmayı denedikten sonra defterime şunları yazıyordum:

«Moskova'ya başka herhangi bir büyük kente gider gibi gitme fikrindeyiz. Resmî gezideki bir grupla gitmek istemiyoruz. BASIN yazılı küçük sarı plastik kartım var ama resmen gazeteci olarak gitmek istemiyorum. Basın kartına ben yalan söyleme ruhsatı diyorum. Ama bu ruhsatı da burunlarına dayamayacağız. Biz, yalnızca birer birey olarak gitmek istiyoruz. Nella'nın arkadaşlarından başlayarak insanlarla konuşma fikrindeyiz; amacımız yürürlükteki değişimler hakkında yazmak. Sanki sadece, nelerin olup bittiğini bileceğini sandığım insanlarla açık veya yayınlanmamak koşuluyla görüşmeler ayarlayacak ilişkilerimin bulunduğu Washington'a nasıl gidebilirsem; şimdi de Nella ve ben Rusya'ya aynı şekilde gitmeyi umuyoruz. Nasıl benzer bir ziyaret için ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan izin ya da işbirliği istemeyeceksem, Sovyet Elçiliği'ndeki Basın Ataşesine de yanaşmayacağım. Başlangıç için, resmi bir çevirmene ihtiyacım yok. Glasnost'u

sınamak ve — artık «açıklık»ın başkenti sayılan — Moskova'ya kendi başımıza gitmek istiyoruz.»

Köşe başındaki seyahat acentası Moskova'ya gruplardan bağımsız ziyaretler için bilet kesemezdi. Böylece Progressive Tours (İlerici Turlar)'a gittim. Onlar yapabiliyor, böylesi yolculukları Muhammed Bey diye birisi zaten düzenliyor. Bu konuda yetkiliydi ve bizim gibi ziyaretçiler için Moskova'da iki tür otel bulunduğunu açıkladı. Birinci otelin bir odasına günde 45 ruble ödeniyor. Diğerinde ise bir oda günde 80 ruble. Ben, hazıranda ucuz olan otel odası bulunup bulunmayacağını sordum. Makul bir soru. Otel bulmak için telefon edebilecek miydik?

Muhammed Bey bana baktı ve güldü.

Gülüştü kibardı, bakışını ise asla unutmayacağım. Bana, 7 yaşında bir çocukmuşum gibi baktı.

«Rusya'daki otellere telefon edemezsiniz.» Tekrar güldü. «Otellerden rezervasyon yapan Intourist'e teleks çekmelisiniz. Oteller Intourist'e, O da bize bilgi verir.»

«Ama allahaşkına», dedim, «Büyük fiyat farkı var. Ricamızın 'acil' olduğunu belirtin lütfen.»

«Benim Moskova'ya çektiğim bütün telekslerin üstünde ACİL yazıyor», diye yanıtladı.

Her şeyin önceden saptanması isteniyor, ancak rezervasyonlar kabul edildiğinde vize için başvurabilirim ve bu vizede tüm gezi uğraklarının belirtilmesi gerekiyor. Bir kentte, aralıksız iki haftadan daha fazla kalmama izin yok. Elçilik, vize başvurusundaki bilgilerin, Intourist tarafından yapılan rezervasyonlara uyup uymadığını kontrol ediyor. Sonra vize verilecek ve önümüzde açıklık olacak.

RUSYA

Avrupalı olmanın bir tanımı da Rusya'nın ağır soluğunu doğusunda hissetmek olsa gerek. Rusya kış uykusundan uyanan ayı mı? Ciğerlerinden gelen ses emboli şişmesinin soluksuzluğu mu? Tarkovski'nin uçsuz bucaksız bozkırları okşayan ve bizi köklerimize çağırın rüzgarının iççeğişi mi? Bu ağır soluk, tehditkâr mı, demode mi, yoksa ilham verici mi? Mesajı geçmişten mi geliyor, gelecekten mi?

Kim, SSCB'den habersiz olabilir ki? Ama SSCB'nin anlamı dünyanın her yerinde aynı değil; oysa ABD bu açıdan ne kadar farklı: Güney Amerika'da, Hindistan'da, Tokyo'da ve bizzat Moskova'da benzer bir etki yapar. Gerçi ABD ile olan tecrübeler ve ABD'nin etkisi elbette ki, durumdan duruma değişiyor, ama herbiri diğerlerinin Amerika'sını aşağı yukarı bilir ve daha geniş anlamda ABD'nin eşsiz global nüfuzu hakkında ortak bir kavrayış vardır. Bu Sovyetler Birliği için böyle değil. Amerikalılar, onu, Kuzey Kutbu'nun öte yakasından kendilerine doğrultulmuş bir füze bataryası olarak düşünüyor. Çin için SSCB, başarı ve başarısızlığın, güçlülüğün ve zayıflığın, bir süper güç modelinin ve şeytanın şaşırtıcı bir karışımı. Latin Amerika Sovyetleri, kavramsal bir çelişki, ama dolarsız Amerikalılar olarak görüyor; Hindistan ise uygun müttefikler olarak. Son olarak kendini dünyanın — bu, ilk olarak kendisinin çevresini dolaştığı dünyanın — merkezi olarak görmek isteyen Avrupa'ya Rusya, bir yarımada, bir kıtanın uzantısı olduğunu hatırlatıyor. Ancak Sovyetler Birliği ayrıca Kuzey Atlantik İttifakı üyeleri için, büyük Öteki'dir ve SSCB'nin muazzam varlığı dünyanın tanımlanmasına yarar. Bu nedenle, onun soluğu değiştiğinde, belki biz de değişeceğiz. Ve

Rusya birdenbire **değişti** de. Rusya'da olanlar bizi ilgilendiriyor; sadece silah anlaşmaları ve barış bakımından değil, bunlara önemsiz demek gerçi epey güç, ama uygarlığımızın dayanağı hakkında ne düşündüğümüz ve kim olduğumuzu sandığımız bakımından da.

Glasnost başarılı olmalı mı — Sovyetler Birliği bir «açık» toplum olmalı mı — bu, bizdeki kapalılıkları da etkileyecek. Ve eğer Sibirya SSCB'nin siyasi Gulag'ı olmaktan çıkarsa, eğer Moskova kitapçıları **İlk Çember** ve **Doktor Jivago**'yu satarsa, eğer Rus ansiklopedileri Troçki ve Stalin'in hakiki hikayesini yazarsa, eğer Sovyet fabrikaları kendi yöneticilerini gizli oyla seçerse ve eğer aile şirketleri ve restoranlarda özel girişim olabilirse, SSCB ne tür bir yeni Öteki olacak?

Bunların çoğu, mümkün olan gelişmeler artık. Elbette ki bunlar, grev hakkına şimdiden sahip olduğun anlamına gelmiyor (Batı'da şu günlerde grev hakkı rağbette olduğundan değil elbette) ve herşeyden önce — aynen her diğer şekilde olduğu gibi — Parti'nin iktidar tekeli ve bu tekele eşlik eden imtiyazları değiştirmez bunlar. Ya da belki de gerçekten değişmeden kalacak olan Rusya Ana olacak...

Bir pencere azıcık aralanıverdi; bir pencere ki önceden, hayran olmanız ya da hor görmeniz için boyanmıştı, ama bakmak için kullanılmazdı. Şimdi bu pencere kısmen bir ayna, kendimize açılan bir pencere oldu.

Benim için, bu pencere Kremlin 1968'de Çekoslovakya'nın işgalini emrettiğinde kalıcı bir duyguyla kaplanmıştı. Bu darbeye, Avrupa'da herhangi bir sosyalizm hareketini görebilme — hiç değilse ömrümün ilk, daha aktif yıllarında — umudu sona erdi. Sosyalizmden, ağır devlet denetimini, bürokratik ataletsizliği ve

işçi hareketinin cehaletinin yanısıra kopkoyu merkezi planlamayı anlamıyorum. Benim için sosyalizm, popüler düşüncenin sosyalizm ile bağlantılı saydığı hemen herşeyle çelişiyor, sosyalizm sadece özgürlük, eşitlik, adalet ve ortak yarar duygusu değil, ayrıca halkın, ister devlet ister büyük sermaye tarafından, kendi hayatından uzaklaştırılmasından çok kendi hayatı üzerinde iktidara sahip olmasıdır da.

1968'de, Prag Baharı, ekonominin kolektif denetimi ile demokrasinin bir bileşimini vaadediyordu. Oysa daha fazla özgürlük sunan, hâlâ kapitalizmdir. Bu nedenle adaletsizlikleri ve alçaklıkları ne olursa olsun, onun içerden çökmesini savunmayı daha çok yeğliyorum. Siyasetle ya da yazınayla ya da gerçekte yaratıcılığın herhangi bir türüyle, iş yaratımı dahil, ilgileniyorsanız, o zaman demokrasi her şeyden daha önemli olur. Sosyalist bir bakış açısından bile Batı en iyidir. Bu, Kremlin'in Prag Baharını ezme tarzının pekiştirdiği bir dersti.

O gün, oda arkadaşımın beni uyandırdığını hatırlıyorum; kapımı deli gibi çalmış ve dehşet içinde, «Ruslar Çekoslovakya'yı işgal etti,» demişti. Sık sık insanların, Kennedy'nin öldürüldüğünü duydukları anı nasıl tüm ayrıntılarıyla hatırladıklarını söylediklerini işitmişsinizdir. Ben, Kennedy olayını da hatırlıyorum. Ama Kennedy, pöh, gerçekten sahte bir umuttu. Prag Baharı ise tek bir adamdan çok daha büyüktü. Ve farklı bir tür örnek sunuyordu: Ne bir «büyük gücün» örneğiymiş ne de insanlığın yeni önderinin kutlanmasıydı. Çek deneyi daha basit bir şey söyledi; halk ülkesinde kendini kendi evindeymiş gibi hissetmeliydi. Eğer istiyorsanız, ukelâlıklara son verme sürecini başlatma fırsattı da diyebilirsiniz.

Gorbaçov'un Kennedy'yle karşılaştırıldığını duydu-

ğumda homurdanmam bu nedenledir. Sözlerinin önemi ülkesinin artık daha az yönlendirmeye ihtiyaç duyduğunu söylemesinden geliyordu; bu, «öncü ülke» olmaksızın farklı sosyalizm türlerinin birarada yaşamasının kabulüdür. Sovyetlerin artık farklı davranıp davranmayacakları sorusu henüz cevaplanmış değil. Ve bu bizim sorunumuzdur, bir siyasi şeklin değişmesiyle ilgilidir.

Benden daha uzman biri, yeni Sovyet önderliğinin başlatınayı amaçladığı ekonomik değişimler konusunda bilgiye gerek duyacaktır. İlki Lenin'in 1920'lerin başlarındaki Yeni Ekonomik Politika'sı olmak üzere, pek çok sosyalizmi reforme etme girişimi oldu. Lenin'inkinden Kosigin'in 1965'teki gevşeme politikasına, 1970'lerin başındaki Polonya'ya kadar, bu reformların hepsi ya geri püskürtüldü, ya da kendileri tükendi. Sadece iki reform girişimi ayakta kaldı bugüne kadar. (Şimdiki Çin reformları henüz çocuk sayılır): Yugoslavya'nın girişimi 40 yıl sürdü ve sonuçları itibarıyla, ülkeyi felaketin kıyısına getirdi. Macar deneyi ise halkına sadece en iyi yaşama standardını vermekle kalmadı ayrıca Doğu Avrupa'daki en büyük kişi başına nakit borcu da yükledi ve fahiş fiyat artışlarını başlatması yakındır. Sosyalist reform bilançosu hemen hemen tamamen olumsuzdur.

Reform, bürokrasi ve piyasa arasında bir evlilik anlamına gelir. Kimisi bunun ateş ve suyu evlendirmeye çalışmak olduğunu söyler; ilişki bir türlü yoluna girmez. Başkaları ise sözkonusu piyasalar arasında ayırım yapar. Alışveriş yaptığınız tüketim mallarının bulunduğu bir «ürünler piyasası» vardır. Bu, tayına bağlamanın olmadığı ve pek az sübvansiyonun bulunduğu bir piyasa olabilir. Sonra, «emek piyasası» vardır. Emegin dağılımına — kim, nerede, hangi sayıda çalıştırı-

lıyor — piyasa güçlerine göre mi yoksa idari kriterlerle mi karar verilmeli? Üçüncü olarak da, «sermaye piyasası» vardır. Yatırımların dağılımına sadece kâr temelinde mi karar verilmeli? Bazı uzmanlar, bir emek piyasası olmaksızın etkili bir ürün piyasasının olamayacağını, emek piyasasının da işleyebilmesi için bir sermaye piyasasının gerektiğini savunuyorlar — ki bu da kapitalizm demektir. Diğerleri ise, birinde bir piyasa varken diğerinde olmayabileceğini veya hatta devlet sektörü egemenliğinin küçük bir sermaye piyasasıyla birarada bulunabileceğini öne sürüyorlar.

Bunların tümü epey soyut. Açık olan şu: Şimdiye kadar kalkışılan bütün reformlar, ekonomik değişimi siyasi reformdan ayırmaya yöneldi. Bunlar piyasayı hiçbir bağımsız eleştiri ve argümana açık olmayan sadece özerk siyasi örgütlere izin veren bir monolitik, tek parti rejimiyle evlendirme girişimleriydi. Böylelikle Çin'de 1986 sonundaki öğrenci gösterileri derhal ezildi; reforma son vermek için değil, ekonomik değişimin siyasi muhalefetlere karşı bağışık olmasını garantilemek için.

Bu sınırlı ekonomik reform kataloğunun tek istisnası Prag Baharıydı ve 20 yıl önce SSCB, Prag Baharının yakaladığı siyasi boyuta izin vermeye hazır değildi. Bununla birlikte, 20 yıl çok uzun bir süredir ve Kremlin'de yeni bir idare ortaya çıktı. Moskova artık demokrasinin ekonomik yeniden inşa için aslî olduğu konusunda ısrarlı. Bu, öncelikle siyasi ve kültürel olarak yeni ruhtu; Nella da ben de kendi farklı tarzlarımızda sınamayı istedik. Bu deneyin sonucunu, insanların ceplerinde ne olup bittiği belirleyecek. Biz ise insanların kafalarında ne olup bittiğini öğrenmeye gittik. Bu gezi, üstyapılara yapılan bir yolculuk olacaktı.

KİM GİDER ORAYA?

Böyle bir geziyi ilk yapan biz değildik. Moskova'ya gitmenin uzun bir tarihi vardır. Sadece arkadaşlar değil yol arkadaşları da boldur bu tarihte ve oraya sempatileriyle, önyargılarıyla gitmişlerdir. Bu kişiler, sosyalizmin anavatanına, faşizme ve emperyalizme karşı destek vermeye veya Kremlin'in sistemini bir dünya modeli olarak tanımlamaya ve savunmaya ve hatta kutlamaya gittiler.

Sosyalizmin anavatanına hac yolculuğunu ilk yapanlardan biri 1920'de Bertrand Russell'dı. Onun yazdıkları bugün de, çeşitli bakımlardan bir SSCB'ye ziyaretinin en öndegelen kayıtlarından biridir. Russell, beklentilerinin, kendisini gerçekler karşısında körleştirmesine izin vermemiştir. Durumu, «daha iyi bilen» Marksistlerden ya da sadece SSCB'nin «daha iyi olması»nı isteyen sosyalistlerden daha açık seçik görüyordu. Sosyalistler arasında Amerikalı gazeteci ve «devrimci» Lincoln Steffens de vardı, Steffens, SSCB'ya ikinci yolculuğundan sonra 1919'da söylediği sözle ünlüdür: «Geleceğe gitmişim ve bu gelecek işliyor».³

Russell, böyle olmadığını yazdı. «Komünizmin temel fikirleri hiçbir surette uygulanmaz değildir ve eğer gerçekleşseydi, insanlığın iyiliğine sonsuz katkıda bulunacaktı.» Fakat şu yargıya varıyordu ki, «Rusya'nın ve Bolşevizmin Ekim devriminden beri gösterdiği tüm gelişmenin üzerine çöreklenmiş trajik bir uğursuzluk var.» Düşünür, Sovyetler Birliği'ne ilişkin yeni tavrını «elden geldiği kadar muğlaklığa yer bırakmayacak şekilde» ilan etti:

Komünizmin dünya için gerekli olduğuna inanıyorum ve Rusya'nın kahramanlığının, insanla-

rın umutlarını komünizmin gelecekte gerçekleşmesi açısından vazgeçilmez öneme sahip bir şekilde alevlendirdiğine inanıyorum. Varolmasaydı nihai başarının ihtimal dışı olacağı mükemmel bir girişim olarak değerlendirilen Bolşevizm, insanlığın tüm ilerici kesiminin minnetini ve hayranlığını hak ediyor.

Fakat, Moskova'nın komünizmi kurmayı hedeflerken kullandığı yöntem bir öncü yöntemidir; kaba ve tehlikeli bir yöntemdir bu ve yol açtığı muhalefetin bedelini hesaplamayacak kadar gözüpektir. Ben, bu yöntemle istikrarlı veya arzulanır bir komünizm şekli kurulabileceğine inanmıyorum. Bugünkü durumdan yola çıkınca bana üç şey mümkün görünüyor. İlki Bolşevizmin kapitalizm güçleri tarafından nihai bir yenilgiye uğratılması. İkincisi, Bolşeviklerin zafer kazanması, ancak bu süreçte ideallerinin tümünü yitirmeleri ve bir Napolyoncu emperyalizm rejiminin oluşması. Üçüncüsü, uygarlığın mahvolacağı ve bütün uygarlık biçimlerinin (komünizm dahil) unutulacağı bir sürekli dünya savaşıdır⁴.

Russell'ın yaklaşımının niçin tüm dünyanın tepkisini çekmesinin kaçınılmaz olduğunu anlamak kolay. Kapitalizmin tamahkârlığına ve ikiyüzlülüğüne karşı uzlaşma bilmeyen düşmanlığıyla Russell, sağcılara ve liberallerin çoğuna savaş açmıştı. Sovyetler Birliği'ne hoşgörü gösterilmesi gerektiğini ifade ederkenki yalnızlığı ve cesaretiyle Fabianları ve Sosyal Demokratları ürküttü. Bolşeviklerin başarısızlığını ortaya koyuşundaki amansızlıkla, solu öfkeliendirdi. 1920'de Russell, inatla şöyle diyordu: «Rus başarısızlığı kabul ve analiz edilmeli... Ben Rusya'yı ziyaret eden pekçok Ba-

tılı sosyalistin gerekli gördüğü gizlilik komplosuna giremem.» Bir hanım dostuna yazdığı bir özel mektupta ise ifadeleri daha renkliydi:

Ne düşüncede, ne sözde ne de eylemde özgürlüğün zerresi kalmadı. Aygıtın ağırlığıyla, kurşun bir örtünün altında kalmışım gibi boğuldum ve ezildim. Ancak bu sıralar Rusya için en uygun yönetimin bu olduğunu düşünüyorum. Eğer Dostoyevski'nin karakterlerinin nasıl yönetilmesi gerektiğini kendine sorarsan, anlayacaksın. Yine de korkunç. En basit köylüye varana kadar bir sanatçılar ulusu onlar; Bolşeviklerin amacı onları mümkün olduğu kadar sanayici ve Yankee yapmak.⁵

Russell'ın, devrimin Ruslar için korkunç olmasına rağmen gerekli, bizim içinse fazlasıyla korkunç olduğu, Rusya dışındaki herhangi bir yerde bir model olarak karşı olunurken, Rusya'da desteklenmesi gerektiği şeklindeki tavrının başkalarınca paylaşılması güçtü. Sadece müthiş bir felsefi kendine güven ve aristokrat bir terbiye böylesine galaktik bir uzaklığı sürdürebilirdi. Birbiriyle böylesine kötü bağdaşan tavırları aynı anda almak ve hem komünizmden yana hem de komünistlere karşı olmak, kamuoyu önünde görüş savunmanın kurallarına tümüyle ters düşmektir.

Russell'ınki eşsiz bir ayrılık türüydü. 1973'te yazdığı «Devrim Turistleri» adlı makalesinde Hans Magnus Enzensberger, ziyaretçilerin çoğunluğu ve mevcut sosyalist gerçekler arasındaki bir başka ayrılığa dikkat çekmişti.

Bu ülkelere yönelik tavırlarının veya görüşle-

rinin ne olduğu hiç farketmiyor -ve körü körüne bir özdeşleşmeden zehir saçan bir horlamaya uzanan bir yelpazenin bir ucundan ötekine koşuyorlar- hükümler daima **dışardan** geliyor. Kısa bir süre sosyalizm havası koklayıp dönenlerin hiçbiri, tanımlamaya kalkıştığı sürecin hakiki bir tarafı değil.⁶

Sovyetler, sanki en gizli yanlarını gözlemlerine açtıkları izlenimi verdikleri ziyaretçilerin bile içeriye gözetilmesini önleyen özel bir sistem oluşturmışlardı. Enzensberger, böylesi bir uzaklığın örgütlü bir şekilde korunması için kilit aracın **delegatsiya** yani yabancı «misafir»lerin idare edilmesi için icadedilmiş delegeleler sistemi olduğunu belirtir. Genellikle, masrafları Sovyetler tarafından karşılanan ve emirlerine özel olarak eğitilmiş çevirmenler (ki onlar da otel personelince ve başka devlet görevlilerince gözetlenir) verilen delege, sadece ziyaret etmesinin bile başlı başına bir şans olduğu bu toplumun kendisinden ayrı tutulur.

Her yere ama özellikle de kendilerininkinden daha yoksul ülkelere giden sıradan turistler bir boş zaman aralığında ve belki her zamankinin dışında bir lüksten yararlanırlar. Büyük kısmı, mesela Fas'a gittiğinde oradaki işçilerin yüzlercesinin kurşunlanmış olduğundan haberdar değildir. Ama pek az turist, otelin yüzme havuzundaki ya da kumsaldaki partinin yerli halkın «gerçek yaşamı» olduğunu düşünür. Öte yandan, bir devrimci ülkeye giden devrimci turist, bir fabrikayı ziyaret eder, belki bir özel okulu da görür ve çok çok kendisine çocukların söylediği şarkılar dinletilir, belirlenmiş yolculuk programının dışına çıkması zordur ve döndüğünde de kendisinden beklenen tüm toplumun ve o toplumdaki hayat seviyesinin bir yo-

rumudur. Russell'in gösterdiği gibi, insanın kendi kararını kendisinin vermesi imkansız değildir. Fakat insan delege statüsünü ne kadar rahat kabul ederse, gördükleri de o kadar az olur.

İktidarı ele geçirdikten sonra hemen hemen hiç ülke dışına çıkmayan ve yabancılardan hastalık ölçüsünde tedirgin olan Stalin'in tersine, Kruşçev meraklı bir mizaca sahipti. Kruşçev 1954'ten sonra Rusya'nın Batı ile ilişkilerini geliştirmeye başladı. O zaman, SSCB' de de ticari geziler başladı. Sovyetler hâlâ yabancılara geniş bölgeleri yasak tutuyorlar. Ucuz turları bir tür rüşvet olarak kullanarak turistlerin refakatsız kalmalarını mümkün olduğunca önlemeye çalışıyorlar. Ama refakat yine de zorunlu değil. Sovyet turizmini ilk anlatanlardan biri, 1963'te bir Amerikan dergisi olan **Holiday** için SSCB'yi boydanboya dolaşmış olan Laurens van der Post'tur. Yazdığı **Journey into Russia** (Rusya'ya Yolculuk) bir best-seller olmuştu.

Post anılarının bir yerinde Karadeniz bölgesinin «ülke delegelerine» tepkilerini dile getiriyor. Delegele- rin büyük bölümü diğer sosyalist devletlerdendir. Romanyalılar eğlence peşindedir, Çekler pragmatiktir, Bulgarlar bağınaz, ama inançsızdır; Polonyalı ise hiç yoktur. Post Doğu Almanlar'ı itici bulur ama hepsinden kötüsü Batılı Komünist delegelerdir: «İçlerinde hiç neşe yoktu. Az yiyor, az içiyor ve hemen hemen hiç konuşmuyorlardı.»⁷

Nella gittikten sonra, Moskova'da geçirdiğim son hafta içinde, birkaç Doğu Avrupa ülkesinden gelme gruplardan insanlarla karşılaştım. Bana öyle geldi ki delegasyonlarının huzursuz mahkumlarıydılar -görünü- şe göre Batılılarla konuşmaları yasaktı, genç biri Batılılarla konuşmayı başarabilse bile yaşlı üyeler, göz-

lerini üzerinden ayırmıyorlardı. Bu hızla komünistler, yeryüzünde birbirine güvenecek en son insanlar olacak.

Ama, sosyalizme herhangi bir siyasi yakınlık ve ilgi duyan yabancı ziyaretçiler için asıl sorun **delegat-siya**'nın denetimlerinden çok sosyalizmin yaydığı sinsi cazibe, bahsettiği «dost»luğun özel statüsüdür. Bir kez, 1980'de Hanoi'ya yaptığım ilk ziyarette, beni ülkesinin «bir dostu» diye çağıran bir görevliyi düzeltmek zorunda kalmıştım. Ona bir yıl önce Çin'in gerçekleştirdiği grotesk işgale karşı Vietnam'ı desteklediğimi ama «Vietnam'ın dostu» olmadığını söyledim.

Hazlitt, «Üzerinde konuşabileceğimiz kusurları varsa, dostumu daha da çok seviyorum,» diye yazmıştı. Komünist devletlerin sunduğu dostluk titri, hiç de böylesi bir açıksözlülüğe veya hataların tartışılmasına çağırıcı değil. Aksine bu titr, taşıyıcısına bir tür tecrit edilmişlik statüsü yükler. Seni **onların** diplomatlarından biri olmaya davet eder. Günümüzde doğası gereği diplomasi, inandırıcı yalanlar söyleyebilen temsilcilerin mesleği olduğundan, bu davet sizin hiç değilse gerçek duygularınızı gizleyeceğinizi ve herşeyden önce tedirgin edici sorulardan kaçınacağınızı varsayar. En iyi koşulda bile, bir «dost» olarak siz, dış dünyaya karşı gayriresmi ve eleştirmekten uzak bir elçi işlerini göreceksiniz.

Nella, Moskova'daki arkadaşları ve hısımları arasında maskara olmamaya özen gösterdi. Ben de Batıdan gelen safdiller hakkındaki uzun tarihin farkındaydım. Böylece biz tüm resmi temas ve onaylardan kaçınma konusunda iki kat paranoyalı hale gelmiş olduk.

ÖZGÜR BASIN

Rusya hakkında yazı yazarlar başka nedenlerle de paranoyaya yakalanabilir. Batı basını körükörüne namussuzluk yapabilir. Tıpkı körükörüne savunanlar gibi, kendini düşmanlığa adanmış kişiler de dürüstlüğüne daha da zor görünmesine yol açar. Ziyaretimize hazırlanırken önyargının gayet yerinde bir örneği **Independent**'ta yayınlandı (bu, Britanya'nın resmi görüşünün organı olma rolünü Times'dan devralmış bir gazete). Örnek özellikle çarpıcıydı, çünkü **Independent**'in Moskova temsilcisi Rupert Cornwell, okunmaya değer cinfikirli ve dengeli bir gözlemcidir. Gazetenin Doğu Avrupa editörü Edward Steen ise aksine, olguların kendi yargılarına sorun çıkarmasına her zaman izin verebilen biri değil.

Gorbaçov, sağcı yorumcular için tam bir ikilem dayatan bir ülke olan Romanya'yı ziyaret etmek üzereydi. Romanya, Varşova paktı ülkelerinin diplomatik bakımdan en bağımsızıydı. İsrail'i tanımış, Pekin ve Moskova birbirlerine tehditler savurdıkları sırada Çin'le samimi ilişkilere öncülük etmişti ve Bükreş'e alışılmadık ölçüde dostça bir ziyaret yapan Nixon'u ağırlamıştı. Başkan Çavuşesku, Londra'daki bir resmi ziyaretinde Buckingham Sarayı'nda bile kaldı. Ama Batı tarafından bir hayli desteklendiği halde Romanya aynı zamanda Doğu Avrupa toplumlarının en Stalinist olanıydı.

Sosyalist sıfatını kullanan dört hırçın ve korkunç rejim var: Kuzey Kore, Arnavutluk, Romanya ve Birleşmiş Milletler'de Kamboçya sırasında oturan ve Demokratik Kampuçya diye anılan Pol Pot takımı. Bu dört rejimden son ikisi Hür Dünya tarafından doğru-

dan destek görüyor, hoş karşılanıyor. Oysa Moskova'nın dördüyle de **ilişkisi** ya tedirgin ya da açıkça düşmanca. Bu, «tarihin cilvesi» diye bilinen şeydir.

1973'te Bükreş'e kısa bir ziyaret yaptım ve bu kenti hakikaten uğursuz buldum. Ancak siyasi gerilim romanlarında okuyacağınız türden birşeydi: Soğuk, boş caddeler, korkunç kasvetli boşluk, insanın içini ürperten sürekli bir iç korku. Bu genel bir korkuydu ve muhaliflerin, gerçekten düzeni yıkmak istedikleri için, bir dizi gizli polis dinleme aygıtı üzerinden konuşmaya çalıştıkları diğer Doğu Avrupa devletlerindekiinden farklıydı. Romanya'da her yerde hem keyfi, hem her yere sinmiş bir terör kokusu vardı. Şimdi 15 yıldır nihayet ilk kez açık isyanların çıkması, nefret uyandıran bir rejimin gayet haklı sonunun -ve belki Gorbaçov'un ilk Doğu Avrupa bunalımının- işareti olabilir.

Romanya devlet Başkanı Çavuşesku ayrıca, **Economist**'in ifadesiyle, «kişisellik kültünü aile kültüne çeviren tek Avrupalı lider» oluşuyla ayrı bir yere sahip⁸. Karısı ve akrabalarının oluşturduğu geniş bir şebeke bakanlıkların başındadır, devlet komitelerini denetimleri altında bulundurur ve avanta işlerden menfaat sağlarlar. Ekonomiye etkileri fecidir: Muazzam planlar, başkente yapılan ve eski Bükreş'i yok eden (geçen yıl 17. yy'dan kalma bir kiliseyi yıktılar) gülünç anıtsal dev binalar, acınacak bir hayat standardı... Devliği ve namussuzluğuyla Romanya, bir Gorbaçov ziyareti için bir hayli nazik bir dekor sunuyordu.

Steen'in **Independent**'taki yazısı aşağıdakilerle başlıyordu:

Tıpkı arka ve yan cenahlarda destek işleri gören müfrezeler gibi, Sovyet bloku ülkeleri Gorbaçovlaştırıldı -hepsi, yani Romanya hariç.

«Gorbaçovlaştırma» ilk cümlede oyunu açığa vurur. Steen, Romanya'nın kişisellik kültürüne saldırıyı sürdürüyor, Rusya'nın katkıda bulunmak için yapabileceğini yaparak. Terimle «liberalleşme»yi kastettiği düşünülse bile, yine de yanlış. Doğu Almanya yeni Sovyet örneğine direniyor. «Gorbaçovlaştırılma» tarifinin Moskova'nın emrine tabi olmaktan uzak bulunan ve SSCB'nin şimdi denediği reformlardan bazılarına öncülük etmiş olan Macaristan'ı da kapsamaması düşünülemez. Steen sorunu pervasızca ele alıyor. Makalenin sonuna doğru, başlangıçta söylediğinin karşıtını beyan ediyor:

Öteki Pakt satraplıklarında (Gorbaçov'un) diplomasisine bakılırsa, Gorbaçov, değişimi ve gerçek bir istikrarsızlık riskini zorlamaya azimli değil -hiç değilse henüz değil.

Böylece de, diğer Doğu Avrupa ülkeleri zorunlu «Gorbaçovlaştırma»ya uğramaktan uzak gibi görünüyorlar, çünkü Rus lideri böylesi herhangi bir değişime karşı. Buna rağmen Steen'in son cümlesi en önemlisi:

«Bay Çavuşesku ve polisine, (halka) gözaçtırmayacakları konusunda güvenilebilir.» Güvenilebilir yani **Gorbaçov tarafından**. Böylece Gorbaçov, onların itaat etmesini sağlarsa da suçlanıyor, sağlamasa da.

Bu «Independent» («bağımsız») haberciliktir, yani haberden bağımsız. Hayatın kendisi tutarsızlıklarla doludur ve bu nedenle gazete yazılarının da tutarsız olması şaşırtıcı değildir. Ama, Steen'in yazısının başında ve sonunda birbiriyle çelişkiler bulunmasının sebe-

bi bu değil. Aynı önyargı yazının başıyla sonunu birleştiriyor: Doğu Avrupa ölkelerini «müfrezeler» ve «satraplıklar» diye tanımlamasında açığa çıkan bir önyargı bu. İlk terim, yürüyüş düzeni altında toplanma anlamı taşır, ikincisi de bir antik çağ imparatorluğunun illeri anlamındadır. Belki bunun iyi bir yazı olduğu farzedilebilirdi, ama sözkonusu ölkeler, kendi siyasi hayatları olmayan, Kremlin'den esinlenmeyen hiçbir şeyin yapılamadığı ölkeler, Sovyet sisteminin fuzuli garnitörleri olarak sıralanıyorlar.

Bu ölkeler özgür değil. Ama Gorbaçov, hangi güdüyle olursa olsun, kendi ölkesinde bazı değişimler yapmaya çalışırken, diğer sosyalist devletlerle ilişkiler kaymaya başladı. Hareket bir kez başladı mı, denetim altına alınması kolay olmayabilir.

Gorbaçov, onuruna toplanmış olan Romanya elitine hitap edip ölkesindeki glasnost ve perestroyka'yı anlattı. Eski Sovyet sistemi altında «gelişmemizin yavaşlamaya başladığını» anlattı. şunu belirtti: «İnsan, bizim siyasanızın amacı, aracı ve başkişisidir. Sadece halk bunu başarabilir... Bunu yapmanın tek yolu vardır ve bu da daha fazla demokrasidir.» Daha da ileri gitti:

İşin bir diğer yönü, yeteneksizliği ispat edilenlerin, zamana ayak uyduramayanların ve özellikle de ilkelerden ve dürüstlükten yoksun olanların, **akrabalık** ve kişisel kazanımları için uğraşanların uzaklaştırılmasıdır...⁹

Bir Romanyalı ise çok daha azını söylese kurşuna dizilebilirdi. Ve çok uzun sayılmayacak bir süre öncesine kadar bir Sovyet vatandaşı böylesi sözleri kamu önünde söyleme cesaretini biraz zor gösterirdi. Bu tip-

ten fikirlerin tehlikesizce ileri sürülmesine, Brejnev'in kızı ve onun elmas koleksiyonu hakkında anlatılanların çokluğu engeldi.

Böylece, Sovyet yaşamında, belki trajik biçimde dar, ama büyüleyici ve büyük potansiyel taşıyan bir alan açılıyor. Steen gibilerle tartışma ihtiyacı, Steen'in kötü bir gününe denk düşse bile, zihin bulandırıyor. Yol arkadaşının da, bağınaz düşman gözlemcinin de kapalı fikirlerinden kaçınmak gerek. Ziyaretçinin kaçınılmaz olarak belirli bir mesafeden öte Sovyet toplumuna yanaşamadığını hesaba katmak, yargıda bulunurken belirli bir denge gözetmeyi gerektirir.

INTOURIST'TEN GINA GELİR

Brejnev döneminde niçin insanların elmasların pırlıtısına kapıldıklarını anlamak zor değil. İnsanın içinde biriken intikam hırsının bir şekilde dışa vurulması gerek. Benim Intourist'e ilişkin tecrübem, Moskova'nın hüsrân derecesini yansıtmaktan uzaktı. Ama sinirlerimi yeterince yıprattı.

Vizeler için başvurmamıza imkân sağlayan başvuru numarasını almak bile uzun zaman sürdü. Biz, gecesı 45 ruble olan odalar (banyosuz) için bekleme listesindeydik. Aksi takdirde gecesı 80 rublelik odalar sözkonusuydu. **Onlar** (her kimse «onlar») karar vereceklerdi ve üstelik herhangi bir plan değişikliği için fazlasıyla geç olacak şekilde karar vereceklerdi.

Bu insanın tavrının rengini değiştiriyor. Glasnost'un sözünü ciddiye alıp sınamaya karar vermiştik. Fakat ne pahasına? Bana, tiksintiyi çağrıştıran bir kayıtsızlıkla davranılmasına çok kızayım. Bu beni ayrı-

ca, sinirlenmeyi hiç de istemediğim bir şeye sinirlenmemi sağlayarak sinirlendirir.

Vizeler ve yerler, yola çıkmamız gereken tarihten sadece iki gün önce okeylendi. Bunun normal olduğunu söylediler. Gerçekte normalden daha öte birşeydi. Mesela Margaret Gardiner, onur konuğu olarak konferans vermek üzere davet edilen Desmond Bernal'a SSCB'de eşlik etmeye karar vermişti. Gemiyle gitmeyi tercih ettiler. Ama Bernal, kararlaştırıldığı gibi orada değildi. Geminin köprüleri kaldırılırken yetişti.

Bernal, aşağıdaydı ve saçları dağılmış, rüzgara karşı bağırıyordu. «Vizem yok» diye feryat ediyordu, «bana vize vermediler. Beklemek zorundayım. Yapabildiğim kadar çabuk uçakla geleceğim.»¹⁰

Bu sırada gemi kalktı. Bu 1933'te olmuştu.

30 yıl sonra, 1963'te Laurens van der Post şöyle yazıyordu, «Vize almak başlıbaşına bir hikaye... Yola çıkmam gereken tarihten sadece 38 saat önce vize alabildim.»¹¹

Standart açıklamalar yetersiz gözüküyor. Bu, «kaos», «uyuşukluk», veya «bürokrasi» yüzünden değil. 50 yıldan daha uzun bir süre sonra, Intourist memurlarının üç nesli skoru bifiyor. Bu, insanları beklemede tutma, onları horgörerek davranma, politikadan öte birşey olsa gerek, üstelik Sovyetler Birliğine vardıkları zamanda kendi başlarına çok daha iyi becerebilecekleri programları değiştirmeyi istedikleri zaman insanlara kötü davranılıyor. Intourist, daimi bir davranış yapısı sergiliyor. Ama planlı olduğundan değil. Benze SSCB'de büyük bir uyarı yazısı olmalıydı:

SİZ - BURAYA GİRMEK İSTEYENLER - PLANLA-

MAKTAN VAZGEÇİN. Şunun farkına varmak zorunda kaldım: Batı toplumları ve Batılıların hayatı SSCB' dekinden çok daha örgütlü ve çok daha iyi planlanmış.

RUST OLAYI

Yola çıkmayı umduğumuz tarihten 6 gün önce Matthias Rust, küçük Cessna 172 uçağıyla oraya bizden önce gidiverdi. TV haber bülteninde, bir turistin çektiğı ve Rust'un uçağını Kızıl Meydan üzerinde uçarken ve St. Basil'in önünde yerde ilerlerken gösteren video kaydı yeraldı. Ben vize beklemekten yakınıırken, arkadaşlar Rust hakkında şakalar yapıyorlardı. Belki Rust da Intourist'ten yılmış biriydi... belki ben de sadece bir uçak kiralamalıyım; bu Moskova'ya varmak için hızlı bir yol gibi görünüyor. Aynı eğlence ruhu — ama daha yoğun bir takdir ile — bizzat Moskova'da da egemendi. Keyif, üç hafta sonra benim son sohbetlerimden birinde hâlâ besbelliydi. İlk günler, Moskova Sanatçılar Kulübündeki bir kabarede, bir komedyen, büyük bakanları deviren küçük bir uçağı canlandıran hareketleriyle seyircilerini kahkahaya boğuyordu.

Balon delinmişti. «Gelişmiş sosyalizm»in tımtırlıklı şişinmesi, âleme gülünç gösterilmiş değildi. Zaten gülünçtü. Rust, kendi kullandığı basit aracıyla eğlenen 19 yaşındaki biri olarak oraya uçarak bunu gösteriverdi. Rust'un başarısı Moskova'yı bir şekilde dış dünyaya katıvermişti. Bu, işin resmi denetimler kısmını dışlayan planlanmamış bir açılmaydı ve arkasında bir kuşak farkı yatıyordu. Sonuçta emekliye ayrılan Sovyet Silahlı Kuvvetler komutanı torununun oğlu olabilecek yaştaki Batı Almanın tam 3.8 katı yaşındaydı. Ortak Pazar yurttaşına şükran borçluyum: Yolculu-

ğumu normalleştirmeye yardım etti ve ortamı rahatlattı. Moskova, Rust'un Cessna'sının ardından gidilmesi daha kolay bir yer gibi görünüyor.

Rust, ayrıca Moskova'da kaldığımız ilk hafta boyunca enine boyuna tartışıldı. Nella'nın arkadaşlarından pek azı Rust'un bu işi kendi başına planlamış olduğuna gerçekten inanıyordu. Çoğunun kafasında sağcı komplo teorisinin (bu teori, Rust'un bir mini Kore jet felaketi yaratmasını sağlayarak, Batıyla yumuşama politikasına zarar verme yollu bir planın uygulayıcısı bir ajan olduğunu öngörüyordu) tersyüz edilmiş versiyonu vardı. Onlar, tersine, Gorbaçov'un müttefiklerinin, Gorbaçov'un ordu karşısında güçlenmesi için kasten uçağın geçmesine izin verdiklerini düşünüyorlardı. Ben, Rust'un kendi iradesiyle davranmış olabileceği yollu hissimi yerle bir eden isabetli bir yorumdan özellikle etkilendim. Ancak sonra, o yorumu yapan kadının bize bakışlarıyla görüş alanı içindeki her şeyi tutuşturabildiği rivayet edilen taşralı bir gence dair bir Sovyet gazetesinde yeralan yazılardan sözetti. Meydana gelen olağandışı tutuşturma olaylarının ve gencin garip gücünü doğrulamak için yapılması istenen testlerin listesini yaptı. Ben inanmadığımı ifade ettiğimde beni böyle şüpheci olmamam için uyardı - harikulade şeyler oluyordu.

Belki yaptığım ilk görüşmelerden biri olduğundan, belki de eleştirisi bu kadar özgün olduğundandır, ama sık sık onun iki yargısı üzerinde düşündüm. Rust'un uçuşunun başka biri tarafından planlanması mümkündür, ama Rust'un kendisi için hareket etmesi, inanılması imkansız birşey değil. Oysa bir başkasının kızgın bakışlarını ensemizde hissetmek mümkünse de, pek seyrek olarak bu gerçek bir tutuşmaya yolaçar. Ama, yoruma göre, biz bir kiralık uçakla Kızıl Meydan'a

uçan gencin kendi başına bunu yapabileceği fikrini reddetmeliyiz, ama taşra Rusyasının lazer bakışı yeteneğine sahip bir süper - genç yetiştirebileceğine inanmalıyız.

Pekçok Sovyet vatandaşı gibi Nella'nın arkadaşının da lkesinde canlı ve hâlâ yanan birşey olarak bireyin gücüne inanmak için yoğun bir arzu taşıdığını sanıyorum. Ama Nella'nın arkadaşı ayrıca böyle-si özgürlüğün bugünün dünyasında gerçekten varolabileceği noktasında yaygın bir inançsızlığı da paylaşıyor. Bu nedenle de bireye inanç, doğa üstü biçimlere bürünüyor. Bu, benim kanaatimce, Nella'nın arkadaşının spergen hakkındaki glnc haberlere omuz silkmeyi reddederken bir yandan da Rust hakkında herşeyi çok «bilir» oluşunu açıklayabilirdi.

Böyle-si düşüncelerden rahatsız oluyordum. Bunlar, kendimi üstün hissetmeme yolatılar. SSCB'deki hayatta resayet eden ukala Batılılardan nefret ederim. Peşinen aynı davranışların hiçbirini yapmamaya karar verdim. Ama tekrar tekrar aşıkâr bir drgrşllğn acısını çeken bir siyasi kültürle karşılaştım.

Bayan Thatcher da Moskova'ya bizden önce gitti ve özellikle önde gelen üç Sovyet gazetecisiyle yaptığı görüşme yüzünden onu sevdiler. Thatcher, Moskova'nın st düzey aktüalite yorumcularına, Rust'un hava savunma kurmaylarına yaptığını yaptı. Beceriksizce sorular sorduklarında sözlerini kesti, onları karşı sorularla bozdu, kayıtsız ve yordam yoksunu olduklarını açığa çıkardı ve şaşaalarını söndürdü. Televizyonda yayınlanması inanılmaz birşeydi ve bir siyasi sağlık belirtisiydi.

Bununla birlikte, Britanya'da Thatcher'ın tekniği tamamen aksi etki uyandırıyor. Thatcher, kendine soru yneltenleri manipüle ediyor, tamamen kle ruhlu

veya amacına hizmet eden gazetecilere şövalyelikler ihsan ediyor, diğerlerinin sözlerini kesiyor ve bu gibilere kızıyor ve hakkaniyetli bir tartışmayı önlüyor. Bununla birlikte Moskovalılar için bu yönünü duymak istemiyor. Onlara hak verdim ve Rusların «güçlü liderler»e hayran olduğunun iyi bilindiğini söyledim. Gülmelerini bekliyordum ama alınıp huylandılar. Benim için, Thatcher'ın Rusların ülkesinde yarattığı olumlu etkiyi takdir etmek mümkündü; ama onlar, Thatcher'ın benim ülkemde oynadığı rolden niçin hoşlanmamam gerektiğini görebilecek halde gözüküyorlardı. İroni yokluğunun, farklı perspektifleri takdir etme yeteksizliğinin acısını çekiyorlardı.

Amerikalılar da sık sık aynı eksikliğin acısını çekerler. Onlar herkesin de onlar gibi olması gerektiğini düşünürler. Ruslar ise başka hiçkimsenin kendileri gibi olamayacağını düşünürler. Hem Amerikalılar, hem de Ruslar, kendi durumlarını belirleyici olarak görür. Margaret Thatcher hakkındaki resmi Sovyet analizinin herhangi bir yanının doğru olabileceğini düşünmek, tıpkı Amerika'da herkes için bedava sağlık hizmetinin savunulması gibi, münasebetsiz bir sivilcenin — eğer en iyisi görmezden gelinecek talihsiz, belki de yüzeysel bir leke — sosyal eşdeğeridir.

Sovyet dargörürlülüğü, taşra zihniyeti değildir. Moskova'da Avrupa tiyatrosu müziği veya sineması üzerine bir tartışma, Paris'ten Milano'ya, Berlin'den Londra'ya öylesine bilgi yüklü ve kolaylıkla uzanır ki, Anglo Saksonları cehaletlerinden utandırır. Giorgio Armani'nin en son kreasyonlarını, Moskova'nın All Union moda merkezinde sunduğu bir moda defilesinde izledim. Geniş, modern izleyici salonunda dev harflerle yazılmış bir slogan asılıydı: YAŞASIN SONSUZ CANLILIK-

TAKİ ULUSLARARASI TEORİ MARKSİZM - LENİNİZM. Sloganın dibinde yumuşak bir rock müziğe uygun kedi adımlarıyla yürüyen mankenler, pastel renkli giysileri sunuyorlardı. Koleksiyon orijinal değildi, sıradan elbise olmak için fazlasıyla zekice hazırlanmışlardı ve pahalı elbise olmak için de yeterince gösterişli değildiler. İzleyiciler, gayet profesyonel tepkiler gösterdiler, görünür şekilde soğuktular ve alkışlarında da epey seçmeci davrandılar. Moskova, ikinci sınıf şeylere hayran olmayacak ölçüde bilgiliydi.

Aynı zamanda da Moskova toplumu siyasi bakımdan ikinci sınıftır. Sonsuza dek canlı kalmaktan çok uzak durumdaki uluslararası teorisi mumyalaşmış. Batılı bir gazeteci bana kendisi için Londra'da, Sovyet toplumu ve tarihi hakkındaki kitapları temin etmenin gayet kolay olduğunu ve bir süre sonra iyi mevkilerde bile olsalar, genç parti görevlilerinin, kendi dille-riyle, Moskova'da kendi ülkeleri hakkındaki çalışmaları aynı ölçüde kolaylıkla elde edemediklerini anladığını söylemişti. SSCB'de hiçbir farklı kitap, — ister uzmanlık, ister dengeli, ister çılgın, ister temel okuma için olsun — Batıdaki kadar kolay bulunamaz. İşin tuhaf yanı, aynı şey (artık Fransızca olmasa da) İngilizce ve Almanca olarak sürdürülmekte olan Marksist ya da sol teori tartışmaları için de geçerli gibi görünüyor. Sovyetler'de bunun yerine talimatla yazılmış yazılar, birşeylere teorik kılıf uydurma ve resmi, sınırlı tarihler var. Amansız bir perspektif yoksunluğu, de-file salonunu süsleyen türden sloganların ısrarla yinelenmesinden kaynaklanıyor.

Sonuç ne? Batı Avrupa'yı defalarca ziyaret etmiş olan bir iş kadını beni cidden, Birleşik Krallıktaki işsizliğin bir hurafeden ibaret olduğuna ikna etti. Bu kadın, dilediğiniz tüketim mallarını bulabilme imka-

nından öyle etkilenmişti ki ona karşı çıkmak için ağızımı açamazdım. Ailemde, kendisinden çok daha iyi eğitim görmüş ve Bayan Thatcher'in politikaları yüzünden ücretli işini kaybetmiş biri vardı ve milyonlarca kişiyi etkileyen işsizliğin kurbanlarında yarattığı moral çöküntüsünü ve güvensizliği gayet iyi bilirim. ABD'de sorun daha da büyük; yaklaşık 30 milyon kişi sefalet barajının altında yaşıyor. Amerika'da yoksul olmak, ezilmek ve hor görülmek demek. Ancak bu gerçeği Moskova'da tartışmak imkansız. Koşullar genelde o kadar kötü, toplum tatminsizliğin pençesinde öyle sıkışmış ki, başka yerlerdeki özellikle de Batı toplumlarındaki halkların bir kesimi için nasıl kötü şeylerin olabileceğini pekçoğu değerlendiremiyor.

Ara sıra ev sahiplerime, Moskova'nın bana Hanoi'yi hatırlattığını söyleyerek takıldım. Böyle bir söz kötü bir tad bırakıyor ve yüzlerin asılmasına yol açıyordu. Ama gerçektir değil. Sovyet petrolünün eşsiz yararı dışında her iki toplum da, Avrupa stili kent merkezlerindeki dökülen tarihi binalarıyla, köhne bir görünüş arz ediyor. Elbette ki büyük farklılık Moskova'nın zengin ve güçlü olması. Müttefiki olan devletlerde, kendi en kötü özelliklerinin büyütülmüş bir modelini kurma bakımından Sovyet nüfuzunun Amerikanınkiyle benzeşmesi bana çarpıcı göründü. Moskovalılar bütün bunları dinlemeye yanaşmıyorlar. Hatta, Amerika'ya karşı kazandıkları zafer yüzünden Vietnamlılara garaz duyduklarından bile kuşkulaniyorum. Hanoi'ye gidemiyorlardı ve gazeteci olarak Hanoi'nin neye benzediğini gidip görme imkanına sahip olduğumu öğrenmekten de pek hoşnut kalmadılar.

Rus dargörüştülüğünün başlıca kaynağı, yolculuk kısıtlamaları yüzünden ülkelere hapis halde olmaları. Ben, Moskova'daydım, gidip gelme serbestisine sa-

hiptim. Intourist bazı şeyleri güçleştiriyordu, benim ülkem ise güçleştirmiyordu. Ancak Moskovalı evsahiplerim hiçbir zaman Londra'yı veya Roma'yı veya Paris'i akıllarına estiğinde görmeye gidemeyeceklerdi; bütün harcamaları ödenmek suretiyle davet edilmeleri bile bunu değiştiremeyebilirdi. Kısa bir gezi sırasında, bütün masrafları tamamen karşılanan bilimsel gezilerde Batı'da konuşmak veya iş arkadaşlarını ziyaret etmek üzere davet edilmiş iki kişiyle tanıştım. Her ikisine de ülkeden çıkış izni verilmemişti. Özellikle ailesini ziyaret etmek isteyenler için uygulamalar düzelmektedir. Ama yolculuk belgeleri hâlâ iş arkadaşları ve kurumlar üzerinden alınmak zorunda. Sovyetlerin yolculuk yapabilmesi için hâlâ başkalarının izni gerekli.

Bu temel kısıtlama varlığını sürdürürken, Batıdan gelen bütün ziyaretçiler, SSCB'deki evsahipleri karşısında avantajlı durumda. Biz farklı bir havayı soluyoruz, tıpkı Batı Almanya'dan hareket ederek yasadışı olarak Sovyet sınırını geçmeden önce İzlanda'ya sonra da İsveç'e yasal şekilde uçan Rust gibi, dünya vatandaşlarıyız biz, onlar ise değil.

İLK YAKLAŞMA

«İnsanların kamu önündeki ve özel alanlarındaki davranışları arasındaki farklılığa dikkat etmelisiniz. Caddelerdeyken, yüzleri asık ve ifadesiz. Ama evlerindeyken, Avrupalılardan daha müsfik ve sıcaklar.»

Nella, ilk adımda, şaşırıp kalmamı istememişti. Taşyürekli göçmen bürosu memurundan ve amansız bir beş saatlik bagaj arayışından korkuyordu. Ama havaalanında her şey çarçabuk halloldu. Nella şaşırdı. İlk kez Nella'nın varış belgelerini istememişlerdi. Ama

Nella'nın beni uyardığı karşıtlık, görünüş ve gerçeklik arasındaki karşıtlık Moskova'yı sarmıştı; her şey farklı bir şeye dönüşebilecek gibiydi.

Uçaktayken ona, Stalin'in terörünü ilk ne zaman öğrendiğini sordum.

Nella, Kruşev'in Komünist Parti'nin 1956'daki 20. Kongresinde yaptığı konuşma sırasında öğrenciydi. Bu konuşma «gizli» olmasına ve aslında SSCB'de hâlâ yayınlanmamış olmasına rağmen, ülkenin dörtbir yanındaki yerel toplantılarda milyonlarca Parti ve Komşol üyesince okunmuştu. Bu toplantılardan birine devam eden daha büyük bir mezun öğrenci Nella'ya Kruşev'in söylediklerini anlatmıştı. Nella şaşırmış ve dehşete düşmüştü.

Ama, nasıl olur da milyonlarca kişinin tasfiye hareketleri sırasında öldürüldüğü, nüfusun beşte birinin kamplarda hapsedildiğı bir toplumda (SSCB'de 1950'lerin ilk yıllarında olmuştu bunlar) büyüyen biri bunları bilmeyebilir? Nella'nın ana babası bilmiyor muydu? Zeki bir öğrencinin kulağına, Kruşev'in gizli «ifşaat»ını fısıldayacak hiçkimse yok muydu?

«Sonradan babam savaştan hemen önce kendi ordu komutanının nasıl halk düşmanı ilan edildiğini ve buna gerçekte hiçkimsenin nasıl inanmadığını hatırladı. Bir de okulda bir kız arkadaşım vardı. Benim gibi onun da dersleri çok iyiydi. Zamanımızın çoğunu birlikte geçiriyorduk. Babasının mühendis olduğunu söylemişti. Ama babası hiçbir zaman evde olmuyordu, daima taşrada çalışıyordu. 'Niye baban böyle uzun süre yok oluyor?' diye sormuştum bir kez. Galiba 12 yaşındaydık. Bu soru onu çok üzdü. Bu konuda konuşmak istemediğini anladım. Ve bir daha hiç sormadım. Sadece bilinmeyen bir konu değıldi. Konuşulmaz bir

konuydu. Ama sonradan, eskiyi düşündüğümde arkadaşımın babasının bir kampta olduğunu anladım.»

Uçağımız inişe geçti ve uçak yaklaşırken alanlar ve ağaçlar görünmeye başladı.

«Göreceksin ki alanların organizasyonu bir karışadır. Ah, ülkem.»

NELLA'NIN GÖZÜYLE

Bir akşam, İngiltere'den arkadaşım Anthony ile Paris banliyösündeki evimde yemek yedim. Konuşmanın başlıca konusu, SSCB'de ne olduğuydu. **Kızılar** filmini hatırladık, John Reed ve kitabı **Dünyayı Sarısan On Gün** hakkında konuştuk. Arkadaşım, Reed'in naif olduğunu söyledi.

Değişiklik meraklısı biri olduğum için, bu arkadaşını ülkeme götürmek geldi aklıma, üstelik bu onun ilk ziyareti olacaktı. Gözlüklerinin ardından Anthony'nin gözlerindeki pırıltıyı gördüm. Rol dağıtımını yaptık: Anthony, asıl kaşif olacaktı, ben de kılavuz.

1961'de Rusya'dan ayrılışımdan sonra, orada her şey kötüye gitmeye başlamıştı. Bu görünüyordu. Her şey, yıldan yıla daha da kötüye gidiyordu. Ailemi ve arkadaşlarımı görmeye gidiyordum. Her gidişimde daha bir kaygılıydım. Her seferinde de daha bunalmış halde döndüm.

Moskova'daki Felsefe fakültesinde öğrenci olduğum sıralarda, bana «soyut hümanist» adını takınışlardı - ve bu bir iltifat değildi. Zamanla görüldü ki gidecek bir «soyut kötümser» oldum. Yine de, ayrılışımdan önceki tüm bir ay boyunca fevri gidiş kararım-dan neredeyse pişman olduğumu söylemem gerek. Ama

insan söz verdi mi tutmalıdır ve ben de verdiğim sözü tuttum.

Artık arkadaşım ve ben, burada, Moskova'ya giden bir uçaktaydık. Uçuş boyunca, arkadaşımı, gümrük ve polis formalitelerine hazırlamaya çalıştım. Bu manzara benim için son derece tanıdıktı. Öyle çok karşılaştım ki... Mesela, Anthony'ye, 1983'te Moskova'dan dönüşümü anlattım, Babamın kabrinden alınmış bir avuç ota elkoymuşlardı. Geçen yıldan kalma, karın örttüğü ve benim için koruduğu kurumuş otlardı. Bana, izinsiz tarımsal ürün ihraç edemeyeceğimi söylediler. Anthony'yi başka abeslikler ve eziyetlere karşı da uyardım. Kısacası, Anthony'nin, bu ülkeye girişte herhangi bir rahatlık beklememesini sağlamaya çalıştım.

Moskova havaalanında 3 Haziran 1987'de geçtiğimiz pasaport kontrolünde uygulanan prosedürden iyimser sonuçlar çıkarmak hiç de şart değildi, işleri gerektiği gibi yapmakla yetinmişlerdi. Bu benim için epey şaşırtıcıydı, Anthony'ye ise muhtemelen normal göründü.

Intourist'in bizim için oda ayırtmış olduğu Hotel Berlin'e ulaştık. Adlarımıza ayrıtılan iki oda yerine sadece bir tek oda bulduk. Akşam olmuştu ve sistemi biliyordum, beni bu gece konuk edebilecek arkadaşların adlarını aklımdan geçirmeye başladım. Ve o sırada günün ikinci sürprizi gerçekleşti: Resepsiyondaki bayan, sorunu telefonla 15 dakikada hallediverdi.

Savoy diye anmaya alıştığımız bu eski otelin salonunun köşesinde bir doldurulmuş ayı vardır. Bu ayının çok daha temiz görünmesi beni hayrete düşürdü. Ayıyı yenilemiş olmalılar. Ayının karşısında bir gazete tezgahı vardır. Hemen birkaç gazete satın aldım. Kadın, her zamanki gibi gazetelerin fiyatlarının top-

lamını abakusuyla çabucak hesapladı. Buna karşılık döviz karşılığında «yokları», yani ender bulunan malları (Rus ya da yabancı bütün alkollü içkiler, Marlboro sigara veya Schweppes gibi meşrubat) satan dükkanda, hesap işlemi çok daha ağırdı. Bu dükkân bilgisayarla bağlı bir kasa sistemine ve üç kasiyere sahip, ama gerekli formların elle doldurulması işlemi sonsuza dek sürecekmış gibi oluyor - burada birşeyler satın almak abakusla hesap yapılan yerdekinden çok daha uzun zaman alıyor.

Bazı arkadaşlarla birlikte yediğimiz akşam yemeğinin ardından gecenin geç saatlerine kadar gazetele-ri — **Pravda'dan İzvestiya'ya, İzvestiya'dan Komünist ve Ajitator** gibi dergilere kadar — taradıktan sonra, Moskova'da görev yapan yabancı muhabirlerin keyif yapmaya fazla zamanlarının kalmadığını kabul etmek zorundaydım.

Tabii eğer **Express'in** SSCB özel sayısının (12 Mayıs 1987) hazırlanmasında görev alan gazeteciler gibi çalışmazlarsa. «Gorbaçov Yanılsaması» adlı makalede, şunları okudum: «Bu gizemli gezegenden gelen son yan-kının bizim kadar etkilenmeye açık türden Dünyalıları şaşırtmaması imkansızdı: Bir kafası, iki kolu ve iki bacağı olan, 50'sini biraz geçkin, güleryüzlü bir eşi ve görünürdeki dostlarının sayısı az olan bir adam orada, 280 milyondan fazla tebanın yaşadığı bir ülkede **her şeyi yöneten** Partinin Genel Sekreteri seçildi.» Yazıyı okuyan biri, **E.T.** türünden bir filmin anlatıldığı hissi- ne kapılabilir.

Şu son iki yılda Batı basınında Sovyetler Birliği hakkındaki bilgilerin sunuluş tarzına bakıldığında, son-suz kere tekrar edilen bir kelimeyi tanımlamak zorun-lu: **Glasnost**, Fransızcası **transparence'dir** ve açıklıktan çok saydamlık anlamına gelir.

Sovyet gerçeğinin, belki de herhangi bir başka ülkeninkinden daha kendine özgü yasaları ve 1917'de Batı dünyasının genel ilerlemesinden ayrılarak, radikal bir tarzda akışı değiştirilen kendi tarihi vardır. Bu, tek başına bile yalnızca bir başka iktidar veya ekonomik kontrol biçimi yaratmakla, salt sosyal organizasyonun ötesine geçen ve bir uygarlık yaratmış olan bir deneydi.

İster bu tarihi gelişmeden yana, ister karşı olsunlar, hemen hemen bütün gözlemcilerin istisnasız yaptığı en yaygın hata, Batıdaki düşünce ve eylem geleneğinin biçimlendirdiği kategorilerin bu uygarlığa mekanik biçimde uygulanması oldu.

Bu açıdan, glasnost kelimesinin «saydamlık» diye çevrimlesi, İngilizce'deki «açıklık» kelimesinin belki de daha iyi olmasına rağmen, oldukça karakteristiktir. Elimdeki 1955 basımı sözlükte glasnost, bir adli işlemin kamuoyuna açıklığı anlamında, aleniyet anlamına gelen bir adli terimdir. Karşıtı kapalı, gizli olacaktı.

Aleniyet nedir? Malraux, bir kez şöyle yazmıştı, «En etkili aleniyet, şartlı reflekslerden yararlanan ve Hayal Müzesini yalnızca işe yarar şeyler için kullanan Amerikalılarınkidir.»

Eğer, 1902'de, aleniyet kelimesinin bugün bizim verdiğimiz anlamı taşımadığı bir dönemde yazılmış olan ünlü Makharoff sözlüğüne bakarsak, glasnost'un tanımı şöyledir: Birşeyi halkın bileceği hale getirmek, alenen ilan etmek, her şeyden önce halka, her şeyden önce dünyaya.

Ve eğer Rusya tarihine göz atarsak, Rus toplumsal organizasyonunun ilkel bir şeklini, «topluluk» da denen ve kararlarının kamu tarafından, yerleşime ait

mevdanda alındığı kırsal veya kentsel olabilen «obçina»yı bulabiliriz. Bu topluluk halkı, «glas» sesiyle bir araya toplanmaya çağrılıyordu. Mesela, ne zaman bir saldırı, yangın veya savaş tehdidi olsa, çığlıklar atmaya ve çanları çalmaya başlıyorlardı.

Bu nedenle, SSCB'nin yeni yönetiminin glasnost kelimesini seçmesini önceleri Sovyet sosyal hayatında rağbet gören ve kökü ta Lenin'in partisinin devrimci geleneğine kadar dayanan propaganda, ajitasyon gibi kelimelerden bir kopuşun işareti olarak görebiliriz.

Eğer, kapalı ışık sızdırmayan, erişilmez, bir dünya, ruhsuz, düşünme yeteneğinden yoksun, acımasız fanatiklerin yaşadığı bir tür kendi içine kapanmış dev bir şey hayal ederseniz, o zaman Batının algılama şekli biraz haklılık kazanırdı. Saydamlık o zaman, gölgeler krallığında bir ışık huzmesi olurdu.

Gölgeler, isimsiz korkular, hatta dev bir kandırmacanın öğeleri vardı. Kan akıyor, kadınlara saldırıyor, erkekler hayvan gibi davranıyordu, sürüyle öksüz vardı, kelimeler gerçek Rus dilinden sloganlar halinde çıkıyordu. Bunların tümü oldu, eklenecek hiçbir şey yok, sadece şu hariç: Dünyanın bu kesiminde, yaşayan, soluk alan, çocuk yapan, ekmek yiyen, sade su veya meşrubat içen, evler kuran, düşünen, yaratan, kitaplar ve yüce güzelliğin şiirini yazan ve 2. Dünya Savaşı'nda nasıl direndilerse, öyle direnen, kolektifleştirmede, sonra kamplarda, Brejnev batağında hayatını sürdürmeyi başaran ve şimdi de başlarını kaldıran ve seslerini yükselten 280 milyon insan var.

1983'te yaptığım son yolculuktan beri Moskova'da ne değişti? Her şeyin etkilendiği şeklinde bir ilk izlenim edindim. Çitler söküldü. Benim için, Moskova'

nın simgesi hep, kentin büyüklüğü, dev modern binalarla dolu caddeler ile çimenleri ve ağaçlarıyla iç avluların ve bu avlulara bakan küçük mutfak pencere-
relerinin mahremiyeti arasındaki kontrast olmuştur. Önceden, küçük tarihi avlular çitlerle çevriliydi, sanki rejim değişimine kafa tutar gibi. Bugün, bu engeller kaldırılıyor, sanki eski Moskova bir kez daha canlanmış ve kendini dış dünyaya açmış gibi. Benim için glasnost'un asıl anlamı, sözlükteki herhangi bir anlamdan çok daha fazla bunlardadır.

MOSKOVA

Ciddiyetin başkenti ile karşılaşacağımı düşünmüştüm. İhtişamlı bir mimari, gri caddeler, siyah arabalar. Belki haziran olduğundandı. Uzun Rus kışlarının renkleri soldurduğunu ve ruhu çürüttüğünü söylerler. Ama biz yaz ortasında gittiğimizde her yer yemyeşildi ve hava ılıktı. Geceyarısı, kısa kollu gömlekleri veya elbiseleriyle Kızıl Meydan çevresinde rehabet içinde dolaşan Sovyet turistlere katıldım. Günboyu kaldırımlar kalabalıklarla doluydu. Çeşitli yerlerde küçük masaları ve lale biçimli şemsiyeleri olan, hafif içkiler ve bazen de sandviçler bulabileceğiniz tezgahlar bile vardı. Bunun son yıllarda gerçekleşmiş bir yenilik olduğunu söylediler bana.

Moskova, avare gezintiye veya alışverişe çıkanlara alıştığından değil. Mesela, işlemek için hemen hiçbir yer yok. İçki içecek hiçbir yer olmayacağına, dükkanlarda hiçbir şey bulunmayacağına, her yerde uzun alışveriş kuyrukları olacağına, bir tezgahtan bir şey almak istediğinizde tezgahtarların küstah ve kaba davranacağına kendimi öyle hazırlamıştım ki, her şeyin Batıyla kıyasla ne kadar kötü olduğunu görmenin deh-

şetini yaşayacağıma varsayımlarının ne denli ham çıktığını görmek beni etkiledi. Moskova, Lenin'in kabri artık sıkıcılık değildir. Alışveriş orada dünyanın sonu değildir; elbiseler ve şapkalar dahil her şey için bazı pazarlıklar yapıldığı bile olur.

Moskova'nın merkezi güzeldir de. Eski kentin büyük kısmı varlığını sürdürüyor ve eğer dökülüyorsa bu badana malzemesinin kötülüğünden, yoksa 1945'ten beri yenilenmediğinden değil. Özellikle nehrin güneyinde, ama ayrıca iç çevre yolundaki pekçok yerde de güzel binalar, küçük kiliseler ve eğer rezilcesine bakımsız durumda bırakılmasalar çok çekici olabilecek avlularıyla eski binalar var.

Moskova örümcek ağına benzetilmiş. Haritada örümcek ağı biçimine sahip ve ayrıca görüntüsü neta-meli olmaya uygun. Ama bu görüntü yanıltıcı. Moskova'nın narin ve sıkı dokulu bir yanı yok. Moskova ne rüzgârın ortasında savruluyor, ne pusuda bekliyor, ne de homojen. Kaba bir kıyaslama olmasına rağmen, Moskova'yı bir soğan gibi düşündüm. Tam merkezde, kule gibi yükselen duvarların içinde bir büyük binalar kompleksi olan Kremlin var. Geldiğimin ikinci günü. Kremlin çevresinde yürüyordum ve Kremlin'in duvarlarının dibindeki nehir kıyısında, Moskova'nın göbeğinde birkaç adam balık tutuyordu: Nehir gri, pis ya da fazla kirletilmiş değildi.

Bu soğanın cücüğünü alanlar ve Moskova Nehri üzerindeki köprüler çevreliyor. Sonra eski kentin yapıları geliyor. Daha da dışa gidince birbirini izleyen halkalar halinde yakın yıllar ağır basmaya başlar. Stalin'inkinin yapıları ağır ve sonra hem ağır hem pek süslü. Kruşçev'inkiler prefabrike yapılmış ve şimdi yıkılan apartman bloklarından oluşuyor. 1960'ların ve 1970'lerin iyice yüksek binaları. 60 kilometre çapındaki

dış çevre yoluna gittiğinizde Moskova biter. Büyük kentten, alabildiğine az gelişmiş kırlara geçiş neredeyse saniyede gerçekleşir. Sonradan, ağaçlardan yapılmış küçük daçaları veya haftasonu evlerini ayırdetmeyi de öğrendim.

Ama Moskova'yı sanki bir diğerine dokunmadan saran bir kapalı daireler dizisiymiş gibi tanımlamak yanıltıcıdır. Kenti birarada tutan şey, kent merkezinden gelen geniş ana yollardır. Bunlar Moskova'ya haddi hesabı olmayan bir dinamizm verirler. Kent merkezine epey yakın bir büyük kavşakta trafiği seyrederek, 1960'ların ilk yıllarında kendi imparatorlukları gerileme dönemine girmişken bu yolun yapımını veya üzerindeki modern trafiğin ilk dalgalarını gözleyen İngiliz veya Fransız bir diplomatın duygularını hayal etmeye çalıştım. «Lânet olsun Sovyetlere. Bu, şeyin yerinden kımıldaması imkânsız.» Kıskançlıktan yemyeşil bir halde böyle demiş olmalılar. Moskova steplerin, Baltık'ın Kafkasların muazzam genişliğini kendi içine çekiyor. Bir güç kentidir o.

Moskova'yı, nehre bakan yamacında dik bir kayalık olan Lenin Tepelerinden seyretmeye gittik: Aşağıda, hemen karşı kıyıdaki Lenin Stadyumu ve Novodevichy Manastırı, onların aşağısındaki dev kent hızla görüş alanından çıkıyor. Tepenin arkasında Stalin'in savaştan sonra yaptırmış olduğu altı «düğün pastası» binasından biri olan Yeni Üniversite var. Nella her hafta oraya danslı öğrenci gecelerine giderdi. Bana, orada işittiği bir hikayeyi anlattı. Üniversite mahkumları çalıştırılarak yapılmıştı. Bir gün, kule tamamlanmak üzereyken, çalışanlardan biri dikkatle hazırlamış olduğu birkaç odun ve kumaşı kullanarak kaçtı. Rüzgarı arkasına alarak, onları sırtına geçirdi, tepeden

atladı ve kayalığın dik yamacından yükselen hava akımının yardımıyla inşaat alanının üzerinden özgürlüğe süzüldü.

Tiyatrodan sonra bir akşam, Nella'nın arkadaşlarından biri bizi aynı yerden Moskova'yı gece seyretmeye götürdü, tepe yamacından kıyıya doğru yürüdük ve nehre indik. Karşı kıyıda, korkunç bir mekanik ses havayı yavaşça ve tekrar tekrar yarıyordu. Bu ses belki de bir çöp sıkıştırma makinesinden belki de hurda yükleyen bir konveyörden geliyordu; inledi, hırladı, kükredi. «Moskova hazmediyor». Şu yorumda fikir birliğine vardık: Bazan güzel ve olağanüstü ama hâlâ korkunç bir acı içinde bir kentti.

Ayın ortasına doğru, fırtına ve yıldırımın eşlik ettiği şiddetli bir sağanak yağdı. Binaların arasındaki yollardan yağmur sularının oluşturduğu derecikler akıyor, sular çatılardan boşalıyor, yayalar kaçışıyordu. Otelimizin aşağısındaki yol kaldırımları yalayan bir denize dönüşmüştü, tepenin aşağısındaki kanalizasyonlar, akıntıya eklenen pınarlar halindeydi. Niçin Rusya'nın böyle büyük nehirleri bulunduğunu anlamıştım. Ayrıca bu bana Sovyet sisteminin işleyiş tarzı —akılalmaz inatçılığının kalıcı bir imajı— hakkında da fikir verdi. Her gece, arazöz araçları, Kremlin çevresindeki turizm merkezlerini yıkamak için dolaşmak durumundaydı. Fırtına serpintiye ve çiselemeye dönüşmüştü ama bu akşam yağmurdaki cadde ışıklarının altında zaten yağmurla yıkanmış olan Ekim Devriminin Büyük Meydanı'nda akan tonlarca suya yeni sular ekleniyordu: Arazöz alanı dolaşmayı sürdürüyor, kentin plan hedefleri yerine getiriliyordu.

RUS EKONOMİK MUCİZESİ

Bana fazlasıyla kendilerinden öncekileri hatırlatıyorlar. Tek fark, konut sıkıntısı yüzünden canlarından bezmiş olmaları.

Mikail Bulgakov^{1:2}

Batıdaki dengi bir kente oranla Moskova fakirdir. Kent merkezinde oturanlar, onbeş yıl öncesinde Amerika'nın İçbatı kesimindeki bir kasabanın halkından beklenecek bir görünüm ve giyim kuşam sergiler. Büyük bir metropolde siyahların (ve punkçuların) hiç bulunmayışı bana sinir bozucu geldi. Olağandışı iyi giyimli bazı gençler bu özellikleriyle kalabalık içinde iyice göze çarpıyor. Dişleri kötü olan insanların sayısı fark ediliyor; sonuçlarına bakılırsa Sovyet dişçileri korkunç kötü olmalı.

Beni şaşırtan insanların görünümü ya da dişleri değil, sistemin çürümüşlüğü oldu. Doğu Almanya gibi merkezi bir toplumla karşılaşacağımı, sadece burada mağazalarda bulunabilen malların daha az olacağını düşünmüştüm. Başka bir deyişle, lakâyt olmaktan çok kasıtlı bir şekilde kötü işleyen, aptal değil, soğukkanlı bir düzen bekliyordum. Bu herhalde, örümcek ağı benzetmeleri ve saat gibi işleyen totaliter mekanizma fikri gibi öğeleriyle Batılı propagandanın sürekli baskısından kaynaklanıyor olsa gerek. Oysa Moskova'nın günlük hayatı hiç de öyle değil.

Örneğin mağazalarda bir sürü şey bulunuyor aslında, ama aradığınızı nerede bulabileceğinizi ve hangi kalitede bulabileceğinizi önceden tahmin etmek imkânsız ve bu konuda tam bir kargaşa hüküm sürüyor, ayrıca kuyruklar da olacak gibi değil. «Rusya'da bir

şey satın almazsınız,» demişti bana bir ev kadını, alış-verişten söz açtığım zaman. «Yakalarsınız.»

Yakalamak, fırsatlardan yararlanmak, düzenin gerektirdiği rolü takınmak, ilişkileri nakit para, nezaket ve yardımlar biçimindeki rüşvet ve değiştokuşları kullanmak demektir. Getirilen kısıtlamalar nedeniyle vodka sadece belirli saatlerde, uzun ve bir hayli cefalı kuyrukların sonunda satın alınabiliyor. Oysa bir Batılı, dövizle satış yapan mağazalardan dilediği zaman bir şişe vodka alabilir ve bir Batılıdan gelebilecek bir hayli makbul bir hediyedir bu şişe. Ben sık sık bir şişe alırdım yanıma. Götürdüğüm şişe nadiren açılırdı ve bunun nedeni hiç de o sırada soğuk olmayışı değildi. Asıl neden, eğer evdeki su tesisatı arızasının giderilmesini istiyorsanız, tamirciyi şevke getirmede bu şişenin rubleden çok daha uygun ve makbul bir araç olmasıydı.

Oysa böyle araçlarınız değil de sadece biraz paranız varsa, bir şeyler elde etmek için bir hayli zaman harcamak zorundasınız; bu da payınıza düşeni alabilmek için bir hayli yorucu ve usandırıcı bir zaman tüketmek demek. Sonuç ise yıldan yıla artan nevî şahsına münhasır bir sosyal yorgunluktur. 1926 noelinde, yani Stalin'in «Yeni Ekonomik Politika»ya son vermesinden önce Walter Benjamin **Moskova Günlüğü**'ne şunları yazmıştı:

Moskova'daki kadar çok saatçi ustasının bulunduğu bir başka kent olduğunu sanmıyorum. Bu çok garip, çünkü burada insanlar hiç de zamanı daha fazla önemsiyor değil.

Biraz daha ileride de bir kulübün duvarında asılı

bir posterin üzerinde şu yazının bulunduğunu anlatıyor:

LENİN DİYOR Kİ: «Vakit nakittir»

Ve Benjamin şunları ekliyor: «Sadece bu pespayeliği ifade etmek için en yüksek otoriteye sığınılması gerekiyor.»¹³ Bundan tam altmış yıl sonra Anatoli Rubinov, **Literaturnaya Gazeta**'da çıkan bir yazısında Londra posta sisteminin Moskova'dakinden ne kadar daha hızlı ve verimli olduğunu anlatıyor:

Kapitalistler paralarına daha fazla değer veriyor ve bu yüzden de Britanya'da 'vakit nakittir' deyişinin harfiyen ciddiye alınması gerektiğini biliyorlar.¹⁴

Fakat, ister vakit, ister para harcamayı gerektirmiş olsun, ister ilişkiler aracılığıyla olsun, zor bulunan bir şeyi —örneğin haziranın ilk iki haftası boyunca hiçbir yerde bulunmayan domates gibi— elde ederek sisteme çalım atmayı becerdiyseniz, bu başarı sofranıza elde ettiğiniz şeyden daha fazla zevk katacaktır.

Bu koşullarda alışveriş yapmak iyice mantıkdışı bir hal alır. Mal bulabilmek açasından daha da kötü durumdaki taşra kentlerinden ne bulurlarsa almak üzere Moskova'ya akan yüzbinlerce insan bu durumu daha da içinden çıkılmaz hale getirir. Gorki sokağında yürürken, yeşil muz almak için beyaz pardesülü ve elinde kocaman bir kantar tutan bir kadının önünde açık havada kuyruk olmuş insanlara rastladım. Kuyruğun başında eski püskü bir takım elbise içindeki ufak tefek bir yaşlı adam vardı. Satıcı kadının yardımcısı kantara dev bir hevenk koydu, sonra bir tane daha, bir tane daha. Koca bir hevenk daha kan-

tardan geçerken kuyruktakiler homurdanıyordu. Artık yaşı adamın başı kule gibi yükselen muzların arkasında görünmez olmuştu ki, bir hevenk daha kulenin tepesine yerleştirildi. Uzun süredir aç olsa ve muz en büyük tutkusu olsa bile, bu kadar muzı bozulmadan önce yiyip bitirmesi mümkün değildi. Ama o geleceği için, komşularıyla değiştokuş için satın alıyordu bunları, çünkü belki de bir daha hiçbir zaman muz almaya çalışan insanların oluşturduğu bir kuyruğun en başında yer alamayabilirdi. Herkes öyle alışveriş yapıyor ki, sanki yarın hiçbir şey kalmayacakmış gibi, çünkü sık sık da hemen ertesi gün çay, kahve, limon, dişmacununun ya da muzun lokması bulunmayacaktır piyasada ya da yarın bulunursa da öbürgün bulunmayacaktır. O yaşı adamın o kadar muzı taşıyabilmesi bile bana mucize gibi geldi.

İnsanların evlerindeki enfes yemeklerin nereden geldiğinin şaşkınlığını anlatmak gerekirse, bu, şöyle de ifade edilebilir: «Bu Rus ekonomik mucizesidir.» Bu mucize, dükkânlarda bu kadar az şey varken sofraya bu kadar çok şeyin gelebilmesidir. Bir sosyoloji enstitüsü şunları saptamış:

Moskova'da ortalama genç adam sokak piyasası fiyatlarıyla 500 ruble değerindeki elbiseleri üzerinde taşıır. Ortalama genç kadının elbiseleri ise 700 ruble değerindedir.

Oysa ortalama hane gelirleri resmî verilere göre ayda 100 rubledir!¹⁵ Sosyalizm İsce'nın Balıklar ve Sorunlarla gerçekleştirdiği mucizeyi çağımıza uyarlamıştır. Bu durum kısmen, sokakta alışveriş eden yabancılardan gözünden uzakta, idarece dağıtılan avantajlar sayesinde; her işyeri, fabrika ya da kurum ken-

di çalışanları için bazı ihtiyaç mallarını el altından temin eder. Bir İngiliz gazetecisi bunu ilk gözlemlediğinde alaycı bir şekilde sırtarak şu yorumda bulunmuştu: «Özel bolluk ile kamu sefaleti arasındaki kontrast.» Bu ibare, Kenneth Galbraith'in Amerikan kapitalizmini eleştirisindendir...

Bu bir şaka değil. Sovyetler Birliği'ndeki verimsizliğin ve daha da kötü şeylerin bir tespitidir. Mal dağıtım sistemi su katılmamış suç ve avareliktir. Bolşoy yakınlarında dolaşırken bir kuyruğun oluşmakta olduğunu gördüm. Baş tarafta kimsenin bir şey sattığı yoktu. Ancak meydanda yükü boşaltılmak üzere olan bir kamyon duruyordu. Yaklaşıp kamyonu göz attım, içinde Romanya'dan gelme sandık sandık domates istiflenmişti ve birkaç da terazi duruyordu. Domateslerin o sıradaki değeri (Moskova'da gördüğüm ilk domateslerdi) ve insanların aldığı ücretlerin düşüklüğü karşısında satıcıların sırf başka şeylerle değiş tokuş etmek için bile olsa bir sandığı yürütme fırsatını kaçıracağı düşünülemezdi. Bu türden bir mala geçici olarak da olsa sahip olmak için ödenen ve alınan paralar düşünülürse... Moskovalıların yolsuzluk yapmaması için bu sisteme göre uzaydan gelmiş olmaları gerekirdi. Meyve ve sebzelerin satışını sokaklara taşımakla dipsiz kuyu biçimindeki dağıtım sisteminin kördüğümünü kesip gıdaları avoskaya (Moskovalıların «olur da» satın alınacak bir şey olursa diye sürekli yanlarında dolaştıkları çantalara) ulaştırmak amaçlanıyor. Fakat bunun durumu düzeltmek için bir girişim olduğunu düşünsek bile, bu işte taze kokan ancak domateslerdi.

Bindiğim arabanın yakıtı azaldığı için iki defa benzinciye işimin düşmesi sayesinde bir başka canlı örnekle karşılaştım. Moskova'daki iki durumda da ben-

zincinin iki pompası vardı, ama sadece birisi çalışıyordu. Bu yüzden de uzunca bir kuyruk vardı ve birinde onbeş, birinde yirmi dakika bekledik. İki olayda da şoför, ikinci pompanın kasıtlı olarak devredışı bırakıldığından emin olduğunu söyledi. Küçük mağaramsı kulübedeki adamlar, tek bir pompanın başında durmakla daha az çalışmış oluyorlardı ve iki pompayı birden çalıştırmaktan hiçbir çıkarları yoktu. Aksine, kuyruklar her zaman bu kadar uzun olduğu için benzinin karaborsası var ve benzinciler benzin istasyonu kapandığı zaman kendi bidonlarını doldurup bunu satarak kâr sağlıyorlar ya da en azından herkes bunun böyle olduğuna inanıyor. Başka bir deyişle, yokluk kasıtlı olarak yaratılıyor, çünkü düzen içinde herkes düşük ücret alırken yokluk resmî düzenin dışında kazanç kaynağı yaratıyor. Bu yüzden de, dünyanın en fazla petrol üreten ülkesinin başkentinde herkes yakıt alabilmek için uzun süre kuyrukta beklemek zorunda.

Planlı yokluk, iş konut sektörüne gelince ilgili kişiler için daha bir hlsedilir ve acılı olur. Sovyetler Birliği'nde apartman dairelerine ve konut alanına muazzam bir talep var. Sovyetler Birliği'nin çok şey başardığını söyleyebilirsiniz. Kruşçev döneminde bile ağırlıkla bir köylüler ülkesiyken şimdi nüfusun yüzde 80'i kentleşmiş durumda. Fakat benzer bir nüfus kayması Batılı ülkelerde de gerçekleşti ve SSCB'deki düzeyinde bir aşırı kalabalıklaşma ve konut sıkıntısı yaşanmadı.

Görece iyi binalara ve potensiyellere sahip binlerce köyün nüfusu kırsal alanlardaki gereksiz ölçüde zor koşullar yüzünden azalıyor. Köy yolları öyle kötü ki — hatta bazı yerlerde hiç yok — bu yüzden de ço-

cuklar okula gidemiyor. Yeni Sağlık Bakanı Yevgeniy Çasov'a göre:

Kırsal alandaki hastanelerin sadece yüzde 35'inde sıcak su tesisatı var ve yüzde 27'sinin kanalizasyonu, yüzde 17'sinin su tesisatı bile yok.¹⁶

İnsanlar böylesine inanılmaz koşullardan kurtulmak için kentlere kaçıyor. Bu yüzden de hızla bir sürü köy hayalet köye dönüşürken kasabalarda bile konut sıkıntısı gittikçe daha acil bir sorun oluyor.

Ülkenin en nüfuzlu reform yanlısı ekonomistlerinden biri olan Abel Aganbegyan bu konuda hemen harekete geçmekten yana:

Birçok yörede neyi beklediğimizi bilmiyorum. Yaklaşık bir milyon kişi kendi parasıyla konut satın almak istiyor, fakat biz onlara bunu yapma fırsatını tanımıyoruz.¹⁷

Sovyetler Birliği bu gezegenin en büyük ülkesi. Bu ülkenin, dünyadaki toprakların altıda birini kapladığı söylenir. Bu orantı yanıltıcıdır gerçi, çünkü tayga ancak çok seyrek bir nüfus besleyebilir. Buna rağmen, görece küçük olan Sovyet nüfusu için yaşama alanları muazzam genişliktedir. En kayıtsız yolcu bile Moskova'yı çevreleyen toprakların uçsuz bucaksızlığından etkilenir. Dahası, bu topraklar yüzlerce mil boyunca uzanan orman ve ağaçlık alanlarla kaplıdır. Konut yapımı için vazgeçilmez üç kaynak sırasıyla yer, ağaç ve tuğladır. Kilden tuğla yapmak için gereken tek şey yakıttır ve Sibiryada doğal gaz rezervleri bir hayli boldur. SSCB'deki konut durumunu değiştirmek için gerekli tüm temel öğeler el altındadır. Ay-

rica sermaye, emek ve hatta makinalar bile vardır. Bütün bunlardan, sistemin konut yapımını teşvik etmekten çok önlemeye yönelik işlediği sonucunu çıkar-mamak elde değil. Gerçekten de, gerekli tüm malze-melerle tıka basa dolu olan bir ülkede daha fazla ko-nut yapılmasını ancak muazzam güçlü ve yerleşik bir iktidar yapısı engellemiş olabilir.

Pravda'nın İngilizce baskısında Valeri Parfenov imzasıyla 'Rubleyi yeniden işe koşmak' adlı upuzun bir makale yayınlandı. Uçsuz bucaksız yazı sütunları gözleri bir hayli yorduğu halde, ifadelerdeki zorlama-nın görünürlüğü bana bu yazının tamamını okuma gü-cünü verdi. Örneğin:

Bir fili arka ayaklarından tutuyorsan ve bir-denbire koşmaya başlarsa akli olan onu bırakır biçimindeki halk deyişinde doğruluk payı olsa ge-rek.

E, tabii. Bay Parfenov şöyle devam ediyor:

Daha kesin bir ifadeyle, insan gereksiz şeyle-re sarılmamalı, aksine kendi ihtiyaç duymadığı şeyi bir an evvel satmalıdır.

Valeri Parfenov'un niyeti yoksa ipini koparmış bir fili bize satmak mı? Uzun makalesi sonuna yaklaştı-ğında bu umutsuzca söylenmiş deyişlerin nedeni anla-sılıyor. Parfenov kıssaları ve hisseleri bir kenara bı-rakıyor ve Sovyet ekonomisinin kendi kendine yarat-tığı soruna bir örnek veriyor. Konu, milyonlarca rub-lelik yatırımların yapılmış olduğu soğuk hava tesisat-lı demiryolu taşımacılığı:

Vagonlardan birçoğunun boş gidip geldiği ve hava taşıdığı ortaya çıkıyor. Fakat endislerin değerlendiriliş tarzı dolayısıyla demiryolu depoları için bunu yapmak yarar sağlıyor. Demiryolu taşımacılığının faaliyeti vagonların kat ettiği kilometre sayısı ile ölçülüyor. Boş vagonları takın lokomotifin arkasına ve ülkenin bir ucundan diğer ucuna bir ileri bir geri koşturun. Vagonlar ne kadar kilometre yol yaparsa işletmeciler o kadar fazla prim alır... Kakovka soğutma deposu 1986'nın on ayı için plan hedefini aştı: Soğutulmuş yüklerin 224 bin kilometre kat etmesi planda hedef alınmışken bu deponun yükü 233 bin kilometre yapmayı başardı, ama bunun çoğu boş yükü. Buna karşılık bu vagonlar normal yük vagonlarının sadece altıda biri miktarında yük taşıdı.

İnsan aklı dehşete düşmekten başka ne yapabilir ki? Dünyanın en büyük ve en soğuk ülkesinde soğutucu vagonlar boş olarak «bir ucundan diğer ucuna bir ileri bir geri» koşturuluyor ve bu arada dünyanın çevresini defalarca dolaşmaya denk mesafeler kat ediyor. Acaba boş vagonlardaki hava bu yolculuk sırasında öngörülmüş düşük ısıda tutulmuş muydu?

Bu örneğin müthişliği, Sovyet ekonomisinin nasıl bir sürü saat dilimini kapsayacak kadar muazzam bir ölçekte havanda su döğdüğünü teşhir etmesidir. Bu havanda su döğmenin kendisi bir suçsa ve devasa kaynaklar yok yere ziyan edildiği için de ayrıca suç üretir. Amerikalı sağcı Sovyetler Birliği uzmanı Marshall Goldman yakınlardaki bir araştırmasını şu gözlemle noktaladı: «Sovyet ekonomisi yaratıcı potansiyelinden çok doğal zenginliklerine dayanmak durumundadır.»¹⁸ Gerek bu zenginliklerin miktarı, gerek bu potansiye-

lin ziyan ediliŖi nefes kesici boyutlarda. Domateslerin meydana indiriliŖini izlerken, Sovyetler Birliği'nin tüm toplumu, dünyadaki en büyük kamyon kasasına çevirdiğini dŖndm.

SOVYET TEZATLARI

Rusya'ya gitmeden önce, oradaki insanların görece kötü yaŖadıđını dŖnyordum. Buna karŖılık çoğunun umduğumdan çok daha iyi durumda olduğu-nu gördüm. Bununla birlikte gündelik yaŖamın hayal bile edemeyeceğim kadar tahammül edilmez olduğu-nu gördüm. Kahvenin tam da bu hafta kaybolduğu-nu bana anlatan iki ocuk annesi bir kadın hemen arkasından Ŗu yorumu yaptı: «Batı ile asıl farkımız, sizlerin aklınızda her an hayatın ekonomisini bulundurmak zorunda olmayıŖınız.»

En önemlisi, gelmeden önce Sovyetler Birliği'nin ne denli zengin ve büyüleyici olduğu-nu kavramıŖ değildim. Bu yüzden benim için asıl sürpriz, Sovyet yaŖamının refahı ile yoksulluğu arasındaki tezattı, özellikle de insanların sahip oldukları Ŗeyleri elde etmek için yapmak zorunda oldukları Ŗeylerdi. Sözlerle ifade etmek zor olsa da, bu tezatin boyutları sizi ilk anda etkiler. BaŖiboŖ bir düzen bu. Hem kaynakları hem insanları ziyan ederek iŖliyor ve bunu ülke bu kadar büyük ve zengin olduğu için yapabiliyor. Bu müsriflik ile insan yaŖamlarının maddi yoksulluğu arasındaki bu rekabete hayret ettim.

İlk dönem Rus Marksistleri, kapitalizm eŖitsiz ge-liŖme yaratır diyordu. Gerçekten de günümüzde Manhattan'da neredeyse tahammül edilemeyecek kadar ısıtılmıŖ yüz katlı bir camdan saraydan karlı bir ha-

vaya çıkıp bir kilisenin aşevi önünde üşüyerek çorba dağıtımı kuyruğunda bekleyen bir sürü kocakarı görebilirsiniz. Rusya'da da Brejnev'li yıllar, kapitalizmin-
kinden daha da boğucu, ekonomik dinamizmi daha az, kendine özgü bir eşitsizlik yaratmış. Örneğin üst düzey komünistlerine avlanmaları için sadece kendilerine ait özel ormanlar tahsis edilirken sıradan yurttaşlar çaresizlik içinde barınabilecekleri bir mekân avındadırlar.¹⁰

Sovyetler Birliği'ndeki ilk haftamızda Moskova'nın kuzeyinde nehir kıyısındaki bir daçaya gittik ve ertesi sabah kıyı boyunca uzun bir yürüyüşe çıktık, yol boyunca da kocaman demetler halinde yaban leylağı topladık. Irmaktan muhteşem bir yolcu gemisi geçti. Moskova'da gayet büyük gemiler işleyebiliyor; insanın Rusya'yı boydan boya gemiyle geçebileceğini daha önce hiç düşünmemiştim. Karşı kıyıda küçük yelkenlilerle dolu bir marina vardı. Aynı anda üstümüzden bir İlyuşin 62 geçerek başarılı modern gelişme tablosunu tamamladı. Sonra da üzerinde kırık bir trampelen bulunan kırık dökük bir iskeleye vardık. İskele nehrin durgun bir koyuna uzanıyordu. Yukarıda etrafın manzarasını seyretmek için kurulmuş olan bir kulenin iskeleti vardı. Herhalde 1950'lerin sonlarında inşa edilen ve şimdi kullanılmadığı için yokoluş süreci yaşayan dev bir tatil kampına aitti. İskelenin üzerinde dikkatle yürüdüm, soyunup suya atladım. Rusya'yı tenimde hissetmek istiyordum. Rehberimize böylesine harika bir yerin niye yıkılmaya terk edildiğini sordum, hele binlerce çocuğun burayı çok seveceği kesinken. Şu cevabı verdi:

Kimbilir? Belki bir fabrikaya aitti ve masrafını daha fazla karşılayamadılar ve başka bir ku-

ruluşla değiştokuş etme imkânı da bulamadılar; belki de civardaki daaların nüfuzlu sakinleri yarıbaşlarında tatilci bulunmasına karşı çıktı.

Ondan sonraki haftasonunu da Moskova'nın 20 kilometreden biraz fazla güneyindeki bir daada geçirdik ve orada da uzun bir yürüyüşe çıktık. Bu sefer bir köyü görmek için. Dev kollektif tarlaların içinden geçerek vardık köye. Evlerin hepsi bir demet halinde birbirine yanaştı. Ahşap evlerin meyve ve sebze bahçelerinin arasından geçen dar bir patıkayı izleyerek büyük bir göletin çevresine kurulmuş olan köy merkezine indik. İlk bakışta sanki 18. yüzyıla dönmüş gibiydiniz. Antikalık izlenimi — eski zamanlara ait tabloları hatırlatıyordu bana — ilk şaşkınlık geçtikten sonra çok açık görünen iki olgudan kaynaklanıyordu. Birincisi, ne kaldırım vardı, ne de herhangi bir metal yüzey. Göleti çevreleyen yol amurdu, gerçi oraya vardığımız sırada sertleşmiş ve kuru amurdu. O hafta daha sonra yağan yağmurlar herhalde yumuşayıp kalın ve kopkoyu, üzerinde yürünmesi imkânsız bir bataklığa dönüştürmüş olmalı. Eksik olan — ya da görünen — ikinci şey, küçük bir dükkandı. Modern bir büyük kentin dış semtlerine yakın tüm benzer küçük yerleşimlerde temel ihtiyaçların temin edilebildiği şu ya da bu türden bir dükkân vardır.

Bir zaman tüneline düşmediğimi bana hatırlatan çağdaş öge, bahçelerin ya da ahşap ev girişlerinin çoğunda duran otomobillerdi. Köy halkının durumu hiç de fena sayılmaz; bir kısmı yakındaki süt fabrikasında çalışıyor, diğerleri kendi ürettikleri sebzeleri satıyor ve birçoğu da yazları Moskovalılara pansiyon odası kir alıyor, hem de iyi bir fiyata. Otomobillerin kimisi köylülerin, kimisi pansiyon müşterilerinindi. Ge-

niş çamurluk yoldan karayoluna dönerken rehberimiz liderlerin kulaklarını çınlatıyordu. Onlar ki,

her yıl yüreklerindeki kanın üzerine yemin ederler, ürünün ziyan olmasını ve yetişebilse bile çürümesini önleyecek yollar yapacaklarına dair, her yıl yemin ederler ve asla yapılmaz!

Çamurlu yolda dönerken Moskova'ya hareket etmeden az önce Londra'da yaptığım bir sohbet aklıma geldi. Bir çokuluslu şirketler grubunun Sovyet bloku-na satışlardan sorumlu olan, dolayısıyla da Rusya'daki iş dünyasını gayet iyi bilen bir yöneticisiyle tanıştırılmışım. Bana ürkütücü bir tablo çizdi. Her şey merkezileştirilmiştir ve kimse karar veremez. Yağ ihtiva eden bir ürünü satabilmeniz için hem ulaştırma hem kimya ile ilgili bakanlıklardan izin gerektirir. Dahası, bir kuruluşun her bölümü mümkün olduğu kadar çok bilgiyi sadece kendine saklar ve verdiği bilgileri de olabildiği kadar az sayıdaki yere iletir. «O zaman sistem nasıl işliyor?» diye sordum.

İşlemiyor. Hiçbir şey eyleme dönüştürülmüyor, ta ki bir eksik yüzünden üretim durana kadar. O zaman panik çıkıyor. Düzenli çalışma baskısı diye bir şey yoktur.

İşte bu yüzden, diye düşündüm, yeni bir ekip başta. Gorbaçov ve arkadaşları, kıta boyutlarındaki bir «sistem başarısızlığı»nın ta içlerinden geldiler. Sorunları sadece Moskova'da izledim. Ama bu kadarı da yetti!

Herhangi bir çözüm, kısa vadede yeni aksaklıklara yol açmak zorunda. Buna halkın nasıl tepki gös-

tereceği, Moskova'da hiç durmadan tartışılan bir soru. İşçiler kemer sıkma önlemleri kabul edecek midir? Moskova'daki bir gözlemci, bir meslekdaşıma durunu şöyle yorumlamıştı: «Kilit mesele **kolbasa** (sosis)dır». Yanılıyor. Bu eski düşüncenin tipik örneği: Eski askerî yaklaşımla ana cephede yoğunlaşılır, sanki sosis savaşındaki bir zafer ve arkasından ulaştırma mevzilerine indirilecek etkili bir darbe sayesinde konut sektörüne bir kısaç hareketi yapılabilecektir ve sonra da Berlin'e girersiniz. Oysa eskiden böyle miydi bilmem, ama SSCB'de işler artık böyle yürümüyor. Yanlış olan şey, her şeyin çığırından çıkmış olması. Sistem çarpıklıklarla dolu. Sözkonusu örneği ele almak gerekirse, sosis elde etmek için domuz yemi gereklidir. Bu da tarım makinaları yapılması demek:

SSCB, ABD'den tam dörtbuçuk kat fazla traktör üretiyor. Ne için? Ülkemizdeki tarımsal ürün çıktısının hacmi ABD'ninkinin üçte biridir. Buna karşılık normal tarım faaliyeti için gereken romörk ve traktöre monte edilen makina sayısının ancak yarısını üretiyoruz.²⁰

Sonra yem malzemesinin domuzlara ulaştırılabilmesi için yollar gerekli. Sosisler yolların bu haliyle yapılabilirse bile dağıtım sistemi belki onları Moskova'da halka ulaştırabilir, ama Gorki'de hiç bulunmazken Kiev'de de sadece bir çeşidi bulunuyor olur. O halde her şeyin bir sosis savaşı meselesi olduğunu düşünseniz bile, bu savaş sadece bu yıl ya da belki önümüzdeki yıl için değil de kesin bir şekilde kazanmak için «her şey»-de savaşmak gerekiyor, ta ki tüm toplum çapında ihtiyaçlar karşılanana kadar. Başka bir deyişle, askerî düşünce üslubuna son vermek gerekiyor.

Bir toplumu askerî ilkelere göre planlarsanız, halk asker muamelesi görür. Onlara düşen itaat etmek olur. Görevleri stratejik planı uygulamaktır. Fakat eğer hedefin kendisi, «birliklerin» amaç ve isteklerini karşılamaksa — isyan etmesinler diye sosisle beslenmeleri — asker olmaktan çıkarlar, onlar efendilerdir, general olmasalar da. Bazı Üçüncü Dünya ülkeleri hariç, ekonomik savaşın dış düşmanı yoktur. Eğer barış savaşı ikame ediyorsa planlama bambaşka türden bir faaliyet oluverir. İşe halkın ihtiyaçlarının ve fiilî taleplerin muhasebesiyle başlanır. Kapitalist dünya bunu komünist dünyadan çok daha önce kavradı ve bunun bir sonucu olarak da çok daha iyi bir planlamaya sahip.

Askeri üsluptaki varsayımlara son verme sorununun, İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkarken bizzat Sovyet kimliğinin içinde kök salmış olması mümkün. Ne olursa olsun, bugün Sovyet liderleri için kilit görev, şu ya da bu mal yokluğunu çözümleme çabasından kaynaklanmayan, onun yerine Sovyetler Birliği'nin zenginliklerinin ve potansiyelinin kanat açmasını mümkün kılacak olan bir dinamiği harekete geçirmeyi denemektir.

GLASNOST'UN DOĞUŞU

İşte bu, harikulade Sovyet toplumunu temizlemek biçimindeki Herkülvari bir görev yapılmayı bekliyor - haliyle sevimsiz ve zahmetli bir çaba. Yeryüzünde bu Herkülvari işi kendilerinin omuzlaması gerektiği fikrine birisinin kapılmış olması olacak şey miydi?

Londra'da bir basın toplantısında, artık Gorbaçov'un baş danışmanlarından biri olan bir Ermeni eko-

nomi profesörü olan Abel Aganbagyan'a, bugünkü Genel Sekreter'le ilk kez ne zaman karşılaştığı soruldu. Aganbagyan ilk karşılaşmalarının, 1979'da Gorbaçov, Politbüro'daki görevinin başına geçip tarıma nezaret etmek üzere yıllardır görev yaptığı Starropol'dan Moskova'ya çağırıldığı zaman gerçekleştiğini söyledi. Belki, SSCB'nin en büyük felaketinin sorumluluğunu üstlenecek başka biri olmadığından genç, başarılı bir dışarılkıyı getirmek zorunda kaldılar. Ama ani yükselişi sayesinde Gorbaçov liderlikteki arkadaşlarından çoğundan 20 yaş daha genç oldu.

Gorbaçov, her görüşten ekonomistler ve uzmanlarla politikaları tartışmak üzere toplantılar yapardı. Aganbagyan'ın anlattığına göre, özellikle de tarım konusunda uzmanlaşmış olan Tatyana Zaslavskaya ile konuşurdu, «ama genel sorunlar çıktığında ben çağırırdım». Andropov, 1983'te Genel Sekreter olduktan sonra Gorbaçov bir bütün olarak ekonomi konusunda daha çok çalışmaya başladı ve tartışmalar için uzmanlar ve ekonomistlerle toplanmayı sürdürdü, «Bu toplantılar gayet teklifsizdi. Herkes ne düşünüyorsa söylediler, sonra da Gorbaçov fikirleri bütünleştirirdi». Bazen bu toplantılar, bütün gün süren tartışmalardan oluşurdu; hatta bir tanesi iki gün sürmüştü.

Kilit amaç, teknik gelişme hızlandırmanın ve yönetimi iyileştirmenin yollarının aranması ve tasarlanmasıydı. Aganbagyan önceki ekonomik reform girişimlerinin dikkatle analiz edildiğini ve ayrıca diğer sosyalist ülkelerin tecrübelerine de baktıklarını söylüyor. Vardıkları sonuç şuydu: Önceki çabalar başarısız olmuştu çünkü kısımdiler ve «Toplumsal organizma bir bütün olarak değişmemiştir». Aganbagyan işletme yönetimi sorumluluğunun genişletildiği, ama bununla

birlikte merkezi idare denetimlerinin hafifletilmediği 1965 Sovyet reformlarını örnek verdi.

İngiltere'de yayına hazırlanan kitabı **The Challenge** (Meydan Okuma)nın ilk bölümünün taslak çevirisinde, Aganbagyan, ana sorunu, ekonominin belirleyiciliği olarak tanımlar:

Perestroyka'nın özü, idari yönetim yöntemlerinden ekonomik yönetim yöntemlerine geçiştir. Bunun üretimdeki temel halkası, işletmelerin tam ekonomik muhasebeye, kendi kendini finanse etmeye ve kendini yönetmeye geçmesidir. Başlıca gelişme, işçilerin yönetime yaygın olarak katıldığı ve artık kendi ekonomik yöneticilerini seçebildikleri ekonomik demokrasidir.

Mikail Gorbaçov'un kendi kitabı **Perestroyka**, bu demokrasi vaadini siyasi, kültürel ve uluslararası olaylar boyutlarına da yayıyor. Bununla birlikte Merkez Komite çoğunluğunun, bundan ilk yarar sağlayanlar arasında bulunan ve güvenilmezliği, nankörlüğü herkesin diline düşmüş olan Moskova intelligentsia'sına bir lütuf olarak demokratikleşme yönünde oy kullanmaya ikna edilmiş olduğuna inanan birisine hiç rastlamadım.

Elbette ki Gorbaçov, değişimlerin siyasi yanını vurguluyor:

Kimse, ortaya çıkan paradoksal durumu görmezden gelemez: Sosyalizme bağlı, okumuş ve yetenekli insanlar sosyalizmin olanaklarını, devlet işlerinin yönetiminde gerçek bir rol alma haklarını tamamen kullanamıyordu.

Ve Gorbaçov halihazırda şunu kabul etmiş durumda;

Perestroyka fikirlerinin gelişmesi için zorlayıcı unsurlar sadece pragmatik çıkarlar ve değerlendirmeler değildi, ayrıca bizim vicdanî huzursuzluğumuz, Dev-

rimden miras aldığımız ideallere yılmaz bağlılığımız da vardı...

Asıl etkenin pragmatik olduğunu belirtmemiz halinde Gorbaçov'un bir materyalist olarak, bunu içtenliğine bir saygısızlık olarak görmemesi gerekir. «1950'ler, 1960'lar ve 1970'lerde ekonomik yönetim sistemini değiştirme girişimlerimizi başarısızlığa mahkum etmiş olan geçmiş hataların tekrarının önüne geçmek önemliydi.» Genel Sekreter bu izahatı veriyordu.

Üst yönetim kademelerini aşağıdan destek almanızın reform etme konusunda tekrar tekrar yapılan girişimler başarısız oldu... Eski ekonomik aygıtın başlıca kusuru nedir? Her şeyden önce bu eksik, kendini geliştirme konusunda iç uyarım yokluğudur.

Bu iç uyarımların, pazar yerinin ekonomik gerçeklerinin ve işgücünün motivasyonunun birleştirilmesi yoluyla, girişimin kendi kararını vermesinden kaynaklanacağı varsayılır. Gorbaçov, bunların birleşik halde hantal, idari, Moskova merkezli, aşırı merkezileştirilmiş sistemin «frenleyici mekanizmasını» sarsacağına umut edildiğini vurgular; şu konuya geri dönmemizin yeridir artık:

Perestroyka'nın ayırıcı özelliği ve gücü, aynı anda hem «yukardan aşağı» hem de «aşağıdan yukarı» bir devrim olmasıdır.²¹

Ancak yaptığı tanımdan anlaşılıyor ki, kendini, Partiyi «aşağıdan yukarı» bir devrime bağlamanın ür-kütücü sonuçlarına bağlamadan önce, tereddüt etmişti. Görevinin birbuçuk yılı boyunca, Aganbagyan'ın anlattığı toplantılarda hararetle tartışılan sorunlardan biri bu olsa gerek. Bu arada Gorbaçov'a göre, parti-deki insanlar, perestroyka'nın «sıradan bir yeni kampanyadan ibaret» olduğunu ve «bu sırada kuşkucuların parti koridorlarında mırıldanıp duracağını» düşündü-

ler. Sonunda, 1987 Ocağında Merkez Komite Plenumu, ancak yoğunlaştırılmış demokrasinin «frenleyici mekanizmaları bertaraf» edebileceğine ikna edildi.²² Bu, benim yerindeyse, Haziran 1987'de toplanan bir sonraki Plenumda ekonomik çerçevesi hazırlanan program için tarihi bir dönüm noktasıydı.

Sovyet araştırmaları alanında en ilginç Amerikalı uzmanlardan biri olan Jerry Hough, şöyle der:

Bay Gorbaçov, iktidarını yoğunlaştırmakta olan bir diktatördür. Biz onunla aynı çıkarları paylaşıyoruz.. Ama Gorbaçov'un demokrasiye bağlılığı hakkında hayalci düşüncelere kapılmamalıyız.²³

Ben, olguların aksini gösterdiğini düşünüyorum. Mikail Sergeyeviç Gorbaçov, demokrasinin ve bu nedenle glasnost'un, perestroyka için asli olduğu sonucuna varmıştır. Sonuçlarına hoşgörü gösterip gösteremeyeceği veya daha önemlisi Partiyi ve KGB'yi bu sonuçlara katlanmaya ikna edip edemeyeceği, hatta Sovyet halkının gerçekten bu fırsatı benimseyip benimsemeyeceği sorularının cevapları henüz verilmiş değil. Ama Sovyetler Birliği'ndeki güçlü ve zeki ekonomistler ve siyaset teorisyenleri ekibi, monolitik birörnekliğin kaldırılması gerektiğine ikna ediliyor, çünkü Aleksandr Yakovlev'in sözleriyle «tarihin ilerlemesi asla basitleştirme yoluyla sağlanamaz». Tersine, her başarılı toplum biçimi, Yakovlev'in savunduğuna göre, «içsel olarak, bir öncekinden daha karmaşıktır.»²⁴ Bu nedenle, SSCB'nin dümenini çeşitlilikten yana çevirdiler.

İÇİMİZDEKİ KÜÇÜK MONARKLAR

Aleksandr Yakovlev, Haziran 1987'de Politbüro'nun asil üyesi oldu. Yakovlev, 30 Temmuz 1987'de Macar

televizyonunun programı **Yüz Yüze**'de, Andras Sugar'ın sorularını yanıtladı. Sugar'ın sordukları arasında şu da vardı: «Siyasi kurumlar sisteminde hangi değişimler gerekli?» Yakovlev'in yanıtı şöyle:

Demokratikleşme, herşeyden önce gelir, ikinci ve üçüncü sırada da yine demokrasi var. Artık, ekonomiyi ileriye götürmemizde, halkın haleti ruhiyesini düzeltmemizde... veya toplumda gerekli haleti ruhiyeyi yaratmakta daha titiz olmamızı sağlayacak bundan daha etkili bir yöntem olabileceğini sanmıyorum. Hiçbir şey demokrasiden daha etkin olamaz.

Kimisi demokrasiyi geliştirmek ister ve kimisi istemez çünkü bu onun kişisel çıkarına uygun değildir. Kimisi ise demokrasinin yanındadır, ama sadece kendi çıkarını bozmadığı sürece... Biliyorsunuz, demokrasiye dışardakiler gibi baktığımızda, insanların bir başkasını eleştirmesi olgusundan hoşlanıyoruz. Ama bizi eleştirdiklerinde, işte o zaman durum aniden ve radikal biçimde değişiyor.

Biz, gerçekten tartışma alışkanlığına sahip değiliz, ve dahası, dürüstçe tartışma, ötekinin görüşlerini dinleme alışkanlığımız da yok. Ancak bu vazgeçilmezdir, çünkü kollektif bilgelik daima bir kişinin görüşünden daha güçlüdür. Bu nedenle, sözkonusu olan sadece siyasi kurumlar sisteminin mükemmelleştirilmesinden ibaret değildir; konu, bizzat insan düşüncesini biçimlendirmemiz gereğidir, halkı, demokratik bir görünüme, bir tür demokratik düşünme tarzına alıştırmalıyız.

Bundan birkaç gün önce, çarları alaşağı ettiğimizi ama henüz içimizdeki gizli küçük monarkları alaşağı etmediğimizi açıklamıştım. Hepimizin içinde, benim kadiri mutlak tanrı diyebileceğim bir tür han, çar bir başka deyişle, iktidara susamış bir tür varlık oturur. Bu varlık insanı ele geçirmeye başlayınca, bu iç yara-

tık ortaya çıkmaya başlar ve bize emirler vermeye, bizi yönetmeye başlar. O bizim günahkâr vücudumuzun içinde yürümekte değil, üzerimizde süzülmekte, bizi gölgesinde tutmaktadır. Böyle bir insan zaten daha zeki, daha bilgili olduğunu düşünür; hükümler verir ve herkes de huşu içinde onun bilge düşüncelerine göre davranmakla yükümlüdür.

Bu nedenle, manevî, insanî eşitliğe artık alışmak zorundayız; bir insanın son tahlilde sadece milyonlardan biri olduğunu anlamamız gerek. Eğer büyük veya küçük herhangi bir göreve atanırsa, o zaman bu, sadece halkın ona güvenmesi ve onu güveniyle onurlandırması anlamına gelir. Belirli bir noktaya kadar da belki halkın, bu kişinin yetenek ve becerilerinden birini kabul ettiğini de gösterir; ama bu, kişiye, kendini milyonlarca insandan ayırma, kendini onların üzerine koyma yetkisini hiçbir şekilde vermez.

Bunu görmenin kolay şey olduğunu sanmıyorum; bu bir ufuk genişliği meselesi. Bunun için çok zaman gerekiyor, hem de sadece yıllar veya onyıllar değil. Ne de sadece insanları eğitmek meselesidir bu, çünkü aynı zamanda da ekonomik ve toplumsal koşullar sözkonusudur.

ÇERNOBİL

Mikail Sergeyeviç'in glasnost siyasetini ilan etmesinden kısa bir süre sonraydı. Belki, deklarasyonunun coşkuyla kutlanacağını ummuştı. «Yaa, bunu daha önce de dinlemiştik» biçiminde dile gelen inançsızlıktan daha olumlu bir tepki beklediği kesin. Ama Gorbaçov'a yönelik kuşkuculuk, halkın ondan kanıt beklediğini, ve bir başka «kampanya» istemediğini gösterdi. Yeni genel

sekreter halkın özellikle işbaşında daha az içki içmesinde ısrarlıydı ve vodka teminini önemli ölçüde zorlaştırdı. Böylece glasnostta ilk tepkiler kesinlikle ayık kalfalardan çıktıysa şikayet etmesi gereken kimdi?

Bununla birlikte, patlak veren gerçek, hiç de şisede durduğu gibi durmayan alkolden çok daha fazla öldürücüydü. Çernobil'deki 4 numaralı reaktör infilak etti. Acil güvenlik sistemleri devre dışı bırakılmıştı, eğer daha önce çalışıyor idiyse tabii; bu yüzden soğutma suyu aşırı ısındı ve bileşenlerine ayrılarak hidrojen birikmesine yol açtı. Bu hidrojen tutuştu ve reaktör binasının çatısını uçurdu. Oluşan cehennem sıcaklığında grafit —fizyonu yavaşlatmak için kullanılan karbon blokları— alev aldı. Yerel itfaiyeciler, emniyet giysileri olmaksızın bitişikteki reaktörü kurtarmaya koştular. Yangını söndürmeye uğraşırlarken ölmeye başladıklarını bilmiyorlardı. Eskiden 4 numara olan yere bakarlarken hiç istenmeyen bir «acıklık»ın kurbanı oldular.

İstenmeyen, ama bir bakıma da kaçınılmaz. Her toplumun nükleer felaketleri yaşama tarzı kendine özgü olabilir. Ancak, reaktörleri olmayan ya da yozlaşmak ve adam kandırmaya karşı mutlak bir bağışıklığı olan bir sosyal düzen örtbas edilmeye çalışılan bir Windscale, bir Three Mile Island veya bir Çernobil olayı yaşamaz. Bu anlamda, Çernobil, Brejnevciliğin yeniden doğuşuydu. Brejnev rejiminin formülü, böylesi sonuçlara varıyordu. Denklemın sağ tarafına eklenmesi gereken özel değer belki de şans faktörüydü. Fakat tamah çarpı ekonomik büyüme çarpı yalancılık çarpı koltuk hırsının eşiti x üstü n 'dir, ki kimileri bunu mutlak iğrençlik diye de bilir. Denklemın sonucunun nükleer bir şekilde alınması, gerçekten de acımasız bir ilahi adaletti.

Bu yüzden de dünya çapında sonuçlar yarattı. Patlamayla çıkan dumanlar siyasi komiteler onu, anti-sovyet olarak mahkum etmeye zaman bulamadan stratosfere çıktı. «Gelişmiş sosyalizm» aygıtı sorumluluğu üzerinden atmak isterken gıcırdadı. Moskova'ya sadece umutsuzcasına yetersiz gizli mesajlar geliyordu. Sadece, dünyanın en cehennemi ve zehirli kazasının yeni gerçekleşmiş olduğunu söylemekten öte geçemeyen, kötü hazırlanmış, eksik bilgili ve bu nedenle de sorumsuz toplantılar yapıldı. Bütün bunlar olurken, bir İsveç nükleer santralindeki güvenlik kontrolleri tehlike düzeyini gösterdi, komşu ülkelere, SSCB dahil tehlike haberi verildi! Bununla birlikte Çernobil, fikir ayrılığının mutlak biçimiydi. Geiger sayacı, size onun orada olduğunu, hem de öldürücü dozda olduğunu gösteriyordu, ama normal bir insan onun kokusunu duyamaz, onu göremez ya da gücüne dokunamazdı. Gözle görülmezdi ama inkâr edilemezdi de. Soljenitzin'in tersine, Çernobil'in sorumluluğu Batıya ihraç edilemezdi.

Bu nedenle, mantık itibarıyla bugünkü glasnost ile Çernobil arasında bir tür ilişki olduğunu tahmin ediyordum. Çernobil, yeni siyasetin ilk ciddi sınavı oldu; SSCB'de tamamen yeni bir idari kültüre gerek olduğunu doğruladı ve Sovyet gelişmesinin bir daha asla sadece bir «iç olay» olarak değerlendirilemeyeceğini gösterdi. Bu yüzden Moskova'daki mutfak masası sohbetlerinde sık sık bu ikisi arasında herhangi bir bağlantı olup olmadığını sordum. Fikir ilgiyle karşılandı ve tartışıldı, ama yanıt hep aynıydı: «Hayır, yok». Hayır, bunlar ayrı şeylerdi. Çernobil, büyük bir trajedi idi, (Ukrayna'da meydana gelmesine rağmen) bir Rus alınyazısıydı; glasnost gibi bir parti siyaseti değildi ve bu ikisi arasında kıyaslama yapmak veya bağ kurmak çok zordu.

Bu yüzden bu inancımda ısrar etmeme imkân tanıyan herhangi bir kanıttan söz edemem. Ama Moskova'daki yeni arkadaşlarımdan çoğu, Politbüro'da süren tartışmalar hakkında benden çok daha az şey biliyorlardı. Ve benim, Çernobil'in zemini reformculardan yana kaydırıldığı şeklindeki kuşkuym sürüyor. Çernobil, reformculara ayrıca, yönettikleri geminin ne kadar tehlikeli olduğunu ve sadece «eski tüfek»leri silip süpürmekle kalmayıp kendilerini de maziye gömebilecek bir felakete ne denli yakın olduklarını da göstermiş olsa gerek.

Çernobil üç nedenle reformculardan yanaydı. Bir mutlakiyetçi Rus geleneğinin sonucu olarak Potomkin köylerinde, insanların iniltilerini bir refah kılıfı altında gizlerler. Böylesi bir sahtekârlık, gizlediği biçareliği sonsuza dek sürdürmeye yardım ettiği ölçüde zararlıdır. Potomkin köyleri birşeydir, Potomkin enerji santralleri ise epey başka birşey. Sahtekârlık öldürücü olmaya başladığında bizzat sahteliğin gerçekten ortadan kaldırılması gerekir. Brejnev Rusyasının sahtekârlığı zararlıydı. «İyi haberler»inin aptallaştırıcı narsizmi, resmi düzeyde inkar edilen olumsuz koşulları süreklileştirmekle kalmadı, onların yoğunlaşmasına da katkıda bulundu. Resmî paravanın arkasındaki gerçeği böylesine inkâr edilemez bir ölçekte göstermesiyle Çernobil, çoğumuzun yalancılık diye bildiği, resmi iyimserliğin terk edilmesine geniş ölçüde yardım etti.

İkinci olarak, Çernobil, eğer Sovyet ekonomisinin bir gün verimli bir şekilde (ve pahalı yatırımlarla yüksek üretkenlik sağlanmasının gerektirdiği özen ve dikkatle) çalışması düşünülüyorsa, o zaman işin özünün işyerinde sorumluluğa sahip çıkılması olduğunu gösterdi. Rus görevliler kendi canlarına hiç dikkat etmediler, altlarındakilerin canına önem vermeleri ise hiç

beklenemez. Makinalara gelince! İnsanlarını gözetmeyen bir toplum, cansız makinalara bakım yapmayı düşünemez bile. Ayrıntılara dikkat tepeden başlar, ancak, en altta önemli hale gelir. İnsanlar karşı karşıya bulundukları şeylerin niteliğiyle gururlanmak, sorunları yerinde çözmek için morale ve özsaygıya ihtiyaç duyar ve tercihan yaptıklarından dolayı itibar da görmek ister. Bunlar, yeni çizginin en acil konularından biridir. Çernobil'den daha iyi bir doğrulama bulabilmek de çok güç. Cezaların açıklanmasından önceki karar metni, sorumlu bulunanlar hakkında şöyle der:

Bir tanık, orada gerçekten bazı kuralların çiğnenmekte olduğunu ve idarenin de bundan haberdar bulunduğunu söyledi. Sadece bir örnek alırsak, çalışan personelin iş disiplini nasıl yerine getirdiğini kontrol ettiği sırada, 12 kişinin iş saatlerinde domino ve kağıt oynamak, mektup yazmak gibi başka işleri «yerine getirdikleri»ni gördü.

Mahkeme, 1980-1986 yılları arasında meydana gelen 71 teknik arıza olduğunu ve «27 vakada (sebeplerin bulunması için) hiçbir araştırma yapılmadığını» belirtti. Üstelik, «ekipman hatası olan pekçok vaka işletme kayıtlarına bile işlenmemişti».²⁵ Sovyet sanayiinde böylesi bir baştansavmacılığın alışılmadık olduğunu düşünmek için hiçbir neden yok.

Üçüncü olarak, yeni önderler, tumturaklı laflardan ve madalyalardan çok gerçeklere önem verdiklerini iddia ediyor. Eğer Gorbaçov'un dış politikası, Sovyetlerin artık kendi nükleer caydırıcılıklarından söz ederken kullandıkları ifadeyle —makul bir yeterlilik— özetlenecek olursa, o zaman bu, dünyamız için istisnai olmaktan çok normal bir yer olma arzusunu da içerir.

Psikolojik bakımdan, sovyet insanına dış dünyaya karşı keçi tavrı andıran patolojik saldırgan savunucu duyguların kaldırılması bunun önkoşuludur. Bu tavır özellikle de Batıya hiç gitmemiş, hatta hiçbir dış ülkeye ayak basmamış askeri, ekonomik ve bölgesel liderler arasında göze çarpıyor, yani üyelerini virüslerin en tehlikelisinden — farklı bir şekilde yaşayan halklar — korumak üzere organize edilmiş üst düzey delegasyonları arasında.

Sovyet sistemi Batınınkinden farklıdır. Özgünlüğünü sürdürmek de ister. Talihin bir cilvesi ki bu, Batıda nasıl yaşandığı konusuna hakikaten ilgi gösterilmesini gerektirir. SSCB, kapitalizm konusunda dürüst olursa, ki bu kendine ilişkin dürüstlüğü de gerektirir, çünkü bu ikisi birbirine bağlıdır, kapitalizmin başarılarıyla yarışmayı umamaz. Gorbaçov, bunu kavramış görünüyor. Washington'la anlaşma arzusunun arkasındaki bir güdü de, Sovyetler Birliği içindeki gerilimlerin rahatlayabileceği ve böylece daha yaratıcı, daha az buyrukçu bir ortamın teşvik edileceği şeklinde. Çernobil, bunların hepsine de yardımcı oldu, çünkü, SSCB'nin kendi başına bir ada olarak var olabildiği fikrini havaya uçurdu.

Çernobil'in uzun gölgesi kuzey-batı İngiltere üzerinden geçerken yağmur ve yağmurun getirdiği izotoplar, toprağa, topraktan koyunların yediği çimenlere ve ordan da koyunların etlerine girdi. 1987 yazında patlamadan sonraki ikinci yazda, Cumbria'daki İngiliz çiftçilerin koyunlarını satmak üzere kesmesi yasaktı, çünkü insanların tüketmesine izin verilmeyecek kadar fazla radyasyonluydular.

Sovyetler, ülkeleri dışındaki imajları konusunda çok duyarlılar. SSCB insanları, uçsuz bucaksız bir incinmiş gurura sahip. Pek çok yaranın acısını çekiyorlar

ve gururları gülünç olabiliyor. «Sosyalizmin gelişmişliğinin bir kanıtı, dünyanın en büyük kazasının bizde olmasıdır» diye şaka yapıyorlardı; ama pek de gerçekten uzak değildi bu, çünkü kendi ölçeğinde sapkın bir zafer (veya utanç) ifade ediyordu. Fakat Çernobil, Sovyetler Birliği'ne bir iyilik de yaptı sayılır: Uluslararası etkisi diğer ölçülerin yanı sıra bir de bir geiger sayacıyla ölçülebiliyor artık. Böylece en ilginç meselelerden biri gündeme geliyor: Onlarla bizim aramızdaki ilişkinin türü. Sovyetler, «Doğu»nun mu yoksa «Batı»nın mı bir parçası? Ulusal ruhlarına sadık kalıp her türlü ticareti (ya da Soljenitzin'in yaptığı gibi hem ticareti hem sosyalizmi) lanetlemeleri mi gerek? Onlar, Stalin'in solcu muhalefet ve ulusal böbürlenme karışımı ifadesiyle «tek ülkede sosyalizmi kurmayı» başabilir mi? Dış dünya bu sorunun cevabıyla fazlaca uğraştığında Kremlin'in «içişlerimize karışmayın» dediği dönemler olmuştu. Ama artık, karışma hakkına sahibiz. En azından, sistemlerinin — nasıl birşey olursa olsun — gündelik temelde en yüksek standartlarla işlediğini bilme hakkına sahibiz. Ne yiyebildiğimiz onlara bağlı.

Çernobil, insani olayların garipliğini vurguladı. Nükleer güç, temiz enerji ve ulusal özerklik vaadi taşıyordu ama bunun yerine öldürücü kirlilik ve ülkelerarası bağımlılık getirdi. Radyoaktiviteyi durdurabilecek bir sınır kapısı olamaz.

Böylece, Çernobil felaketinin yeni yönetimle birlikte düşünülen yeni yönelişe yardımcı olma biçimlerinin dördüncüsüne geliyoruz. Eski yaklaşım Sovyet üstünlüğünün kanıtlarını büyük sahnelerde arardı. Pahalı roketler fırlatılır; Sibirya'nın neredeyse artık koşullarında yeni demiryolları kurulurdu. (Son derece gerekli kent demiryolları pas tutar ve tren Moskova'dan

Leningrad'a üç saat yerine 8 saatte giderken); sesten hızlı yolcu uçakları (yere çakılan cinstendir bunlar) çölleri yeşertmek için dev nehirleri çöle akıtma projeleri (bu arada ürünün dörtte biri yolların kötülüğü ya da hiç yol olmadığı için telef oluyorken). Tüm bu şeyler, Brejnev döneminin geleceğe kaçışının parçaları: Bugünün gerçeklerinden kaçışının. Lenin, sosyalizmin «Sovyetler artı elektrifikasyon» olduğunu söylemişti; bu, demokratik gücün ve yüksek verimliliğin birleştirilmesi olarak yorumlanabilirdi. Brejnev ise bunu «Ben ve benim büyük tasarılarım» şeklinde yorumladı. Muazzam zaferlerin kaba ve fallik boş gururu zayıf ve kısır gerçeği saklıyordu. O sırada Çernobil kazası oldu - öylesine görünür bir erken boşalma ki, artık herhangi bir iktidar iddiasına olanak tanımıyor. Sürekli muzaffer ilerleme fikri Çernobil'le yıkıldı. Potomkin analojisini daha da ileri götürürsek, Çernobil felaketinin havaya uçurduğu şeyin sadece başarı görüntüsünden ibaret olmadığı görülür. Görüntülerin oluşturduğu tablo, — «ilerleme»nin ne olması gerektiğini göstermek bakımından ideal bir tablo — yeniden düzenlenmek zorunda.

Daha iyi yaşamak, aynı şeyi daha fazla yaşamak değildir, farklı yaşamak demektir. Çernobil'den çıkan bu ders, Mikail Sergeyeviç ve arkadaşları için son derece uygun bir zamanda geldi.

Ama bir yandan da, Gorbaçov'un yararlanması için epey ağırdı bu ders. Gorbaçov'un televizyona çıkarak Sovyet insanlarına olan bitenin ne olduğunu anlatabileceğini görmesi için hemen hemen üç hafta geçmesi gerekti. SSCB'nin Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'na verdiği, görünürde ayrıntılı ve açıksözlü felaket raporu ülke içinde yayınlanmadı. En hayalkırıcı olanı ise mahkemeydi.

Pravda'nın bilim editörü ve yanan reaktörü gören ilk gazeteci Vladimir Gubaryev, Çernobil hakkında yazdığı oyunda, **Sarcophagus**'ta (Tabut) resmi soruşturmacıya şunu söyletiyor: «Benim fikrimce, bir mahkeme yapılmalı. Ve dahası bu mahkeme açık olmalı.»²⁶

Daha önce de, Çernobil felaketi konulu bir Sovyet televizyon belgeselinde Gubaryev gerçeğin en «acııcı analizinin» kamuoyuna açıklanması çağrısında bulunmuştu. Oyunda, Gubaryev'in **kurgusal** Çernobil Müdürü şu savunmayı yapar:

Kusuru bana yıkmaya çalışarak zamanınızı boşa harcıyorsunuz... Gidip diğer nükleer güç santrallerini görün-iyice bir bakın. Onlardan kötü müydük? Hayır... biz daha iyiydik. Bakanlığın verimlilik ödülünü tam üç kez kazandık. **Burada** suçlu aramayın. Kusurlular biz değiliz. Ama siz bana, niçin nükleer güç santralı donanımı kalitesinin son 10 yılda giderek kötüleştiğini açıklayabilir misiniz? Niye bize miyadını doldurmuş makineler ve yedek parçalar veriliyor?... Size bunun gibi daha düzinelerce «niçin» sorusu sorabilirdim - üstelik ben tek değilim. Hidroelektrikçilere sorun... Her nasıl olduysa aşırı ısınma patlaması **bizim** nükleer santralımızda oldu. Olması kaçınılmazdı, ama yine de bizde olması sadece bir kazaydı.

Bu monolog, bir Moskova tiyatrosunda söylendi. Ama gerçek müdür **Briyukhanov** mahkemede böyle bir savunma yaptı mı? Davanın ilk ve son duruşmaları kamuoyuna açık yapıldı, buna rağmen mahkeme aslında kapalıydı. Yargıçlar, ceza verirken, **Briyukhanov**'u tamamlanmasından önce reaktörün teslim alınma bel-

gesini imzaladığı için hatalı buldu. **Briyukhanov**, bunu ve bir de kazadan sonra radyasyon düzeyleri konusundaki olguları «kasten» sakladığı için 10 yıl yedi: «Arızanın niteliği konusunda geniş ölçekte doğru bilgi bulunmayışı santral personelinin radyasyona maruz kalmasına yolaçtı...»²⁷

Briyukhanov'un yukardan gelen baskıya maruz kalmış olması gerektiğini herkes biliyor. 4 No'lu reaktörün infilakından bir ay önce yerel **Literaturnaya Ukrayna** gazetesinde **Lyubov Kovalevska** imzalı bir makale yayınlandı; **Kovalevska**, genç bir gazeteci ve bu yazıdan dolayı cezalandırılmamasını kazaya borçlu. **Kovalevska**, reaktör kompleksinin dehşet verici genişletilme tarzını eleştirdi ve şöyle yazmaya cüret etti:

«İnşaat devreye sokulmaya uygun halde değildir ve hiçbir zaman da olmayacak... Donanım, makinalar ve mekanizmalar yıpranmaya başladı ve temel mekanik aygıtlar ve araçlar kıtlığı baş gösterdi. Sorunlar çığ gibi çoğaldı ve bir sürü bilinmeyenden oluşan bir sis perdesinin altında kaldı.»²⁸

Yani, **Ukrayna**'daki görevliler, korkunç tehlikeyi önceden biliyorlardı. Ancak **Kovalevska**'nın uyarısına kulak asılmadı. Kimler tarafından mı? Ama bir kez sorumluların peşinde hiyerarşi merdiveni izlemeye başlamışsanız nerede durursunuz? **Çerbitski** — **Brejnev** tarafından atanmış biri — yönetimindeki **Ukrayna** parti aygıtı hâlâ yerinde ve **Çerbitski** de **Politbüro**daki yerini koruyor. Ayrıca nükleer lobinin **Moskova**'da nüfuzsuz olduğunu söylemek mümkün değil. **Briyukhanov**, oyundaki müdürden farklı olarak günah keçisi haline getirildi.

Çernobil'in SSCB için önemi geçiştirildi. Bu, Brejnev düzeninin en büyük suçlarından biriydi. Ancak, ülkenin tuttuğu yolun güçlü bir sembolü ve ithamnamesinden çok tek ve trajik bir istisnaya dönüştürüldü. Çernobil mahkemesini kapalı kapılar ardına alarak yeni adamlar kendilerinden öncekilerin sistemiyle bağlarından — yoksa kendilerinin önceki dönemin radyasyonu ile zehirlenmiş olmalarından mı demeli — duydukları korkuyu mu sergilediler?

'İMKANSIZ' 'ASLA'

30 YAŞINDAKİ: Perestroyka benim için fazlasıyla muhafazakâr. Ama pekçok kişi sisteme gerçekten öfkeli değil. Onların öfkeli den çok depresif olduklarını söyledim. İhtiyaç duydukları şeylerin çoğunu elde ediyorlar, dahası emeklerine ihtiyaç olmasa bile bir iş bulabiliyorlar. Glasnost herhangi bir iktidarı tehdit etmiyor, emekli edilmesi gereken en gerikalmış Parti ve hükümet görevlilerinin iktidarı hariç. Çok parti olmayacak, yurtdışında istediğin yere gitme hakkı da yok. Bence, değişimler epey sınırlı ve emin. Hiçbir gerçek değişim olmayacak, bu ülkede asla özgürlük olmayacak.

ÖĞRETMEN: Bizim kamuoyu açıklaması geleneğimiz yok. Glasnost'un gerçek olduğunu düşünmek isterdim. Ama insanlar glasnost'un tepeden indiğini biliyor. Diyorlar ki, onlardan gelince — başıyla yukarıyı işaret ediyor — ve **bizim** gibi insanların eleştirisine açık olmadığını hissediyorlar.

60 YAŞINDAKİ: Değişimler tepeden geliyor. Bu çok önemli. Bizim ülkemizde bütün değişimler tepeden gelir. Tek istisna Ekim Devrimiydi, ama o zaman bile,

çar gitmişti ve hiçbir otorite yoktu. Serflik yukardan kaldırıldı tıpkı Kruşçev'in Stalin inancını devirdiği gibi.

KARISI: İmkansız! Rusya asla değişmeyecek.

BİLİMADAMI: Rusya kara bir güçtür, Reagan haklı, anladıkları tek şey sertlik. Eğer Yıldız Savaşları onları sistemin nasıl gerikalmış olduğunu anlamaya zorlamamış olsaydı, Gorbaçov asla olamayacaktı.

YAZAR: Hükümetin yapmaya çalıştığı şey konusunda tam bir dayanışma içindeyim. Altı ay önce **asla** böyle birşey söylemezdim... Ruslar mı? Hiçbir şey anlamıyorsunuz. Daha yüz yıl önce büyük büyükbabaları köleydi onların. Sonra devrim ve bir kanlı savaş oldu, o zaman büyük bir devrim, daha çok savaş, kızıl terör, kollektifleştirme, Stalin, bir başka daha büyük cehennemî savaş ve yine Stalin. Böylesi bir tarihten sonra, Brejnev gibi bir budalanın çıkması değil, bütün ülkenin sadece budalalardan ibaret kalmayışı şaşırtıcıdır.

ANNE: Bu ülke asla değişmeyecek. Hiç değilse çok uzun süre değişmeyecek.

KIZI: Umut etmek zorundayım. Sanat hayatım, son bir yılda tamamen değişti.

18 YAŞINDAKİ: Bir arabam, bir daçam, iyi bir katım, elbiselerim ve belki bir de uçağım olsun isterim. Küçük bir uçak Rust'un ki gibi, uçup gidebileceğim bir uçak olsun yeter ki.

BREJNEV

Sovyetlerin geçmişleriyle bir sorunu olduğunu biliyordum. Bu sorunun Stalin ve Stalin yönetiminde olan şeyleri anlamlandırmak olduğunu düşünüyordum. Fakat asıl güçlük belki de Brejnev - bıyığıyla değil de iki kalın kaşıyla hatırlanan, hiç de kabasaba olma-

yan şu soytarı. Brejnev genç bir siyasi görevliyken Kızıl Meydan'da 1945'de yapılan zafer geçidinde Stalin'e tapınmıştı. Otuz yıl sonra kendini mareşal ilân etti ve Sovyet halkının da kendisine tıpkı aynı şekilde hayran olduğuna inandırdı kendini.

Aralarındaki fark, Stalin'in nefret dolu oluşuydu. Onu şahsen tanısaydınız, cellat baltasının vınlayışını duyar gibi olurdunuz. Stalin ile birlikte görev yapan ve ecelleriyle ölme şansına erişemeyen eski üst düzey Bolşeviklerinin çoğunu Stalin hallettirdi. Belki de tek büyük istisna Molotov'du - ancak Molotov'un karısı Stalin tarafından Gulag'da rehin tutuluyordu. Stalin'i desteklemek de, onun yanında öksürmek de aynı derecede tehlikeliydi. Ona tam yetki veren 1934 Parti Kongresi'nin 1.100 delegesinin yarısından çoğu öldürüldü. Bu delegelerin seçmiş olduğu Merkez Komite üyelerinin yüzde 70'i idam edildi. Canınızı kurtarmak için ona şahsen başvurmak, ölüm demektir.

Brejnev, iktidarının tadını çok farklı bir şekilde çıkarıyordu: Sırtınıza kurşun yemiyor, sıvazlanıyordunuz. Eğer gençliğinizde kader sizi onunla karşı karşıya getirmiş idiyse, ödülünüz ölüm değil bir koltuktu. Onu ne kadar iyi tanıyorsanız, yükselme şansınız o kadar yüksekti. Örneğin İgnati Novikov, Brejnev'in hemşehrisiydi ve 1980 Moskova Olimpiyatları Organizasyon Komitesi Başkanı oldu. Bu elbette ki Magadan'a gönderilmekten epey daha iyi.

Brejnev kendi etrafında giderek daha müthiş boyutlar alan bir tapınma yarattı. Fakat o Stalin değildi. Ne o kadar etkili ne de o kadar Makyavelciydi. 1964'te Brejnev'in Genel Sekreter olmasını sağlayan ve Kruşçev'i deviren darbenin arkasındaki organizatörün baş «ideolog» ve tacı elinde tutan adam konumundaki Sus-

lov olduğu söylenir. Brejnev'in yerinde Stalin olsaydı ikisini birden temizlerdi. Fakat Kruşçev emekli edilirken Suslov da Brejnev'in Politbürosunda 1982'deki ölümüne kadar resmî iki numara kaldı ve dahası Brejnev'den bağımsız önemlice bir siyasi gücü elinde tutmaya devam etti. Dışışleri alanında da Gromiko, Brejnev dönemi boyunca gerek itibar gerek nüfuz bakımlarından büyüdü. Hepsinden önemlisi, Andropov KGB'nin başına getirildi ve kendi iktidar üssüne sahip oldu. Bu üçünden hiçbirisi ise Brejnev'in **Dnepropetrovsk** Mafyası diye anılan şürekasının yolsuzluklarından etkilenmiş görünmüyordu.

Brejnev yönetimindeki SSCB'ye, nevî şahsına münhasır bir rahatlık çöktü. İkinci planda kaldıysanız bunu metanetle karşılayabilirdiniz. Oyundaki rolünüzü oynar, rüşvet yer ve kendi aileniz ve dostlarınız dışındaki insanları umursamazdınız. Ama ilkelerde ısrar etmeniz, görüşlerinizi savunmanız ya da terbiyesizlik etmeniz halinde işler, şey... e, ciddiye binebilirdi. Aslında hayatta kalmanız ilişkilerinizin olmasına ve dolayısıyla da himaye görmenize bağlıydı. En iyiler bile oyunun kurallarına uymakla yükümlüydü.

Oynamak için gereken yer vardı. Sosyal mengene, Stalin'in terörü kadar kapsamlı değildi. Bu sistem, Batılı anlamında yani birbirinden hafif farklara sahip partilere, birbirleriyle rekabet eden şirketlere ve bir ya da iki çatlak sese izin veren tipteki bir bütünlüklü sistem olma anlamında hiç de çoğulcu değildi. Fakat tüm muazzam enginlikleriyle Brejnev'in SSCB'sinin bütününde bir tür çoğulculuk vardı. Bu çoğulculuk, çeşitli Mafyaların ve çok sayıdaki kent patronunun çoğulculuğuydu ve bunların bazıları diğerlerinden daha kötüydü. Bu, her türlü dost kayırmasıyla ve görkemiyle sert

adamların rejimiydi. Zeka bakımından vasat, ama örgütsel bakımdan acımasız, iyiniyetli baskıcı babaların çoğulculuğuydu.

«Stalin kötüydü,» dediler bana, Lenin bulvarı boyunca güneydoğu yönünde Moskova'nın dışına çıkarırken. İki yanımızda uzun ve göğe uzanan yeni kent tipindeki apartmanlar yükseliyordu. Çevre yoluna varmak üzereydik. «Fakat Brejnev...» diye devam ederken refakatçim cümlesinin tam ortasında susuverdi: «Bu da ne? Bu kadar sıkışık bir trafik görmedim hiç!»

Hafta sonlarındaki vasıta sayısının fazlalığına alışık biri olarak «Cuma akşamı,» diye hatırlattım.

«A, **tabii**, unutmuştum,» dedi refakatçim. Brejnev döneminin bir ürününe tanık olduğunun farkında değildi bunu söylerken.

«Fakat Brejnev,» diye devam etti. «Bazı açılardan Stalin'den **daha da kötüydü**. Stalin insanları öldürüyordu. Fakat Brejnev onların ruhlarını öldürdü. Brejnev yönetiminde insanlar nasıl yaşandığını unuttular. Nasıl çalışıldığını unuttukları gibi. Stalin'in zamanında insanlar hiç değilse gelecek için yaşıyordu; kamplardaki tutuklular bile. Brejnev'in zamanında geçmiş için mi, yoksa gelecek için mi yaşıyorlardı umurlarında değildi. Ateşleri söndü. İstedikleri sadece biraz yemek, içmek ve çalmaktı.»

Brejnev dönemi hemen hemen yirmi yıl sürdü. Başlangıçta liderler bir hayli özgüvene sahipti. Brejnev, Sovyet uzay programının bir bölümünün yöneticisiydi; insanlığın ilk uzay fetih girişimlerinin başlıca organizatörlerinden biriydi. (1971'de Kremlin'de ilk defa stratejik füzeler konusunda tartıştıklarında Başkan Nixon, Brejnev'in «kırmızı kalemle önündeki bloknota füze krokileri çizdiğini»²⁹ görmüştü). Uzay programının ilk

dönemi boyunca Brejnev askeriye ile ilişkilerini pekiştirdi. 1962 Küba krizinin ardından askeriye, ABD ile eşitliği sağlayabilmek için muazzam bir füze yapımı programı için bastırdı. Bunun bütün ekonomi için kötü sonuçları olacağını bilen Kruşçev onlara direndi. Brejnev, füzeleri yaptırdı.

Askeriyenin yanı sıra, savaş sonrasında Litvanya'daki temizliği yönettikten sonra 1940'ların sonlarından itibaren uluslararası sorunlar dahil olmak üzere ideolojik konularda Stalin ile omuz omuza çalışmış olan Suslov vardı. Suslov otuz yıl boyunca Sovyetler Birliği'nin başlıca ideologlarından biri oldu. Bunun onyediyı s süresince, Suslov ilkeleri Sovyet eğitim sisteminin tüm alanlarında öğrenilmesi zorunlu olan Marksist-Leninist ortodoksluğun baş bekçisiydi. Tarihçi Roy Medvedev'in getirdiği açıklama şöyle:

İdeoloji SSCB'de iktidarın hayatî bir aracıdır. İdeolojiden sorumlu Politbüro üyesi olarak, Suslov kocaman bir piramidin tepesinde duruyordu ve bir sürü kurum elinin altındaydı. Partinin Merkez Komitesi'nde yönettiği daireler arasında ideoloji, ajitasyon ve propaganda, bilim, orta ve yüksek öğrenim ve iki yurtdışı şubesi vardı. Sovyet ordusunun siyasi eğitimini, Merkez Komite istihbaratını, yurtdışı seyahatler komisyonunu ve gençlik ve sosyal işlerle ilgili örgütleri denetliyordu. Kültür Bakanlığı, Yayınevlerinden sorumlu Devlet Komitesi, Sinemadan ve Basın Kuruluşlarından Sorumlu Devlet Komitesi, hep onun otoritesine bağlı olarak faaliyet gösteriyordu. Basının tamamı, sansür kuruluşları, TASS, SBKP'nin başka Komünist partilerle temasları, hatta SSCB'nin dış politikası, hep onun karar alanına giriyordu. Tabii ki 'ideolojik

sapma' adı verilen muğlak kavramı özellikle vurgulayarak KGB ile ve Devlet Savcılığı ile yakın işbirliği halinde çalışıyordu.³⁰

Nasıl bir adamdı Suslov? «Ülkemizin ve partimizin tüm ideolojik hayatı» onun denetimi altında bulunduğu ve hakkındaki biyografiler onu büyük teorisyen olarak tanımladığı halde, Medvedev Suslov'un «parti teorisine fiilî katkısı sıfırdı; hiçbir zaman bütün konuya ilişkin tek bir orijinal söz söylemedi... Parti ideolojisine tek yeni katkıda bulunmadı. Yaratıcı potansiyeli kayda değer ölçüde tutarsızdı,» diyor.

Bu sözler ona haksızlık olabilir mi? Ellilerin, altmışların ve yetmişlerin hızlı yılları boyunca değişmeyen bir bakış açısında diretmek, her türlü yeniliğe karşı çıkmak ve dünya dönüşüme uğrarken hiçbir sapmaya izin vermemek, bir hayli benzersiz bir karaktere işaret eder.

Suslov çekingendi, tutumluydu ve yaşam tarzında yolsuzluğa yer yoktu denir. Stalinizm'in barbarlıkları sırasında yetiştiği ve diktatör tarafından terfi ettirildiği halde, Suslov, Kruşçev'in Stalin'e yönelik suçlamalarını destekledi. 1959'da Çinliler Moskova'yı «revizyonizm» suçlamasıyla sollamaya kalkıştığı zaman Suslov Pekin'e gitti. 'Stalin'e eleştirilerimizi geri almamızı nasıl talep edebilirsiniz?' diye sordu Çinli komünistlere. 'Stalin yönetiminde hiç kimse kendisinin ya da sevdiklerinin akşam eve dönüp dönmeyeceğini bilmiyordu.'

Suslov'un Anti-Stalinistliği tezatını anlamanın yolu, 1960'ların ortalarında SSCB'nin resmî hayatına ne olduğunu düşünmekten geçiyor. Suslov'un bakışı yekpare, cezacı ve süflüydi, dolayısıyla da entelektüel yönden kısırdı; ama bir yandan da teröre ve engizisyon

mantığının egemenliğine karşı çıkıyordu. Bu eşsiz bileşimi birarada tutan neydi? Suslov 1964'te Kruşçev'e karşı harekete geçtiğinde destalinizasyon öncesine dönmek değildi niyeti. Kruşçev'i devirmesinin nedeni Kruşçev'in kaprisli ve ne yapacağı bilinmeyen birisi haline gelmesiydi. Onu rahatsız eden şey buydu: Despotizm değil, Kruşçev'in belirsiz ve öznel karakteri. Suslov içtenlikle tepeden inme yönetime inanıyordu, ama aynı zamanda da güvenli, istikrarlı bir hayattan yanaydı. Stalin'in terörünün inatçı keyfiliği, Kruşçev'in bir sonraki hafta tüm bakir toprakların yarısına domates ekilmesini emredip emretmeyeceğinin bile bilinemediği bir belirsizlik ortamı ya da yeni fikirlerin önceden bilinemeyecek sonuçları, bütün bunlar Suslov için kabul edilemez şeylerdi. İsteddiği, sosyalist doğrunun, tıpkı Brejnev'in füzelerinden birisinin yörüngesinin iyi hava koşullarındaki hesaplanabilirliği kadar açıkseçik olmasıydı.

Bir Marksist bile bunun aşırı bir hayal olduğunu kabul etmiş olmalıdır.

Katı, fakat kendi halinden memnun ideoloji ve iddialı askerî ve ekonomik şablonların bileşimi, Brejnevizmi doğuran unsurlar oldu. Başlarda Kosigin'in 1965'deki ekonomik politikalarıyla ekonomiyi liberalleştirme yönünde bir girişim oldu. Fakat böylesi reformların siyasal (toplumun organizasyonu düzeyinde) ve ideolojik sonuçları (serbest bilgi akışı türünden) olacaktı ve bunlar Suslov ve Brejnev'in dünya görüşüne bir meydan okumayı içeriyordu. Belki de bu, kesin bir şekilde ancak 1968 Prag Baharı sayesinde anlaşıldı.

Çekoslovakya'da piyasa reformları başlatma ve sansürü kaldırma girişimine tahammül edilemezdi. Üstelik sadece Kremlin liderleri için değil. Görüldüğü kadarıyla Doğu Almanya'dan Ulbricht, Bulgaristan'dan

Jivkov ve Polonya'dan Gomulka müdahale talebinde bulundu.³¹ Kendi yerel hegemonyalarının Çekoslovakya deneyi ile tehdit altında kalacağından korkmuşlardı. Varşova Paktı tanklarından oluşan bir ittifak kardeş bir Komünist partiyi, halkının ezici bir çoğunluğunun desteğini kazanmış bir partiyi ezdi. Bunun anlamı, bir ülkedeki liberalleşmenin sona ermesinden öteydi: Tanklar Çekoslovakya'ya girdiği zaman SSCB'nin de üzerinden geçmişlerdi.

Parti içindeki Neandertal'ler uyanarak Stalin'in itibarının iadesini sağlamaya çalıştılar ve bunun için onun sekseninci doğumgünü olan 21 aralık 1969'u seçtiler. Az daha başarıya ulaşıyorlardı. Bir yandan Sovyetler Birliği'nin yaratıcı aydınları bu girişimi önlemek için seferber olurken, diğer yanda da **Pravda**'da yayınlanmak üzere uzun bir kutlama yazısı hazırlandı ve dizgiye verildi. Fakat bir kere daha Doğu Avrupa'nın görüşü kendini hissettirdi. Macaristan'dan Kadar ve Polonya'dan Gomulka kalkıp Moskova'ya özel ziyaretlerde bulundular ve partilerinin böylesine dehşet verici bir şeye alenen karşı çıkacağı konusunda Kremlin'i uyardılar. Tabii Batı Avrupa'nın Komünist partileri de aynı şekilde davranacaktı.

Yıldönümünden iki ya da üç gün önce Stalin meselesi Politbüro tarafından bir kere daha tartışıldı ve iyi haber alan kaynaklara göre az bir oy farkıyla, Stalin'in 'jübilesi'ni kutlama hazırlıklarının büyük kısmının iptal edilmesine karar verildi.³²

Yalnız Ulan Bator'a yıldönümü yazısının iptal edildiğini bildiren mesaj ulaşmadı. Böylece bu yıldönümü yazısı Moğolca olarak yayınlandı; yazının 21 aralık

tarihli **Pravda**'dan alındığı belirtilmişti, oysa Pravda bu konuda susmuştu.

Ne kadar müthiş bir hikaye değil mi! Brejnev ve arkadaşları, çoktan tüm dünyada binlerce ayrıntılarıyla deşifre edilmiş bir liderin, gerek bireysel, gerek kolektif sayısız cinayetle suçlanan bir adamın itibarını iade etmeye kalkışıyor. Yığınla kanıt — arşiv üstüne arşiv — tek bir talimatla ulaşılabilir durumda («Getirin...» demek yeterli). Henüz onbeş yıl önce Stalin onların oluşturduğu topluluğun yüzde beşini hiçbir hukuka dayanmadan Gulag'a hapsedmişti. Dahası hem onun teori ve pratiğe katkısını övmek istiyorlardı, hem de bunu yapmaya cesaret edemediler, çünkü birtakım müdahaleci yabancılar işe karıştı! İmparatorluğun bedeli böylesine ağırdı işte.

İnsan, Stalin'i beraat ettirme isteğine kapılmış olmalarına gülmek mi gerek, ağlamak mı bilemiyor, aynı şekilde bunu niçin yapmadıkları da bilinmiyor. Sonuç, sıkı bir kilitlenme oldu. **Soselo** ya da «Küçük Co» olarak da bilinen Josef Vissarionoviç Çugaşvili, ölümünden sonra uzun bir askıda kalmış itibar iadesi kariyerine sahip olmuş oldu. Brejnev'in politbürosu Sovyet politik kültürünün gırtlığına sarıldı ve onu boğmadı, ama bırakmadı da.

KISKANÇLIK

Margarita bana enstitüsünü anlatıyordu. Uluslararası ün sahibi, fakat parti üyesi olmadığı için uluslararası itibarına rağmen hiçbir zaman ülke dışı seyahatlerine çıkmasına izin verilmedi. 1986 sonlarında Paris'te büyük bir konferansa davetliydi. Yine pasaport

alamadı. Enstitüsünün yöneticisine çıktı. Entelektüel yeteneklerini komik bulduğu birisiydi bu. Kendisine niye konferansa gitme izni verilmediğini bilmek istiyordu. Üstelik tüm masrafları Sovyet döviz rezervlerinden ruble harcamadan karşılanacaktı.

Müdür şu cevabı verdi: «Sevgili Margarita, sana kesinlikle aramızda sır kalması gereken bir şey söyleyebilir miyim? KGB yüzünden.»

«İmkânsız» dedi Margarita.

Eve döndü ve asla kimseden bir şey istememek gerektiği — hele sizden daha güçlü birilerinden hiç istememek gerektiği — biçimindeki kuralını çiğnedi. Yol-daş Çebrikov'a, yani KGB'nin başına bir mektup yazdı. Neden ülke dışına çıkamadığına gerekçe olarak KGB'nin adının kullanıldığını, kendisinin Anti-Sovyet olmadığını, hiçbir zaman bir muhalif olmadığını ve KGB'nin bu şekilde davranması için ortada hiçbir neden bulunmadığından emin olduğunu anlattı. Bunun böyle olduğunu, acaba onaylar mıydı ve kendisine KGB'nin kendisinin yurtdışına çıkışına itirazı olmadığını belirten bir belge verebilir miydi?

Kısa bir süre sonra Margarita KGB'den cevap aldı. Bir randevuya çağırılıyordu. Randevusu Çebrikov ile değil, ama kendi bilgi dalına giren enstitüleri denetleyen görevli ileydi.

Görevli son derece nazik davranmış ve KGB'nin faaliyetleri bakımından, onun bir uluslararası konferansa katılmasının çok hoş olduğunu kabul etmişti.

«O halde neden,» diye sormuştu Margarita. «Neden enstitü, benim gitmeme izin vermiyor?»

«Kıskançlık,» demişti KGB görevlisi ve elleriyle elinden bir şey gelmediği anlamında bir işaret yapmış.

İÇLERİNE DOĞMUŞTU

Leningrad'da manastır yolunun biraz aşağısındaki Kalturina sokağı üzerindeki devlet konukevinin önünde oturuyordum. Yaşını başını almış olağanüstü iyi giyimli bir kadın binadan çıkıp bir otomobile bindi ve beklemeye başladı. Sonra daha yaşlı görünümlü, bir miktar kelleşmiş ve kambur bir adam onun yanına geldi. Adam etrafına bakınırken birdenbire dehşetle, onun Sakarov olduğunu anladım. Sakarov, Leningrad'da serbestçe dolaşıyordu.

Otomobil tuhaf bir manevra yaptı ve yeniden durdu. Ardından Sakarov inip binaya geri döndü ve üst kattaki birisiyle yüksek sesle konuştu. Ne konuştuklarını duysaydım da anlayamazdım zaten. Fakat gözlerimi ondan ayıramıyordum. Yoldan birkaç genç insan geçti, karşı kaldırımında da başkaları vardı. Sakarov benim ona baktığımı fark etti ve başıyla selam verdi. El sallayıp İngilizce olarak «Dayan,» diye seslendim. Yoldan geçenler çok büyük ihtimalle onun adını biliyorlardı, ama birden hiçbir zaman onun resmini dergilerde ya da televizyonda görmemiş oldukları aklıma geldi. Haklı olarak halen yaşayan en ünlü Ruslardan biri olduğu halde onu ancak bir Batılı tanıyabilmişti.

Leningrad'dan Moskova'ya döndükten sonra Sovyetler Birliği'nin en önemli Marksist tarihçisi olan ve Stalin dönemi hakkındaki «Hükmü tarih verecektir» adlı olağanüstü araştırması vatanında hâlâ yayınlanmamış olan Roy Medvedev'i görmek istedim. Londra'da çalışan Zores adlı bir ikiz kardeşi var. Zores, sürgüne gönderilmeden önce hapse girip çıkmış bir genetikiçi. Tek yumurta ikizleri; aralarındaki tek görünür fark, Roy'un Almanca öğrenmiş olması, buna kar-

şılık Zores'in İngilizce konuşması. Zores benden, Roy'a birkaç tane büyük boy ve kalın manilla kartonundan zarf götürmemi rica etmişti, Moskova'da manilla bulunmuyor çünkü. Eserleri üzerindeki yasaklar sürdüğü halde Roy yeni gelişmeler konusunda kardeşinden daha umutlu. Zores bunu gayet objektif bir üslupta açıkladı: «Biliyorsun, o bir tarihçi, bense bilim adamıyım. Dolayısıyla da Sovyetler Birliği'nin ne kadar geri kalmış olduğunu ve işin ne kadar zor olacağını ondan çok daha iyi anlayabiliyorum.»

Sakarov, bugün Doğu ile Batı sistemlerinin birbirine yaklaştığını düşünüyor. 1987'deki Uluslararası Forum'da yaptığı gibi Moskova'da alenen savunabiliyor bu görüşünü, Çernenko'nun iktidarı sırasında apartmanının girişinde polisler nöbet tuttuğu ve kendisini tartakladığı halde Roy Medvedev'in yıllar boyunca oturduğu apartman dairesinde çalışmalarını sürdürmesine izin verildi. Roy, Sakarov'un bu bakış açısına katılmıyor.

Fakat 1970'te Medvedev ile Sakarov, Valeri Turçin ile birlikte Sovyet liderlerine yönelik olağanüstü bir mektubun altına imza attı. Bu belgeyi şans eseri bir dolu samizdat (Sovyet muhaliflerinin gizlice elden ele dolaştırdıkları teksir, fotokopi, hatta orijinal elyazması halindeki tartışma metinleri -çev.) malzemesinin arasında buldum. 1970 başlarında yazdıkları bu mektup Brejnev rejimi hakkında sistematik ve ileriye gören bir iddianame halindeydi.³³

Moskova'dan döndükten sonra bu mektubu okuduğumda, sanki uzak denizlerden sürüklenerek gelmiş eski bir şişeden çıkan bir mesajı açmış gibiydim. Önümdeki sararmış kağıtta bugünün haberlerinin gayet ince bir analizi yer alıyordu. Mektup şu:

L.İ. Brejnev, SBKP Merkez Komitesi
A.N. Kosigin, SSCB Bakanlar Konseyi

ve N.V. Podgorny'ye SSCB Yüksek Sovyetl Prezid-
yumu:

Sevgili yoldaşlar,

Sİze çok önemli bir mesele için başvuruyoruz. Ülkemiz, üretimin geliştirilmesinde, eğitim ve kültür alanlarında, işçi sınıfının yaşama koşullarını köklü bir şekilde yükseltmede ve yeni sosyalist insan ilişkilerinin geliştirilmesinde dev adımlar atmıştır. Bununla birlikte aynı zamanda da ciddi güçlükler ve eksiklikler de var.

Bu mektup, kısaca aşağıdaki tezlerle ifade edilebilecek bir bakış açısını tartışacak ve geliştirecektir:

1. Halihazırda ülkemizin kamu hayatını daha demokratikleştirmeye yönelik bir dizi önlemin yürürlüğe konmasına acilen ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaç öncelikle, teknolojik ve ekonomik ilerleme ve bilimsel idarecilik yöntemleri ile bilgilenme özgürlüğü, görüşlerin açıkça duyurulması ve fikirlerin özgürce mücadelesi sorunları arasındaki bağın sıkılığından kaynaklanır...

2. Demokratikleşme Sovyet sosyalist sisteminin devamlılığına ve pekiştirilmesine katkıda bulunmalıdır...

3. SBKP önderliğinde toplumun tüm kesimleriyle işbirliği halinde yürütülecek olan demokratikleşme, partinin, toplumun ekonomik, politik ve kültürel hayatındaki önderlik rolünü esas almalı ve güçlendirmelidir.

4. Demokratikleşme muhtemel komplikasyon-

lardan ve aksaklıklardan kaçınmak için kademeli olmalıdır. Ama aynı zamanda da ara vermeden, özenle hazırlanmış bir programa uygun olarak ısrarlı bir şekilde uygulanmalıdır. Köklü bir demokratikleşme olmadan, toplumumuz yüzyüze bulunduğu sorunları çözümüleme yeteneğine sahip olmayacaktır ve normal bir şekilde gelişemeyecektir...

Son on yıl boyunca kökleri çok daha önceki bir döneme dayanan ve bir hayli yerleşik olan bir takım tehlikeli istikrarsızlık ve durgunluk işaretleri ekonomide boygöstermeye başladı. Ulusal gelirin artış hızında kesintisiz bir yavaşlama görülüyor. Normal gelişme için gerekli olan yeni üretici güçlerin niteliği ile halen kullanıma girmiş olanlar arasındaki uçurum gittikçe büyüyor. Sanayi ve tarımdaki çok sayıdaki hataya ek olarak, acil sorunlara çözüm aranmasında tahammül edilemez bir erteleme eğilimi görülüyor. Planlama, muhasebe ve teşvikler sistemindeki bozukluklar, birçok durumda, yerel ve daire çıkarları ile devletin ve ulusun çıkarları arasında çelişkiler yaratıyor. Bunların sonucunda üretim potansiyeli yaratmanın yeni yolları keşfedilmiyor ya da gerektiği şekilde uygulamaya konmuyor ve teknik ilerleme iyice yavaşlamış durumda. Bu korkunç nedenlerden ötürü ülkenin doğal zenginliği sorumsuzca ve hiçbir denetim ya da kontrol olmaksızın tahrip ediliyor: Ormanlar yerle bir ediliyor, su kaynakları kirletiliyor, değerli tarımsal toprak su altında kalıyor, toprak erozyona uğruyor ya da çoraklaşıyor, vs. Tarımdaki kronik kötü durum, özellikle de gıda maddeleriyle ilgili olan kısmı, iyi biliniyor. Nüfusun gerçek geliri son yıllarda pek artmış değil, gıda arzı, sağlık ve tüketim hizmetleri son

derece ağır ve dahası çeşitli yörelerde eşitsiz bir şekilde geliyor. Yokluğu çekilen malların sayısı artmaya devam ediyor. Açıkça enflasyon belirtileri görülüyor.

Ülkemizin geleceği açısından özellikle kaygı verici olan şey, eğitim alanındaki gelişmede geride kalıyor oluşumuz: Her türdeki eğitim için yaptığımız harcamaların toplamı ABD'dekinin sadece üçte biridir ve daha yavaş artmakta. Alkoliklik trajik bir oranda artıyor ve uyuşturucu bağımlılığı ortaya çıkıyor. Ülkenin birçok yöresinde suç oranı sistematik bir tırmanış içinde. Çok sayıdaki yerde yolsuzluk emareleri gittikçe daha fazla göze çarpar hale geliyor. Bilimsel ve bilimsel-teknik organizasyonlardaki çalışma içinde bürokratizm, dairecilik, görevlere resmî yaklaşım ve girişim yokluğu günden güne daha açıkça ifade ediliyor.

Gayet iyi bilindiği gibi, ekonomik sistemlerin karşılaştırılmasında belirleyici faktör emeğin üretkenliğidir. Durumun en korkunç olduğu alan bu. Ülkemizdeki emeğin üretkenliği eskiden de olduğu gibi kapitalist ülkelerdekinden katbekat düşüktür ve üretkenliğin artış hızı iyice kesilmiş durumda. Bu durum, öndegelen kapitalist ülkelerdekiyle, hele hele ABD'dekiyle karşılaştırıldığında özellikle korku vericidir. Bu ülkeler ekonomilerine devlet yönlendiriciliğine ve planlamaya ilişkin öğeleri yerleştirerek, kapitalist ekonomiyi daha önceki bir dönemde felce uğratan yıkıcı krizlere karşı kendilerini korudular. Bilgisayar teknolojisinin ve otomasyonun yaygın olarak kullanılmaya başlanması emeğin üretkenliğinde hızlı bir artış sağlıyor, bu da belirli sosyal sorunların ve çelişkilerin (işsizlik yardımları, günlük çalışma süresinin

kısaltılması gibi araçlarla) kısmen aşılmasının zeminini sağlıyor. Ekonomimizi ABD'ninkiyle karşılaştırdığımızda bizimkinin sadece nicel olarak değil — hepsinden daha üzücüsü — nitelikçe de geri kaldığını görüyoruz. Ekonominin belirli bir ögesi ne kadar yeni ve ne kadar devrimci ise, SSCB ile ABD arasında bu konudaki fark da o kadar büyük oluyor. Kömür üretiminde Amerika'dan çok daha ilerideyiz, fakat petrol, benzin ve elektrik enerjisi çıktısında gerideyiz; kimya alanında on kat gerideyiz ve bilgisayar teknolojisinde mutlak bir şekilde yaya kalmış durumdayız. Sonuncusu özellikle hayatî, çünkü elektronik bilgisayarların ekonomide kullanılmaya başlanması üretim sisteminin görünümünü ve tüm kültürü radikal bir şekilde değiştiriyor. Bu olgu gayet yerinde bir şekilde «ikinci sanayi devrimi» olarak anılıyor. Buna karşılık bilgisayar mevcudumuz ABD'ninkinin yüzde biri kadar sadece. Elektronik bilgisayarın kullanımı açısından ise bu fark öylesine büyüktür ki, ölçülmesi bile imkânsız. Biz düpedüz farklı bir çağda yaşıyoruz...

Yanlış olan nedir? Neden ikinci sanayi devriminin öncüleri olmayı başaramadığımız yetmiyor-muş gibi, üstelik gelişmiş kapitalist ülkelere ayak uydurmaktan bile aciz kaldık? Sosyalizmin üretici güçlerin gelişimi için kapitalizmden daha az fırsat tanıyor olması mümkün müdür? Ya da, kapitalizm ile sosyalizm arasındaki ekonomik rekâbette kazananın kapitalizm olması olacak şey midir?

Elbette ki değildir! Güçlüklerimizin kökeni sosyalist sistemde değil, aksine hayatımızın sosyalizme ters düşen ve ona düşman olan bazı ga-

riplikleri ve şartlarında yatmaktadır. Güçlüklerin kökeni, Stalin döneminde yerleşiklik kazanan ve bugüne kadar da yeterince tasfiye edilmemiş olan antidemokratik gelenekler ve kamu hayatının normlarıdır.

Ekonomiye ters düşen zorlamalar, bilgi alış-verişinin sınırlandırılmış olması, entelektüel özgürlük üzerindeki kısıtlamalar ve Stalin yönetiminde sosyalizmin antidemokratik bir şekilde çarpıtılmasının diğer örnekleri ülkemizde sanayileşme sürecinin genel bir bedeli olarak kabullenilmiş durumda. Bunların siyasi ve askeri alanlarda, nüfusun geniş katmanlarının hatta bazı ulusların tamamının kaderi açısından ağır sonuçlar getirdiği bilindiği halde, ülkenin ekonomisini ciddi ölçüde etkilemeyeceğine inanılıyordu. Böylesi bir bakış açısının sosyalist bir ulusal ekonominin gelişiminin ilk aşamaları için ne denli geçerli olduğu sorusunu bir kenara bırakmak istiyoruz; gerçi savaş öncesi yıllarda sanayinin gelişme hızındaki düşüş, aksini gösteriyor. Fakat ikinci sanayi devriminin başlangıcından bu yana bu olguların belirleyici bir ekonomik faktör halini aldığı ve bu ülkede de üretici güçlerin gelişmesinin başlıca frenleyicisi olduğu şüphesizdir. Ekonomik sistemlerin boyutlarının ve karmaşıklığının artmış olmasının bir sonucu olarak yönetim ve organizasyon sorunları ön plana geçmiştir. Bu sorunlar iktidarı ellerinde tutan ve «herşeyi bilen» bir ya da birkaç kişi tarafından çözümlenemez. Bu sorunlar, ekonomik sistemin bütün düzeylerinde milyonlarca insanın yaratıcı katılımını gerektirir. Modern ekonomilerle, diyelim ki eski şarktaki ekonomiler arasındaki fark budur.

Her halukârda serbest fikir ve bilgi alışveri-
şine giden yolda aşılmaz engellemelerle karşı kar-
şıyayız. Eksikliklerimiz ve olumsuz görüntülerimiz
hakkındaki gerçekçi bilgiler «düşman propağanda-
sı tarafından kullanılabilir» gerekçesiyle yasakla-
nıyor. Yabancı ülkelerle bilgi alışverişi, «düşman
bir ideolojinin sızması» korkusu ile kısıtlanmış hal-
dedir. Teorik genellemeler ve pratik öneriler, bazı
bireylere fazla aşırı görünüyorsa «temellerimizin
altını oyabileceği» korkusuyla herhangi bir şekil-
de tartışılmaksızın daha tohum halinde eziliyor.
Yaratıcı düşünceye, eleştirel ve enerjik bireylere
güven eksikliği açık bir şekilde göze çarpıyor. Bu
türden bir ortamda resmî merdivenin üst basa-
maklarına, mesleki nitelikleriyle ve ilkelere bağı-
lılıklarıyla diğerlerinden ayırdedilenler değil, parti-
ye sadakatlerini ilân eden, fakat fiiliyatta ya
kendi dar kişisel menfaatlerinden başka bir şey
düşünmeyen ya da rüzgâr nereden eserse ona göre
hareket eden pasif kişilerin yükselmesi için şart-
lar oluşur.

Bilgilenme özgürlüğünün kısıtlanması sadece
liderleri denetlemenin daha zorlaşması, halkın gi-
rişiminin engellenmiş olması değil, aynı zamanda
liderlik mekanizmasının orta kademesinin bile ba-
zı haklardan ve bilgilerden mahrum olması, ve bu
kişilerin pasif emir kullarına ve bürokratlara dö-
nüşmesi demek. Üst yönetim organlarındaki lider-
ler sadece eksik bilgi almazlar, şirin gözükmeleri için
üzerinde oynanmış bilgilerdir bunlar; dolayısıyla
onlar da sahip oldukları otoriteyi verimli bir şe-
kilde kullanma imkânından mahrumdurlar. 1965
ekonomik reformu ekonomik hayatımızın kilit so-
runlarının çözülmesi doğrultusunda son dere-

ce yararlı ve önemli bir başlangıçtı. Bununla birlikte, salt ekonomik önlemlerin tek başına kendilerinden beklenen sonuca ulaşamayacağı kanaatindeyiz. Dahası, bu ekonomik önlemler yönetim, bilgilenme ve kamuoyu tartışmalarının açıkça yapılabilmesi konularında reformlar yapılmaksızın işlerlik kazanamayacaktır.

Bugünlerde organizasyon ve yönetim sorunlarına bilimsel bir yaklaşım ihtiyacından çok söz ediliyor. Bu doğrudur... Fakat bilimsel bir yaklaşım tam bilgilenme, tarafsız düşünme ve yaratıcı özgürlük ister. Bu koşullar (sadece belirli bireyler için değil, kitleler için) oluşturulmadıkça, bilimsel yönetim hakkındaki sözlerin içi boş kalacaktır... ve ikinci sanayi devrimi şartları altında, ulusal ekonomi için artan ölçüde önem kazanan tam da yaratıcı emektir.

Bu bağlamda devlet ile aydınlar arasındaki ilişkiler sorununa değinmeden olmaz. Faaliyetlerinin ve sosyal işlevlerinin doğası gereği bilgilenme ve yaratıcı çalışma özgürlüğü entelektüel kesim için zorunludur. Entelektüel kesimin bu özgürlükleri artırma girişimleri meşru ve doğaldır. Bununla birlikte devlet, her tür kısıtlamaya — idari baskılar, görevden alarak işsiz bırakmalar ve hatta yargı cezalarına — başvurarak bu girişimleri bastırıyor. Bütün bunlar bir sosyal girdaba yol açıyor; bir yanda parti ve devlet aygıtı ile diğer yanda intelligentsiyanın en aktif katmanları, yani toplum için en değerli olan katmanlar, arasında verimli işbirliğini güçleştiren bir karşılıklı güvensizlik ve derin bir anlayışsızlık ortamıdır bu. Intelligentsiyanın rolünün sürekli bir şekilde arttığı

modern toplum koşullarında bu türden bir girdap intihar olarak adlandırılabilir.

İntelligentsiyanın ve gençliğin büyük çoğunluğu demokratikleşme ihtiyacını görüyor ve bunda temkinli ve kademeli davranma gereğini anlayışla karşılıyor, fakat temelden antidemokratik nitelikteki önlemleri ne anlayabiliyor ne de hak verebiliyorlar. Gerçekten de, muhalif görüşler öne süren, fakat muhalefetleri yasal bir zeminde, fikir ve inançlar alanında yer alan insanların hapislerde, kamplarda ve sağlıksız koşullardaki barınaklarda gözaltına alınması nasıl haklı gösterilebilir ki? Birçoğunun durumunda, muhalefet bile söz konusu değildir, ya bir bilgi merakı, ya da önemli sosyal sorunları cesurca ve önyargısız bir şekilde tartışmışlardır. Yazarların yazdıkları şeyler yüzünden hapse atılması hiçbir şekilde kabul edilemez...

Bir kere daha ideolojik sorunlardan söz etmeden edemeyeceğiz. Demokratikleşme, bilgilenme ve fikir çatışmasının çokluğu ile ideolojik hayatımıza dinamizmini ve yaratıcılığını —sosyal bilimlerde, sanatta ve propagandada— yeniden kazandırmalıdır ve bu alanlarda bugün hüküm süren bürokratik, ritüelci, dogmatik, açıkça ikiyüzlü ve süflü üslubu ortadan kaldırmalıdır...

Demokratikleşmeleri yürütmek kolay bir süreç değildir. Bu sürecin normal gelişimini bir taraftan bireyciler ve anti-sosyalist güçler, diğer taraftan da «güçlü devlet» savunucuları ve ülkemizin ekonomik sorunlarını kendi amaçları için sömürmeye çalışabilecek olan faşist model demagogları tehdit edecektir... Fakat ülkemiz için başka çözüm olmadığını anlamak zorundayız... En üst resmî organların girişimiyle ve kontrolü al-

tında gerçekleştirilecek olan demokratikleşme, partinin ve hükümet aygıtının tüm kademelerinin yeni bir çalışma üslubu benimsemesini sağlayacaktır. Bu yeni üslup, daha açık olmalı ve görüşlerinin kamuoyuna daha tam bir şekilde yansıtılmasına, kendi sorunlarının, daha geniş olarak tartışılmasına izin vermelidir.

Dört-beş yıllık bir dönemde gerçekleştirilebilecek olan aşağıdaki program tasarısını öneriyorum:

1. Partinin ve hükümetin en üst organlarının daha fazla demokratikleşmenin gerekli olduğunu ve buna ulaşmanın hızını ve yollarını açıklaması. Demokratikleşmenin sorunlarını tartışan bir dizi makalenin basında yayınlanması.

2. Halihazırda geniş tartışmalara konu yapılmayacak türden sosyal sorunlar konusunda ülkenin durumuna ilişkin bilgilerin ve teorik çalışmaların sınırlı dağıtımı (parti organları, girişimler ve enstitüler aracılığıyla). Bu malzemelerin kademeli olarak daha geniş kesimlere açılması ve zamanla bunların dağıtımı üzerindeki tüm sınırlamaların kaldırılması.

3. Planlı ve yaygın bir şekilde, sanayi planlaması, teknolojik işlemler, hammadde temini, ürün satışı, finansman ve personel konularında büyük ölçüde özerkliği olan büyük sanayi birliklerinin oluşturulması. Bu hakların daha küçük üretim birliklerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi. Titiz bir araştırmanın sonucunda devlet yönlendirmesinin biçimi ve düzeyinin belirlenmesi.

4. Yabancı radyo yayınlarının engellenmesine son verilmesi. Yabancı kitap ve süreli yayınlarının serbestçe satılması. Ülkemizin uluslararası te-

lif hakları sözleşmesini benimsemesi. İki yönde de uluslararası turizmin kademeli olarak genişletilmesi ve teşviki (üç-beş yıllık bir vadede), uluslararası posta iletişiminin genişletilmesi ve uluslararası iletişimi genişletmeye yönelik başka önlemler ve bu önlemlerde Comecon ülkelerine özel ağırlık verilmesi.

5. Kamuoyu araştırmaları için bir enstitünün oluşturulması...

6. Siyasi tutuklular için af. Siyasi nitelikteki tüm davaların zabıtlarının eksiksiz bir şekilde yayınlanmasını öngören bir kararname çıkarılması. Tüm cezaevlerinin, kampların ve psikiyatri enstitülerinin kamu gözetimi altına alınması.

7. Mahkemelerin ve savcılıkların daha iyi işlemesini ve yürütme organlarından, yerel nüfuzlardan, önyargılardan ve kişisel bağlantılardan bağımsızlıklarını güçlendirecek önlemlerin yürürlüğe konması.

8. Pasaportlarda ve formlarda milliyet belirtilmesine son verilmesi. Kent ve köy sakinleri için tek tip pasaport sistemi. Nüfus kaydı sisteminin kademeli olarak tasfiyesi...

9. Eğitimde reformlar: İlk ve orta okullara tahsisatın artırılması, öğretmenlerin yaşam düzeyinin yükseltilmesi ve özerkliklerinin ve deney serbestliklerinin artırılması.

10. İletişim ve basın hakkında bir yasanın çıkarılması. Sosyal örgütlere ve yurttaş gruplarına yeni yayınlar oluşturma hakkının garanti edilmesi. Şimdiye kadarki sansürün her biçiminin tamamen tasfiyesi.

11. Lider kadrolarının yönetim (management) sanatındaki eğitimlerinin ilerletilmesi. İşleri hak-

kında özel yöneticilik eğitimine tabi tutulmaya başlanmaları. Tüm kademelerdeki lider kadrolarının ulaşabildiği bilgilerin genişletilmesi ve bu sayede özerkliklerinin, deney yapma, görüşlerini savunma ve onları pratikte sınama haklarının artırılması.

12. Tüm kademelerdeki parti ve Sovyet organları için yapılan seçimlerde ve hatta dolaylı seçimlerde birden fazla aday gösterilmesi pratiğinin kademeli bir şekilde uygulamaya konması.

13. Sovyetlerin haklarının genişletilmesi; SSCB Yüksek Sovyetinin hak ve sorumluluklarının genişletilmesi.

14. Stalin döneminde zorla göç ettirilen milletlerin haklarının genişletilmesi. Zorla göç ettirilen insanların ulusal özerkliğinin yeniden tanınması ve onlara anayurtlarına yeniden yerleşme fırsatı verilmesi...

15. Yönetim organlarının faaliyetinin devlet çıkarlarına uygun bir şekilde kamuoyunda daha fazla tartışılmasına yönelik önlemler. Tüm kademelerdeki yönetim organlarıyla birlikte çalışacak bilimsel danışma komitelerinin oluşturulması, bu komitelerde çeşitli dallarda üst düzeyde kalifiye uzmanların yeralması.

Ayrıca bir an için demokrasiye yönelişimizin yaratacağı uluslararası sonuçları sorgulamak da gerek. Dünyadaki otoritemizi ve ilerici komünist güçleri daha olumlu etkileyebilecek bir gelişme olamaz... barış içinde birarada varolma ve uluslararası işbirliği imkânları artacak, barışçı ve sosyal ilerlemeci güçler güç kazanacak, komünist ideolojinin cazibesi artacak, uluslararası konumumuz daha güvenlik içinde olacaktır. Özellikle de

SSCB'nin Çin'e oranla manevi ve maddi konununun güçlenmesi önemlidir...

Demokratikleşme doğrultusundaki bir yolu seçmediği takdirde ülkemizi bekleyen nedir? Böylesi bir durumda ülkemizin kaderi, kapitalist ülkelerin gerisinde kalmak ve kademeli bir şekilde ikinci sınıf bir taşra devleti haline gelmektir (tarihte bu türden vakalar görülmüştür); ekonomik güçlüklerin daha da artması..., ulusal sorunların şiddetlenmesi, ki totaliter Çin milliyetçiliğinin yarattığı tehlike hesaba katıldığında (bunu tarihî açıdan geçici, ama önümüzdeki yıllar için son derece ciddi bir tehlike olarak değerlendiriyoruz) bu sorunlar özellikle vahim görünüyor... Ekonomik durgunluk, büyüme hızının geri kalması; ve bunlara tüm kıtalarda gerçekçi olmayan bir dış politikanın eklenmesi halinde bunun ülkemiz için sonuçları yıkım olabilir.

Sevgili yoldaşlar!

Ülkemizin yüzyüze bulunduğu güçlüklerden sıyrılmanın, demokratikleşme doğrultusundaki yöneliştten başka hiçbir yolu yoktur...

Roy Medvedev, Andrey Sakarov, Valeri Turçin

19 Mart 1970

NİXON'UN RUSYASI

SSCB'nin liderleri kasıtlı bir şekilde gerçeği reddettiler. Sakarov, Medvedev ve Turçin'in 1970'de teşhis ettiği yanlışlar suyüzüne çıktı. Tahmin ettikleri sonuçlar da. Fakat önerdikleri çözüm — demokratikleşme —, sadece iradî nedenlerle rafa kaldırılmadı. Elbette bu öneriler Brejnev, Suslov ve diğerlerinin psi-

kolojilerine hitap etmiyordu. Fakat kendi çözümleri ile ortaya çıkmak zorundaydılar - bu çözüm de demokratikleşme ihtiyacını bastırabilecek kadar etkili olmaydı.

Batıya teşekkür borçluydular. Detant ve petrol gelirleri olmasaydı, Brejnev grubu ekonomik durgunluklarını zafer olarak sunma imkânına sahip olmazdı.

1968 yılında Vietnam, Amerika, Fransa, Çin ve Çekoslovakya'da gerçekleşen olayların çok ilginç bir sonucu oldu. 1968 yılı bittiğinde Kremlin Prag'daki durumunu sıkı bir şekilde denetimi altına almıştı, Vietnam'da kazanan taraftaydı ve Beyaz Saray'da da Nixon oturuyordu. Fakat Amerikan Başkanı için Sovyetlerin Prag'ı işgali hiç de uygunsuz düşmüyordu. Bu sayede Amerikan hegemonyasındaki bir Güney Vietnam talebini haklı gösterebiliyordu. Dahası Çekoslovakya'nın işgali, Çin-Sovyet düşmanlığını da doruğuna çıkarılmıştı. Bu sayede Nixon ile Kissinger üçgen diplomasi oyununa imkân buldu ve bu oyun da Nixon'u 1971'de Kremlin'e getirdi.

Gerek Asya'daki savaşın kontrolden çıkması tehlikesi, gerek gelecekte sadece bölgesel bir güç olma ihtimalinden (bunu böyle görüyorlardı) aynı derecede kaygı duyan Brejnev yönetimi için detant hem bir ferahlama, hem de stratejik silahlara yaptığı muazzam harcamaları meşru göstermesine yardım eden bir bahane sundu.

ABD-Sovyet nükleer cephaneliklerinin büyümesini sınırlandırmak için 1971'de yapılan görüşmelerde Brejnev enerjikti ve zinde bir fiziğe sahipti. Gerçek bir politika makinasıydı. Nixon onu şöyle tarif ediyor:

Büyük bir İrlandalı sendika patronu gibi, belki de (Chicago) Belediye Başkanı Daley'e benzet-

mek daha yerinde olacaktır... Arabayla daçaya giderken elini dizine koydu ve umarım iyi bir kişisel ilişki kurduk, dedi.³⁴

Nixon daha güçlüydü, ülkesi çok daha güçlüydü, sonunda Sovyet liderinin kontrollü basınına gıpta edecek hale geldiyse de böyleydi bu. Sadece biraraya gelip pazarlık yapmakla kalmayısları, görüşmelerinin sadece bir SALT anlaşmasına yol açmakla kalmayıp Moskova ile Washington arasında stratejik eşitlik bulunduğu kabulünün de ilân edilmesi, Brejnev'in ülke içindeki konumunu ölümsüz kılmaya katkıda bulundu. Nixon, Sovyet durgunluğunun mimarlarından biriydi.

Brejnev'in öteki kazancı olan 1972'deki petrol fiyatlarının artışı, SSCB'ye onmilyonlarca milyar dolar kazandırdı. Tereyağı, buğday, sebze, fabrikalar, bütün bunlar ve ayrıca elit zümre için lüks tüketim maddeleri, Sovyetler Birliği'nin temel sivil hedeflerine ulaşmasını önleyen iç sorunları çözümleme zorunluluğu olmadan, döviz ödenerek ithal edilebiliyordu. Aslında Moskova bolluk döneminde kendi düzenlemelerini yapmak yerine kapitalizmin krizden çıkışını finanse etti; Sovyet malları ve Sovyetlere yapılan satışlar, Batının ikinci sanayi devriminin acılı yapı değişikliğini gerçekleştirmesine yardımcı oldu.

Brejnev'in stratejik eşitliği bir yanılsamaydı. Bu yanılsama Brejnev'in kendini putlaştırmasını ve adına «**Pravda**» dedikleri gazetenin ve şürekası gazetelerin «iyi haberler, mutlu günler» niteliğini besledi ve öte yandan da gittikçe Batının ve Japonya'nın daha fazla gerisine düzmeye mahkûm bir ekonomik yapı ve örgütlenmeyi pekiştirdi. Nixon ve dolarlar olmasa bunlar hiç de aynı kolaylıkla sürdürülemezdi.

Kremlin'in iktidarını pekiştirmesine iki iç geliş-

me de yardımcı oldu. KGB muhalifleri yakın takibe alarak, protestoları, hatta tartışmaları bile anında susturmaktaki hızlılığıyla etkili ve verimli bir güvenlik gücü haline gelmişti. Aynı anda da argümanın yerini boya püskürtücüsü aldı. Stalin'in itibarının iadesinin askıya alınışı üslubu belirlemişti. Artık insanlar değil, problemler imha ediliyordu - gündemden kayboluvermekle. Ortalama ömür azaldı, çocuk ölümleri arttı (1970'de binde 22,9'dan 1980'deki binde 30'a). Ya Kremlin ne yaptı? Sağlık istatistiklerinin yayımlanmasını durdurdu.

Bunun seçme bir örneği Nixon'un kaderine ilişkin. Brejnev'in zaferine bu kadar büyük katkısı olan ve birçok bakımdan onun gibi olan Amerikan Başkanı yüksek makamından şerefsizlik içinde istifa etti, yetkisini kötüye kullanmaktan, telefon dinletmekten, muhaliflerine karşı yasadışı yöntemler kullanmaktan ve suçlarını örtbas etmekten yargılanmayı bekliyordu. Brejnev ona karşı yardım hissi duymuş olmalı, çünkü felaketten kurtulmasına yardımcı olmak amacıyla onu Moskova'ya davet etti. Bununla birlikte sonradan Brejnev'in, tarihin kendisini dostlarından ötürü yargılayacağından korkmuş olsa gerek. Onun resmî biyografisini hazırlayan yazarların Brejnev'i suç ortağı sayıp saymadığını bilmiyoruz. Fakat Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Marksizm-Leninizm Enstitüsü 1977'de Sovyet Devlet Başkanı'nın resmi biyografisini yayınladığında, «Detant'a doğru» başlığını taşıyan 45 sayfalık bölümde sayısız dış gezi, resepsiyon ve anlaşmanın arasında Richard Milhous Nixon diye birinin adı hiç anılmıyordu.

Bunun yerine kitabın sonuna Brejnev'in anayasası eklenmiş. SSCB'nin 1977 tarihli anayasasında şu ibare yer alıyor:

«SSCB’de gelişmiş bir sosyalist toplum inşa edilmiştir... Bu, olgunlaşmış sosyalist sosyal ilişkilerin toplumdur... Gerçek demokrasinin toplumdur.»

Demokratikleşme yerine Brejnev ve arkadaşları, gerçek demokrasiye artık ulaşıldığını ilân ettiler.

Bu türden saçmalıkları dışarıdan alaya almak kolaydır. Ama herhangi bir aleni protestonun sonuçları bir hayli ağırsa, bu saçmalığın içinde yaşamak bir hayli iğrenç olabilir. Anayasasının Brejnev’in canlılığının doğal sınırına ulaştıktan sonra ilân edilmiş olması özellikle aşağılayıcıydı. 1975’de Brejnev ağır bir kalp krizi geçirdi ve yeniden kendine gelmesi uzun zaman aldı. Bunun bir sonucu olarak tepkileri gözle görülür ölçüde yavaşladı ve çalışma kapasitesi azaldı. Bu duruma tepkisi daha fazla yetki toplamak ve yeni payeler üstlenmek oldu. **Podgorny**’yi koltuğundan atarak Parti’nin Genel Sekreterliği’nin yanısıra Devlet Başkanlığını da üstlendi ve gücüne düzülen kaba methiyelerle şişindi. Günümüzde 1977 anayasası belki yasal işlemler için yararlı bir temel oluşturuyor. Fakat «olgun sosyalizm» ilânlarıyla giriş bölümü, bunaklığın, tohuma kaçmışlığın ve Brejnev’in — nükleer savaş üzerindeki tüm yetkilerine rağmen — yeteneksizliğinin alenen tartışılmadığı bir sistemin sonucuydu.

Yetmişlerin ortalarında çürüme iyice yerleşikleşti. İlginç bir rastlantı olarak tam da Vietnamlıların ülkelerinin güneylerindeki savaşı nihaî olarak kazandığı, Portekiz devriminin Angola ve Mozambik’te Sovyetlerin desteklediği bağımsızlık hareketlerinin önünü açtığı ve Moskova’nın dünya sahnesinde güçlü oyuncu olarak görüldüğü sıralar. Sovyetler Birliği’nin içinde madalyonun pis arka yüzü zaferlerden daha görülür haldeydi. Sonuç, kabaran, kitlesel, koordinesiz fakat toplum çapındaki bireysel protestolardı. Protesto

biçimlerinden biri öylesi kalıcı oldu ki, çoğu Sovyet yurttaşı için doğal hayat tarzı haline geldi.

Dev bir «iş yavaşlatma» gelişti. Bu gelişme belki kırsal kesimde tâ kollektifleştirme yıllarına dayanıyordu, ama Brejnev yönetiminde kentlere, sanayiye, en prestijli, hatta görmüş olduğumuz gibi nükleer enerji santralleri gibi en büyük övünç kaynağı olan tesislere kadar yayıldı.

Kapitalizm altında proletaryanın geliştirmiş olduğu direniş silahlarından biri «kurallara göre çalışmak» tır. Bu eylem grevin tüm güçlüklerine bulaşmadan, görevleri tamamen belirtilmiş kurallara göre mümkün en düşük hızda yapmamaktan ibarettir. Sovyetler Birliği insanları kurallara göre çalışmaya başladı. Yani, mümkün olduğunda, neredeyse hiç çalışmadılar. Cezasız kurtulabilecekleri her şeyi yaptılar - ya da yapmadılar. Kendi küçük şeflerinden şikayet edip başları eğik gezdiler. Kendi geçim felaketlerini elden geldiğince az eziyetle atlatmaya çalıştılar ve sistemi, kendi çıkarlarına kullanabildikleri zamanlar ferahlama duyular.

Üslup ve tavırlara Brejnev örnek oldu; Nixon ile buluşmalarının özel bir hoşluğu, yeni bir büyük araba armağanı almak olmuştı. Bu tam anlamıyla bir suistimal değildi, sadece makamın zevkinin çıkarılmasıydı... Brejnev'in 1967'de partinin Moskova örgütünün başına Viktor Grişin'i ataması özellikle ilginç bir örnektir, çünkü Grişin onsekiz yıl sonra 1986'da en büyük ödül olan Genel Sekreterlik yarışında Gorbaçov'un başlıca muhalifi olacaktı. Grişin 1986'daki son savaşını da kaybettikten sonra aralarında tüm Moskova bölgesinin ticaret örgütünün başının da bulunduğu, başkentnin ticaret hayatında görev alan yaklaşık 800 kişi yolsuzluk suçlamasıyla gözaltına alındı.³⁵ Pek az kişi-

nin Grişin'in de bu yolsuzlukların içinde olduğundan kuşkusu vardı.

Toplum, partinin ve partinin oluşturduğu düzenin yiyiciliğine ve ikiyüzlülüğüne solgun bir cevap verdi. İsyan edemeyecek kadar korku içinde ve örgütsüz haldeki toplum, isyan etmek yerine kendini yiyip bitirdi. Zaten kronik ve korkunç orandaki alkol tüketimi hızla tırmandı, çocuksuz aileler hızla yaygınlaştı.

Phil Donahue ABD televizyonu için yaptığı programlardan birini SSCB'de hazırladığında, bu program Sovyet televizyonunda da yayınlandı. İzleyicilerin ilgisi büyük oldu. Bir Rus izleyici programcıya yazdığı mektubunda şunları bildirdi: 'Her şey gayet iyi gitti, tâ ki bir kadın, on yıldır kendisine bir apartman dairesi tahsis edilmesini beklediğini ve bu yüzden çocuk sahibi olmamaya karar verdiğini söyleyene kadar.' SSCB'de Ruslar arasındaki doğum oranının düşüklüğü, hayatın insanı tüketen koşullarına, alışverişin işkence niteliğine, çocuk yetiştirmenin güçlüklerine, erkeklerin ayyaşlığına karşı fiili bir biyolojik grev gibi görünüyor. Ucuz kiralar, ithal gıdalar, imtiyazlılar için Batı malları - ortada bir ekonomik büyüme vardı ve bunun büyük kısmı da demokrasiye ulaşıldığının ilânı kadar yapaydı. Fakat — bunu ifade edebilecek başka bir söz yok — aptalca koşulların yarattığı moral bozukluğu, köklü bir sosyal içe kapanmayı ve küskünlüğü kaçınılmaz kıldı.

Bu, dev bir apartman blokunun onuncu katındaki evinde yaşlı bir hanımla çay içerken kafamda daha bir açık hale geldi. Asansörün hiç bozulup bozulmadığını sordum. Bunun sorun olmadığını, bozulsa bile çok geçmeden tamir edildiğini söyledi. «Fakat,» diye ekledi. «Fazla küçük. İçine tabut sığdıramıyorsunuz. Ayrıca merdivenler de bir tabutun doğrudürüst bir şekilde ta-

şınmasına izin vermeyecek kadar dar. Bunu protesto ettik. Ne de olsa Sovyet insanları ölüyor. Ama burayı onurlu bir şekilde terk edemiyorlar.»

Moskova'da karşılaştığım hemen herkes bana espri-ler yaptı ve Sovyet sisteminin doğasını açıklamaya çalışırken hemen hemen hepsi de aynı espriyi tekrar etti. Başlangıçta gülümsedim, yine gülümsedim. Fakat bu espriyi onuncu defa duyduğumda neşelenmiş görünmek için bir hayli çaba sarf etmem gerekiyordu. Uzun bir espri değil, aslında tek bir satırdan ibaret, fakat bu espriye büyük önem veriliyor. Ve bu espri, Gorbaçov öncesindeki Sovyet ekonomisinin örgütleniş tarzını özetliyor:

**ONLAR BİZE ÜCRET ÖDERMİŞ GİBİ YAPIYOR,
BİZ DE ÇALIŞIYORMUŞ GİBİ YAPIYORUZ.**

Fakat bu meseleyi düşünmeye başladığınızda pek kötü bir alışveriş gibi gözükmüyor. Önce, çalışmanıza gerek yok. Bunun karşılığında neredeyse bedavaya bir apartman dairesi veriliyor size, ısıtma ve aydınlatma dahil, ayrıca gıda ve yeterli ölçüde giysi ve bir de televizyon.

Fakat bunun ötesinde başka pek bir şey elde edemiyorsunuz. Ne gerçek, ne de onur elde edebildikleriniz arasında.

İYİ VE KÖTÜ

«Öyle değil mi?» diye sordum. Apartman dairesinin oturma odasında hepimiz biraradaydık. «Durumun şimdikinden farklı olabilmesi için üç türden değişim gerekli. Birincisi, köklere dayanmalı ve Stalin'in döne-

minde neler olduğuna bakmalı. İkincisi, soluk alabilecek ve büyüyecek kadar ekonomiye piyasa sokmalı. Üçüncüsü, politika alanında demokrasi olmalı.»

«Hayır,» diye kesin bir tavırla başını sallayarak itiraz etti. «Bu türden konuşmanın anlamı yok. Çoğu entelektüel ve yaratıcı kişi tutup, ‘Bu özgürlük anından yararlanabileceğimiz sürece yararlanabilmek için her şeyi yapacağız,’ diyor. Daha büyük kavramlarla konuşmuyoruz. Demokrasi, üzerinde düşünölmeyecek kadar uzakta. Ekonominin düzeltilmesi gerek, fakat aslında insanlar kabul ettiklerinden fazlasına sahip. Stalin’e gelince, bu önemli, ama aynı zamanda da tarih. Önemli olan maneviyattır. Kaybedilmiş olan, toplumun ruhudur. Yalnız sanat ve inanç onu yeniden kazandırabilir.»

Su dolu bir bardağı eline aldı, avucuyla bardağın üstünü sıkı bir şekilde örtölü tutarak bardağı ters çevirdi. «Tüm toplumların dibinde kötölük vardır, buna karşılık sanat en yüce ifadesidir. Devrim hepsini birbirine karıştırdı.»

Bardağı çalkaladı, yeniden düz hale getirip masaya bıraktı.

«Nihayetinde iyilik yeniden suyüzüne çıkacaktır.»

Hepimiz alkışladık ve güldük. Bunu söyleyiş tarzının harikulade olduğü konusunda fikir birliğı içindeydik.

İyi bir oyun izlemiş bir seyirci kitlesi gibiydik, fakat tek kelimesine inanmamıştık.

POZHİVEM UVİDİM

«Hayatımda ilk kez» diye not düştüm defterime, «bütün yaratıcı aydınların, hükümetlerinin dürüst, ze-

ki ve ilerici biri tarafından yönetildiğini düşündüğü bir ülkedeyim».

Gerçekten de, istisnasız herkes Gorbaçov'u «sami-mi» buluyordu, hatta pekçoğu «ciddi» olduğunu bile düşünüyordu.

Ama bu genel desteğin iki yönü vardı: Çok yeniydi. Kimileri daha birkaç ay öncesine kadar, Gorbaçov'u sadece bir başka Komsomol lafazanı olarak gördüklerini söylediler. Saygı duygusu, bazen dişleri gıcırdatarak da olsa büyüyordu. Bu ayrıca desteğin henüz zayıf olduğu anlamına da geliyordu.

İkincisi, Partiye ve yönetimine açıktan açığa düşman olanlar dahil hiçkimse Genel Sekreterin kötülüğünü düşünmüyordu, ama Perestroyka'nın başarısına inandığını açıklayan hiçkimse de yoktu. Kimileri, perestroyka için savaşıacaklarını söyledi, kimileri de ellerinden gelenin en iyisini yapacağını söyledi, ancak çoğunluk en iyiyi ummakla birlikte en kötünün gerçekleşeceğinden korkuyordu. Bu kötümserlerden biri asli bir değişime arka çıkma konusunda, büyük laflar edenlerden çok daha büyük bir kişisel riske girmişti. Ama yine de, 1987 yazının Moskova'sında geleceğe tamamiyle güvenen, hatta şimdilik susan ama yine de güven dolu bir iyimserle karşılaşmadım.

Eğer insanlar, Gorbaçov'a tamamen güvenilemeyeceğini, başka herhangi birinden daha fazla güvenilemeyeceğini, ama yeniden inşanın gerçekleşmesi gerektiğini söylemiş olsalardı, kendimi daha mutlu, ya da en azından daha normal hissederdim. Kişi olarak Genel Sekreterin omuzlarında çok fazla yük vardı, gerçi O, görevin başarılabilmesinin kendisine değil onlara bağlı olduğunu anlatmaya çalıştı (ve çalışıyor). Gerçekte, konuştuğum insanların Gorbaçov'a kişisel olarak hak vermesi, bu insanların Gorbaçov'un politikalarına yönelik

edilgenliğinin altını çiziyor, çünkü, perestroyka'nın ve glasnost'un samimi ve ilerici olsa da asıl olarak patronun fikirleri olduğunu gösteriyordu.

Böylece de bu kötümserliğin ve edilgenliğin kaynağını ve niteliğini değerlendirmeye koyuldum.

Bir Rus deyişi vardır, **pozhevem, uvidim**: yaşayacağız ve göreceğiz.

Eski aydınlar arasında anlaşılması kolay bir tavırdır bu. Eski aydınların kuşkuculuğu yılların tecrübesiyle ortaya çıktı. Sonra, zaferle birlikte, tasfiyeler ve katliamlar geride bırakılabilecek gibi göründü; hep birlikte yeni bir ülke inşa edilecekti. Ama aksine, Gulag milyonlarca yeni mahkumun acılarıyla inledi.

Kruşçev'in 1956'daki konuşmasından sonra, Stalin'in ölümünün ardından eriyen buzlar sele dönüşmeye başladı. Ama **aygıt** liberalizasyonu boğdu ve Kruşçev'in kendisi de giderek keyfi ve dogmatik biri haline geldi. 1964'te yerinden edildiğinde, kollektif liderlik bayrağı altında ekonomik reformlar başladı. Ama 1968 bunalımı bu sarsakça, baskıyı gevşetme girişimini bile boşa çıkardı. 1968'den sonra muhaliflerin çaresizliği ve halkın yaygın tepkisizliği, karnı iyi doyurulmuş bir kültür seçkinleri zümresinin özgün muhafazakarlığından hiçbir yardım görmedi. Medvedev, Sakharov ve Turçin'in serinkanlı yapıcı, basiretli ve yurtsever argümanlarının, doğrulukları gittikçe daha fazla kanıtlandığı halde bastırıldığı bir toplumda yaşamının neye benzeyeceğini düşünün bir.

Sonunda, uzun bir Brejnev rejimi dönemi sona erdi ve Andropov temizliğe girişti ve bazı değişimler yapmaya koyuldu. Andropov olmasaydı, bugünün yeni yöneticileri değişim yapma şansını asla ele geçiremezlerdi. Ama Andropov 15 aya kalmadan öldü ve liderler, kollektif bilgelikleriyle sanki hiçbir ders almamış

gibi Brejnev'in adamı Çernenko'yu başa geçirdi. Herkes içten içe homurdandığı halde hiç kimse açıkça protesto etmedi. Hâlâ aynı şeyin yeniden olmayacağına emin olan pek yok.

Ama ilgimiz, halkın liderlerinde mi, yoksa halkın gösterdiği tepkide dolayısıyla da halkın karakterinde mi odaklanmalı?

Bütün halk hakkında bir genelleme yapmak zor. Bu da bir genelleme olduğundan başka herhangi bir genelleme kadar güçsüz de olsa hepimiz biliyoruz ki, ulusal özellikler vardır. Bu özellikleri, yabancılarda, kendimizde, arkadaşlarımızda ve hatta daha çok düşmanlarımızda gözlemekteyiz. Bununla birlikte, bu özellikleri tanımlamaya çalıştıkça stereotiplere başvurmamak güçleşir; üstelik ulusal özelliklerin özelliklerinden biri, bireylerde nasıl ortaya çıkacaklarının önceden hesap edilememesidir. Tarihsel olarak da şaşırtıcı şekilde değişebilirler. Bütün bunlardan ötürüdür ki böylesi genellemelere başvurmak gerçekten tehlikeli olabilir.

Özellikle de Sovyetler Birliği konusunda... Bir yandan birtakım Inuitleryani Eskimolar, diğer yandan büyük bir Müslüman nüfus barındıran, kendini Avrupalı olarak gördüğü halde Pasifik Okyanusunun en büyük limanına sahip olan bir ülkede «iyinin üste çıkması» nasıl mümkün olur? Böylesi bir ülke hakkında ilk söylenmesi gereken şey, ne kadar büyük olduğudur. Ama bunun size fazla bir şey anlatması epey güç. Önemli olan ölçeğin niteliğidir. Sovyetler Birliği'nin bir ülke olarak imajı, geniş ve büyüktür ancak bu ülke üzerindeki siyasi egemenliğin tasarımı sık sık dar ve küçük oluyor. İççe bu iki özellik birbirlerini sürekli değiştiriyor.

Bir başka deyişle, Sovyet halkının çok uluslu ama tekil karakteri, bir ölçek büyüklüğünden çok boyut-

ların ve tarihlerin bir bileşiminden oluşuyor. Sovyet Orta Asya'sında tarihi, Kiev'in Hristiyanlığı kabul edişinden bin yıl öncesine giden camiler var - ve dolayısıyla da Ortodoks Slavlarınkinden daha eskiye dayanan, sürekli bir İslam geleneği var. Üç Baltık cumhuriyeti ise ancak 1940'ta SSCB'ye dahil edildi ve savaştan sonra kollektifleştirildi. En iyi çiftçilerinin çoğu için Stalin'in ölümünden sonra Sibirya'dan geri dönmek mümkün oldu ve SSCB'nin büyük kısmında olduğundan farklı olarak bu üç cumhuriyette, halk ve toprak arasındaki bağlar o denli yaralayıcı bir şekilde koparılmamıştı. Bütün bu tarihler birbirinden daha farklı olamazdı, buna rağmen de herşeyi kapsayan bir varlık halinde Kremlin'e bağlılar ve ortak bir kaderi paylaşıyorlar.

Tarihlerin bu bileşiminden çıkan asli sorun, modern politikayla ilgili. «Sorun sosyalizm değil, 600 yıllık Rus tarihi», bir Çek arkadaş bana böyle demişti. Gorbacov'un başarılı olmasını isteyenlerden biriydi. Sosyalizmi despotik bir biçime hapseden şey Rus geleneği mi? Soruyu daha özelleştirirsek, Rus halkı gerçekten demokrasi yeteneğinden yoksun mu? Bir sosyalist özgürlük olasılığını yokeden şey Rusların geçmişleri mi?

Ben, parti üyeleri dahil bütün Moskova intelligentsia'sında, Sovyet ve daha özelde Rus «kitleleri»ne yönelik tedirgin ama belirgin bir horgörme olduğunu hissettim. Ancak bunun hangi ölçüde haklı nedenlere dayandığını ölçebilmem imkansızdı. Bana işin içinde biraz kötü kader var gibi geliyordu.

Bunun sebeplerinden biri aşağı konumdakilerin aşağı konumda bulunmanın birden fazla biçimi olabileceğini, ancak çok istisnai durumlarda düşünebilmeleri olabilir. Ezilenler veya sistemin çiğnediği kişiler, bu sistemin aşağıdan nasıl görüldüğünü yalnızca kendile-

rinin bildiği iddiasındadırlar. Deyim yerindeyse, toplumun çarmıha gerdiği bu kişiler kaçınılmaz olarak kendilerini gerçek doğruya sahip kişiler olarak görüyor.

Bağımsız fikirliler gerçekten de, Stalin'den bu yana Kremlin'in egemenliği altında çok acı çektiler. Halk kitlelerinin itaatkâr şekilde kuyrukta beklediğini veya sıçrama tahtası olarak kullanabilecekleri ilişkiler kurduğunu, veya sosis ve yedek parçalar çalıp oyuncak para karşılığında «çalışmış gibi» yaptığını gördüler ve bu «kitleler»in (eski bir komünist terimi olan bu terim hoşlandığım bir terim değil) yalancı tanıklar olduğunu ilan ettiler. Bunlar gerçek mazlumlar değil-ler! Tersine onların edilgenliği sistemin sürmesine imkan tanıyor.

Dediklerine göre, çoğunluk «pozitivem, uvidim» deyip dururken, glasnost'un gürültücü bir azınlığın kampanyasından ibaret kalması tehlikesi var.

Ancak yaşamının ve görmenin de farklı şekilleri var. Bürokrasinin orta kademesinde durumu pek de fena olmayan insanlar, iki taraflı oynamaya çalışıyorlar. «Gorbaçov'un başarmasını ümit ediyorum, ama bunun için kendimi tehlikeye atmayacağım» diyorlar. Ve dediklerini de oldukça iyi uygulayarak, eğer perestrojka bitip rüzgar tersine dönerse başlarının derde girmesine yol açacak çıkışlardan kaçınıyorlar. Bu demek değil ki, bunlar rüzgarın estiği yöne göre hareket eden boşverci vasat insanlardır. Aksine mükemmel yeteneklere sahip, sıkı çalışan ve hırslı insanlar olabilirler. Sadece, İngiltere'de «dirayetli adamlar» diye anılacak türden insanlar onlar.

Öte yandan, Sovyet işçisi özellikle de kadınsa, bu insanların pek fena sayılmayacak bir hayat sürmelerinin bedelini ödemiş durumda. Koşullara karşı belirli bir öfke ve hatta umutsuzluk var - ve umutsuzluğu kü-

çümsememek gerek, edilgenlik biçimini alsa bile. İşçilerin bekleyişi zorlu bir okulda öğrenildi. Sakınmak için haklı nedenleri var. Belki sessizler ama bu suskunluk hiç de kafasız oldukları anlamına gelmiyor.

Sovyet nüfusunun büyük kısmı, topraktan kopmuş ya birinci ya da ikinci kuşaktır. Bu geçişin bedeli — kelime rahat ve kolay gibi görünüyor — korkunçtu. Toprağın tahliyesinden ülke yarar sağlamış da değil. Bir hesaba göre, Gorbaçov'un 1985 Ekiminde yaptığı ilk tarım reformu, «savaştan bu yana tarımsal idarenin onuncu radikal reorganizasyonu»dur.³⁶ Onuncu - tek bir ağacın ömründe! Yukardan habire birşeyler yapma talepleri geliyordu. Siyasaların birbiri ardına değişmesinin de ortak bir amacı vardı: Otoritenin tepeden kaynaklanma tarzını korumak. Asıl kafasızlık buydu.

Gorbaçov'un önderlik ettiği yeni reformların, ayırdedici yanı, — glasnost ve perestroyka'nın — yöneticiler ve yönetilen, liderler ve halk arasındaki ilişkide belirleyici bir değişim öngörmesidir. Bunun yarattığı gerilim, Gorbaçov'un kendi kitabının sayfalarında, özellikle de «Yukardan Aşağı Bir Devrim» «Parti ve Perestroyka» başlıklı bölümde açıkça belli olur. Orada Gorbaçov şunları yazıyor:

«Yukardan aşağı devrim» kavramı, bizim perestroykamıza pek uygulanamaz, en azından bazı nitelermeler gerektirir. Evet, perestroykayı parti önderliği başlattı... Doğru, perestroyka kendiliğinden değil, yönetilen bir süreç. Ama bu olayın sadece bir yüzü.

Perestroyka hakiki devrimci bir girişim olmayacaktı... Eğer halk onu böylesine ateşli ve etkinlikle desteklemiş olmasaydı... Her halükârda, her-

kes namuslu ve bilinçli çalışmalıdır... Belki de henüz durumun bütün karmaşıklığını görebilmiş ya da halka anlatabilmiş, neyin yapılması gerektiğini de göstermiş değiliz. Ama en temel şeyi söyledik ve karşılık olarak da destek ve kabul gördük.

Belki de Gorbaçov'un sorunu budur: Merkezi olarak birbirine bağlı Parti ve bakanlıklar kompleksinin asalak niteliğini kırmak zorunda. Aksi takdirde halkın özellikle de en kalifiye olanların ki enerjisi ve yaratıcılığı, asla açığa çıkmayacak. Bu yüzden de altında didindikleri ve bekledikleri kısıtlamaları alaşağı etmek için, Gorbaçov'un halkın yıkıcı potansiyeline ihtiyacı var. Ancak bu henüz yoluna girmiş bir süreç değil. Bunun nedeni sadece, Gorbaçov halkı partiye karşı kışkırtmaya kalkışacak olursa partinin kazanacağını keşsin oluşu değil — çünkü silahlar partinin elinde — fakat aynı zamanda, partinin Gorbaçov'u da süreç içinde başından atacak olmasıdır. Halk, liderlerin bunu bir kenara bırakabileceğinden endişe duyuyor. Liderler ise halkın bu fırsata ellerini uzatmayabileceğinden.

SSCB'de demokrasinin kaderi halka bağlı, partiye değil. Partinin eski tüfeklerini sinirlendirse de bu böyle. Şahsen ben insanların edilgenliği, inisiyatif eksikliği ve onları düzene sokacak güçlü liderlere duyulan sevgi hakkındaki konuşmaları inanılamayacak kadar ham buluyorum. Alışverişin böylesine güç olduğu sırada gerekli maddeleri elde etme çabası ve becerisi, karaborsanın boyutları, hatta tanıştığım insanların pekçoğunda gördüğüm içgüdüsel anarşizm, bende Sovyet halkı hakkında olumlu bir izlenim yarattı. Aynı zamanda da fazlasıyla iyi bildikleri tarihin ağırlığı var. Liderlerin hatalarının bedelini kim öder? **Pozhivem, uvidim** özdeyişi sadece bir bekleme tavrını özetlemekle

kalmıyor, ayrıca bir yaşama arzusunu da ifade ediyor. Eğer vurguyu ilk kelimeye vererseniz, bunun hayatta kalma isteği olduğunu görürsünüz.

«Korkmamız gereken tek hata,» diyordu Gorbaçov Sovyet kamuoyuna, «hatalar yapma korkusudur».

Bir Batılı için bu artık bayat bulunabilecek kadar aşikardır. Ekonomi yaratıcı inisiyatif ister. Bu da sadece deneme ve yanılınayla sağlanabilir. Hatalar kaçınılmazdır ve hatta belki aslıdır de. Hata yapmadan hiçbir şey öğrenilmez. Açıklık ortamı sonuçların tartışılmasına ve yanlışların düzeltilmesine imkan tanıyacaktır. Halk bundan niçin korksun ki?

KORKU, YAYGIN KORKAKLIK VE UTANÇ

Çenesinin altında düğümlemiş gri eşarbın uçları esintide dalgalanıyordu. Uzun boylu bedeni, darağacının üzerinde yükseliyordu ve arkasında hiçbir şey yoktu, havadar boşluktan, düzlüklerden ve Rus toprağından, devrimin işkence görmüş toprağından, kara sularından, bulutlu sularından, buz tutmuş sularından, öldürücü sularından, cana can katan sularından, büyüü ormanlarından, çamurundan, yoksul düşmüş köylerinden, hayattaki sayısız mahpuslarından ve mezarlardaki sayısız idam edilmiş mahpuslarından, şantiyelerinden, kitlelerinden, ıssızlıklarından ve toprağın altında yeşeren tohumlarından başka. Rodion hepsini gördü, aynen böyle gördü. Hepsini, yeşermeye başlayan tohumları bile, çünkü onlar da gerçek. Şişeyi ağzına dayamış, brandy içen kadın, o an için ger-

çekten, her şeyiyle insandı. Rodion bunu bu denli açık görecektik kadar dalıp gitmişti.

«Dinle,» dedi yumuşak bir edayla. «Biliyor musun, biz kimiz? Bunu hiç düşündün mü?»

Kadın onu şaşkınlıkla süzdü. Dosdoğru gözlerinin içine yönelmiş demir mavisi, durgun bakışı, korku ile gölgeleniyordu.

Victor Serge, Yüzyılda geceyarısı

Kimisi bir hayli alaycı: «Zırva. Burada insanlar artık korktuklarını söylesele bile korkuyor filan değil. Terörü vaktiyle biliyorduk, fakat artık korkmuyoruz, korkmaktan **usandık**.»

Bir bayan bu sözlerle kısmen hak verdi: «Kişiye göre değişiyor. Hatta birçok kişi fısıltı ve korkudan bir zevk de duyar. Korku hem bir tür önem duygusu verir, hem de herhangi bir şey yapmayışın bahanesi olur.»

Moskova'dan döndükten sonra İngiltere'de konuştuğum bir mülteci, bu türden konuşmalara inanmayayım diye beni uyardı: «Yo, yo, yooo. Brejnev döneminin başlangıcını hatırlıyorum. O zaman konuşmaktan ve fikrimizi alenen savunmaktan korkmazdık. O daha sonraydı. Yıldan yıla insanların konuşmaktan korkar hale gelişini izledim. Ve konuşmaktan nefret ettiler. Neydi korktukları? Terfi ettirilmeyecekleri, kendilerine bir apartman dairesi tahsis edilmeyeceği, ülke dışına seyahat izni alamayacakları, ya da entelüellerin çalışmalarını yayınlama imkânı bulamayacakları, hatta teknik bir raporun bile yayınlanmasının bir hayli geciktirileceği; ayrıca da çocukları için de hayatın zorlaştırılacağı. Maddî yaşam koşulları iyiye gitti, ama öyle bir şekilde ki, hakkın olanı almak istiyorsan itaat etmek durumundaydın. Terfi edilme-

me korkusu can korkusu gibi değildir, fakat yine de cezalandırıcı, denetleyici bir otoritenin altında yaşarsınız.»

Moskova gözyaşlarına inanmıyor olabilir, fakat aynı zamanda kutlamalara da inanmaz. İnsanlar, glasnostun yenilgiye uğratılacağını savunuyor; glasnostun ancak ekonomi canlandığı takdirde başarılı olabileceğini, fakat bunun büyük ölçüde ihtimal dışı olduğunu, dolayısıyla da Sovyet blokunda yeni bir altüst oluşun yaşanacağını söylüyorlar.

Onlara, ekonomi düzelmediği takdirde partinin glasnostu nasıl iptal edip tam tersine yönelebileceğini ve aynı zamanda da basına sosyalizmin üstünlüğünü savunma talimatı verebileceğini sordum.

«Anlamıyorsun,» dediler bana her defasında, hemen hemen hepsi de aynı üzgün ve bilgiç tarzda başını sallayarak.

«Tüm eleştirilerin Anti-Sovyet kışkırtmalar olduğunu söylemeleri yeterli,» diye açıkladı bir minik kuş. «Bizim elimizde hiçbir güç yok.» Birçoğu, CIA yapmayacak olsa bile bir Sovyet mafyasının Gorbaçov'a suikast düzenleyeceğinden emin görünüyordu. Böylesi bir suikastten sonra da glasnost sürecinin tamamı, belki perestroyka da unufak olacak. Sinik bir espri: Perestroyka'dan sonra ne gelecek? Cevap: perestrelka (müsadere, yayılım ateşi).

Nella Moskova'dan ayrıldıktan sonra, bir görüşmemde bana tercümanlık yapması için İngilizcesi gayet akıcı olan bir öğretmene rica ettim. Evet dedi, istiyordu, fakat daha sonra telefon edip, karısının buna kesinlikle yanaşmadığını bildirdi. Karısına göre her şey değişecek ve öğretmen işini kaybedebilecektir. Ne uğruna peki? Bir yabancıнын muhaliflerle konuşmasına yardımcı olmak için mi?

Yabancı biri bu türden gerekçelere ancak saygılı olabilir. İçimden, «Cesur olmalısınız. Dilediğiniz kişiyle konuşma hakkınıza sahip çıkmanız gerek,» demek geliyordu. Fakat insan başkalarından asla kendisinden daha kahramanca davranmalarını isteyemez ve benim cebimde pasaportum vardı.

Geri döndükten sonra Lenin'in ömür boyu arkadaşşı Krupskaya'nın anılarını okurken bu olay aklıma geldi. Lenin'in çocukluğu hakkında pek az şeye rastladım, ama şu satırlar göze çarpıyor:

Birbirimizi daha yakından tanıdığımız zaman Vladimir İlyiç bir keresinde Liberallerin onun ağabeyinin tutuklanmasına aldığı tavırdan söz etti. Tüm tanıdıklar Ulyanov ailesinden uzak duruyordu. Hatta daha önceleri her akşam satranç oynamaya gelen öğretmen bile artık aramıyordu. O zamanlar Simbirsk'e demiryolu yoktu ve Vladimir İlyiç'in annesi büyük oğlunun hapis yattığı Petrograd'a gitmek için önce at sırtında Sizran'a gitmek zorundaydı. Vladimir İlyiç ona bu yolculuk için refakatçi bulmaya gönderilmişti. Fakat hiç kimse tutuklu bir adamın annesiyle birlikte yolculuk etmek istemiyordu.

Vladimir İlyiç bu yaygın korkaklığın onda o sırada kalıcı bir etki bıraktığını anlattı.

Yaygın korkaklık mı? Lenin'in ağabeyi sıradan bir tutuklu değildi; tahta suikast girişiminde bulunmakla suçlanıyordu. Ailesinin bilmediği şey, onun adası III. Aleksandr'ı öldürmeye yönelik bir komploda rol aldığıydı. «Gençliğini bile yaşayamadan Çar'ın celledinin ellerinde can verdi.»³⁷

İşte bir miras yükü daha. Yaygın korkaklık, kuş-

ku, kötümserlik, sinizm ve korkunun yanısıra, benimle konuşan Sovyetlerin dile getirmekten kaçındığı bir şeyin daha varlığını hissettim:

Utanç.

Sovyetler her bakımdan utanç duyar. Bu, gözle görünür yoksulluk ve düpedüz gerikalmışlıktan gelen Üçüncü Dünya ülkelerindeki utanç ile aynı türden değil.

Sovyetler Birliği birçok bakımdan «geri»dir, ama bir Üçüncü Dünya ülkesi değildir ve 1917'deki devrimden bu yana da hiç olmamıştır. Sovyetler Birliği'nin acısını çektiği şey, **hem** ileride, **hem** geride olmanın şiddetli bir karışımıdır. Ekonomisinin ve kültürünün dengesiz ve başbozuk niteliği felç edici olmaktan çok öte bir şeydir. Örneğin çok yoksul olup bu yüzden berbat bir evde oturuyor olmanız başkadır; sonsuz kereste, tuğla, makina, sermaye kaynaklarının bulunduğu muazzam genişlikteki inşaata elverişli bir arazinin ortasında bulunuyorsanız ve sloganlarınız eşsiz kazanımlarınızı ilân ediyorsa, kötü bir evde oturmanız bambaşka bir anlama gelir. Bu gerçekten utanç vericidir. Sovyetler Birliği dev boyutları ve gücü sayesinde gururlu ve hırçındır. Gururlanmaları için haklı nedenler olduğu için utanç dile getirilemez olur. Dile getirilemeyen şey de gittikçe kötüye gider.

Yaşadıkları hayat tarzından utanırlar. Rejimin insanlarına yaptığı muameleden utanırlar. Utanç duyarlar, çünkü «Sovyet halkı» ortalama her dört günde bir dünya yörüngesine bir füze gönderirken, asıl Sovyet halkı ihmalciliğe ya da tedirginliğe kapılmadan aynı sıklıkta sevişemez, çünkü doğum kontrol araçları yokluğu çekilmektedir. Birbirlerine ettiklerinden, kamu dilinin anlamsızlaşmasından ve geçmişlerinden utanırlar.

Utandıkları geçmiş, Avrupa'yı faşizmden kurtarmış olan ve o kadar övündükleri geçmişin ta kendisidir. Bu yüzden de bu geçmişlerinde bu kadar çok utanç verici şeylerin bulunması onları deli ediyor. Sovyet literatürünün üslubundaki zorlamanın kökünde iktidarlarının ve geçmişlerinin bu acı, utanç verici karışımının birbirinden çok farklı bireylerce içselleştirilmesi yatar. Bu da kimisinin kendini kaybetmesine yol açmıştır: Aleksandr Soljenitsin'in kükreyişi, Edvard Limonov'un müstehcen umutsuzluğu, Benedikt Erofeev'in körkütük sarhoşluğu, Boris Pasternak'ın etrafındaki çarmıha gerilme havası, hep bu türdendir. Hatta Nadejda Mandelstam'ın son kitabının başlığı, **Terk edilmiş umut** da aynı karışımın bir ürünü olabilir. Ama bu, sadece muhaliflerin meselesi değil; bu gurur ve utanç karmaşası Julian Semyonov tarafından da güçlü bir ifadeyle açıklanır: «Siz onlardan korktuğunuz için bir şeyleri kesip atma prensibinden söz ediyorum.»³⁸

Korku, utanç ve gurur. Stalin'den söz ediyoruz.

YAŞLI BOLŞEVİK

Devrimden sonra hayatta kalan tüm iyi Bolşevikler gibi o da bir süre Gulag'da kalmıştı. Gulag'da kalmanın normal sonucu ölümdü. O ise tam onyediyıl orada hayatta kalmayı başarmıştı. Onunla sürpriz bir şekilde konuşma şansımın doğmasını bu kitabın akıbeti için iyi bir işaret saydım. Az çok İngilizce biliyor. Galiba 86 yaşındaydı ve onun yaşındaki biri için İngilizcesi son derece berraktı.

Ondan ilk olarak birkaç gün öncesinde, Gulag konusundaki bir sohbet sırasında haberdar olmuşum. Söz Nella'nın şimdi Paris'te bulunan ve aynı zamanda o

sohbette bulunanların birçoğunun da dostu olan bir arkadaşından açılmıştı. Bana söz ettikleri adamın bir fotoğrafını gösterdiler. Moskova'daki günlerimin büyük sürprizlerinden biri oldu bu.

Gulag'da çekilmiş ve artık sararmış bir siyah beyaz fotoğraf, hayal edebileceğim en son şeydi. Bu, polis tarafından çekilmiş resmî bir fotoğraf değildi. Fotoğrafın fonunda bildik Y biçimindeki ağaç direkler görünüyordu. Direğin çatallandığı yere kadarki yükseklik on ayaktan azdı (yaklaşık 3 metre) ve bu direklerin arasına tel örgü gerilmişti. Tel örgünün üzerinde yer alan çatal ise dikenli telleri tutuyordu. Ön planda ise biri bir kolunu diğerinin beline dolamış halde olan iki tutuklu vardı, ikisinin ayaklarında da ağır Rus postalları.

Kekeleyerek, kampın içinden fotoğraflar olabileceğini hiç düşünmemiş olduğumu söyledim. «Aa, evet,» dedi resmin sahibi. «1953'te Stalin'in ölümünden sonra biraz rahatlama oldu.» Yine de muhteşem buluyordum. Sanki bir tatil fotoğrafı gibiydi. Günümüzde ailece tatile gidip de fotoğraf çekmeden dönenimiz pek yoktur. Fotoğraflar başka bir yerde bulunmuş olma keyfinin belgesidir. İnsanlardan, deniz kıyısına gittim, gel sana fotoğraflarımı göstereyim demeleri beklenir. Fakat, «Beş yıl hapis yattım. İşte bir fotoğrafım. Demir parmaklıklı şu pencere odama ait,» diyebilecekleri asla. Çünkü bu, insanın günlük hayatından bile çok daha korkunç bir kısıtlılığın belgesidir. Hapis bir tür hiçbir yerdir. Bu nedenle kampta poz vermiş iki tutuklunun küçük fotoğrafına bakarken anladım ki, Sovyetler Birliği'nde Gulag bir hayat tarzı idi.

Yaşlı Bolşevik'e fotoğraflarını görüp göremeyeceğini sormadım. Zamanımızın az olduğunu görünce on-

dan birlikte çay içip başından geçenleri konuşmayı rica ettim.

«Bu bizim faşizmimizdi,» diye fısıldadı yaşlı kadın, gizli bir şey anlatır gibi ve bunu vurgulayarak, sanki yerin kulağı var ve bu kulak henüz bunu bilmiyormuş gibi. «Stalin - bizim faşizmimizdi. Alman ya da İtalyan faşizmi değil.» Sesini daha da alçalttı ve onun adını bir tıslama gibi söyledi: «Stalin, bizim faşizmimiz.»

Mutfğa geçip oturduk.

«Evet zor bir hayatım oldu. Kocam muhalefettydi. Beriya onu Kafkasya'ya davet etti. Daha sonra da öldürüldü. Karısının tutuklandığını öğrenemedi. Sabaha karşı iki sularında iki adam geldi. Birisinde evrak vardı. Ötekisi dairede arama yaptı. Oğlanlar yanımdaydı ve o zaman küçüktüler. Şansım varmış ki anem de evdeydi. Çocukları ona emanet ettim. Bu 1936' daydı.»

«Benim bir karşıdevrimci, bir Troçkist olduğumu söylediler. Evet, Troçki'yi görmüştüm. Büyük bir haptti, çok büyük. Ve iyi bir savaş lideriydi. Fakat sıradan Rusları anlamıyordu.»

Son cümleyi söylerken ince, yaşlı koluyla mutfak penceresini gösteriyordu ve dışarıdaki tüm ülkeyi kast ediyordu. «Troçki fazla sertti. Sibirya'da onunla birlikte bulunmuş insanlarla konuştum. Onun aşırı dediğim dedik olduğunu ve iyi bir mesai arkadaşı olmadığını söylediler. Eh, bu konularda epey düşündüm.» Bana doğru yaklaşıp sesini yeniden alçalttı: «Görüyorsunuz, Lenin'in vasiyetinde neler dediğini biliyordum.»

«Bukharin'den yana mıydım? Aah, gençtik, o bizim için sosyalizmin teorisyeniydi. Öğrendiklerimizin çoğunu onun kitaplarından öğrendik. Birçoğunu bilirdim.»

Bu cevabı kaçamak buldum. Bu yüzden ısrar ettim. Sesi yine alçaldı, çünkü yerin hâlâ kulağı vardı. «Kimden yana mıydım? Genel Sekreterimiz olduğu için Kirov'dan yanaydım.»

Ekim 1936'da tutuklanmıştı. Dokuz ay gözaltında tutulup sorguya çekildikten sonra Sibirya'ya gönderilmişti ve orada yaklaşık on yıl kalmıştı. 1946'da Moskova'dan en az 100 kilometre uzakta oturmak şartıyla salıverilmişti. 1948'de hiçbir sebep yokken yeniden tutuklanmış ve Magadan'a geri gönderilmişti. 1955'te nihayet serbest bırakılmıştı.

«Kruşçev başa geçince bana, hiçbir şey yapmamış olduğumu belirten bir kağıt parçası verdiler. Derhal partiye yeniden kabul edilmemi istedim. Şimdi de burası rahat bir yer değil. Fakat düzenin kendisi düzenler içinde en iyi insanî ilkelere sahip olanıdır. Ben hâlâ bir idealistim.»

«Bizimki Fransız devriminden bile daha zorlu olmuştu. Devrim yapmak başka şey, sosyalizmi inşa etmek başka. İyi insanlarımız, her biri, hepsi hatalar yaptı ve kötü not aldı. Bilimde deneyler laboratuvarlarda yapılır. Fakat sosyalizm değil. Onun laboratuvarı dünyadır. Gezegenin tümü devrimin laboratuvarıdır.»

Bu deyişi kullandığında bunda samimi olduğunu biliyordum. Binlerce argümanın soluğunu hissettim. Hiroşima'dan sonra yetişen hiç kimse böylesi bir benzetme kullanmayı aklının ucuna getirmezdi. Gezegenin devrim için bir laboratuvar olduğu mefhumu, ta 1917'de ilerlemeye tam bir güven içinde söylendiği o zamandaki sesin bir yankısıdır. O tarihten sonra o söz daha bir amaca yönelik soğukkanlılıkla, sonra kendini ikna etmek üzere, ardından daha az önem vererek, çünkü deney doğru çıkmamakta inat ediyordu ve ni-

hayet trajediyi meşrulaştırmak üzere fısıltı halinde yeniden ve yeniden söylendi.

«Glasnost mu? Çok iyi. Fakat Stalin'in etkisinden kurtulmak için bir elli yıl daha gerekecek.»

PETROVA'NIN HİKAYESİ

Petrova ile bir defa karşılaştım. Tam beş saat boyunca konuştuk. Şimdi ölmüş olan kocası ondan yaklaşık yirmi yaş büyüktü. Adam devrimden sonra ülkenin doğusunda yakalanmıştı; oraya araştırmalarını sürdürmek ve belaların dışında kalmak amacıyla gitmişti. Fakat Kolçak'ın Beyaz ordusu bu bölgeden geçti ve adam, Kolçak Vladivostok'a çekilmeye zorlanana kadar, zorla silah altına alındı. Yakalandıktan sonra Moskova'ya döndü, akademik unvanlarını aldı ve çalışmaya devam etti. 1926'da Beyazlarla olan kısa beraberliği bir meslekdaşı tarafından ihbar edildi. Polis, bunu onlara niye anlatmamış olduğunu sordu ve kendisine, daha hafif bir cezaya çarptırılacağına itiraf edip en az ceza olan 3 yılı yatması tavsiye edildi. Tavsiyeye uyup üç yıl hapse mahkum oldu. Kirov suikaste kurban gittikten ve 1934'teki yoğun takibatlar başlatıldıktan sonra bu sefer Şah ile ilişki içinde olmakla suçlandı, çünkü bir tatilinden İran'da yapılmış bir takım elbise ile dönmüştü, karaborsadan almıştı. Bu defa sekiz yıla mahkum oldu ve bu cezayı yatıp çıktı. Sonra yeniden tutuklandı ve 1939'da yargılamasız ölüme mahkum edildi. Bu, Yezov'un Stalin'in başsavcısı olduğu sıradaydı. Fakat idam edilme sırası Yezov'a gelmişti bu sefer ve yerine Beriya atandı. Kurbanımız derhal biraz kağıt istedi ve gardiyanlarına Beriya'ya mektup yazdığını söyledi. Onu serbest bıraktılar. 1941'

de Moskova'dan sürüldü ve bu 1953'e dek sürdü. Toplam olarak 19 yıl hapis ve sürgün cezası çekti.

Kruşçev başa geçtiğinde itibarının iadesini istemeyi düşünmedi bile. Fakat 1956'da bir KGB Albayı onu görüşmeye çağırdı. Korkudan uykusuz bir gece geçirdi. Ertesi gün eve döndüğünde Petrova telaşla koşup onu kapıda karşıladı. Yüzü kireç gibiydi.

«Mesele ne?» diye sordu ona.

«İtibarım iade edildi.»

«Fakat bu iyi haber.»

«Albay hakkımdaki suçlamaları sordu ve dosyama baktı. Dosyamda hiçbir şey bulunmadığını söyledi. Hiç bu kadar boş olanını görmemiş. Onyediyıl yattım, hiç, ama hiçbir neden yokken.»

Adam hiçbir zaman eski haline dönmedi.

Kocası götürüldüğü zaman Petrova komşularına kocasından hiç söz etmezdi. Korkardı. Ona, 'bu başkalarının Stalin'e inanmasına imkân tanımıyor muydu?' diye sordum. Başıyla onaylayarak, «Fakat benim değil,» dedi. «Stalin hasta olduğu sıralar ders veriyordum. Bir öğrenci içeri dalıp haberi verdi. İrikiyım bir delikanlıydı ve ağlıyordu. Gülümsememek için kendimi zor tuttum. 'Kocama yeniden kavuşacağım' diye düşündüm.»

Dairesinde çayımızı yudumlarken Petrova, «Sanırım çoğu Stalin'in nasıl biri olduğunun farkında değildi,» diye devam etti. «O sırada kent merkezinde, kentin eski semtinde oturuyordum. Stalin'in cesedi günlerce büyük salonda teşhir edildi. Günlerden bir gün radyodan tuhaf bir anons yapıldı. Anonsta halkın o gün artık gidip onun yasını tutmasına gerek olmadığı söyleniyordu. Zaten gitmek için hiçbir istek duymadığımı düşündüğümü hatırlıyorum. Bir süre sonra yeğenim kapıdaydı, oniki yaşındaydı. Konuşamayacak

haldeydi. Önce sarhoş olduğunu sandık, ona ne olduğunu anlayamıyorduk. Bizden annesine telefon edip kendisinin bir şeyi olmadığını bildirmemizi istedi. Onu bir yatağa yatırdık ve kendine gelmesi epey zaman aldı.»

«Bize, okuldan bir grupta Stalin'i görmeye gittiğini anlattı. Salona giden yollar yokuş aşağı ve anlaşılan kalabalığı durdurup arama yapmak için yolları kesmişlerdi. Yeğenim, göğsünde ani bir acı hissettiğini ve kendinden geçtiğini söyledi. Uyandığında merkez hastanesinin önündeki bir kamyondaymış. Etrafında bir sürü insan vücudu yatıyormuş. Birtakım insanlar bunları kamyondan 'ölü,' ya da 'canlı' diyerek kamyondan indiriyormuş.»

«Kanayan bir yarası yokmuş. Eve gitmesini söylemişler, o da hastaneden çıkıp yürümeye çalışmış. Fakat nerede olduğunu pek bilmiyormuş ve tek bildiği, bizim evin oraya yakın olduğuymuş. Bize her hafta gelip gittiği halde sokağın ne tarafta olduğunu bir polise sormuş ve zaten o sokakta bulunduğu cevabını almış. Yıllarca başağrısı çekmeye devam etti. Okul arkadaşlarından biri öldü. Yüzlerce insan öldü.»

«Bir türlü inanamıyorduk. Daha sonra kendi gözlerimle görmek için oraya gittim. Orada herhangi bir olay olduğuna dair bir iz yoktu; bunun tek istisnası, evlerin yağmur borularının bir insan boyu yüksekliğine kadarki kısımlarının ezilmiş olmasıydı.»

Çayını bitirdi.

«Bu yüzden, Stalin'e inanmış olan pekçok insan bulunduğunu sanıyorum.»

Otele dönerken Petrova'nın otuz yıl önceki halini hayalimde tıpkı bir sessiz film gibi canlandırmaya çalıştım. Moskova'nın merkezindeki bir caddede yürüyor. Yoldan pek az gelip geçen var. Bir yandan bunu belli etmemeye çalışırken, bir yandan da etrafına iyice ba-

kıyor. Gözleri yağmur borularına takılıyor. Yağmur boruları yamyassı olmuş, omuzların ve başların onlara yaptığı basıncın izleri kendini belli ediyor.

«Bulutlar pantolon giymişti,» ve «yıldızların kellesi uçtu, gök, katliamın kanıyla kıpkırmızı kesti.» mısralarını yazmıştı Mayakovski.

Bulutlar ağladı. Ardından yağmur boruları da ezildi.

Hiroşima'da ölenlerin bir kısmı öylesine ani öldü ki, sanki buharlaşmış gibiydiler. Onların varlığından sadece, alev topu çevrelerindeki kaldırımı yakarken onların bir gölgesini geride bıraktığı için haberdarız. Bu gölgeler, biz işimize bakarken modern savaş tekniğinin bizi imha edebileceği tarzın simgesi haline geldiler.

Stalin'in kurbanları için de benzer bir simge var. Birincisi, çoğu lekesizdi. İkincisi, birçoğu onu içtenlikle kendi kaderine karşı aldırıışsızlığın bir karışımıyla izledi. Üçüncüsü, ona tapındılar. Dördüncüsü, o onları öldürdü. Bu öykünün belirgin bir resmi, Mart 1953'te ezilmiş yağmur boruları tarafından çizildi.

ONU SEVMİŞLERDİ

Batıdaki standart görüş, SSCB'de Stalin hakkındaki bilginin neredeyse tamamen bastırıldığı şeklindedir. Mesela;

Bay Gorbaçov'un «boş sayfalar» hakkındaki konuşması bugün bile aşırı iyimserdir. Herhangi bir Rus görevlinin Stalin hakkında dosdoğru konuştuğunu işitmiş değilim... Tüm Ruslardan, geçmiş hakkında sürdürmeleri istenen büyük yalan, bütün bir halkın bütünlüğünü kemiren bir kanserdir...³⁹

Ama asıl sorun, Stalin'in ne yaptığı değildir. Gezimin en heyecanlı anlarından birini, Doğu Avrupa'dan bir grubun Moskova'da eğitim gören üç genç üyesiyle konuştuğum zaman yaşadım. Grup, kendilerine yeni siyasetler hakkında bir konferans verilmesini istemişti. Moskova'daki enstitülerden birinden, otuz yaşlarında bir parti görevlisi gönderilmişti. Bu görevli, sistemin gerçekleri ve değişim ihtiyacı hakkında pek sivri bir yaklaşım sergiliyordu. Geçmiş hakkında soru sorduklarında da, Sovyetler Birliğinde 1917 ile 1941'de Almanya'yla savaş çıkmasına kadar 30 milyonu aşkın insanın öldüğünü anlatmıştı. «Stalin,» diye bağlamıştı sözünü, «Dünyanın en büyük suçlusuydu.» Grup önderi bembeyaz kesilmişti, benim konuştuklarım ise artık geçmişte ne olduğunu daha doğru şekilde tartışabilecekleri düşüncesiyle ferahlamıştı.

Kimileri, devrimin ardından gerçekleşen İçsavaşta ve 1921'e kadar süren kıtlıklarda belki de 19 milyon insanın öldüğünü tahmin ediyor. Kimileri ise Stalin işbaşındayken 1930'larda yapılan kollektifleştirme ve tasfiyelerin ceremesi olarak 15 değil yaklaşık 10 milyon kişinin öldüğünü belirtiyor. Kimi Sovyet yetkilileri bu sayının çok daha az olduğunu söylüyor. Böylesi bir belirsizlik düzeyi ise onur kırıcı. SSCB, dünyaya, ölümlerin anısına, ve herşeyden önce de kendisine, kayıpların ayrıntılı bir dökümünü borçludur.

Bununla birlikte asıl sorun bu değil. Bilmek isteyen herkes, — herkes, yani görmezden gelmek istemeyenler — Stalin'in dehşet verici ölçüde kötü olduğunun farkındadır.

Sorun şu ki, onu seviyorlardı.

Kötü bir çardı ve onu seviyorlardı.

Köylülüğü parçaladı ve yine de onu sevdiler.

Yakın arkadaşlarını tasfiye etti, onların dövülmesini isteyen notlar yazdı, haklarında uyduruk suçlamaları onayladı ve arkadaşlarının ölümünü bizzat emretti.

Osip Mandelstam'ın ölümsüz deyişiyle (ki Mandelstam bunu, hayatıyla ödemişti) Stalin, «İdam kararlarını ağzının suyu akarak veriyordu» ama ona hayrandılar.

Her yirmi kişiden biri kamplara girip çıkmıştı ve yine de öldüğü zaman gözyaşı döktüler.

Açıklama yapmanın güçlüğü burda işte.

Son yıllarda Sovyet basınında bir değişme var. İvan Karasev'in, yazdığı bir mektup yayınlandı: «57 yaşındayım, şoför olarak çalışıyor ve Penza'da oturuyorum.». Karasev, hataların kaçınılmaz olduğunu ve Kruşçev'in selefini suçlamakla hata yaptığını düşünüyordu:

Halkın onu putlaştırması onun hatası değildi. Savaş sırasında askerlerimiz düşmana, «Vatan için, Stalin için!» nidalarıyla saldırdılar. Stalin onları böyle yapmaya zorladığından değil, hayır. Sovyet halkı Stalin'i çok fazla saydığı, sevdiği ve ona güvendiği için.

Stalin halkı için çok şey yaptı ve halk da buna Stalin için sıkı çalışarak karşılık verdi. Biz, hepimiz büyük, birbiriyle güçlü bağları olan bir aile gibi yaşadık ve ülkemizin iyiliği için çalıştık.

Stalin'in adı granit, bronz ve hatta altınla ölümsüzleştirilmelidir. Bu hem, sosyalizm için yaşayan, onu Büyük Yurtsever Savaşta savunan ve kentlerimizi harabelerden kuranlar için de bir armağan olurdu. Neredeyse 70 yıldır bu ülkede sosyalizm var ve henüz doğru yola girmiş değiliz.

Gazete, daha sonra Sovyet tarihçi Aleksandr Samsonov'un kamyon şoförüne yazdığı uzun cevabı yayınladı. Samsonov, cephede ölenlerin dulların mektuplarından örnekler (ve kendi başından geçenlerden de bir örnek) aktararak görüşünü destekliyordu. Bu mektuplarda, dudaklarında «Vatan için, Stalin için» nidalarıyla ölen kocalarının epeyce yanıldığını belirtiyorlardı. Samsonov, kişisel kült oluşmasının sorumlusunun bizzat Stalin olduğunu vurguluyordu. Hitler'e SSCB'nin ileri savunma hatlarını aşıp geçme imkanı tanıyanın, aralarında Kızıl Ordu komutanlarının en değerlilerin idam edilmesi de olmak üzere Stalin'in büyük falsoları olduğunda ısrarlıydı. «Şuna kaniyim ki,» diye sonuçlandırıyordu Samsonov, «eğer Stalin bütün bu hataları yapmamış olsaydı, Alman Ordusu asla Lenin-grad'a ve Moskova'ya ulaşamayacaktı.»⁴⁰

Kamyon şoförünün mektubu yaklaşık 500 kelime-den oluşuyordu, Samsonov'un cevabı ise onun üç katı uzunlukta idi. Tarih bakımından, Samsonov'un ki tartışmasız üstündür. Ama bir cevap olarak başarısızdı. Partinin kişilik kültü suçlamalarının kollektif doğruluğunun önemi bir yana, gerçek şu ki milyonlarca Sovyet işçisi ve annesi Stalin'i gerçekten seviyordu. O sıra dev boyutlara ulaşan bir mektuplaşma yaşandı; bu mektuplaşmada her iki görüş de % 50 oranında taraftar bulunuyordu.⁴¹ İvan Karasev'e verilecek her yanıtın bu bölünmeyi kavraması gerek, Karasev ve Stalin hakkında Karasev'le aynı duyguyu paylaşanlara verilecek her karşılık, bu kişilerin Stalin'e duydukları derin sevginin samimiyetini kabul etmek zorunda. Karasev, savaş sona erdiğinde 15 yaşındaydı, kuşkusuz ailesi de savaşın acılarını çekmişti. Karasev acı bir zafer içinde büyüdü. İnandı. Samimiyeti özgürce oluşmuştu, zorla değil. Hakikiydi, sahte değil. Karasev Stalin'i sevi-

yordu. Bu konuda ısrarlı olmakta haklıdır. Bu nasıl açıklanmalı?

«PARTİMİZ İKİ SINIFA DAYANIR»

Stalin bir başarıydı. Köylülük, muhalifleri ve Hitler karşısında zaferler kazandı. Zafere giden yolunda her şeyi ezip geçerken, belki milyonlarca insan öldü. Yaşayanlar ise kurdular. Ölüm oranının yanısıra, ekonomik bakımdan müthiş bir büyüme oranı onun gözetiminde gerçekleşti. İnsanlar (karısı dahil) onun ölümünden önce intihar ettiler ama Stalin'i öldürmeye yönelik herhangi bir girişim hakkında hiçbir kayıt yok. Tersine, Stalin'in bıraktığı miras, Kruşçev'in canlılığına, hatta selefini suçlarkenki canlılığına bile katkıda bulunan bir dinamizme sahipti.

Brejnev ise bir başarısızlıktı. Kendini yüceltmesi bir soytarılıktan ibaretti. Büyüme oranı yılda yüzde 9 olan bir ekonomi devraldı. Öldüğündeyse bu oran yüzde 2'ydi ve ülke borca batmıştı. Hızlı büyüme herkes pahasına olabilir, ama bu gerileme, ekolojik ya da insancıl bir amaca uygun davranmaktan doğmuyordu. Tersine, iki dünyanın en kötüsünü gerçekleştirmekten başka birşey değildi: kıtlıklar ve israf, kötü hasatlar ve kirlenme. Brejnev'in rejimi bir ekonomik ve toplumsal başarısızlıktan öteye geçti. Onun detant politikası Olimpiyatların boykotuna dönüştü. Çekoslovakya'ya yapılanla başlayan müdahale hakkındaki şaşaalı «doktrin» Afganistan'daki açmazla tamamen erdi.

Korkunç bir düşkürlüğü vardı. İnançla ilgili bir düşkürlüğüydü bu. Dini zararlı bir üstyapı kurumu olarak görecektir şekilde eğitim görmüş ve bunun yerine kendilerine Stalin inancı sunulmuş olanların artık ina-

nacak hiçbir şeyleri kalmamıştı. Brejnev döneminin çocukları için durum daha da kötüydü, çocukların hayal-kırıklığına uğraması mümkün değildi, çünkü en başta kapılabilecekleri hayalleri yoktu. Bir öğretmen bana, en zor görevinin, öğrencilerine, yanlış olduğunu bildiği şeyleri mesela Sovyet hayat tarzının dünyadaki en iyi hayat tarzı olduğunu anlatmak olduğunu söylemişti.

«Peki ama sana inanıyorlar mı?» diye sordum.

Başını salladı: «Hepsi de biliyor».

Bunun sonuçlarından biri dine yönelme.

Moskova'da geçirdiğimiz ilk haftasonunda 50 mil ötedeki Zagorsk Manastırı'na gittik. Giriş yoluna sap-tığımız ve yokuş aşağı gittiğimiz sırada, sıcak güneş-te pırıl pırıl parlayan harikulade altın soğanlar (kub-beler kastediliyor, çev.) göründü. Sonra manastırın son-suz izlenimi veren beyaz duvarları görüş alanımıza girdi. Savunmayı daha da sağlam kılarak, tepede dışa-doğru bir çıkıntı oluşturuyorlar ve rüzgarda içe kıvrılmış dev bir etek görüntüsü veriyorlardı.

Manastır, Moskova dolaylarındaki savunma komplekslerinden biriydi, duvarları içinde bugün de pekçok katedral, kilise ve din okulları vardır. Gittiğimiz gün Aziz Sergey festivali vardı. Pekçok hacı gelmişti ve belki de bir o kadar turist ve benim gibi seyirciler vardı. Küçük gruplardan biri Aziz'in mezartasını öpme-yeye gitti. Piskopos oradaydı: Zagorsk'taki en eski kilise-den, 15. yüzyılda yapılmış olan St. Sergey kilisesin-den çıkacağı sırada, kalabalık, piskoposu basamaklarda görmek için öne doğru atıldı.

Dışarda bekleyenlerin arasına katıldım. İbadet eden-lerin kentli olması ve tarzları beni şaşkınlığa uğrat-mıştı. Herşeyiyle tam Rus görünümünde bir kadın var-dı, 30 yaşlarında görünüyordu, pembe bir pantolon ta-

kım giymişti ve yakasında «Kara Panterler» yazılı bir rozeti — İngiliz modasının bir süsü — bile vardı. Kalabalığın hali epey çağdaştı, boş bir gün bulmuş kentliler havasındaydılar.

Birden, görünüşlerindeki farklılık öylesine çarpıcıydı ki gözlerinize inanamazdınız, iki yaşlı köylü kadını çıkageldi, fiziksel ve manevi çökmüşlükleri rahatsızlık vericiydi, sanki Rus serfliğinden henüz dün kurulmuş gibiydiler.

Her iki kadın da kısa boyluydu, yaklaşık 1.50 kaddardılar. Biri kambur duruşluydu. Diğeri inceydi ama güçlü omuzları vardı ve esmer elleri benimkinden daha kocamandı. Koyu renkli, pejmurde elbiseler giymişlerdi. Belki de kardeşiler.

Uzun boylusunun saçlarını siyah bir eşarp örtüyordu. Kısa boylusunun başında eski, gri, lime lime bir şal vardı. Şal hiçbir süslemesi olmayan basit bir kumaştan yapılmıştı. O bunaltıcı sıcak havada şal kadını sımsıkı sarıyordu, arkadaşı bu şalı kadının başının üzerine sıkıca bastırıyordu, hem de öylesine bir güçle ki kadının bedeni yere doğru eğiliyordu, sahibi ise şalı başparmağıyla parmakları arasına kısırmış adeta bir pençeyle tutmuştu.

Modern giyimli bir kadın, hakim durumdaki kadına arkadaşını serbest bırakmasını söyledi ancak terslendi. Bir iki dakika sonra öteki kadın inledi ve mızırdandı ve kalabalık bu iki kadından da onların nahış halinden de uzaklaştı. Uzun sakallı ve sofu görünüşlü ucuz, gri bir takım giymiş genç bir adam artık yerinde duramaz hale gelmişti. Önce sakın sakın, sonra şiddetle kurbanın serbest bırakılması gerektiğini söyleyerek tartıştı. Daha sonra kendisi ani bir hareketle şalı çekip çıkardı. Öteki kadın kaygıyla titredi ama yüzünün kızarmasından başka elinden gelen bir

şey yoktu. Arkadaşı kadını hemen çekip yere doğru itti ve kadını tekrar sıkıca örttü, bu arada da adamla arkadaşının Piskopos'u görmeye layık biri olmadığını söyleyerek — benim tahminim bu — tartışıyordu.

Ancak sakallı adam işkencenin durdurulmasında ısrar ediyordu ve bir kez daha şalı çekip çıkardı. Şalın altındaki korkmuş kadın korunmak için gayriihtiyari bir hareketle adama doğru sokuldu.

Günümüzün köylü imajı, ya geniş bir ahır, çiftlik hayvanları ve aletleri olan, bir derece okuma yazması ve insanı etkileyen bir konuşması olan varlıklı bir Asyalı çiftçidir ya da müstakil bir Fransız küçük toprak sahibi. Beceri, feraset, çok ağır emek, ama karşılığını aldığı bir emek; köylü değerleri — ve gerçeklikleri — bunlardır. Öncülleri çağlar önceki geçmişe uzanan gerçeklikler. Van Gogh'un **Patates Yiyenler** tablosunda bile, kadınlar beyaz keten başlıklar giyerler. Çekilen cefa, bu cefanın üstesinden gelme çabasını, izlerini taşıyabilir ve böylece umut, kurnazlık ve cesaret cisimleşmiş olur.

Ama bir de, değirmenin herşeyi öğütmüş olduğu, geriye sadece kinin, dar kafalı önyargının, keskin umutsuzluğun ve ağlaşmanın kaldığı koşullar vardır.

Böylesi bir akıbeti yaratan, belki de kırlıktan çok kentlerdir; ancak insan otoritesinin şiddeti, doğanıniki değil, hayatı böylesine acımasızca indirgeyebilir çünkü.

Kent ve kırların «iki Rusyası» arasındaki bölünmenin derinliği ve genişliği Rus ve sonra da Sovyet tarihinin niteliğini de belirlemiştir. Teodor Şanın bunu vurgular;

Ekonomik, siyasal, yasal, kültürel ve hatta görsel ve dilsel anlamda (giyimde ve deyişlerde) Rus köylüleri toplumun köylü olmayan kesimle-

rinden tutarlı bir şekilde ayrılırlar. Varoluş bakımından her Rus hemen hemen her köylüyü bir bakışta tanıyabilir ve davranışını buna göre ayarlar.⁴²

Tanık olduğum karışıklık bu uçurumun deliliydi. Ancak 1987'de istisnai gibi gözüküyordu. Büyük, iyi tabiatlı dinî kalabalık, emin olun ki, gelenekseldi. Ama çağdaş bir şekilde gelenekseldi. İki köylü kadın ise bir başka, daha eski ve uzak bir toplumu temsil ediyorlardı.

Rusya'da kapitalizmin gelişmesi konusundaki ilk çalışmalarından itibaren, işçiler ve köylüler arasında bir ittifak arayışı, Lenin'in taktik argümanlarının ve stratejik değerlendirmelerinin ana konusuydu. Hayatının son demlerinde yazdığı Vasiyet diye de bilinen 1922 Kongresine Mektup'unda şöyle diyordu: «Bizim partimiz iki sınıfa dayanır ve bu nedenle, eğer bu iki sınıf arasında bir anlaşma sürmezse partinin istikrarsızlığa düşmesi mümkün ve çöküşü kaçınılmaz olacaktır.»

Lenin kısa dönemde ortaya çıkacak bir tehlikeyi farketmişti: Stalin ve Troçki, «bugünkü merkez komitenin iki öndegelen lideri» arasındaki bir bölünmeydi bu. Ama Lenin'in asıl ilgisi, aynı zamanda kent ve kır arasında da olan ve tüm ülkeyi parçalayabilecek nitelikte bir bölünme olan sınıf bölünmesiydi. Lenin, Vasiyet'ine artık ünlü olan bir not düştü. Bu not, «Stalin fazlasıyla kaba...» diye başlar. Stalin'in yerini, Lenin'in belirttiği şekliyle, şöyle bir genel sekreter almalıydı;

daha hoşgörülü, daha sadık, yoldaşlarına daha kıbar ve daha değer veren, daha az kaprisli, vs. Bu... belki önemsiz bir ayrıntı gibi gözükebilir.

Ama bence, bölünmeye karşı alınabilecek önlemler açısından tayin edici bir öneme sahip olabilir.⁴³

Bu özellikleri taşıyan bir aday yoktu. Böylesi bir adayın olmayışı da sadece bir ayrıntıdan ibaret değildi. Otobiyografik değerlendirmelerinde, Troçki Lenin'in yerine kendisini bırakmak istediğini ve eğer yaşamış olsaydı böyle de yapacağını ileri sürer. Lenin'in tanınımı bunu yalanlıyor: Hoşgörülü, kibar, yoldaşlarına değer veren... bunun Troçki'yi tanımladığını söylemek epey güç.

Madem ki devrim sırasında Lenin'in çevresinde oluşmuş öndegelen liderler ittifakını sürdürebilecek hiçkimse yoktu, tarihsel maddecilik de bunun sadece bir kişilikler meselesi olmadığı yargısına varacaktır. Bir açıklama arayışında bakılacak ilk yer, toplumsal güçlerin dengesidir. Lenin, 1921'de «Savaş Komünizmi»ni sona erdiren ve köylülüğe ticaret imkanı tanıyan NEP'i, Yeni Ekonomik Politikayı ilan ettiği zaman toplumsal güçler zaten kopma noktasına kadar gerilmişlerdi. Bunu izleyen ekonomik genişleme dönemini Moskova'daki reformcular sitayişle anıyorlar. Ancak bu döneme, demokrasinin eşlik etmiş yaygınlaşmasından çok parti disiplininin yoğunlaşması ve zamanının koşulları kentler ve kırsal çoğunluk arasındaki uzlaşmazlıkların bir patlama noktasına doğru tırmanmasına izin vermişti.

Bir yüzyıl önce, 1861'de serflere özgürlük verildi. Ama Rus köylülüğünün iç örgütlenmesi, görece değişmeden kaldı. Ancak 1917 sırasında nüfusun ezici çoğunluğu nihayet aristokratlara ait sınırsız toprakların bölüşümünü, toprağın kendileri arasında bölüştürülmesini gerçekleştirdi. Sanayi kamulaştırılırken, küçük toprak sahipleri arazileri temellük etti; Lenin'in «işçiler ve köylüler ittifakıyla» yaptığı devrim böylelikle para-

doksal olarak kent ve kır arasındaki bölünmeyi **derinleştirdi**. Hem işçileri hem köylülüğü yönetmiş olan otokrasiyi kaldırırken, manifaktürü birleştirdi ama toprağı atomize etti.

1920'li yılların sonunda, Troçki sürgüne gönderildikten sonra, Stalin çiçeğı burnundaki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğı'ni tarımsal bir ülke olmaktan çıkarıp bir sanayi ülkesi haline getirecek temel bir dönüşüme kalkıştı. İttifak bir yana bırakıldı, kırsal kesim kollektifleştirildi. Parti, «kulakların bir sınıf olarak tasfiyesi» yolunda ilerledi. Kulaklar, köylülerden daha kötüleyici bir terimdi.

Uçaktan indiğimiz andan itibaren, SSCB'de bulunduğumuz süre içinde herkes, Nikolay Şimelyov'un **Novi Mir**'in (adı «Yeni Zamanlar» anlamına gelir - ülkenin büyük dergilerinden biridir) Haziran sayısında yayınlanan makalesinden söz ediyordu. Moskova'daki bölgesinde kamuoyu yoklamalarına gittiğinde Gorbaçov'a Şimelyov'un makalesi hakkında ne düşündüğü soruluyordu. Televizyon haber bülteni Gorbaçov'u Şimelyov'un ulaştığı bazı sonuçlara katılmadığını söylerken gösterdi. Gorbaçov, en azından yazarın, Sovyet ekonomisinin işsizlikten yarar sağlayacağı şeklindeki varsayımına katılmıyordu, «bu bizim kabule hazır olmadığımız birşey.» Ama Gorbaçov, **Novi Mir**'deki analiz, «güncel duruma çok yakından benzediğı»ni hissetmişti.⁴⁴ Makalesinde Şimelyov şöyle yazıyor:

Bir zamanlar «kulakların bir sınıf olarak tasfiyesi» ilan edilmişti. Gerçekte olan ise köylülüğün bir sınıf olarak fesh edilmesi idi.

Brejnev, bu işle doğrudan ilgililer arasındaydı. «Büyük bir işçi sınıfı yerleşimi» diye tanımladığı bir yer-

de büyümüştü; bu yer, babasının demir haddehanesinde çalıştığı Dneprodzerjinsk olsa gerek. Kısa Anılar'ında 1927 (o sırada 21 yaşındaydı) ve 1931 arasındaki dört yılı anlatır:

Kırsal kesimde, kolektif çiftlikler kurulması işinde çalışıyordum - ülkedeki en büyük toplumsal devrimin en civcivli zamanında... Arazi yöneticileri olarak bizim sadece mülkler arasındaki sınırları silmemiz yetmiyordu. Ayrıca parçalanmış, bölünmüş tekil tarlaları, harita üzerinde tek bir kolektif tarla halinde birleştirmemiz de gerekiyordu. Bu işin, yeni bir toplumsal, bilimsel ekonomik ve teknik temelde yapılması gerekiyordu... Arazi yöneticisi olarak çalışırken, ilk kez yüzlerce insanın gözünde Sovyet rejiminin tam yetkili bir temsilcisi olduğumu hissettim... Öteki komsomollarla birlikte ben de arazilerde kulaklarla karşı karşıya gelmişim ve kır meclislerinde onlarla tartışmalar oldu. Bizi, herekler, yabalar, kötü pusulalar ve pencerelerden attıkları taşlarla tehdit ediyorlardı. Bir kez... kulaklar iğrenç bir suç işlediler. Bir gece bölmesinde uyuyan traktör şoförü Peter Diya-kov'a pusu kurdular, üzerine gaz döktüler ve ateşe verdiler... daha kesin ve gözükara bir tavırla biz de nefretlik kulaklara karşı saldırı yürüttük.⁴⁵

Nefretlik kulakların hayatta kalanları, Kolhoz'a veya «kollektif çiftlik»lere sürüldü. Orada onlara sadece artakalan fazla paradan ödeniyordu ve belirli bir ücretleri yoktu. Sık sık yol yapımlarında ve kereste taşımada angaryaya (corvee) denk zorunlu emek harcamak zorunda kalıyorlardı. Pasaport edinme ve böylelikle de yolculuk etme hakları yoktu, gerçekte ise

arazi yöneticisinin izni olmadıkça **kolhoz**'dan ayrılma-
ları yasaktı. Bu kuralları çiğnemek usulsüzlük değil
ağır suçtu.

Böylesine kuvvetle kösteklenmiş ve ayrıma uğ-
ramış bir üreticinin üretken olabilmesi imkansız-
dır. Tersine, böyle biri, işinde kendini gösterme
saiklerini kaybetmiştir... «Biz kendimize değil, **kol-
hoz**'a ait insanlarız», köylüler sık sık böyle derdi.
Bu söz bütün bir süreci de özetliyor. Önce, «ken-
dilerine ait insanlar»dılar; artık **kolhoz**'a aitler
ama **kolhoz** onlara ait değildi.⁴⁶

Yasal olarak 1861'de kazanılmasına rağmen, köy-
lülüğün özgürlüğü ancak 1917'de gerçeklik kazandı.
On yıl sonra bu özgürlük yokedildi, köylüler yeniden
serfleştirildi. Sadece, bu kez sözkonusu olan sanayi serf-
liği idi ve milyonlarca ölünün bırakıldığı kitlesel bir
direnışten sonra dayatıldı. Bütün kırsal kesim terö-
rize edildi; hayvanları beş yıl içinde, «tarifi imkansız
bir kargaşa» sırasında yokedildi.⁴⁷

Protesto edenler «düşmanlar» haline geldiler. Sa-
dece kırsal kesim değil ayrıca Sovyet kültürünün önem-
li bir kısmı da ezildi. **Pravda** Parti üyelerinin şu tür
şeyler söyledikleri için atıldığını yazdı:

Yiyecek etimiz yok çünkü et tedariki için bir
temel oluşturmadan önce kulakları tasfiyeye baş-
ladık.

Veya:

Sadece birşeylerin gözde yanı hakkında konu-
şabilirsiniz; eğer zorluklar hakkında konuşursanız

bir sağ sapmacı olarak parti kararlarıyla uyumunu kaybetmiş olursunuz.

Leningrad'dan bir parti üyesinin beyanı:

Parti sabotajı icad etti; kıtlığa sebep oldukları gerekçesiyle kurşuna dizilen insanlar masum kurbanlardı.⁴⁸

Pasternak'ın hatırladıkları:

1930'lu yılların başında, yazarlar arasında kolektif çiftlikleri ziyaret etmek ve köylerdeki yeni hayat tarzı hakkında malzeme toplamak moda olmuştu. Herkes gibi davranmak istedim ve bir kitap yazmak niyetiyle böyle bir yolculuğa çıktım. Fakat gördüklerim kelimelerle ifade edilemezdi. Öylesine gayrı insani, tasavvur edilemeyecek ölçüde kederli, öylesine korkunç bir yoksulluk vardı ki neredeyse soyut bir nitelik kazanıyordu, sanki aklın erişebileceğinin ötesindeydi. Hasta düştüm ve tam bir yıl hiçbir şey yazamadım.⁴⁹

Böylesi hatıralar özel kaldı. Kısa süre sonra **Pravda** ihraç edilmiş adamların karşı devrimci değerlendirmelerini yayınlamayı kesti. Kırkı silip süpürmüş dehşetten sonra siyasal terör kentlere vurdu.

İRADENİN STALİN BİRLİĞİ

«Kolektifleştirmenin hem bir hata hem de bir başarısızlık olduğu kanısındayım. Ve kabul edilemediği için de, halka kendi başına düşünme-

yi ve karar vermeyi unutturmak, onları aslında olmayanı görmeye zorlamak ve gözleriyle gördüklerinin tersini sürdürmelerini sağlamak için olabilecek her yol kullanılmak zorundaydı. Yezhov terörünün eşi görülmedik acımasızlığı ve asla uygulanmaya niyetlenilmemiş bir anayasanın ilanı ve serbest oy kullanımına dayanmayan seçimlerin yapılışı bu yüzdendir.

Ve savaş çıktığında, savaşın gerçek korkuları, gerçek tehlikeleri, gerçek ölüm tehdidi, yalanın gayriinsani iktidarına kıyasla bir nimet, bir ferahlamaydı çünkü ölüm fermanının okunuşuna engel oluyordu.

Bu sadece sizin durumunuzdaki adamlarca, yalnız toplama kamplarında hissedilmedi, evinde ve cephedeki herkes istisnasız hissetti bunu ve herkes derin bir soluk aldı ve kendini bu ölümcül, özgürleştirici mücadeleye gerçek bir neşeyle, bir kopuşla bıraktı.⁵⁰

Stalin rejimi, sadakat ve kendini adamayı cazip kılıyordu. Coşku verici bir sanayileşme vardı: Nehirler setlendi, elektrik şebekeleri kuruldu, ağır sanayi ürünleri üretildi. Kırsal kökenli milyonlarca kişi okuma yazma öğrendi ve sonra da teknik beceriler edindi. Yaşlıların hâlâ anlatabileceği gibi, Moskovalıların koşulları bugünkünden daha iyiydi; Ukrayna açlıktan kırılırken, Moskovalılar sosis yiyorlardı.

Fakat ben Stalin'e duyulan sevginin temelinde yatan şeyin bu ekonomik düzelme olduğuna inanmıyorum. Hayat böyle değil. Asıl dönüm noktası, Pasternak'ın yukardaki pasajda ileri sürdüğü gibi, Nazi işgaliydi.

1941'de halkın benimsediği tam da Stalin'in ken-

disine yönelik sertliği oldu ve hep birlikte muzaffer oldu. İşgal cehenneminden, 20 milyon ölüden, binlerce sakattan, ülkenin sabit sermaye varlıklarının üçte birinin yokolmasından ve özellikle kadınlar için çok iğrenç olan hemen savaş sonrası yıllardaki yeniden insandan yeni bir halk biçimlendi: Sovyet halkı. Sovyet halkının ilk kişileşmesi de O Gürcüydü.

Stalin artık «Küçük Joe» değildi. Artık hafif sakat kolu ve parıltılı gözleriyle uğursuz genel sekreter de değildi. Dünya savaşının galip lideri olarak, bir tür Tanrı haline gelmişti. Gerçekte, en hafif deyimle söylene bile, Hitler karşısında beceriksiz davranmıştı. Ancak nihaî sınavda, Stalin ülkesinin lideri olarak kaldı. Bir keresinde İkinci Dünya Savaşı alanında öndegelen bir Britanyalı tarihçi olan John Erickson'a bir Sovyet tarihçi, «Stalin'in Almanya'yla Savaşı» adlı makalesi dolayısıyla sataşmıştı. Erickson şöyle yanıtladı:

Stalin'in resmen bir savaş lideri olarak kabul edilmesinin herhangi bir kolektif başarıyı küçümsemek anlamına gelmek zorunda olmadığı kanımsındayım... eylem sürüyor, hatta tarlada ya da işlikte neredeyse imkânsız bir başarı noktasına varana kadar. Stalin, «daha çok istiyorum. Bu benim son uyarımdır» gibi ürkütücü sinyaller gönderdiğinde, «daha» genellikle vücut buluyordu.⁵¹

Kruşçev, Stalin'in savaş siciline saldırdı, özellikle de Genel Kurmay üyelerini idam ettirmesi ve Almanya'nın saldıracağı gün gibi ortadayken bile 22 Haziran 1941'de Alman istilasına gafil avlanması konusunda. Sonradan muhalif olan Sovyet generali Grigorenko, Kruşçev'in 1956'daki 20. Kongrede yaptığı Stalin eleştirisinin «küçük kasaba dedikodusu düzeyinde» oldu-

ğunu ileri sürer. «Ruhumun tüm zerreleriyle Stalin'den nefret edebilirim ve ediyorum.», diyordu Grigorenko anılarında:

Biliyorum, O halkıma ölüm, eziyet, acı, kıtlık ve kölelik getirdi. Ama Sovyet askerlerinin parlak saldırı hareketlerinin askerlik sanatının örnekleri olduğunu görmemek elimden gelmiyor... hiçkimse, Stalin'in katılımı olmaksızın veya onun iradesine karşı bu zaferlerin hazırlandıklarını ve gerçekleştirildiklerini tasavvur bile edemeyecektir.

Daha da ötesinde Grigorenko, «Başkumandan olarak ne müttefiklerimiz ne de düşmanlarımız arasında dengi yoktu» der. «Bugüne kadar, Avrupa Stalin'in onu bıraktığı haldedir.» Neydi Stalin'in üstünlüğü?

Savaşın başındaki kafa karışıklığını ve paniğini atlattıktan sonra, Stalin sadece askeri uzmanların gerekliliğini anlamakla kalmadı, ayrıca onları dinlemeyi ve görüşlerine saygılı olmayı da öğrendi. Aynı zamanda da harekâtlar ve stratejik faaliyetler ile yakından ilgilendi. Onun katılımı her yerde hissedilebilirdi. Her harekâtta onun aklının gölgesi vardı. Herşey, onun insanlıkdışı standardıyla yapıldı: «Adamları esirgemeyin!»⁵²

Savaş sırasında Vasil Grossman ordu gazetesi **Kızıl Yıldız**'ın cephe muhabirliğini yapıyordu. Savaşın sonra Grossman saygın bir yazar oldu. 1961'de **Stalin-grad** savaşında odaklanan dev bir roman olan **Hayat ve Kader**'i tamamladı ve eserini yayınevine verdi. Eser müsaedere edildi. Grossman, bizzat Suslov'la görüşmeye çağrıldı. SSCB'nin baş ideologu olması sıfatıyla

Suslov, yazarın yüzüne, elyazmalarının «iki üç yüzyıl kadar» yayınlanmayacağını söyledi (olağanüstü bir hesap hatasıydı bu).⁵³

Bu nedenle Grossman'ın Stalinist olduğunu söylemek epey güç. Savaş sırasında cepheden gönderdiği haberleri ülkesinin lideri için övgülerle de donatmıyordu. Tersine. 1945'ten hemen sonra yayınlanan derlemesi **Savaş Yılları**'nda sadece bir tane böylesi gönderme vardır. «Zafer Nasıl Biçimlendirildi» adıyla aşağı yukarı 1944'te yazdığı bir denemesine şöyle başlar:

Bizim maddi gücümüz, top ateşimizin, tanklarımızın ve uçaklarımızın korkunç ezici gücü, tüm Sovyet halkının yaratıcı çabasının harikulade bir ifadesidir... Stalin tipi stratejiden esinlenen ve iradenin Stalin birliğiyle kenetlenen bu yaratıcı çaba zaferimizin teminatıdır.

Bu belki de yayıncısının talep ettiği bir ekti ama üzerinde durmamız gereken iki açıklayıcı ibare var: «İradenin Stalin birliği» ve «Tüm Sovyet halkı».

Nazi kıyıcılığının saldırısına karşı toplumlarının ve halklarının ayakta kalması için mücadele ederlerken milyonlarca insan kendini, Stalin'de kişileşen bir birliğe verdi. Bu savaşa «Büyük Yurtsever Savaş» deniyordu ve bu konuda çoğu Batılı yorumcu, Stalin'in Komünist Enternasyonal'i fesh ederek eski Rusya'nın hükümdarını tozlu raflardan indirip diriltmesini abartır.

Ama insanları toplayıp harekete geçiren **Sovyet** yurtseverliği idi ve Kızılbayrak Rus bayrağı değildi. Bu Sovyet yurtseverliği belki SSCB'nin küçük milliyetlerine karşı pek de müşfik değildi ama büyük milliyete de değildi. Formel olarak demokratik olmayabilirdi ama kitle tabanı vardı ve sonuna kadar da ezici çoğunluğun

sadakatine dayandı. Belki savunmaydı ama ayrıca tasarım bakımından enternasyonaldi; İngiltere, Amerika ve sürgün Fransa'yla ittifaka girdi.

İşin içindeki tezat, bir kişi olarak cânî olan Stalin'in kişiliğinde temsil ettiği şeyin bir Hitler'inki gibi bir soykırımcı canılığı olmayıştıydı. Hitler, Avrupa'nın en seçme intelligentsiasını yokederken Stalin daha önce hiçbir şey olmayan yerlerde üniversiteler kuruyordu. Sovyet yurtseverliği, Rusofil slavcılığına tamamen karşıttır: Önemli örneklerden sadece birini alırsak, Sovyet yurtseverliği bir halkın üstünlüğünü değil halkların eşitliğini ilân ediyordu.

Sovyet kimliğiyle Stalin arasındaki bağı Kruşçev küçümsedi, Brejnev ise kötüye kullandı. Her bakımdan bir genel felaket içinde yetişkinliğe erişen kuşak, ateşle **vaftiz** edilmişti; yani bu kuşak için Sovyet adı ve varlığı bir süpergüç idi. Brejnev onların kendi kimliklerine «hayır» diyebilmelerinin çok zor oluşunu kullandı.

Sovyet halkının savaş içindeki doğumunun yoğunluğu, üstesinden gelinmesi çok güç bir kuşak farkı yarattı. Sovyet yurtseverliğinin yeniden üretimi sürüyor ve sıklıkla da savaşı simge olarak alıyor. Samimi ve gösterişsiz bir şekilde, evlenen çiftler o bölgedeki savaş anıtına gidiyorlar, gelin elinde buketiyle gelmiş oluyor. Sonra fotoğraf çektirmek üzere poz veriyorlar. Yaz aylarında, büyük kentlerde, resmî izinle çalıştıklarını belgeleyen kolluklarıyla bekleyen fotoğrafçılar oluyor. Bir sağdıç, fotoğrafçıları kovalarken görmüştüm; sağdıç böylelikle kendi amatör makinasıyla, bir eli damadın avucunda, diğer elinde çiçekler, beyaz gelinliğiyle anıtın sönmeyen meşalesinin önünde duran gelinin fotoğrafını çekebilecekti.

Britanya halkının kendini nasıl Churchill'e ada-

dığını hatırlamak, Anglo-Sakson'ların Sovyet yurtseverliğinin köklerini anlamasına yardım edebilir. Haziran 1940'ta Churchill, Hitler orduları Fransa'yı ezip geçtikten ve İngiliz kuvvetleri alelacele Dunkirk'ten çekildikten sonra Avam Kamarası'nı topladı. Yaptığı konuşma durumun vehametinin uzunca bir değerlendirmesi idi. Başbakan, sözlerini şöyle bağladı:

Tahmin ediyorum ki, Britanya'nın savaşı başlamak üzeredir. Hristiyan uygarlığının bekası bu savaşa bağlıdır. Bizim Britanyalı olarak yaşamamız ve kurumlarımızın ve imparatorluğumuzun uzun yaşaması bu savaşa bağlıdır. Düşman tüm öfkesi ve kudretiyle çok yakında bize yönelmek zorunda. Hitler, bizi bu adada hezimete uğratmak zorunda olduğunu yoksa savaşı kaybedeceğini biliyor... Bu nedenle, kendimizi vargücümüzle görevlerimize verelim ve Britanya İmparatorluğu ve Commonwealth bin yıl yaşadıktan sonra bile herkesin yine de «bu onların en müthiş saatiydi» diyeceği duygusunu içimizde taşıyalım.

O sırada genç olanların çoğu, hâlâ o dönemin «Britanya'nın en müthiş saati» **olduğunda** ısrarlıdılar, belki de bunun, o dönemi öylesine iyi olabilecek hiçbir şeyin izleyemeyeceği anlamına geldiğini anlamaksızın. Daha yakınlarda, 1980-1983 arasında İşçi Partisi'nin liderliğini yapmış olan Michael Foot 1940'ı anımsayarak şu değerlendirmeyi yaptı:

Ülkemizin tüm geleceğinin tehlikede görüldüğü, bir halk olarak çiğnenip ezilmenin eşiğinde olduğumuz o gözkamaştırıcı yaz boyunca Britanya yurtseverliğinin doğası... Londra'yı da hatırlıyo-

rum, güneşin hergün nasıl pırıl pırıl parladığını, parkların, hatta bütün kentin, hiçbir zaman nasıl daha güzel görünmediğini, Londra halkının, özellikle de East End'de en fazla zarar görenlerin, nasıl işlerine güçlerine devam ettiklerini, Churchill'in söylediği gibi, o dönemin nasıl da gerçekten bizim en müthiş saatimiz olduğunu hatırlıyorum. O günleri yaşama talihine ermiş olan bizler, yurt-severliğin anlamı konusunda özel bir ders aldık.⁵⁴

Foot ile aynı kuşaktan bir Sovyetin savaş konusunda böylesine saf bir nostaljiyle yazabileceği tasavvur bile edilemez. Churchill yanılmıştı, Hitler'in «öfkesi ve kudreti» Doğuya yöneldi. Sovyetler Birliği'ni istilâ ederek Hitler, «Britanya'yı, sınırları dışında yaşayan pek çok insanın gözünde umutsuz görünen bir durumdan kurtardı.»⁵⁵

Ama, ülkelerini açıkça bir katliam arenasına çevirdikten sonra bile Alman askerleri Hitler'e karşı çıkmadı. 1960'larda Alman gençlik hareketi çok güçlü bir şekilde «anti otoriter»di çünkü bu ana babalarının faşist olduğu gerçeğiyle bir hesaplaşma peşindeki bir kuşağın müthiş kederini ifade ediyordu. Ama bazı avantajları da vardı: Hitler mağlup edilmişti, programının soykırımcı olduğu aşıkardı ve 1945 tayin edici olmuştu. Sovyetler Birliği'nde Stalin ise daha çapraşık bir figürdü. Stalin, Hitler gibi dünyanın en büyük suçlusu değildi ve Hitler'i yenmişti. Stalin savaştan sonra da yaklaşık bir on yıl yaşadı ve o dönemde «baba» olarak tanrı benzeri statüsü ülkede gerçekten yankılandı. Bu nedenle Sovyetler için Stalin'in mirasıyla, yani Stalin'in talep ettiği, Nazilerin zorunlu hale getirdiği —onları tutsak etmesine rağmen— Sovyet halkının kabul ettiği «iradenin Stalin birliği» ile hesaplaşmak

çok zordur. Bir bakıma bu, Avrupa kıtasının bir yarısının, öteki yarının kurtuluşu için ödediği bedeldi.

Bu nedenle, «de-Stalinizasyon» süreci basit bir yanlışların kovulması veya gerçeklerin yayınlanması olayı değildir. Bunlar gerekliydi, ama yeterli olmaktan çok uzaktılar. Stalin'in Sovyet hayatındaki yeri 2. Dünya Savaşı'na — ikili mirası olan bu savaşa — kadar uzanır. SSCB'nin 15 cumhuriyetinin halklarında halkın sadakatine, eğitim ve düzelme ideallerine, haklı bir nedenden uğruna zorluklara katlanma istekliliğine, kolektifin iyiliği duygusuna ve hiç de daha az oranda olmayan bir Batıyla ittifak özlemine dayanan çağdaş anlamda bir ortak vatandaşlık yarattı.

Ama savaşın mutlak merkezîyetçiliği ve Stalin'in suçlarını örtbas etmesine yardım ettiği için yoğunlaştırılan katı kişi putlaştırması Çarlığın ve Rus imparatorluğunun ulusların bir hapishanesi olması geleneklerine de dayanıyordu. Bu, yegane yeteneği «irade birliği»ne indirgenmiş modern bir devlet aygıtı bıraktı. Stalin'in «Adamları esirgemeyin!» direktifi, Sovyet hayatının talimatnamesi olarak yankılanır. Bugün kan değil zaman ve emek çarçur ediliyor - ama «Stalin tipi strateji» yaşıyor.

Perestroyka devrimcileri enternasyonal öz güvenlerini ve Sovyet halkının yeteneklerine inançlarını, faşizme karşı savaşın kazanımlarına dayandırabilirler. Ancak başarılı olmak için aynı zamanda da savaştan kalan öteki mirası yıkmak zorundalar.

İNSANLIĞIN YÜZKARALARI

Stalin «irade birliği»nin iki yüzü vardı. Biri, dışarıdan görünen ışıltılı örnek: Savaşın ve bunu inanıl-

maz bir direnme gücüyle yapan insanların yüzleri; birleşik çabalarının, ortak davalarının, kararlılıklarının sayısız bireylerin her birindeki ifadesi. Öteki yüzü ise karanlık, içe dönük, güvensiz, casus gibi izleyen, cezalandırıcı yüz: Birliği korku aracılığıyla empoze eden yüz. Bu sadece askeri bir mesele değildi, yani gerektiğinde sert disiplin uygulanması meselesi değildi. Aksine, bu yüzün kötülük dolu gücü savaştan önce yerleşiklik kazandı ve kurbanları Sovyet askerî ve siyasî önderliğiydi.

1937'de Bukharin-Troçki çetesinin suçlarına ilişkin yeni olgular gün ışığına çıktı. Piyatakov, Radek ve başkalarının yargılanması ve Tukaçevski, Yakir ve başkalarının yargılanması... gösterdi ki... insanlığın bu yüzkaraları... Partiyi ve Sovyet devletini yıkmaya girişmişti...

Bu Beyaz Muhafız böcekleri, Sovyet ülkesinin gerçek efendilerinin Sovyet halkı olduğunu ve Rikovların, Bukharinlerin, Zinovyevlerin ve Kamenevlerin, devletin başka bir sürü süprüntü gibi herhangi bir anda süpürülüp atılabilecek birer geçici görevlisi olduklarını unutmışlardı.

Faşistlerin bu satılık uşakları unuttuyordu ki, Sovyet halkının tek bir parmağını kılmıdatması onlardan hiçbir iz kalmaması için yeterliydi.

Sovyet mahkemesi Bukharin-Troçki şeytanlarını kurşuna dizilmeye mahkum etti.

Halkın İçişleri Komiserliği hükmü icra etti.

Sovyet halkı Bukharin-Troçki çetesinin imhasını onayladı ve öteki meselelerine yöneldi.

Ve bir sonraki mesele SSCB'nin Yüksek Sovyeti için seçimlere hazırlık yapmak ve seçimleri örgütlü bir şekilde gerçekleştirmektir.

Parti tüm gücünü seçimlerin hazırlığına verdi...

Bunlar seçimden öte bir şeydi; Sovyet halkının zaferinin kutlandığı büyük bir bayram, SSCB halklarının büyük dostluğunun bir gösterisiydi...

Aslında insanın aklına dostluğu (işte yine o kelime) göstermenin başka yolları da gelebilirdi. Bu bölüm Stalin'in gözetiminde hazırlanan ve kısaca **Kısa Tarih** diye bilinen Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin Resmî Tarihi'nden alınmıştır. 1938'de yayınlanan bu eser, dünya komünist hareketinin incili haline geldi ve «Dünyanın en başarılı tarih eseri olduğu şüphesiz»di. Sovyetler Birliği'nde ilk elde oniki milyon adet Rusça ve iki milyon da başka dillerde basılmıştı ve kitap ayrıca **Pravda**'da tefrika edilmişti. Eser sadece tüm Sovyet çocukları, öğrencileri ve kadroları için değil, dünyanın dört bir yanındaki militanlar için de temel okuma kitabıydı. On yıl içinde eserin 62 dilden 200 baskısı yapıldı, bunların toplam tıraşı en az 34 milyondur.

Bu çalışmanın uluslararası işçi hareketinde eş görülmemişti. **Kısa Tarih**'in dağıtımı **Komünist Manifesto**'nunkini solda sıfır bırakıyordu... Sadece Mao Zedung'un 'Kızıl Kitap'ı nicel bir karşılaştırmaya imkân veriyor.⁵⁶

Bu yüzden dünya, Stalin'in büyük demokratik oylama bayramına hayranlık duymayı öğrendi de. Yüzkaraları ve haşerat artık süpürülüp atıldığına göre **Kısa Tarih** bu seçimleri alkışlayabilirdi:

90 milyon kişi, tekvücut halinde kullandıkları oyla SSCB'de Sosyalizmin zaferini onayladı.

«ANLAYAMAZSIN - ÇÜNKÜ HÜR BİR İNSANSIN»

Yazın bir pazar günüydü — yılın en uzun günü —. Hoparlörlerden yayılan müziğin garip yankısıyla uyan-dım. Müzik karşıkonmaz bir güçlü otel odamın pen-ceresinden içeri sızıyordu. Sesler Kızıl Meydan yönün-den geliyordu. Sovyetler Birliği'nde seçim vardı.

Ülkenin dörtbir yanında 2 milyondan fazla kişi bölgesel ve kent Sovyetlerine seçilecekti. 1937'den beri bu göstermelik bir formalite olagelmmişti. Partinin ve parti dışı kitlelerin oluşturduğu blok tarafından sunulan tek bir aday vardı. Şimdi havada, eski bildik melodilerin yanı sıra yeni birşey de vardı. Şimdilik bir deney olarak, 76 ilçe, 47 kent, 87 yerleşim ve 859 köy Sovyetinde, yetmiş yıllık proleter demokrasinin sonunda — sıkı durun, gerçekten de ortada kutlanacak bir şey vardı — birden fazla aday arasından seçim yapılacaktı.

Ben, etrafa demokratik taşlar atmanın pek akıllıca olmadığı (İngiltere-çev.) bir krallıkta yaşıyorum. Sovyet usulü yerel seçimlerden sadece bir hafta önce, her on Britanyalı seçmenden altısı oyunu Bayan Thatcher'ın aleyhine kullanmıştı. Şimdi, Moskova'nın güneyindeki hoş bir daçanın (tatil evi -çev.) rehaveti içinde Sovyet televizyonunu açtığımda haber bülteninde, seilmeyen yardakçısı Norman Tabbıt'in Thatcher'e bir demet gül verdiğini izlemiştim. Çünkü Thatcher, meclisteki sandalyelerin mutlak çoğunluğunu elde ederek bir dönem daha iktidarı almıştı. Seçimler tuhaf bir şeydir.

Özellikle de tek adaylı seçimler. Belki de şimdi soyu tükenme tehlikesi karşısında olan bir seçim türü olduğu için, içimdeki çevreci yan ortaya çıktı. Soyları tükenmeden onları tanımalıydım. Nasıl gerçekleşiyor-

lardı? Düzenli olarak zaten sonucu belli olan birşey için halkın yüzde 97, 98 ve hatta 99'unun desteğini sağlayan mekanizmalar neydi?

Sergey bana izahat veriyordu. Aşağı yukarı seçimlerden on gün önceydi. Tam ortasında karısına döndü ve — hâlâ İngilizce konuşmaya devam ederek — yerel bir seçim sandığına denetmen olarak görevlendirilen bir dostunun hâlâ ne yapması gerektiği konusunda kararsız olduğunu söyledi. Fakat ne söylediklerinin ucunu kaçırdım. Açıklamasını istedi, ama bir türlü olmadı. Sonunda «Senin İngilizce'ni anlamıyorum» dedim. «Anlamıyorsun,» dedi ve sözünün önemini vurgulamak için durakladı. «Çünkü sen hür bir insansın. Bu şu demek ki benim söylediklerime inanman mümkün değil.»

Kendimi zorladım. Tekrar ettik. İnsanlar oy kullandığı zaman gidip bir oy pusulası alırlar. Bu kağıdın üstünde adayın ismi yazılıdır. Olumlu oy kolay. Sadece pusulayı katlayıp sandığa atıyorsunuz. Kaçınılmaz olarak oy kullanmayanlar olur. O zaman sorun şu: Sandık kapandığında, kullanılmamış pusulaları ne yapmalı? Onları alıp diğerlerinin yanına mı katmak gerekir? O zaman onları saymanız bile gerekmez. Ancak sözkonusu arkadaşta bu konuda hiçbir talimat verilmemişti. Anlayamadığım buydu. Belki de daha sonra ona sandıklarda hile yapılmasın, gerçek katılım oranı belirlensin denecekti. Böylece tek bir aday olsa bile, halkın bu sürece yabancılaşması kayda geçmiş olacaktı.

Olacak mı, olmayacak mı, dedikodudan ibaret mi? Moskova'da politika bu sorularla dolu.

Seçimden bir gün sonra vardığım kanı, insanların çoğunun şu ya da bu şekilde oy vermeye gittiği

yolundaydı. Yasal olarak mecbur olduklarından değil, fakat Sovyet görevlerinden kaçmak zordur.

Mekanizmanın işleyişi şöyle: Kimliğinizi seçim merkezine götürüyorsunuz ve oradaki kütükte adınızı ve adresinizi bulup işaretliyorsunuz. Bu sayede oy pusulası elinize geçiyor. Buraya kadar Batı'dan farklı değil. Orada da oy verdiğiniz seçmen kütüğüne işaretleniyor. Sonra oyunuzu kullanıyorsunuz. Oyunuz adayın «lehine» ise sandığa atmanız yeterli. Adaydan yana oy kullanmak istemiyorsanız, bir kabine girip adayın adının üstünü karalamanız gerekiyor. Bu yüzden kimin karşı oy kullandığı açık seçik belli oluyor. Hele kabinlerin çoğunda perde de yoksa...

İnsan neden sap gibi ortada kalmak istesin ki?

«Tabii oy kullandım» dedi Sergey'in karısı ertesi gün. «Çünkü neden seçim merkezindeki insanların işini zorlaştıralım? Oyunu ne kadar erken kullanırsan, onlar o kadar erken eve gidebilir. Üstelik, gelecek yıl bu görevde sıra bana gelebilir. Sonra oy vermezsen, işbaşındaki parti görevlisi gelip sana iyi bir Sovyet yurttaşı olarak neden oy kullanmadığını sormak zorunda. Onlar rahatsız olur, sen rahatsız olursun, bu da hayatı zorlaştırır.»

Özellikle de bazı adaylar sözkonusu olduğunda... Gorbaçov'un yaşlı selefi Çernenko'nun kamuoyu önüne son çıkışı şubat 1984'te seçim sandığı başında oldu. Çernenko ile eski Moskova parti şefi Grişin arasındaki konuşma televizyonda yayınlanarak tarihe mal oldu:

Grişin: Kuibişev ilçesinde oybirliğiyle seçilmiş olmanızdan duyduğumuz memnuniyeti belirtmeyi görev sayıyorum.

Çernenko: Teşekkürler, teşekkürler.

Grişin: Tam olarak hatırlamıyorum ama aşağı yukarı yüzotuz bin seçmen...

Seçim görevlisi: Yüzotuzaltı bin.

Grişin: Tam olarak yüzotuzaltı bin kişi sizden yana oy verdi. Bu, çalışan halk arasındaki muazzam itibarınızı kanıtlıyor. Tüm çalışanlar arasında tabii, herhangi başka bir seçim bölgesi de aynı şekilde oy kullanırdı.⁵⁷

Kesinlikle öyle olurdu.

Seçim günü bir arkadaşımla Moskova'da arabayla dolaştık. Onun Londra'daki bir akrabasına göndermek istediği bir plağı arıyorduk. Kalinin meydanının yanındaki bir seçim merkezinin önüne park ettik. Kızıl bayraklar altında sıcak bir gündü. Kızıl kolluklu dört kadından oluşan bir grup, caddeyi geçip yandaki apartmanlar blokuna doğru yürüdü: «İnsanları oy vermeleri için çağırmaya gidiyorlar.»

Dönüşümüzde bir dostuna rastladık; bir müdür. Hep birlikte dondurma yemeye gittik. «O oy kullandı mı?» diye sordum. «Tabii ki.»

«Kimin için oy kullandığını biliyor mu?» Soru kendisine tercüme edildi, alaycı ifadem çeviri sırasında kayboldu. Omuz silkti, göz bebeklerini yuvarladı ve ikisi de kahkahalarla güldü. «Nereden bilebilirler ki?» Soruya bak. Olacak iş değil. Ah şu yabancılar!

«Sen oy kullandın mı?» diye Sergey'e sordum. Seçimden sonra yeniden karşılaştığımızda.

«Bildiğin gibi, bazı seçim bölgelerinde birden fazla aday var. Ama burada üç görev için, iki bölge delegesi ve bir yargıç için üç aday vardı. Seçme hakkımız yoktu. Dolayısıyla onlara karşı oy kullandım. (Yüzümde tedirgin bir ifade görünce) Bu, tehlikeliydi, Stalin'in zamanında. Ama bugün, sanmam ki bir tehlike

olsun. Belki safım. Evet, isimlerin tümünün üstünü çizdiğimi görebiliyorlardı.»

İvan otuzlu yaşlarda. Dairesinde oturmuş, rock and roll müziğinden konuşuyorduk. Oy vermiş miydi? «Annem benim yerime kullandı.»

«Annen mi?»

Aynı dairede oturuyorlardı. Evlenecekti, bu yüzden telaşla yeni bir ev arıyordu. Fakat bu konuda, anesiyle birlikte yaşamasının sağladığı umulmadık bir avantaj vardı.

«Evet, kimliğimi kendininkiyle birlikte götürdü, iki oy pusulası alıp ikisini de sandığa attı. Böylece herkesin istediği oldu. Şimdi birden fazla aday uygulamasına başlıyorlar. Aday seçme şansına sahip olunca biraz kampanya yürütülür, böylece neyi niçin savunduklarını öğreniriz. Bunun gerçekleşmesini yürekten istiyorum. Yoksa seçimlerin hiçbir anlamı yok.»

Bunu dediği zaman aklıma Moskova'ya gelmeden önce konuştuğum Polonyalı bir meslekdaşım geldi. Slav milliyetçiliğini kötülerken, Çeklerden ve kendi halkından farklı olarak Rusların demokrasi geleneği olmadığını ve bunun için gereken bireysel düşünce ve tavır bağımsızlığına yetenekleri olmadığını söylemişti. «Çok adaylı seçimlere gelince,» demişti upuzun parmaklarını sallayarak, «Polonya'da yıllarca buna sahip olduk. Hiç fark etmiyor.»

Böylesine toplumsal bir kinizm 1987 Kasım sonunda Polonya'da yapılan referandumda olduğu gibi, resmen bir «Hayır» oyu halini alınca bu rejimler bile halklarıyla hakiki bir ilişki arayabilirler. Ama SSCB'deki örnek de liderlerin ateşle oynadıklarını gösteriyor. Belki buna mecburlar, insanlarındaki inisiyatif ve kendine güven ruhunu körüklemek durumundalar. Ama Sovyet yurttaşı tek adaylı seçimi, hiçkimsenin farklı

birşey hatırlayamayacağı kadar uzun zamandır sürüp giden zamansız bir ayın olarak reddederken, seçme fikri, gerçek bir oylama ona cazip geliyor. Tek adayların sahnesi bir şeydir. Gerçeklikle olgu arasındaki mesafe öyle büyük, aldatmaca öylesine yüz­süzcedir ki, olduğu gibi kabul ediliyor: Bir ritüel olarak. Ancak, resmi kade­me, sistemi değiştirir ve aslında bir seçme sunmadığı halde bir seçme görüntüsü yaratırsa, Sovyet gu­ruru bunu hazmetmekte çok daha büyük güçlük çe­kebilir. Kremlin'in itibarı da ona göre azalır.

Bu hissim herhalde tanık olduğum seçimlerden sonra yapılan ve 12 bölgedeki 3.400 seçmeni kapsayan bir araştırmadan kaynaklanıyor. Bu araştırma **Sovyet­kaya Rossiya**'da yayınlandı ve kamuoyunun reformla­ra duyduğu ilginin arttığını gösterdi. Araştırmacılar, örnek aldıkları topluluktan yola çıkarak, adayların «gö­reve geldiklerinde ne yapmayı amaçladıklarına dair si­yasi programlar ve taslaklar ortaya koymalarını» sa­vundu, çünkü 12 pilot bölgenin hiçbiri için «adayların gelecekte neler başarmayı umduklarına dair» yerel ga­zetelerde tek bir yazı bile yoktu. Kamuoyu araştıрма­cıları sadece bunun değişmesi gerektiğini savunmakla kalmadılar, seçilenlerin halk tarafından görevden alı­nabilmesi hakkının kullanımının daha da iyi düzenlen­mesini önerdiler.⁵⁸

Denetimli bir sözde demokrasi, rahatlıkla müm­kün. Örneğin 21 Haziran 1987 seçimlerine ilişkin bir resmi haber-yorum şöyleydi:

Seçimlerde beklendiği gibi «oy alma mücade­lesi» en fazla çok adaylı çevrelerde kızıştı. Bu çev­relerde 90 bin koltuğa 120 bin kişi adaylığını koy­du. Bunlardan bin kadarı, oyların yarısından azı-

nı aldığı için delege kadrolarına giremedi. Bu barajı aşanlar iki kategoriye bölündü: En fazla oyu alanlar (seçilecek delege sayısına bağlı bu) Sovyetlere asil delege olurken, diğerleri yedek delege statüsü aldı.»⁵⁹

Bu tablo «çünkü özgür bir insan» olmasanız da biraz beyninizi zorlayabilir: Doksan bin koltuk için 120 bin aday yarışıyor ve sadece bin aday kaybediyor...

Neyse ki **Moscow News**'un daha önceki bir sayısı yeni sistemi açıklıyordu: Dergi Moskova yöresinde Lukovitski ilçesinde, Hazirandakinden daha geniş kapsamlı bir deney için Nisanda yapılan bir seçim denemesini anlatıyor. Tüm ilçede eski seçim çevreleri çok daha büyük çevreler halinde birleştirildi ve herbirinden üç, dört ya da beş delege seçilecekti. Her seçim çevresinde seçmenler seçecekleri varsayılan sayıdaki delege sayısından bir fazla oya sahipti, dolayısıyla üç adaylı bir çevrede dört adaya dört adaylı bir çevrede beş adaya oy verebiliyorlardı vs. En çok oy alan üç ya da dört aday seçiliyordu. «Yüzde 50'den az oy alanlar» (lütfen bana neyin yüzde 50'si diye sormayın, bilmiyorum) eleniyordu. Geriye kalanlar yedek delege oluyordu.

İyi de yedek delege nedir? **Moscow News** bunu şöyle açıklıyor:

Yedekler asil delegelerin başına birşey geldiği takdirde, (yani ağır hasta olabilir, başka bir yere taşınabilir, delegelik yükümlülüğünü yerine getirmedikleri ortaya çıkabilir vesaire) kullanılacak.⁶⁰

Ve saire, gerçekten de. Böylesi bir durumda, hangi yedeğin «kullanılacağı»na, ya da seçilmiş, fakat çok

da kesin bir şekilde seçilmemiş olduğu anlaşılan adayların yeterli — e, vesaire — olmadıklarının «anlaşıldığına» karar veren kim?

Seçmenlerin kurnazlığını küçümsemek doğru olmaz, ama bu çokadaylı seçme sistemi daha baştan, biraz daha teferruatlı olsa da, yeni bir komedi olmaya aday. Dahası, eski sistem adayların parti tarafından seçilmesini veri alıp sadece sembolik bir onay isterken, yeni sistem genel olarak Komünist Parti'den müdahalelere davetiye çıkarıyor. Yeni sistem itiraz edilebilir bir sistem ve daha fazla itiraza açıkça davetiye çıkarıyor da.

1987 seçimleri hakkındaki bir yazıda Aleksander Guber, çokadaylı seçim çevreleri hakkında şunu belirtiyordu:

Seçmenler yurttaşlık görevlerini mekanik olarak yerine getirmedi. Fiilen, değeri buldukları ve kanılarınca, sadece devlet meselelerini değil, kendi sokaklarındaki, mahallelerindeki ya da kentlerindeki meseleleri karara bağlayacak insanları seçti.⁶¹

Guber herhangi bir ilçenin adını vermiyor ya da değeri bulunsalar da adaylar sadece seçildiğini «vesaire» de söylemiyor.

O halde Sovyetler seçimlerini nasıl yapmalı? Bana sorsalar, küçük seçim çevreleri olsun ve en fazla oy alan aday seçilsin derdim. Bu şekilde insanlar kimin için oy verdiklerini ve daha da önemlisi, kime karşı oy verdiklerini bilir.

Bu dediğim sistemin, Britanya'da genel seçimleri bir maskaralığa dönüştüren «barajı ilk geçen seçilir» sisteminin aynısı olduğu gerekçesiyle itiraz edebilirsiniz.

niz. Fakat ulusal çapta nispi temsil, ulusal düzeyde rekâbet eden partiler olmadan mümkün değil. Sovyetler Birliği'nde Sovyetler (kelime anlamıyla konseyler), ister yerel, ister bölgesel, ister ulusal olsun, parti iktidarı üretmez. Aksine. Halihazırda sadece parti iktidarının bir uzantısı durumundadırlar. Fakat Sovyet usulü seçimlerden çıkan başlıca soru şu: Birden fazla parti olabilir mi?

BİR KÖTÜMSER

Moskovalı bir kötümser ağıraksak bir İngilizce ile şunları söyledi:

Evet, zenginiz biz.

Belki de dünyanın en zengin ülkesiyiz.

O halde yanlış olan ne?

, İnsanlar çalışmıyor.

Bunu düzeltmek için:

İnsanlara çalışmaları için para vermeliyiz

Onlara para ödeyebilmek için:

Ödemelere dur diyen insanlara dur demeliyiz.

Ve **onları** durdurmak için de...

Düzeni laf yaparak ve herşeye sahip olarak idare eden insanları başımızdan atmalıyız.

BÜYÜK SÜRPRİZ

Bir Rus arkadaşına dönüp sormuş: «Peki, sen iktidarda olsan, ne yapardın?» Arkadaşı bir süre düşünmüş, taşınmış, sonra da şu cevabı vermiş: «Ertesi gün istifa ederdim.»

Bir Moskova fıkrası

SSCB'de yerel Sovyetler ve Yüksek Sovyet için seçim yapılması sadece demokrasinin bir taahhüdünü simgeler. Seçim sürecini yöneten, adayları veto eden ya da onaylayan, oy sandıklarında hile yapıp yapılmayacağı konusundaki emirleri veren ve konuşma metinlerini yazan organ, Komünist Parti'dir. Parti izin vermedikçe ya da teşvik etmedikçe, ülke partinin kendisinden daha demokratik olamaz. Bu yüzden partinin iç ve kamuoyu önündeki hayatı, glasnostun geleceği için belirleyici olan alandır. Yeniden inşa bu alanda başarısız kalacak olursa, başka bir alanda başarılı olması pek beklenemez. Parti kendini toplumun öncüsü olarak ilân ediyor ve parti nereye giderse Sovyetler Birliği de oraya gidecektir. Brejnev partiyi batağa götürdü, ülke peşinden geldi. Parti şimdi perestrojka çağırısı yapıyorsa ülke için kenara çekilip, «Siz önden buyrun lütfen,» demek bir hayli anlamsız olur.

Parti içinde demokrasi! Bu mefhumu Batıdaki (sadece Batıdaki de değil) çoğu insan ciddiye almayacaktır. Bizler Sovyetlerin «köle ruh»lu olduğunu düşünecek hale getirildik. Fakat ötekinin köle olduğu fikri de bizim tutsaklığımız olabilir; daha doğrusu bizi özgürlüğümüzden yoksun bırakacak olan bir esaret ideolojisi imajının, komünizm ve onun karanlık kadroları imajının da tutsağı olmamız mümkün.

Bu imajlarla düşünenler için bugün Moskova'ya ilişkin açmaz, reform girişiminin onların stereotiplerini değiştirmesidir. Partinin aşağılık ve horlanan saflarının ta kendisinden, cesareti, kendine güveni ve canlılığı su götürmez bir muhalefet çıktı; önderleri Sovyetler Birliği'ni daha dürüst yapmaya kendini adanmış ve kendi tarzlarındaki bir çoğulculuğu savunuyor. Son yirmi yıl boyunca yaratıcılığını olduğu kadar kuşkululuğunu da korumayı bilmiş olan Sovyet entelektü-

elleri değişimi sevinęle karşıladılar ve derhal destek verdiler, bu sayede de ülkenin dış görünümü yıllardır Sovyet kültürünü tıkayan bir sürü kocagöbekli soytarı ve dalkavuktan kurtulmuş oldu. Bu gözle görünen bir şey, çünkü seslerini kamuoyunda duyuruyorlar, sinema ve mimarlar odalarında örneğin. Fakat etkileri ne olursa olsun, belirleyici olabilmek için gereken iktidar onlarda değil. İktidar partidedir.

Üstdüzeydeki bir parti üyesine reformdan sonra ülkenin neye benzeyebileceğini sordum. «Bir modelimiz yok. Modellerden gına geldi bize,» cevabını verdi. «İnsanların inisiyatif sahibi olmasına ve bunu kullanmalarına ihtiyacımız var.» Kendisinin de belirttiği gibi, parti söyleminde bu yeniydi: «İnsanlar geğmişte canlı fikirler sergilediği zaman öldürülebiliyordu, bu yüzden de bu bakımdan değişmeleri kolay değil.» Bu türden beyanlar yüzünden bu üye, daha yaşlı parti üyelerinin çoğunun en nefret ettiği kişilerden biri oldu. Ellerinden gelse cesaretinden dolayı onun bağırsaklarını çorap yapacaklar. Belki de yaparlar, sonucu önceden tahmin edemeyiz. Açık olan şu ki, artık Sovyet Komünist Partisi üyelerinin kendi aralarında köklü tartışmalar geçiyor.

Moskova'dayken bu konuda kendime üç soru soruyordum:

- * «Parti» tam olarak nedir?
 - * Nasıl oldu da bu partinin içinden bu türden tutarlı reformcular çıktı? Bunca yıl neredeydiler?
 - * Halkı, sözlerinin kalıcı değişime yol açacağına ikna edebilmek için ne yapmaları gerek?
- Ve şimdilik üç cevap buldum.

BİRİNCİ CEVAP: KURULU DÜZEN*

Perestroyka sıkıntısına katlanacaklarına Sovyet Komünistleri Batılı bir örneği izleyip aşağıdaki değişimleri ilân edip şu düzenlemelere gidebilirlerdi:

1. Gromiko ailesinin en yaşlı üyesi Devlet Başkanı sıfatıyla ulusal kilisenin başına geçer ve imzasına yasa tasarılarını yasalaştırma yetkisi tanınır: Ülke için politikanın «üzerinde» farzedilen, fakat (gerektiği zaman) bu politika üstü simgesel konumu (gerektiği zaman) terke zorlanabilecek önlemler alınır.

2. 1920'den beri partide bulunan ailelerin en büyük erkeklerinden ve ayrıca parti tarafından ömürboyu bu göreve atanan bireylerden oluşan bir parti senatosu. Tümüyle seçilmemiş üyelerden oluşan bu senato tüm yasamayı gözetir ve gerektiğinde veto eder.

3. Parti üyelerinden oluşan bir avam kamarası. Bu meclisin farklı fraksiyonlarından, herhangi birinin çoğunluğu ne zaman isterse fraksiyon seçimler için kampanya yürütebilir, fakat üyeleri temsil ettikleri yerel halk hakkındaki tüm konuşmaları fraksiyon şeflerinin disiplini altındadır.

4. Partinin sürekli, gizli çalışan ve kendi kendini seçen bir idarî kanadı bakanlıkları ve yargıyı elinde tutar. Bu kanadın yüzde 95'i iki parti üniversitesinden devşirilir ve bu üniversiteler de öğrencilerinin çoğunu az sayıdaki elit parti okulunun mezunları arasından kabul eder.

5. Öğrencilerini aynı elit parti okullarının mezunları arasından seçen bir, iki eğitim kolejinde yetiştirilen bir askeri komuta kadrosu.

* 'Kurulu Düzen' bölüm boyunca İngilizce'deki 'establishment' karşılığında kullanılmıştır.

6. En parlak «diğerleri» arasından güvenilir ve «gerçekçi» parti malzemesi olduklarını kanıtlamış olanlar düzene dahil edilir.

7. Herhangi bir yazılı anayasa yoktur, çünkü parti «en iyisini bilir» ve dolayısıyla da «uyum sağlamayı» bilecektir.

Kremlin dünyaya, bundan böyle SSCB'nin siyasî sistemini bu ilkelere göre organize edeceğini, dolayısıyla artık bir demokrasi olduğunu ilân edecek olsa, dünya elbette gülmekten ölecektir. Tamamen seçilmiş kişilerden oluşan bir avam kamarası! Kasıtlı olarak gizli çalışan, kendi üyelerini kendî seçen, sevmediği seçilmiş kişilerin etrafında pervane olan bir üst yönetim ağı! Yazılı anayasa yok! Tüm bunların dev bir düzmece, partinin işleri dilediği gibi sürdürebilmesinin bir aracı olacağı gayet açıktır.

Buna Kremlin, tamamen Britanya'daki sistemi örnek aldığını söyleyerek karşılık verecek olsa dünya, «Bu Britanya'nın sorunu. Bizim gözümüzü boyamaya çalışmayın!» diyecektir.

Bu hayalî karşılaştırma — hayallerini kontrol etmeye çalışan Almanlar buna **Gedankenexperiment** (düşünce deneyi) der — ciddî bir anlama sahip. Birincisi, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) hiç de Batılı anlamda bir parti olmadığını gösteriyor. SBKP siyasette uzmanlaşmış bir küçük grup değil, daha ziyade ülkedeki kurulu düzenin ta kendisidir.

Kimi taşra kentinde «parti» her bakımdan, kimin hangi işi alabileceğine karar veren alenî bir ilişkiler komplosudur. Fakat genel olarak, içinde gangster şebekeleri yer alsa bile mafya benzetmesi yanıltıcıdır. İngiliz çokuluslu şirketler grubunun Sovyet blokuna yapılan satışlar müdürü, masa başında pazarlık yaptığı Sovyet meslekdaşları hakkındaki çelişkili hislerini ba-

na tarif etmeye çalıştı. Dediğine göre Sovyet meslekdaşları kültürel olarak daha dargörüşlü ve daha az tecrübeli oldukları halde entelektüel olarak kendisinden üstünler. Karar vermekten çok korkarlar: «O zaman ürktüklerini hissedersiniz.» Sonra da koltuğunda bana doğru eğilerek şöyle devam etti:

Çok iyi eğitilmişler ve öğrenimleri mükemmeldir, bildiğiniz gibi. Ve, gerçekten sistemlerine inanırlar. Bir elitler sistemidir bu ve onlar da elitin çocuklarıdır. Neredeyse bizim yatılı kolejlerin mezunları gibi.

Bu benzetme şaşırtıcı boyutlarda geçerli. İngiliz yolsuzluğunun yabancılar tarafından fark edilmesi zor bir özgünlüğü vardır. Kıta Avrupa'sındaki ya da Amerika'daki gibi paralı rüşvet ya da haydutça değildir bu yolsuzluk. Bu çok daha derinlere inen ve daha sosyal bir olgudur; burada hiçbir zaman tam olarak gerçek anlamlarını ifade etmezler. Birleşik Krallık'ta ne-zih bir havada ne kadar açık toplumdan söz edilirse edilsin, bir kapalılık vardır. İyilikseverlik üslubunun yanında bir iki özel istisna dışında horgörü vardır. Sovyet eliteine benzer bir şekilde Britanya eliti, imtiyazlı, kendi üyelerini kendisi seçen bir gruptur. Bu elit Sovyetlerinkine benzer bir şekilde üyelerinden bireyselliklerini bastırmalarını ve «iyi terbiye» olarak bilinen bir zımnî konformizm bekler. Siyasi sistemin başındadır. Kimi temsil eder? Kendini. «Kulübü» ya da 'egemenler'i. Gerçi Bayan Thatcher' sayesinde havada bir değişim var, ama yine de Londra'da yükselmek istiyorsan parti ile — egemenleri kast ediyorum — iyi ilişkilerinin olması gerek, en iyisi elbette ki doğuştan içinde olmak.

SSCB'de **nomenklatura**, resmî makamları ellerinde tutan kesimin adıdır. Her birine belirli imtiyazların denk düştüğü çeşitli kademelerdeki aşağı yukarı 500 bin önemli mevkiiden oluşan bir sistemdir bu. **Nomenklatura**'nın çoğu parti içindedir, fakat hepsi değil. Buna karşılık Parti sadece **nomenklatura** içinde belirleyici olmakla kalmaz onun üyeliklerine yapılacak atamaların ve içindeki çeşitli terfilerin seçimini kontrol eder ve ayrıca da **nomenklaturayı** her kurum ve alanda kuşatır. Parti hücrelerinde yer alan kapıcı, bir kurumun müdürünün atanmasında söz sahibidir; müdür **nomenklaturanın** bir parçası, buna karşılık kapıcı onun dışında olduğu halde. Bu hiç de yapıcı bir ilişki değildir, çünkü parti açık bir demokrasi değildir. Fakat parti hücreleri halihazırdaki müdürün kovulması için seferber olduğu takdirde kapıcının bir rolü olur. 19 milyon parti üyesi Britanya'nınkinden farklı türden bir düzen oluştururlar.

Sovyetler Birliği'nin resmi egemenleri ile Birleşik Krallığın gayriresmî egemenleri arasındaki diğer bir önemli farklılık, bu iki grubun ülkenin geriye kalanıyla ve kendi faaliyetleriyle olan ilişkisinden kaynaklanır. Britanya'nın görece güçsüz de olsa gayet yerleşik bir sivil toplumu (bu hayatî bir kavram ve bunu aşağıda açıklayacağım) var, oysa Sovyetler Birliği'nin yok.

Bu türden önemli farklara rağmen kaba ve kolay bir paralel çizilebilir. İngiltere'de özgürlük vardır, fakat aynı zamanda da tepeden inme yönetim. Bu, kralliyet tahtının simgelediği bir perde arkası egemenler grubunca organize edilen bir yönetim biçimidir. Yönetim ağı, görece küçük olan partilerden oluşur, fakat onların toplamından epey daha geniş kapsamlıdır.

Sovyetler Birliği'nin Parti-Egemenleri de ülkenin

sosyal, siyasî ve ekonomik düzenini aynı şekilde kapsar. Bu yüzden reformcuların SSCB’de bir çokpartili sistem ilân etmek isteyeceğini düşünmek mümkün değil. Fikrin kendisi saçmadır.

Zaten böyle bir hareket Batı ile bir karşılaştırma bağlamında pek işe yaramayacaktır. SBKP’nin ABD’deki karşılığı ne Cumhuriyetçi ne de Demokrat Parti’dir, Kongre’yi oluşturan iki meclis ve Beyaz Saray ve bunun yanı sıra tüm bakanlıkların toplamı ancak SBKP’ye denktir. Batı tipi rejimler de halklarına alternatif siyasî düzenler arasında bir seçme sunmaz, sundukları varolan sistem içerisindeki belirli seçeneklerdir.

İKİNCİ CEVAP: GİDECEK BAŞKA YER YOK

Gorbaçov’un seçimi beş oy ile oldu. Tek oy farkıyla çoğunluğu aldı. Bu, parti egemenlerinin artık yekvücut olmadığını gösterdi. Anlatılanlara bakılırsa küçük Politbüroda eşit bir denge vardı ve Grişin’i alt edebilmesi için Gromiko’nun otoritesi ile Çebrikov’un (KGB’nin başı temiz bir Genel Sekreter istiyordu) ısrarı gerekmişti. Merkez Komite aygıtının üst idarecileri seçim sonucunu heyecanla bekliyordu. Sahneyi Leonid Dobrokotov New York eyaletindeki Chautauqua konferansı sırasında Batılı gazetecilerle konuşurken tasvir etti.

Kendisi gibi reformcu olanlar Mikail Gorbaçov’dan emin değildi. Herhalde onun sadece hızla yükselen bir kariyerist olduğundan kuşku duyuyorlardı. Ayrıca Çernenko da görünüşe bakılırsa onu safdışı bırakmaya çalışmıştı. Bir yoruma göre, Çernenko hastalığının farkındaydı ve bir Brejnevcinin yerini alması için istifa

etmeyi düşünüyordu.⁶² Gorbaçov ise hizaya gelmek yerine Aralık 1984'te sert bir konuşma yaptı. Ekonominin yavaşlamasına vurdu ve bu yavaşlamanın yetmişlerde başladığını söyledi. «Yeni olguları can çekişmekteki modellerin Prokrustes yatağına sıkıştırma» çabalarıyla alay etti ve «ekonomide ve tüm toplumda köklü değişiklikler» yapma çağırısında bulundu.⁶³

Ancak o zaman, dedi Dobrokotov, ben ve reform yanlısı arkadaşları, Gorbaçov seçildiği takdirde «büyük değişiklikler olacağını» anladık ve reformcular kendi kaderlerini ona bağlamaya karar verdi.

Eğer bu doğruysa, kayda değer fikir ve etki grupları liderliğin seçmesi gereken yolun ne olduğunu kendi aralarında tartışmışlardı. Dolayısıyla da Çernenko Mart 1985'de öldüğünde sözkonusu olan sadece kişiler arasındaki bir seçim değildi.

Merkez Komitesi aparaçıkları bekleme salonlarında toplanmıştı... son derece gerilimli bir hava vardı: Heyecan içinde aşağı yukarı volta atmalar ve peşpeşe içilen sigaralar havaya egemendi... Boris Stukalin girip kuru bir şekilde «Yoldaşlar, yeni genel sekreter Yoldaş Gorbaçov'dur,» dedi. Merkez Komitesi görevlilerinin yarısı... sevinçten neredeyse zıplayacaktı; diğer yarısı ise uğradıkları hayalkırıklığını gizleyebilmekten uzaktı.⁶⁴

Bu tepedeki yaşam elbette. Öyle olsa bile birbirine epey karşıt görüşlerin birarada varlığını tarif ediyor. Sözleri aktaran muhabir bunu yeni bir Papa'nın seçimine benzetiyor. İyi bir benzetme gerçi, ama Pa-

pa Mikail Parti'ye 1986'daki 27. Kongre'sinde kendini «yanılmazlık kompleksinden» kurtarmasını buyurdu.⁶⁵

Olumsuz etkenler — ekonominin durumu, yolsuzluklar, SSCB'nin Batılı toplumların bir daha asla yetişemeyeceği kadar gerisine düşmenin eşliğinde bulunması olgusu — reformculara yolun açılmasını dayattı. Eski tüfeklerin daha uyanık unsurları kendilerine dönmek zorundaydı. Nixon'un benzetmesinden yola çıkacak olursak, Belediye Başkanı Daley ile Al Capone arasında bir yerde bulunan Grişin, Gorbacov'a karşı güvenilir bir alternatif değildi - sadece peşpeşe seçilen yetmişin üzerindeki genel sekreterler dizisinin dördüncüsü olacağından ötürü de değil. Eşyanın tabiatı gereğince Al Capone'nin siyasi programı olmaz çünkü.

Eski tüfeklerin yerini yenilerinin alması gerekiyorsa, hazırda bekleyen yeni tüfeklerin bulunması şart. Bunlar nereden geldi peki? Partinin dışında anti Stalinistler bulunuyor olması anlaşılır bir şey. Elbette Brejnev önderliğindeki partinin çizgisine dış muhalefet vardı. Fakat nasıl olmuştu da canavarın kalbinde ve göbeğinde bir muhalefet yaşayabilmişti?

Herhangi bir modern toplum gibi Sovyet Parti Egemenleri de monolitik değil ve tümüyle kentli deneyimi ile yetişen, zevkleri global olan ve ileri teknikle üretime hevesli genç kuşaklar sayesinde gitgide monolitik olmaktan daha da uzaklaşıyor. Kruşçev'in Stalin'i suçlamasının da gösterdiği gibi, kan selinin içinde ve gerçek bir totaliter mekanizmanın merkezinde olanların bile bu mekanizmanın suçlarını kınayıp kurbanlarının haklarını iade edebilmesi mümkün.

Fakat Kruşçev, insanî yüzlü de olsa, yine de bir despottu. Nihayet onun despotizmi fazla insanî, dengsiz, kaprisli ve hatta kendisine yöneltilen resmî eleş-

tirideki deyimini kullanırsak, «kuşbeyinli» bir hal aldı. Onu deviren Brejnev-Suslov ekibi onun yerine «sıradan Stalinizm» olarak ifade edilen şeyi geçirdi. Bunun başlıca özelliklerinden biri, kadrolardan açıkça ideolojik olarak **uslu** durmalarının beklenmesiydi. Kişisel görüşler araştırılmaz ya da teşhir edilmezdi. Oy-lamada oybirliği olacaktı, ancak kalpler kendilerine özgü ritme göre çarpmaya devam edebilirdi.

Bu yüzden Kruşçev'in açıklamalarından esinlenen ya da rahatsız olan kuşaklar kendi aralarında tartışabilirdi; Brejnev'in bunaklığıyla dalga geçebilir, sert ekonomik analizler yazabilir (yazarların kendi kullanımı için) ve Medvedev-Sakarov-Turçin'in demokrasi çağırısı türünden **samizdat** belgeleri okuyabilirdi, hiçbir parti den ihraç edilmeyi gerektirmiyordu. Oysa terör döneminde tesadüfen söylediğiniz bir söz yüzünden, ya da başarınızı kıskanan birisi sizi ihbar ettiği ya da yıllar önce tanıdığınız biri hakkında soruşturma yapıldığı için tutuklanabilirdiniz. Neden bir sonraki kurbanlardan biri olabileceğinizin bilinen bir nedeni yoktu. 1965'ten sonra kurulan rejim daha önce de belirttiğimiz gibi liberalleşmeye yanaşmadı, onun yerine merkezilikte ısrar edildi ve saflardaki herhangi bir aleni kıpırtıyı yasakladı. Fakat parti içinde kalmaya devam ederek parti çizgisi hakkında kuşku beslemek, can korkusu olmadan da mümkündü.

Hayatta kalanlar başka hangi yolu seçebilirdi ki? Partiyi Batıda ün kazanmış muhaliflerin gözüyle görmek büyük önem taşıyor. Ama yine de bize SSCB'de dürüst ve sadık parti üyelerinin kapalı kapıların ardında çektiği şiddetli sorunlar hakkında fikir verebilirler.

Doğu Almanya'da hapis yatan, **Die Alternative'** nin yazarı Rudolf Bahro, Doğu Alman Partisinin aktif

bir üyesi olarak geçirdiği uzun yılları anlatırken şöyle diyor:

Öğrendiğim en önemli şey, Partinin aslında iki partiden oluştuğuydu. Bunlar, 1967-68'de Çekoslovakya'da suyüzüne çıkan iki partinin tamamen aynıydı. Birisi statükoya sarılıp temelde otoriter bir tavır benimser; öteki ise köklü reformlardan, tartışmayı teşvik etmekten ve aksi sorulara mantıklı cevaplar vermekten yanadır. İkincisinin gerçekten kazanacağından emindim, fakat aşırı parti dayanışması ve açık tartışmaya inancım, gereken mücadeleyi tamamen antagonist düzeyde görmemi önlüyordu... Hâlâ parti aygıtının sosyalizmin ilerlemesine ne denli büyük bir engel oluşturduğunu görmüyordum.⁶⁶

Batılı bir Komünist parti içindeki bir militanın bir hayli korkunç bir örneğini bize Jorge Semprun anlatır. Konuya yabancı olanlar için biraz anlaşılması zor olmakla birlikte, yüzyılımızın siyasi literatürünün en seçkin örneklerinden biridir. Ayrıca bize bugünkü Sovyet deneyinin iç gerilimleri hakkında da bilgi verir.

Almanlar Fransa'yı işgal ettiğinde Semprun genç bir İspanyol Komünisti olarak Fransız direnişine katıldı. Gestapo tarafından tutuklandı ve Buchenwald'daki toplama kampına gönderildi. Daha sonra Fransa'ya döndü ve İspanyol KP'sinin küçük Merkez Komitesi'nin bir üyesi ve Madrid'deki yeraltı ilişkiler ağını örgütleyenlerden biri oldu. Siyasi adı Federico Sanchez'di.

Federico Sanchez'in otobiyografisi'nde Semprun, Çekoslovakya'da 1952'deki Slanski mahkemelerini anlatır - bu son büyük Stalinist göstermelik yargılamaydı.

Bu mahkeme sırasında bir Gestapo ajanı olduğunu itiraf edenlerden biri Josef Frank idi. Frank idam edildi. O da Buchenwald'da tutuklu kalmış ve kamptaki Komünist örgüt hücresinin bir üyesi olmuştu. Semprun, Frank'ın neden bir ikili-ajan olamayacağını nereden bildiğini açıklar. Gerçekten de külleri savrulduktan onaltı yıl sonra Frank tüm suçlamalardan beraat etti. Fakat 1952'de Semprun, protesto edip Frank'ın masum olduğunu açıklamadı: «Sustum ve gerçeği kendi aramızda Parti Ruhu olarak adlandırdığımız Mutlak Ruhun sunağında kurban ettim.»⁶⁷ Biliyordu, sustu ve dahası da var: Bir yıl sonra Stalin öldüğünde Stalin'in yasını tuttu. Semprun Sanchez bir şiir bile yazdı. «Şiiri benden istendiği için yazmadım: Yabancılaşmış bilincimin en derinlerinden kendiliğinden gelen bir şeydi bu.» Bir lokmasını tatmak yeterli:

Düşünebilmek imkânsız okuduğumu,
* açıkseçik, basit kelimelerle öldüğünü...
İşçi sınıfı bir öksüzdür...
dünyayı kazanan ve savunan
Şanghay'dan Berlin'e kadar,
her gün daha mutlu ve daha büyük kılınan
Stalin'in eli sayesinde...

Belki de İspanyol toprağında aktif olan bir yeraltı örgütleyicisi olduğu için, Semprun ülkenin gerçeklerini kavıyordu. Fernando Claudin ile birlikte, Franco diktatörlüğü altında İspanya'da özgün bir kapitalist gelişmenin gerçekleştiğini savundu. Bunu hesaba katan yeni bir strateji gerekliydi ve bir genel greve ilişkin eski sloganlar rafa kaldırılmalıydı. Yönetim onları susturmaya çalıştı ve neticede ikisi de 1964'te ihraç edildi. Semprun, vaktiyle kendisini partiye katılmaya

zorlayan «Komünist özgürlüğün» bu sefer onu partiden ayırdığını hissetti.⁶⁸

Semprun'un anlatımı, gençliklerinde Stalin'i sevmiş olanların ille de gerçekte bağlarını ya da kendi kariyerlerinden daha büyük bir amaca bağlılıklarını kaybetmiş olmaları gerekmediğini gözler önüne seriyor. Fakat İspanyol partisi muhalefetteydi ve parti yaşamı son derece kısıtlıydı. Partiyi terk etmek, gerçek dünyaya girmek için bir fırsattı. Oysa SSCB'de SBKP'ye kendi özgür iradeleriyle katılmış ve Semprun gibi çağdaş gerçekleri Brejnevçilerin yüzüne vurmaya çalışan komünistler için benzer bir çıkış yolu hemen hemen hiç yoktu. Pek azı ülkelerinden kalkıp gitmek istiyordu. Üstelik iyi komünistlerin bu şekilde partiyi terk etmesi hiç de yeni bir özgürlük çıkışına imkân tanımıyordu. Son derece kısıtlanmış olmalarına rağmen parti içindeki manevra alanı dışındakinden daha genişti.

Dünyanın en büyük ülkesinde milimetrik ölçülerde ilerlemeye mahkûm olan bu insanlar için hayat bir hayli yavaşlamış olsa gerek. «Duraklama yılları»ndan söz ettikleri zaman kişisel kayıplarını da ifade etmiş oluyorlar. İngiliz komünisti Monty Johnstone'un kendisiyle yaptığı bir görüşmede, **Literaturnaya Gazeta**'nın nüfuz sahibi bir yorumcusu olan Fedor Burlatski, çok adaylı seçimlere geçilmesi hakkındaki bir soruya cevap verirken şunları söyledi:

1953'ten 1960'a kadar demokrasinin gelişmesi hakkında çok sayıda yazı yayınladım. Ve bundan otuz yıl önce bu türden bir şey yapmamızı yani bir adaylar listesi oluşturulmasını önermiştim... Biliyorsunuz, kişisel olarak ben bir iyimserim — biyolojik bir iyimser — ve ben 35 yıldır reforma inandım...⁶⁹

ÜÇÜNCÜ CEVAP: KAMUOYUNUN GÖZÜ ÖNÜNDE İŞ YAP

Reform güdüsü, SSCB'nin yönetim tarzını sonsuza dek değiştirecek kadar karşı konmaz olabilir mi? Birçok kimse Gorbacov'un Moskova'nın tarihindeki çok sayıdaki aydın despotlar listesinde yeni bir isim olacağından söz ediyor. Rusya'nın iyi imparatorları kendi zamanlarında çok şey gerçekleştirdikleri halde hiçbir zaman kendilerine miras kalan mutlakîyet mekanizmasını kırmayı başaramadı ve onların hemen ardından sistem aslına döndü.

Bugün kilit soru, partinin despotik egemenliğinin demokratik bir egemenliğe dönüştürülüp dönüştürülemeyeceği. Rusya'da yönetim daha onlarca yıl «tepeden inme» olmaya mahkum, fakat kapitalist demokrasilerin de göstermiş olduğu gibi tepeden inme yönetimin biçimi bazı önemli açılardan demokratik hale gelebilir. Sovyetler Birliği'nin Parti-Egemenleri zaten çeşitlilik ve hatta çoğulculuk arz ediyor, bir dolu ayrılık ve tartışma var. Gerçi tartışmaları henüz kapalı olarak yapılmaya devam ediyor. Sovyet yurttaşı, liderlerin önünde hangi seçeneklerin bulunduğunu bilmiyor ve ancak kararlar verildikten sonra sonucu öğreniyor.

Kremlin SSCB'yi Batıdaki demokrasi düzeylerine sürükleyecekse, partinin belirleyici resmî işleyişini kamu vicdanına açması gerek. Kruşçev döneminde Merkez Komitesi plenumlarının önemli genel toplantıları yayınlanıyordu. Brejnev'in yönetiminde buna son verildi. Öne sürülen gerekçe, gizlilik içinde konuşmaları halinde insanların daha dürüst olacaklarıydı. Elbette ki doğrusu tam tersiydi. Başlıca siyasa çalışmalarının kapalı yapılması sayesinde parti yıllarca gerçeği sorumsuzca inkâr etme tavrına saplanabildi. Onları dünya-

dan ayıran gizlilik perdesi, başlıca üyelerinin kendilerini olduklarından önemli sanmasına yol açıyordu. Müritleri Brejnev'i dünyanın öndegelen devlet adamı olarak tanımlarken biliyorlardı ki arkadaşları kendileriyle alay etmeyecekti.

Göründüğü kadarıyla Gorbaçov plenum çalışmalarının yayınlanmasından mutluluk duyacağını, böylece reforma karşı çıkanların kimler olduğunu herkesin kendi gözleriyle göreceğini söylemiş durumda. Böyle bir yaklaşım güven verici değil; «açıklığa» baskıyı sokuyor. Bu yaklaşımda fikir ayrılığının dile getirilmesini teşvik etmekten çok fikir ayrılığını susturma ağır basıyor; yayınlama bir tehdit aracı olarak görülüyor.

Gorbaçov'un başarılı olmasını umutla bekleyen genç, yurtsever bir Rus bana, bazı aşılmaz sınırların bulunduğunu söyledi:

Asla liderlerin kişi olarak eleştirilmesine izin vermeyecekler. Kimse TV'de üst düzeydeki bir politbüro üyesi hakkında «Bence bu konuda yanılıyor,» demesi halinde, bunu gayet nazik bir şekilde ifade etse bile, TV'de ikinci bir kez görünme şansına sahip olmaz.

Bunun nedeni belli. Ne üst düzey parti üyeleri ne de onların destekçileri ne kadar diplomatik şekilde olsa bile böylesi davranışlarda bulunamıyorsa, tabii ki başkalarının böyle bir hakkı kullanmasına tahammül edemezler.

Ayrıca, monolitik parti önderliği görüntüsü bir savunma kalkını işlevini gördüğü halde aynı zamanda da topyekûn saldırıya davetiye çıkarıyor. Politburo'nun bir üyesine yönelik herhangi bir eleştiri hepsi-

ne yönelik bir eleştiri olur. Bundan sonra ise sosyalizmin düşmanı oluvermek işten bile değil.

Buna karşılık resmî parti oturumları, özellikle de belirleyici nitelikteki Merkez Komitesi plenum toplantıları, yasayla halkın gözlemlemesine ve basına açılırsa glasnost fiilen demokrasiye dönüşür.

Herhangi bir Batılı politikacının da Kremlin'e anlatabileceği gibi, temel siyasa tartışmalarında bu türden bir açıklık, kamuoyunu daha fazla hesaba katmalarını gerektirdiği halde — devletin halk desteğini zayıflatmak yerine güçlendirebilen bir gelişmedir bu — onlara kamuoyunu manipüle etmenin ve kamuoyuna hakim olmanın yeni ve güçlü bir yolunu açacaktır. Pratikte, Batıda fazlasıyla iyi bildiğimiz gibi, en yoğun ve son derece haklı eleştiri dalgası bile güçlü liderlerin siyasasında zerre kadar değişikliğe yol açmak zorunda değildir. Fakat, bu eleştirileri — hem de sadece kahve sohbetlerinde değil — yöneltme hakkımızın bulunması olgusu, resmî eylemi ılımlılaştırabilme yolu sunar. Partinin aslî tartışmaları, partinin yönettiği insanlara — karara bağlanmalarından önce — ifşa edilmedikçe Sovyetler Birliği'nde demokrasi sağlanamaz.

Yeltsin olayı bu sorunu gözler önüne serdi. Politbüro'nun bir yedek (yani oy hakkı olmayan) üyesi ve Moskova örgütü başkanı olarak devrimin 70. yıldönümü kutlamalarından hemen önceki 350 üyeli Merkez Komite plenumunun açılışını yapmak Yeltsin'e düşüyordu. Plenumun belirtilen başlıca amacı, kutlamalar için son düzenlemeleri onaylamaktı ve buna Mikail Gorbacov'un, Sovyet tarihinin yetmiş yılını yorumlayan tarihî televizyon konuşması da dahildi. Boris Yeltsin, sözünü sakınmayan bir reform savunucusuydu ve Moskova örgütünün başına Gorbacov tarafından atanmıştı; bu nazik anda ona göre perestroykaya engel olan me-

sai arkadaşlarına karşı bir çıkış yaptı deniyor. Gorbaçov'a göre Yeltsin, «perestroykanın halka neredeyse hiçbir şey vermediğini söyleyecek kadar ileri gitti,» ve parti önderliğinin «devrimci heyecan eksikliği» çektiğini de ekledi.

Bunun ardından yaptığı yorumda Gorbaçov (çünkü Yeltsin'in yorumunu bilmiyoruz) ayrıca dedi ki,

Tabii ki, Merkez Komitesinin bir üyesinin Politbüro'yu, Sekreterliği ve plenum toplantısındaki birtakım bireyleri eleştirmiş olması olağanüstü bir şey olarak değerlendirilmemelidir. Bu normal bir şeydir. Burada hepimiz, parti içinde eleştiriye kapalı olan alanlar bulunmaması gerektiğinde ve hiçbir bireyin eleştiriden muaf olamayacağına fikir birliği içindeyiz. Eleştiri ve özeleştiriye tüm kademelerde teşvik etmeye devam etmeliyiz.

Fakat bu olay farklıdır. Yoldaş Yeltsin, Merkez Komitesi gelişmemizin köklü teorik ve pratik sorunları üzerine eğildiği bir sırada birtakım konulardaki kendi tavrını beyan ederek plenum toplantısının faaliyetini başka yollara saptırmıştır.

Sonuçta Merkez Komitesi Yeltsin'in müdahalesini tartıştı. 26 üye kürsüye çıkıp konuştuktan sonra toplantı «beyanının siyasi bakımdan yanlış» olduğunda fikir birliği halindeydi.

Gorbaçov'un, Yeltsin'in suçlamalarının «gelişmemizin... siyasi açıdan kritik bir anında» yapıldığı sözleriyle kast ettiği, Merkez Komitesi'nin, Sovyet halkına canlı yayında okunmadan önce Genel Sekreterin konuşma metnini elden geçirmesi gerektiği idi. Üyelerinin çoğunluğu Brejnev döneminde atanmış olan Merkez Komitesi, Gorbaçov'un dediğine göre «raporun baş-

lıca akidelerini onayladı,» bu yüzden de bizler Gorbaçov'un konuşma metninin bazı konularda yumuşatıldığı tahmininde bulunabiliriz. Bu yönüyle Yeltsin'in zamanlaması berbattı.

Merkez Komitesi oturumundan sonra yabancı muhabirler anlaşmazlık hakkında bilgilendirildi ve onlara Yeltsin'in çıkışının yıldönümü kutlamaları tamamlandıktan sonra Moskova kent örgütünün bir özel toplantısında tartışılacağı söylendi. Sovyetler Birliği'nin kendi gazetelerine bu haberi vermemeleri emredildi, bu da en azından Moskova'da yoğun söylentilere yol açtı. Bu aşamada Kremlin, kendi ülke kamuoyundan çok uluslararası kamuoyunun beklentilerine cevap verir durumda olduğunu gösterdi.

Moskova kenti parti örgütünün kutlamalardan sonraki toplantısında olanlar 13 Kasım 1987'deki **Pravda**'da tüm ayrıntılarıyla yazıldı. Toplantı Mikail Gorbaçov tarafından açıldı ve Gorbaçov, Merkez Komitesi toplantısında neler olduğunu aktarıp, Boris Yeltsin'in istifasını yazın sunduğunu ve bizzat kendisinin Yeltsin'den istifasını geri almasını ve başkentte perestroyka hakkındaki bir tartışmayı yılın daha sonraki bir zamanına ertelemesini rica ettiğini anlattı. Genel Sekreterin açış konuşmasının toplantıya katılanları, zaten kendilerine merkezden empoze edilmiş olan yerel şeflerini desteklemeye çağırdığı söylenemez.

Ta başından beri, büyük ölçüde aşırı hırslı ve herkesin dikkatini çekme arzusundan kaynaklanan cıvılcı beyan ve vaatler benimsemiş olan Yeltsin Yoldaş iplerin ucunu kaçırdı ve gerek partinin kent örgütü üzerindeki kontrolünü, gerekse personel ile işbirliğini tavsattı.

Bu yüzden daha önce de kendisine Grişin hakkındaki suç soruşturmaları hakkında raporlar okunup Yoldaş Grişin'in geleceğine karar vermesi gizlice istenmiş olan Moskova kenti parti örgütü, bu sefer de kamuoyuna açık bir şekilde Grişin'in halefi Yeltsin Yoldaşın istifasını karara bağlamaya çağırılıyordu. Yirmiüç üye söz aldı, Yeltsin cevap verdi ve sözlerini şöyle bağladı:

Bu eleştirilerin hiçbirinin aksini kanıtlayamayacağımı söylemek zorundayım. Ve bir pişmanlık gösterisi yapmak zorunda olduğumdan değil, fakat anlayacağınız gibi, bir Komünist olarak siyasi lider sıfatını kaybettiğim için. Moskova Kenti Parti Örgütü nezdinde had safhada suçluyum, Kent Parti Komitesi nezdinde, sizin, yani Büro'nun nezdinde had safhada suçluyum ve tabii örgütümüzde, ülkemizde ve dünya çapında itibarı bu denli yüksek olan Mikail Gorbaçov nezdinde de.

Sonra da Gorbaçov toplantının bir özetini yaptı. Toplantının zor, ama öğretici geçtiğini söyledi, konuşmalardan bazıları «O kadar yoğun naftalin kokusu taşıyordu ki... fena oluyordunuz,» dedi. «Kişisel olarak şunu yürekten söylüyorum ki, Boris Nikolayeviç Yeltsin ile defalarca dobra dobra, dürüst ve samimi özel konuşmalarımız oldu... Yeltsin'in çalışmasının olumlu yanlarından söz eden yoldaşlara destek olmak istedim... Yolumuz kolay bir yol değildir...» ve benzeri.

Kapitalist basın için bir sınav günüydü o gün. Yeltsin'in duygulu bir şekilde sorumluluğu üstlenişi ile Amerikan Başkanlık adaylarının bir yandan eşlerine ve toplumlarının ahlâk değerlerine sadakat yemini ederken, bir yandan da onları ülkelerinin en yüksek

makamına adaylıktan çekilmelerini gerektiren hatalarından duydukları üzüntüyü dile getirirkenki **mea culpa** ('benim hatam yüzünden')leri arasında bir karşılaştırma yapılabilirdi.

Bunun yerine kapitalist basın Yeltsin'e yönelik saldırıdan ve onun aşağılanmasıyla zevk duyarak bu işlemi 1930'ların göstermelik mahkemeleri ile karşılaştırdı. Benzetme bir hayli grotesk, fakat işte **The Times**'ın başyazısında gerçekten de yapılıyor:

Glasnost bizi olduğuna inandırdıkları şey değil. Glasnost daha ziyade resmî basının parti tarafından kendi amaçları için tek taraflı kullanımıdır ve yalnızca da bundan ibarettir. 1930'ların göstermelik mahkemelerinin ilklerinde de buna benzer bir açıklık gösterilmişti. O zamanlar birçoğu saygın liderler olan kişiler kabahatli oldukları gerekçesiyle tüm Batılı muhabirlerin gözleri önünde suçlanır ve ayrıntılar da **Pravda**'da yayınlanırdı. O zaman olduğu gibi şimdi de ayrıntıları kamuoyuna duyurmanın resmî gerekçesi 'demokratikleşme' idi - halkı işin içine katmak ve onları düşmana karşı partinin safında tutmak için.

Moskova göstermelik mahkemeleri cinayetin bir biçimiydi. İnsanları cinayetle suçluyorsanız, genellikle delillerden haberdar olmak en iyisi. Fakat bu suçlamanın yazarının yeni gerçekleşen bu yargı sürecini enine boyuna düşünmüş olduğuna dair pek bir işaret yok. Bunun eleştirilebilecek bir işlem olduğu kesin, fakat ne cinayettir, ne de Stalinist bir yargılama biçiminde sahnelenmişti. Aksine üst düzey parti yetkililerinin sesini spontane konuşmalarda dinleme fırsatını sağladı ve Doğuda üst düzey kadroları arasında pek en-

der yayınlanan türden bazı ilginç söz düelloları yapıldı.

İlk konuşmacı Yeltsin'in eylemden çok kamuoyunda gösterişe meraklı olduğunu ve istifasının kabul edilmesi gerektiğini beyan etti. Kent Sovyeti Yürütme Komitesi'nden olan ikinci konuşmacı, «Daha önce ses çıkaracak kararlılığı gösteremedik,» dedi. Ardından da Yeltsin'in sağcı Pamyat cemiyeti ile yaptığı toplantıdan şikayet etti.

Onlara mevzi ardına mevzi terk etti. Hem de kimlere? İsterik insanlara, Kara Yüz üyelerine.

Araya giren birkaç konuşmacının ardından sıra Baumanski Bölgesi Birinci Sekreteri A.N. Nikolayev'deydi:

Moskovalıların Merkez Komitesi'nden farklı bir tavır alamayacağı fikrine en ufak gölgeyi bile düşürmek bir tabu halinde. Bu korkunç, ya da isterseniz şöyle diyelim, bir parti suçu.

Burnuma naftalin kokusu mu geliyor ne? Ne de olsa kimi Moskovalılar Pamyat içinde yer alıyor. Onu I.N. Konyukova izledi. Bu kadın konuşmacı, Yeltsin'in açık seçik reddettiği tek suçlamayı yöneltti:

Siz, Boris Nikolayeviç, ne yazık ki ne Moskova'dan, ne de Moskovalılardan hoşlanıyorsunuz.

Sonraki konuşmacı, Yeltsin'in insanları görevden alış tarzındaki acımasızlığından yakındı. Ondan sonraki, Yeltsin'in işindeki yeteneklerine rağmen «son derece olumsuz bir yanı - mesai arkadaşlarına karşı gü-

vensizliği» olduğunu söyledi ve Yeltsin'in arkadaşlarına yönelik kuşkularına karşı çıkmak yerine onun kuşkularını güçlendiren Kent Parti Komitesi Bürosu'na saldırdı.

Sözü edilen Büro'nun yesi V.V. Skitev hemen ardından çıkip «İtiraf etmeliyim ki,» diye cevap verdi.

Boris Nikolayeviç yönetiminde bir daire şefi olarak çalışmak bildiğiniz gibi bir eziyetti... Olanların sorumluluğunu üstümden atma çabasınada değilim. Fakat son derece zor bir işti.

Skitev'in sempati uyandırma girişimi insanı aman aman ikna etmiyor. Nitekim bir sonraki konuşmacı A.M. Laryonov bunu kendisine hatırlatarak Yeltsin'in yaptıklarını anlatıyor:

tam 22 Bölge Parti Komite sekreterini görevden aldı, kimi zaman yoldaşlara sadece eziyet ediyordu. Kimi kişiye izninin bitmesine bir hafta kala tatilden geri çağırıyor ve bölge sorunları üzerine bir görüşme yapılacağını bildiriyordu. Oysa sorunlar konuşulacağına bir karanlık odada dolanıyor gibi oluyordunuz ve en beklenmedik şeylerle suçlanıyordunuz. Sırası gelmişken, V.V. Skitev yoldaş az önce konuştu, fakat bütün bunların fiiliyata dökülmesini üstlenen tastamam oydu. Belki bunları yapmaya zorlanmıştı, bilemiyorum. Fakat karşı çıkma cesaretini göstermedi.

Sonra birçok konuşmacı daha kürsüye çıktı. Bunlardan biri, Yeltsin'in bir Bölge Komitesi birinci sekreterine gönderdiği talimatı okudu. Talimatta birinci sekretere, kentin günlük meyve ve sebze tedarikinin

denetiminden onu kişisel olarak sorumlu tutacağını bildiriyordu Yeltsin. Bir teknik lisenin müdürü olan A.S. Yeliseyev, kendini Yeltsin'in suç ortağı olarak hissettiğini, çünkü Moskova kenti plenum toplantılarının pekçoğuna katıldığı halde dedi ki,

Bugün duyduklarımıza benzer herhangi bir şey duymadım. Söylenenlerin yarısı, hatta üçte biri ağırlığındaki bir şey bile yoktu. Bir yerde ilkelimize bağlılığımızı kaybetmeye başlıyoruz. Zamanında konuşma cesareti kazanalım. O zaman bu türden hatalar yapmaktan kaçınabiliriz. Bu, parti içi hayatın standartlarının uzun süre ihmal edilmesinin sonucudur.

Bununla birlikte onun hemen ardından kürsüye çıkan kişi Kent Komitesi İkinci Sekreteri Yu. A. Belyakov (Yeltsin birinci sekreterdi) idi. Belyakov, Gorbacov'dan adıyla söz eden iki kişiden biriydi ve Büro adına konuşarak Merkez Komitesinin önergesine daha bir gönül okşayıcı ve tam bir destek beyan edip şöyle devam etti:

Yeltsin yoldaşın plenum toplantısındaki beyanı bizim için tamamen sürpriz oldu... Moskova parti örgütünün parti merkez komitesinin genel çizgisiyle ve pratik eylemleriyle asla ayrılığı olmamıştır... Bu darbe, Ekim devriminin 70. yıldönümünün arefesinde indirilmiştir... Birinci Sekreter karşısındaki uyanıklığımız bir hayli yetersizdi (harika bir ifade, kendisini Whitehall'da — Londra'daki bakanlıklar bloku, çev. — görmek isterdik)... Perestroyka devam ediyor...

Özetle naftalin tabletleri. Bunu, V.V. Vinogradov'un ilginç bir çıkışı izledi. Vinogradov derhal İkinci Sekreterin Yeltsin'in çıkışının sürpriz olduğunu söylemesini eleştirdi.

Bunun hiç de böyle olmadığını düşünüyorum. Her şeye rağmen bir patlamanın koşulları olgunlaşıyordu ve bu patlamanın temelini Yeltsin yoldaşın kibiri, sertliği, kararlılık eksikliği ve insanları dinleme yetisinin olmayışındaydı.

İkinci Sekreter Belyakov'un gerçekten de bir patlamanın yaklaştığından haberi olduğunu kanıtlamak için Vinogradov, kendi bölgesinin tümüyle «altüst» edilmiş olduğunu iddia etti:

Sabrim taşı ve İkinci Sekreter Belyakov yoldaşa çıkıp ona açıkça «ya beni bu görevden al, ya da idamları durdur» dedim. Durdurdular... Boris Nikolayeviç bizlerle temasını kaybetmişti - daha da ötesi, bizlerle aynı safta değildi. Bir biçimde bizim üzerimizde uçar gibiydi...

Ve böylelikle Boris Nikolayeviç Yeltsin tepetaklak aşağı düşüverdi. Her halukârda bir İnşa Müsteşarı görevine sürüldü.

Yeltsin'in Kruşçevvarî bir acelecilik belirtileri gösterdiği ve benzer parlaklıktaki bir popülizm ile taktik acemiliği şahsında birleştirdiği anlaşılıyor. Kuşkusuz parti liderlerini ayağa kaldırmasının bir nedeni, onların imtiyazlarını eleştirmesi ve gerçeği söylerken sözünü sakınmayışındaydı. Anlaşıldığı kadarıyla ayrıca zeminin ayaklarının altından kaydığını hissetmiş olmalı.

Londra'daki basın toplantısında Profesör Abel

Aganbegyan, Yeltsin gibilerinin perestroyka için tehlikeli olabileceğini, çünkü güzel konuştuklarını, insanları cezbettiklerini, fakat siyasaı eyleme dökmeyi gerektiren iktidar sınavına dayanamadıklarını söyledi. Batıda kimi bakanlar çok daha önemsiz şeyler için görevden alınabiliyor. Dolayısıyla da Yeltsin'in görevden alınışı kendi başına bir ilke sorunu değil.

Fakat Kremlin bizi demokrasisinin göstermelik olmadığına ikna etmek istiyorsa, onun görevden alınış yönteminin sorgulanması gerek. Yeltsin güçlü ve popülerdi. Eğer Merkez Komitesi önünde seçtiği sözler aptalca idiyse, halk nasıl en yakın mesai arkadaşları tarafından spontane bir şekilde kınanmasını kendi kullaklarıyla duymalıysa, aynı şekilde (ve daha da önemlisi) halkın kendi yargısını vermesine izin verilmeliydi. Çünkü hayatî nokta şu ki, bir yandan yukarıda alıntılar aktardığım Moskova kent parti örgütü toplantısı gerçek bir siyasi hayatın belirtilerini gösterirken, diğer yandan kesinlikle bir tertip niteliğindeydi. Kontrol edilmemiş olabilirdi, ama sonucu başından biliniyordu.

Bu konuda Aganbegyan mevcut parti çizgisini izledi. Merkez Komitesi plenum toplantılarının açık olması sözkonusu değil. Bunun birinci gerekçesi, iç parti toplantılarının Batıda da yayınlanmaması. İkinci bir gerekçe de «bu toplantılar kararları alan kişiler içindir,» biçiminde.

İkinci gerekçe gerçekten ciddi. Sovyet sistemi için ayırdedici bir noktaya dokunuyor çünkü. Bu noktaya, yani Sovyetlerin tepedeki adamlarının Batılı anlamda politikacı değil birer idareci oldukları noktasına yeniden döneceğim. Nitekim Batıda yürütme toplantıları — büyük şirketlerin kurul toplantılarından kabine top-

lantılarına kadar — hiçbir zaman kamuoyuna açılmaz. Aksine, gizlilik bir hak olarak görülür ve hatta bilgi sızması ihanet olarak bile değerlendirilir.

Bununla birlikte Aganbegyan'ın birinci gerekçesi geçersiz. Batılı partilerle yaptığı karşılaştırmanın tutar yanı yok, daha önce de gördüğümüz gibi. Sovyetler Birliği'nde parti-egemenleri her şeydir. Eğer bellibaşlı siyasa yönelimlerinin karara bağlandığı yerde glasnost yoksa, o zaman egemenlik halktan tecrit edilmiş demektir ve halktan kişiler kendi ülkelerinin gerçek yurttaşları sayılamaz.

Kaldı ki üyeleri pratik karar oluşturunucularından oluşsa bile, Merkez Komite toplantıları pratik düzeyde kararlar almaz. Plenumlar genel çizgiyi belirler. Karara bağlanan siyasadır, pratik değil. Gerçi kamuoyunun meraklı gözleri önünde yapılması halinde Merkez Komite çalışmaları çok kere muğlak ve nazik dille yapılır ve ayrılıklar saklanmaya çalışılırdı. «Güvenlik konuları»nın üzerindeki örtünün de kaldırılmayacağı şüphesiz. Hazırlık toplantıları önceden yapılacaktır. Fakat bellibaşlı mücadele konuları, gerçekten önemli olduğu bir yerde alenî bir ifade biçimi kazanırdı.

Bellibaşlı meseleler «tepeden» açıkça tartışıldığında — o zaman ancak o zaman — «aşağıdan» hakiki bir tartışma olması mümkün olabilir. Reformcular demokrasi istiyor, ki ekonomik yeniden inşa parti liderleri tarafından yönetilse de halkın kendisi tarafından harekete geçirilsin. Halk eylemi ile stratejik önderliğin bu birlikteliği, Sovyet halkının Merkez Komite tartışmalarını öğrenmesi yasaklanırsa pek gelişemez. Önderlik bu temel riski göze alamazsa, bu ne anlama gelir? Bunun demektir ki, önderlik SSCB'nin halkları nezdinde kendine güvenemiyor. Oysa bu, Gorbaçov ve des-

tekçilerinin perestroykanın Sovyetler Birliği'nde yerleşiklik kazanması için vazgeçilmez olduğunu söylediği, yurttaşlar ile parti arasındaki ilişkinin ta kendisidir.

Nihayet, artık bir Merkez Komite Plenumunda yönetilmesi mümkün olan, Genel Sekreter'in bizzat kendisine yönelik eleştiriler, ister haklı, ister haksız olsun, kamuoyunun gündemine gelecektir. **Lese majeste**'nin ('majestelerine hücum'un) illegal olmadığı kapitalist demokrasi işleyişi ile yapılması gereken kilit karşılaştırma budur. Yalnızca bu gerçekleştiği zaman, «Stalin tipi stratejinin, iradenin Stalin birliğinin» temel taşı yerinden oynayacaktır. Ancak Genel Sekreter'in yanındakiler onunla alenen tartışabildiği zaman dokunulmaz Çar'ın ya da «babacığın» uzun gölgesi Rus toprağının üzerinden kaldırılabilir ve egemene yapılan tanrının yeryüzündeki temsilcisi biçimindeki kahredici tezahür susturulabilir.

SİVİL TOPLUM

Gorbaçov'un iktidara gelişinden hemen sonra Gorbaçov hakkındaki aşırı şüpheci değerlendirmelerinde Macar filozofları Agnes Heller ile Ference Feher, parti reformunun toplumda «özerk» faaliyeti teşvik etmekten çok daha az önem taşıdığını savundular.⁷⁰ İki filozof gerçi iki değişimin birbiriyle bağdaşmaz olmasının gerekmediğini kabul ediyor, fakat ikincisinin çok daha önemli olduğunu vurguluyorlardı. Onlar için önemli olan, devlet dışı hayattır.

Oysa herhangi bir toplumun karakteri ve bu toplum içindeki hayatta kendi kaderini tayin derecesi, toplumun rejimi içindeki siyasal kültüre sımsıkı bağlıdır. Fabrikalarda ve yerel düzeyde ve özel ilgi grup-

ları arasında demokrasi canlılık kazanacaksa, devlet içinde demokrasi olmalıdır.

Yeltsin, kendisi hakkında oybirliği içinde bulunan akranları önünde suçlu olduğunu beyan ettiği zaman sokaktaki insanlar ürperdi. Ya Yeltsin'in görüşlerine — ne kadar yanlış olursa olsun — sadık kalmasına izin verilmeliydi, ya da uzun süredir ona karşı olanlar görüşlerini daha önce açıklamalıydı. Yeltsin'in sözünü sakınmayan biri olduğu düşünülürse, onun **denouement**'i (düğümünün çözülmesi) konuşma özgürlüğünün başka yerlerde de tuzak gibi görünmesine yol açtı. Ürper-ti, devlet dışındaki ve içindeki siyasal hayat arasındaki ilişkinin elle tutulur bir ifadesiydi.

Sovyetler Birliği'nde bugün girilen değişimler muazzam oldukları kadar da zorludur. Sovyetler Birliği'nin sorunlarına basit, teknik bir çözüm yok. Partinin devasa, kurumsallaşmış bir egemenler sistemi olarak görülmesi gerektiğini iddia ettim. Bu 'parti-egemenler'in canlı — ve sert! — bir iç hayatı bulunduğunu (dahası bunun için 19 milyonluk üye kadrosu birçok ülkenin nüfusundan büyük olan bu örgüt içindeki yöresel ve ulusal farkları düşünmek bile şart değil) gösteren sürüyle kanıt var. Eğer bu farklılıklara aleni bir dışa vurum yolu sağlanarak partinin siyasal kararları kamuoyuna mal edilirse, despotizm için vazgeçilmez olan kapalılığı kırmak mümkün olabilir. Yeltsin olayının ele alınış tarzı, reformların mizacının henüz kararsız olduğunu gösteriyor. Yeltsin olayının aleniyeti henüz hem açıklığın, hem de kapalılığın bir göstergesi.

Kremlin kapılarının dışında demokrasi yeşerecekse, dışarıdaki yurttaşların, görüş ayrılıklarının kabul görmesinin istikrarlı bir tutum olduğunu bilmelidir. Böylesi bir dönüşüme ulaşmak, bu dönüşüm hakkında yazı yazmaktan çok daha zor. Buna rağmen analiz et-

mek bile basit değil. Devlet dışı siyasî alanlar fikri olduğu gibi alınamaz. 'Kamuoyu' ve 'politikacılar' gibi kategoriler modern iktidar süreçlerini aydınlatmak açısından fazla dardır. Ortada daha karmaşık bir karşıtlık vardır: Bir yanda devlet ve bir yanda da bir hayli saygın, fakat aynı zamanda da az bilinen bir kavram olan sivil toplum arasındaki karşıtlıktır bu ve iki Macarın Gorbaçov'a karşı polemikğine de bu kavram biçim vermiş olsa gerek.

ONLARIN SİSTEMİ VE BİZİM SİSTEM

END, yani Avrupa Nükleer Silahsızlanma Örgütü Temmuz 1987'de Coventry'de bir uluslararası meclis topladı. Vaktiyle Alman bombardımanıyyla yıkılan ve eskisinin yıkıntılarının yanına inşa edilmiş olan katedralde kalabalık kamu toplantıları yapıldı. Bunlardan birisinde konuşmacılar üç Sovyet delegeden oluşan bir paneldi. Delegasyonun başkanı Moskova'nın kuvvetlerini geri çekme isteğinde olduğu biçimindeki resmî çizgiyi savundu. Kabil'de bulunmalarının tek nedeninin Amerikan müdahalesinin barışçı bir çözümü baltalaması olduğunu söyledi. Ardından meslekdaşı Galina Sidороva da sorulara cevap verdi. Narin, modaya uygun giyimli bir gazeteci havasındaydı. Sovyetlerin yabancı dillerde yayınlanan resmî haftalık dergisi olan *New Times* için çalışıyordu ve pek sır vermiyor gibiydi. Ancak bu defa kişisel cevap verdi:

Afganistan konusunda bir anlaşma olduğunu biliyorum. Fakat benim görüşüme göre barış zamanında uzak bir ülkede Sovyet askerleri telef olmamalı.

İzleyiciler soluklarını tutmuştu. Konuşmacı kadın sözlerine, savaşa karşı gösteriler yapılmasının gereksiz olduğunu, çünkü herkesin Sovyet kamuoyunun duygularını bildiğini belirterek devam etti. Ardından da **Genç olmak kolay mı?** adlı filmi anlattı. Bu film birkaç ay önce Moskova sinemalarında olay yaratmıştı ve başka özelliklerinin yanısıra duygulandırıcı ve iyi hazırlanmış bir savaş aleyhtarı filmi de. Panelin üçüncü üyesi, bir gösteri yapılabileceğini, ancak böyle bir gösterinin aynı zamanda Amerikan elçiliğinin önüne de yürümesi gerekeceğini ekledi (Bir süre sonra Moskova'da yapılan bir kamuoyu araştırması, katılanların yarısından fazlasının savaşa karşı olduğunu ve sadece çeyreğinin savaşı desteklediğini ortaya koydu, 6 Aralık 1987'de ise Şakharov **Moscow News**'de tam geri çekilmenin «beklemeye tahammülü yoktur» diye yazdı).

Diğer sorulara verdikleri cevaplar bir yana, bunlar resmî bir panelin bir hayli kayda değer bir davranıştı. Buna karşılık bu oturumdan İngiliz basınında tek bir satırla, televizyon ya da radyoda tek saniye ile söz edilmedi. Neden mi? Sidorova'nın söyledikleri haberdirdi. Fakat bu sözleri, haber konusu olamayacak kadar «gayriresmî» sayılan END'in düzenlediği bir toplantıda etmişti. Britanya egemenleri o tuhaf tarzlarıyla nükleer silahsızlanmacıların etkili olabileceği fikrinden hoşlanmıyor. END platformunun değil önemli, fikir öne sürülen bir yer olarak algılanmasını bile istemiyorlar. END bu türden olayları düzenlemekte özgürdür ve katedralde yüzlerce insan toplanmıştı, fakat bundan haberdar olmak isteyebilecek birkaç milyon kişinin olaydan haberi olmadı.

Batıda özgür basın gerçeği, otoritenin gerçeğine boyun eğebilir; bu otorite, buyruklarla ya da sansür yoluyla uygulanmasa bile. Kuzey İrlanda buna ilginç

bir örnek oluşturur. 1984 **Britanya Sosyal G6r6şler Raporu**'na g6re Britanyalı seçmenlerin y6zde 58'inin Kuzey İrlanda için uzun vadedeki en iyi siyasanın İrlanda'nın geri kalanıyla birleşme olacağına, Britanyalıların y6zde 59'unun Britanya kuvvetlerinin Kuzey İrlanda'dan t6m6yle çekilmesi gerektiğine (y6zde 38'i bunu acilen istiyor) inanıyor. Birleşik Krallığın toprak b6t6nl6đ6ne ilişkin oldukça etkileyici bir fikir yapısı bu.

Buna karşılık bellibaşlı ulusal gazetelerden sadece biri, o da sessizce, bu t6r siyasaları onaylıyor ve bu t6rden bir bakış açısının çok izlenen yayın kuşaklarında g6l6 bir şekilde savunulmasına yer veren tek bir televizyon programı bile hatırlamıyorum. Bu da Galina Sidorova için k6t6. Onun için bunun anlamı, Afganistan'daki savaşın Sovyet kamuoyuna rağmen daha yıllarca s6rebileceğidir. Eğer İngilizler bunu yapabiliyorsa, bundan b6yle daha ustalıklı ve kayıplarını azaltan bir şekilde davranmaları gerekse bile, Ruslar da yapabilir.

İki 6lkede de, resm6 siyasadan farklı, hatta ona karşıt kamuoyu g6r6şleri mevcut. İki 6lkede de bu t6r g6r6şler ink6r edilebilir. Bununla birlikte Britanya'da, gerek kamuoyunu, gerek devlet siyasasını etkilemeyi amaçlayan 6zerk 6rg6tler de mevcut. END t6r6nden 6rg6tler otoritelerden herhangi bir onay ya da izin alma sorununa gerek duymadan b6y6k uluslararası konferanslar bile d6zenleyebilir: Bu bizim 6zg6rl6đ6m6z ve hakkımızdır. Bununla birlikte bu t6rden konferansların varlığının t6m6yle ink6r edilmesi de m6mk6n. Bu da oyunun bir parçası. Resm6 sistem dışında n6fuz uygulamak m6mk6n - fakat çok zor.

Çok zor, fakat bu imk6n olmasa, Batıda sahip olduğumuz gerçek 6zg6rl6đ6n vazgeçilmez bir 6gesi kay-

bedilmiş olurdu.Dolayısıyla da Coventry meclisinden hemen önce END'den bir heyet Moskova'ya gittiğinde, amaçlarından biri, glasnost ve perestroykanın kendisi gibi bağımsız örgütlerin gidişatı etkilemesine hangi ölçüde hareket serbestliği sağladığını görmektir.

Üyelerinden ikisi, Mary Kaldor ile Jonathan Steele, glasnostun öncüleri arasında yer alan **Moscow News** gazetesinin yayın yönetmeni Yegor Yakovlev ile görüştü. Kruşçev reformları ile bugünküler arasındaki farkı tartıştılar. Yakovlev, 1956'da Stalin'in kişiliğine yönelik ağır eleştiriler yöneltildiğini, fakat sisteme yönelik eleştirilerin pek az olduğunu öne sürdü. Şimdi ise saldırı, kişisel günah keçileri yerine daha ziyade kuruluşların çalışma tarzına yöneltiliyordu. İki Batılı ziyaretçi demokrasinin gerçekten son otuz yılda olgunlaşıp olgunlaşmadığını merak etti ve sivil toplumun genişleyip genişlemediğini sordular. Yakovlev'in çevirmeni,

«sivil toplum» deyimini çevirebilecek durumda değildi - ne o, ne de Yakovlev kavramdan haberdardı. Özerk siyasal faaliyet hakkındaki savlarımız karşısında afalladılar ve Sovyet toplumuna Batılı kavramlar empoze ettiğimizi söylediler.⁷¹

Bu anlaşmazlıkta bir dolu ironi ve ilginçlik var. Moskova'da 1987 yılında END temsilcileri tarafından anılmış olan sivil toplum kavramı, İtalyan Komünist Partisi lideri Antonio Gramsci tarafından 1920'de Moskova'dan bir dönüş sırasında geliştirilmişti. Deyimin kökeni yurttaş fikrinin geliştirildiği 18. yüzyıla kadar gerilere dayansa da, bir sosyalist terim olarak kullanılışı, Fransa'daki devlet karşısında yer alan sivil toplumdan söz eden Marx sayesinde. Mussolini tarafın-

dan hapsedilen ve güçlükle, fakat kalıcı bir şekilde taraftar toplayan not defterlerini demir parmaklıklar arkasında yazan Gramsci, Avrupa ile Rus tarihi arasındaki karşıtlıkla ilgileniyordu. Bu fark öylesine k kl yd  ki, Lenin'in isyan stratejisinin Batıya uygulanamayacağı anlamına geliyordu:

Rusya'da devlet her şeydi; sivil toplum ilkel ve saydamdı. Batıda ise devlet ile sivil toplum arasında denk bir ilişki vardı ve devlet sarsıldığında gürbüz bir sivil toplum yapısı aniden suyüzüne çıkmıştı.⁷²

Gramsci buna devamla, Batılı toplumların sivil toplumları sayesinde Rus toplumuna göre daha derin ve karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ve bunun, dramatik bir devrimci saldırı ile   kmeyecekleri anlamına geldiğini iddia ediyordu. Bu yüzden de Yakovlev, «sivil toplum»dan söz etmenin Rusya'ya Batılı kıstaslar empoze etmek olduğunu iddia ederken üstüne basmıştı, fakat, anlaşılır bir şey belki de, işin esprisini yakalayamamıştı.

Bu kavram konusunda gerçekten bazı güçlükler var ( zellikle de ulusal yapıların uluslararası yapıların gölgesi altında kaldığı bir sırada). Yine de Batıda, resmî devlet işleyişinin ve partilerin dışında bir siyasal alan mevcuttur ve bu alanda «kamuoyu» kendi rolünü oynayabilir ve kendi etkisine sahip olabilir. Seyahat  zg rl ğ  bununla yakından bağlantılıdır örneğin, çünkü halka başka yerlerin nasıl olduğu konusunda kendi başlarına tartışma yetkinliğini sağlar.

Fakat sivil toplumu devletin karşısına (muhalif konumda)  ıkarmak yanıltıcıdır. İster parlamenter, ister başkanlık sistemleri olsun, Batılı devletler kendi-

lerini çevreleyen geniş ve çok yönlü siyasal kültürü organize etme ve yönetme peşindedir. Aynı şekilde de bir ülkede örneğin Yeşiller türünden özerk siyasal hareketlerin gücü, yasama işleyişini değiştirme ve iktidar dengesini kaydırma yolundaki anayasal haklarına ve pratik yeteneklerine bağlıdır.

Bu yüzden de bir ülkenin sivil toplumunun niteliği, ancak kısmen dinî, eğitimsel, siyasal ya da sosyal, örgütlerin bağımsızlığı ile tanımlanır. Aynı derecede belki daha da fazla önem taşıyan şey, bu tür kuruluş ve ilişki ağlarının ulusal politikayı etkileme yeteneğidir. İkisi arasındaki ilişkinin tarzı, gerek sivil toplumun, gerek devletin karakterini belirler.

Durum böyleyse, Gramsci'nin kavramı bağlamında Rusya'da gidişat yeni bir virajı almış durumda. Bir yandan sivil toplum hâla, onun harika ifadesiyle, ilkel ve saydam olmaya devam ediyor. Sivil toplum vardır: Model uçak meraklıları dernekleri özerkliklerine sahiptir. Fakat acılı bir varoluştur bu, çünkü nüfuz uygulayan bir özerklik değildir ve nüfuzlu olma girişimi şimdiye dek yasaklanagelmiştir.

Öte yanda ise sanki bunu dengelemek üzere, Parti aşırı gelişkin ve her yerde hazır ve nazır hale gelmiştir. Devlet iktidarını elinde tutan parti-egemenleri yapısı büyük, güçlü ve derinlere kök salmış bir haldedir. Hem de aşırı derecede: Stalin'in birliği artık müstehcen bir hal almış durumda. Bir Moskovalı bana dehşetli bir yüz ifadesiyle şu karşılaştırmayı yaptı: Duyduğuna göre Budapeşte'de yerel bir parti örgütünün ideoloji ile görevli iki ya da üç tam gün çalışan üyesi varmış, buna karşılık Moskova'da partinin her yerel şubesinin onlarca tam gün bu işten sorumlu görevlisi var ve bunlar şu ya da bu konuyu kontrol edip durmuş ve çoğunlukla da konu hakkında gözetim-

leri altında bulunan yöneticilerden çok daha azını bilirlermiş. Onun gözünde parti sistemin öncüsü falan değil, sistemin işleyişine idari bir engel oluşturunuyordu.

Ayrıca Sovyetler Birliği'nin partisi sadece kendi profesyonel kadrolarının bir meselesi değil; iktidarın tüm kurumsal yapısı, fabrikalardan apartman yönetimine kadar, parti tarafından örgütlenmiştir. Polisler de görece etkili çalışıyor ve istihbaratları daha da iyi. Devrimden doğan ve nüfusu çok kere içgüdüsel olarak anarşist davranan dev bir ülkenin tepesinde yer alan parti, kendi otoritesine yönelik herhangi bir tehdit konusunda son derece hassas. **Onun** devlet iktidarı iyi ve gerçek anlamda derinlemesine korunmaktadır. Kendi dışında ezdiği şeyi şimdi kendi içinde üretmek zorunda. Ve şişmiş vücudunun içinde sivil toplum ve kamuoyunun rolüne soyunmaya aday bir yumru var.

Bu yöndeki ilginç bir işaret, 1969'dan sonra «siyasî külür» deyiminin Sovyet terminolojisine girip bir anda moda olmasıydı. Bu deyim gerek siyasi konuşmalarda, gerek akademik tartışmalarda ortaya çıkış tarzını Britanyalı Sovyetler Birliği uzmanı Archie Brown araştırdı. Brejnev («işçilerin siyasî kültürünü yükseltmek»ten söz ederdi) ve **Küçük Politik Sözlük** (orada da siyasî kültürün «düzenleyici» işlevi belirtiliyor) için bu terimin anlamı tekti. Fakat yetkili konumdakiler bu kavramı resmî yaklaşımlarını halka mal olmuş göstermekte kullanırken daha sofistike sosyal bilimciler ve yorumcular burjuva ideolojisinden kaynaklanan bir terim kullanma suçlamasıyla karşılaşmadan genelde toplumdaki çeşitli siyasi inançları ve üstlenilen davaları ele aldılar bu terimle. Hatta 1980'de Sverdlovsk'ta 1.100 akademisyen ve görevlinin katıldığı özel bir — Gelişmiş Sosyalizmin Siyasî Kültürü — konferansı bile yapıldı; bu da sivil toplumu bir yandan inkâr ederken bir yan-

dan da onunla uzlaşma yolundaki muazzam çabanın bir kanıtıydı.⁷³

Modern bir toplumda etkili özerklik, yerel liderlerin mutlak egemenliği ve tecrit — bunlar Sovyetler Birliği'nde mutfak masalarının etrafında sürüyle var — demek değildir. Etkili bir özerklik, daha geniş toplumla ilişkiyi koparılmadan görüş ayrılıklarını ifade etmek, toplumu etkileme imkânı ve toplumun nüfuzu ve gelişmesi karşısında özgürce tepki göstermektir. Buna benzer bir şekilde devlet içindeki demokratikleşme de sivil toplum içinde özerk faaliyet ve destek gerektirir. Bu ikisi elele gider. Demokratik olmak ikisini de gerektirir.

Bu doğrultudaki bir yorum **New Socialist**'te Raymond Williams tarafından geliştirilmişti. Britanya'daki solun öndegelen düşünürleri arasında yer alan Williams şu yorumu öne sürdü:

Sosyalist bir ekonomi bir genel planı gerektirir, fakat bu planın tekelci olmasını gerektiren hiçbir sosyalist neden yoktur. Tek bir devlet planlama grubu yerine alternatif planlama merkezleri olabilir ve bunlar farklı analiz ve önerileri ... kamuoyu tartışmasına ve karar sürecine sunabilir... Eski sosyalistlerin planlama denklemi basitti: Akılcılık artı kamu çıkarı. Bu çok kere, tekelliliğin kibirliliğine yol açtı. Çünkü gündelik deneyimlerin bize gösterdiği, akılcı insanların farklı sonuçlara varabildiği ve kamu çıkarının tekil değil de **farklı gerçek çıkarların karmaşık ve karşılıklı etkileşiminden oluşan bir ağ olduğudur, günlük hayatın bize gösterdiği bir tecrübedir**. Bir paylaşım planı bu **çeşitliliğin kabulü ile başlar**...⁷⁴

Sovyetler Birliği bu çaptaki bir nitelik değişimin-den çok uzakta. Fakat daha fazla demokrasi, çok-adaylı-seçimler, seçmenin genişletilmesi, demokrasi ihtiyaı, fabrika seçimlerinin onemi, emekçi halkın efendiliği vesaire ağırılılarıyla SBKP'nin yeni liderleri Sovyetler Birliği'nde kendi sivil toplumlarını yaratmaya girişiyorlar. İddialarının leği budur.

Bu da bizi Sovyet sistemi ile Batınıniki arasında-ki bir başka onemli farka getirir. Kapitalizm kendi uzman iş yrtclerini üretmiştir, bunlar da profesyonel politikacılardır. Onların imajı, halk adına devleti yöneten kişiler biçimindedir. Fakat fiilî rolleri, daha ziyade zaten varolan rejim adına sivil toplumu «idare etmek»tir. Bu yüzden de politikacılar kendilerine özgü bir cinstir ve politbroyu oluşturan tiplerden farklıdır. Kremlin'deki yöneticiler kamuoyu bilncine sahip konuşmacılar değildir - onlar bir idareciler grubudur, asıl devlet dairelerinin başlarıdır. Batı Avrupa'da onların eşdeğerleri, kamu hizmetlerindeki (varsayıldığı şekliyle) siyasa oluşturmayan, fakat onu uygulayan karanlık tiplerdir.

Batıda siyasa üretimi ise makamları için «yarışan» (ya da Britanya'da olduğu gibi «adaylığını koyan») kişilerin sorumluluğundadır. Batılı politika böylelikle kamuoyu ile devlet işleyişinin arasına bir kulaç, belki de iki kulaç mesafe koyar. Bu ikisi arasındaki anlaşmazlıklar alenidir, fakat çoğu politikacı zaten etkisizdir, argümanları lftan, iktidar mekanizmasını kamuoyunun kuşkucu gözlerinden saklayan bir du-man perdesinden ibarettir. Birtakım st düzey politikacıları gerçek karar alma sürecine el attıkları an, örneğin kabine toplantılarında, çalışmaları gizli olur.

Başka bir deyişe, Batıda politikacılar sivil toplum ile devlet arasındaki komisyonculardır. Sivil toplumun

uyguladığı baskıları sterilize eder ve devlet politikasını onun nüfuzundan korurlar, özellikle güvenlik konularında olmak üzere, kamuoyunun dolaysız etkisini güçlendirmek yerine zayıflatma işlevini görürler. Politikacılar aynı zamanda da kamuoyunu sürekli ölçerler ve karşikonulmaz hale gelecek gibi görüldüğü zamanlar devlet siyasasında bazı değişiklikler yapılmasında ısrar edeceklerdir. Nihayet, bazı politikacılar da sivil toplumun haklarını devletin acentalarından korurlar. Bu, oynadıkları rolün görece kaba bir tarifi, çünkü olağandışı koşullar altında oynadıkları rol yaratıcı ve uzak görüşlü de olabilir. Fakat günümüzün kitle demokrasilerinde yasal güçlerin ayrımı aynı zamanda güvenilir bir kontrol hiyerarşisi halini almıştır.

Dolayısıyla da Merkez Komite plenum toplantılarının kamuoyuna açık yapılması gerektiğini söylemek kolay görünüyor, fakat Batının hiçbir yerinde de silahlı kuvvetlerin ya da güvenlik güçlerinin kurmayları ya da ülkenin merkez bankacıları herkese açık toplantılarda oy vermek zorunda kalmıyor, bunu da akılda bulundurmak gerek. Başka her yerdeki idareciler gibi onlar da demokratik gözetimden dehşetle ürker.

Herkesten çok Lenin sayesinde, Sovyetler Birliği Batı tipi politikacılara sahip değil. Bu, önderliğinin esnekliğini azaltıyor, fakat uzun vadede toplum için bir fırsat sunabilir. Tüm gözle görülür kusurlarına rağmen politikacılar idarecilere tercih edilir, özellikle de dizginleri sıkı tutanlara. Askeri rejim altında yaşamış herhangi birine sorabilirsiniz. Anlaşmazlıklar çıktığında bunlar kilit altında tutulur ve çözülmeden bırakılır: Kapalı bir sistem kilitlenmeye ve atalete yol açar. Fakat hem idarî, hem demokratik bir sistem, yeni bir şey olacaktır. SSCB, Britanya ve Fransa'dan, belki de Amerika'dan bile daha demokratik (belki de daha da

özgür) olabilme yolunda müthiş bir fırsat karşısındadır. Parti-egemenleri çalışmalarını kamuoyu önünde yürütebilmeyi başardığı an, tartışmaları ve tartışmaların sonuçları doğal olarak kamuoyu fikirlerince yönlendirilmiş olacak. O zaman Batı tipi partilerin yokluğu, yurttaşları fiilî kararları alanlara daha yaklaştırebilir ve insanlara kendi hayatları üzerinde Batının belibaşlı ülkelerindekinden daha büyük nüfuz sağlayabilir. Bu, Gorbaçov'un reformlarına duydukları tüm sempatiye rağmen, kapitalizmin kürsülerindeki birçok kişinin Kremlin'in despotizmi üzerinden atmakta başarısız kalmasını umuyor oluşunun bir nedenidir.

Fazla beklmeleri gerekemeyebilir. Gorbaçov iki tür sorunla karşı karşıya. Yaklaşımının bir iç çelişkisi var: Sorun, reforma ihtiyaç duyan sistemin buna karşı direnmesi değil sadece; Gorbaçov'un programını uygulamak için kullanması gereken sistem de yine aynı sistem. Parti ekonomiyi güçlendirmeyi amaçlıyor. Bunu yapabilmek için kendi rolünü azaltması gerek; başarılı olabilmek için Gorbaçov'un hem Partiyi yenilemesi, hem de onun nüfuzunu azaltması gerekiyor. SSCB'nin yenilenmesi için özgün bir sivil toplum önkoşul ise, Partinin fena halde kırılmasını öngören bir program bizzat Parti'nin üye çoğunluğunca onaylanmak zorunda.

Bu, en elverişli koşullarda bile yeterince zordur. Önemlice bir muhalefet karşısında yapılması gerekiyor bunun. Öyle bir muhalefet ki bu, karmaşık ve hem parti içinde, hem parti dışında, her yerde hazır ve nazır.

Dahası, bu muhalefet, kısmen kasıtlı olarak, kısmen henüz daha tamamen hayatiyet kazanmamış olduğu için, gizlidir. Grevler, boykotlar ve başka protesto biçimlerinin görülmesi muhtemel ve doğal da. Bunların nasıl sömürüleceğini tahmin etmek ise çok zor.

Bu yüzden, glasnost ve perestroyka'ya muhalefet beni fazlasıyla ilgilendirdiği halde, bu muhalefeti tartışmak, kaçınılmaz olarak gedikli, izlenimci ve spekülatif biçimler alacaktır.

ÜÇ AVANTAJ

«Buraya geldiği zaman sizin Margaret Thatcher'a dedim ki, '**Yıldız Savaşları**'nın ikinci bölümünü gördünüz mü?' Sadece başıyla onayladı, fakat işte yaşamakta olduğumuz bu: **İmparatorluğun karşı taarruzu**. Hayatımda ilk defa gerçek bir savaşın içinde yer alıyorum ve inanın bana, onlar savaşmasını biliyor.»

O sözlerini sürdürürken ben not almakla meşguldüm:

Onların üç avantajı var. Biz daha fazla açıklık ve demokrasi gibi soyut şeyler istiyoruz, oysa onlar somut şeyler için savaşıyorlar, imtiyazlarını kastediyoruz.

İkincisi, Brejnev'in hep yaptığı gibi «Biz Sovyet Komünistleri» ya da «Biz Rus halkı olarak» hep çoğul konuşuyorlar. Bizler kişi tapınmasına ve onun cinayetlerine karşı mücadele ettik. Fakat aynı zamanda da bizler gerçek kişiliği olan gerçek kişileriz. Gorbaçov «Ben» diyor ve kendi görüşünden söz ediyor. Fakat çoğul dili tıpkı Fransa'da Le Pen'inki gibi, tabana hitap eder. Brejnev popülerdi. Ülkemizi çaldı, fakat insanlar kendilerini onunla özdeşleştiriyordu. Onlar da bir sürü madalya ve kurdela, elmas ve otomobil sahibi olmak isterdi, tıpkı onun gibi. Buna karşılık Gorbaçov içkiye bile karşı. Eve geldiklerinde yarım litre vodkalarını istiyorlar ve diyorlar ki, «Ben gerçek bir Rus erkeğiyim, ömrümce içtim.» Gorbaçov onlar için anlaşılmaz.

Üçüncü şey, değişimden korkuyor olmaları. İnsan-

larla konuştuğunda, herkes mutsuz ve bıkkın olduğunu söyler. Fakat biz okey, eski düzeni başımızdan atalım ve yenisini kuralım dersek derler ki, «Ama iyi, ama kötü, yaşıyoruz.» Hepsinin duvarında bir küçük hava deliği ve küçük bir tüp oksijen yedeği bulunur, çünkü.

SİHİRLİ KİMLİK

Kaliteli gıda, giyim ve tatil imkânını imtiyazı elde etmenin eski kuşak parti yetkililerinin çoğu için önemi son derece büyüktür. Parti yetkililerinin ve bürokratların koltuklarına, tıpkı savaş gazilerinin üniformasına takılan madalyaların (bunlar onlara alışveriş sırasında kuyruğun en başına geçme hakkını tanıyor) asla çıkarılmayışı gibi, sımsıkı yapışmalarının temel nedeni, emekliye ayrılmaları halinde bakanlıklarının, işletmelerinin ya da kuruluşlarının sağladığı avantajları kaybetme korkusudur. Bu türden avantajlar rublelerden çok daha değerlidir.

Aynı zamanda da çünkü hayatta güzel şeyleri elde etmenin yolunu bulan sıradan Sovyet insanı, ötekilerin iyi kazanmasını ve aynı şeyleri elde etmesini önleyen kişilerin ta kendileri gibi görünüyor. Üstelik Parti için emeklilik yaşı türünden bir şey yok ve öncü kadro kelimesinin tam anlamıyla damar tıkanıklığına yakalanmış halde. Her şeyden önce de tatilini sıcak bir yerde geçirmeye ve kuyrukta bekleme zorunluluğundan muaf olmaya ihtiyaçları var.

Nikolay nefis vodka içerken anî bir kahkaha atarak «Neden olmasın?» dedi. «Özel mağazalar kapanır ve tüm parti üyelerin ve **nomenklaturanın** imtiyazları iptal edilir ve emekliye ayrılmadıkça da imtiyazlar geri verilmez. Koltuklarından acı çekmeden insinler. Eğer perestrojka ile uğraşmak istiyorlarsa, eh o zaman pe-

ki, yalnız örnek bir davranış sergileyip alışveriş mücadelesinde diğer herkesin saflarına katılmaları gerek. Bunu istemiyorlarsa — eh, kim bütün ömürleri boyunca sürdürdükleri yaşam biçimini değiştirmek istemiyor diye onları suçlayabilir ki? — o zaman alıştıkları hayatı sürdürebilirler. Emeklilik ile özel mal tedariği arasındaki ilişki tersyüz edilecek olursa imtiyazlıların sayısı artmaz. Sonra koltuğunuzda kalmak onu terk etmekten daha acı gelmeye başladığı zaman eski tüfekler halledilir. Bunun ekonomiye maliyeti de muhtemelen uzun vadede onların koltuklarında kalmakla yapacağı zarardan çok daha az olur.»

Gerçi gayet iyi biliyorum ki, içkinin etkisi geçtikten sonraki kafasıyla, yarı-yetkili olarak nitelediği bu kişilerin bir de bu şekilde ödüllendirilebileceği ihtimali onu küplere bindirir. İsteddiği onların **cezalandırılması**. Fakat bu geçici olsa da hoş fikir cambazlığı, onun akrabasının öyküsünü anlatmasına vesile oluşturdurdu.

Günün birinde Nikolay'ın kuzeni, yabancı birinin kimliğini bulmuş (Nikolay kuzeninin kimliğini nasıl bulduğunu ayrıntılarıyla anlatmadı, ama ortada uygunsuz bir durum olmadığını vurguladı). Bu kırmızı bir pasaporttu ve parti üyelerinin kartvizit boyundaki kimliğinden farklı olarak büyük boydu. Kuzeni hastanedeki annesi için bazı yiyecekler almaya gitmekteymiş. Pasaportu almış yerden. Sonra da büyük bir gıda mağazasına gidip kimliği göstermiş ve yöneticiyi görmek istediğini söylemiş. Kimliği gösterdiği yönetici ona derhal herkesin satın alamayacağı bazı harika şeyler satmış. Kimlikteki fotoğrafa bakmak hiçbirinin aklına bile gelmemiş! Daha sonra da sarhoş halde otomobil kullanırken polis tarafından durdurulmuş. Polise yeni kimliğini gösterip gazlayıvermiş. Yakın bir dos-

tu tatil için Ukrayna'ya gitmeyi çok istiyormuş, fakat tren bileti bulamıyormuş. Nikolay'ın kuzeni ona sihirli kimliğini ödünç vermiş ve dostu hiçbir güçlük çekmeden en iyi yerden bir koltuk ayırtmış kendine. Kimlik bütün bu işler sırasında açılmamış bile. Öykü ilerledikçe öyle kahkahalar atmıştık ki.

Her biri buna benzer harika kimliklerle donatılmak şartıyla herkesin eşitlikçiliğe karşı olması şaşırtıcı değil.

Bu öykü, Sovyetler Birliği'ni yönetenlerin ülke koşullarından nasıl kopuk olduğu hakkında çok şey söylüyor. Gorbaçov'un **Perestroyka** kitabında, 1986 yazında yaptığı gezi sırasında Krasnodar'da halkla konuşması hakkında dokunaklı bir bölüm var:

Öyle dopdolu bir konuşmaydı ki, öyle problemler getirdiler ki insanlar gündeme! Merkez Komitesi çizgisini böylesine coşkuyla desteklemelerinden öyle memnun kaldım ki. Ama sonra, insanların ne denli öfkeli olduğunu gördüm...

Benim gördüğüm kadarıyla Sovyetler Birliği'ne bir haftalığına bile gitseniz insanların ne denli öfkeli olduğunu görmemeniz imkânsız. Resmîlik çemberini aşip bunu görebilmek için olağanüstü ferasete sahip bir üst düzey parti üyesinin önce Genel Sekreter olmasının gerekmesi, elitin bu kozasının etkililiğinin bir doğrulanmasıdır.

Sihirli kimlik öyküsü bana direnmenin muazzam insanî ölçeğini hissettirdi. Yüzbinlerce görevli belediyelerde, kırsal sanayi merkezlerinde parti profesyonelleri olarak, denetleyen insanları denetleyenler olarak işlerini korumak istiyor. Gayet tabii bunlar kendilerine perestroyka istemiyor.

Sergey bana, patırtılı bir toplantıda kendi işyeri için perestroyka istediğini söyledi. Açıklama yapması için parti hücrelerine çağırıldı bunun üzerine. Sergey yoldaşlarına «Gorbaçov bir devrim çağırısı yaptı,» dedi. «Ama her devrim bir karşıdevrimle karşılaşır.» Yaşlıca bir üye ona hak verdi ve arsızca «Ben bir karşıdevrimciyim,» diye açıkladı.

Mayıs 1987'de **Novi Mir**'in yayın müdürlerinden Anatoli Strelyanyi, Moskova Devlet Üniversitesi'ndeki **Aktif** komsomolu ile tüyler ürpertici bir tartışma yaşadı. Strelyanyi, dramatik bir şekilde, «Halen Parti içinde iki parti var,» beyanında bulundu ve reformun bir an önce hızlandırılmasını savundu:

Perestroykanın devrimci mizacı, halkın özgürlüğe sahip olması gerektiği olgusunda yatar... Perestroykanın muhalifleri... gelişmeler konusunda kaydadeğer bir sezgiye sahip... İdareciler ve bürokratlar özgür bir basına karşı ve ön sansürden yana. Özgürlükten korkuyorlar ve bizim gırtlığımızı sarılmış durumdalar...

Daha da kıyamet havası taşıyan bir notunda, ondan sonraki ay boyunca Moskova'da dilden düşmeyen bir benzetme ile şu yargıyı açıkladı: «Bir uçuşumu iki adımda geçemezsiniz. Biz bir uçuşumun eşiğinde bulunuyoruz.» Bu türden beyanlar, Rus tarihinde en az, tembellik ve muhafazakârlık kadar çok sorun yaratmış olan bir ulusal sabırsızlık geleneğinin bir parçası olsa gerek, çünkü bir uçuşumu aşmanın en iyi yolu bir köprü inşa etmektir... Bir ara Strelyanyi'ye «Perestroyka'nın sosyal tabanı nedir?» diye soruldu - ki bu «Kim ondan yana?» sorusunun Marksist şeklidir. Şu cevabı verdi:

Gorbaçov perestroykanın sosyal tabanını genişletmekte ağır kalıyor ve bu, davamızın ve Gorbaçov'un kendisinin de yenilgisine yol açacaktır. Tepeden tabana kadar, saflarımızı açıkça belirlemek gerekiyor. Perestroykanın sosyal tabanı şunlardan oluşur: Yüksek kalifiyeli işçiler, bilimsel-teknolojik intelligentsiyanın bazı kısımları, yaratıcı insancıl intelligentsiyanın bazı kısımları ve görece alt düzey parti mekanizmasının ve ekonomi yöneticilerinin bir kısmı.⁷⁵

Bu tür güçlerin sayısı zayıf kalsa da devran reformculardan yana; ve reformcular muhafazakârları dengenin dışında tutmayı sürdürebildiği takdirde, siyasi bir savaş çılgılığı olmadan muhafazakârların sayıca daha güçlü olan taraftarlarını biraraya toplamaları çok zor olabilir.

Neden muhafazakârlar bu kadar güçlü? Zayıflıkları Brejnevçiliğin bir fiyasko olması idiyse —ekonomik, ideolojik, sosyal, bilimsel ve siyasi bir fiyasko— üstün yanları da Brejnevyanların kendi durumlarının bir hayli iyi olmasıydı. Muhaliflerinin varlığını sürdürmesine izin vermiş olabilirlerdi, fakat kendi hesaplarına çok dahasını elde ettiler ve ellerindekini çoğalttılar. Brejnev'in yirmi yılı boyunca kayda değer sunî ve gerçek ekonomik büyüme vardı ve idareciler bunun arslan payını kaptı. Bu yüzden de yakın geçmişte ve monolitik iş yürütme tarzında muazzam bir kazanılmış menfaat sözkonusudur.

Sovyet ekonomisindeki bunalıma ilişkin ilk değerlendirmelerden birini yapan ekonomist Tatyana Zaslavskaya, reformların şimdikinden daha hızlı gidebilmesini mümkün görmüyor:

Eskilerin «biçmeden önce yedi kere ölç» deyişi geniş bir ülke için fazlasıyla yerinde. Belirli bir hazırlık dönemine ihtiyacımız var ve bunu mace-racılık uğruna kısa kesmek olmaz.

Fakat yine de yeni yasaları yetersiz, hatta taviz-kâr buluyor, çünkü yeni yasalar,

merkezi bürokrasilerin daha alt düzeylerinde ha-zırlandı. Bu yasaların etkisi reformların deradikal-leşmesine yol açabilir ve bu alt düzeylerle Devlet Planlama Komitesi, fiyatlardan sorumlu Devlet Komitesi, Devlet Çalışma Komitesi, Bilim ve Tek-noloji Komitesi, Maliye Bakanlığı, Merkez Banka-sı ve büyük sanayi bakanlıklarını kast ediyorum. En büyük sorun, profesyonel bilginin hep bu ma-kamları işgal eden kişilerin elinde olması. Onlar perestroykaya karşı açık bir tavır almıyor. Elle-rinden geleni yaptıklarını söylüyorlar. (Gülüyor-lar.)⁷⁶

TENCERE YUVARLANMIŞ

Genel olarak, reform programı güçlü bir paket. Ekonomik açıdan, işletmelerin kendi kendini finanse etmesini, pazar güçlerinin kullanımını ve komuta eko-nomisinin kırılmasını öngörüyor. Yasal olarak, yurt-taşlar için daha geniş haklar ve güvenceler oluşturma-ya çalışıyor. Siyasi olarak, basında açıklık ve se-çimlerde demokrasi kabul ettirme peşinde. Uluslararası düzeyde, Sovyet stratejisini yeterli caydırıcılığa ve silahsızlanmaya kaydırmaya ve bunun yanı sıra Çin ile önemli bir anlaşma elde etmeye çalışıyor. Ahlaki ba-

kımdan, Sovyetler Birliği'ni dürüst bir yer haline getirme girişimi. Psikolojik olarak, inisiyatifi canlandırma arzusunda. Bilimsel alanda araştırma özgürlüğünü yüreklendirmesi bekleniyor. Yerel düzeyde, daha fazla konut ve daha fazla sağlık amaçlıyor. Tarımda, ki bunsuz başka hiçbir şey istikrar kazanmayacaktır, toprağı işleyenlerin toprağın yönetimini almasına imkân tanımayı ve böylece kolayca erişilmesi gereken üretim fazlasını elde etmeyi hedefliyor.

Bu türden köklü bir taarruzun şiddetli direniş yaratması kaçınılmaz. Bununla birlikte salt reformların genişliği muhalefeti genişlettiğı halde, bu aynı zamanda genel bir meydan okumayı daha bir zorlaştırıyor. Gorbaçov programını ne kadar bütünleştirip aynı zamanda programının değişik bölümlerini farklı gruplara cazip kılarsa, onların kendisine karşı birleşmesi ihtimali o kadar azalır. Örneğın Gorbaçov ve Şevardnadze'nin orta menzilli füzeler konusundaki başarısı, içteki siyasi konumlarını da güçlendirir. Onları şimdi görevlerinden almak sadece Moskova'daki gazete okurlarını değil, dünya topluluğunu kendine düşman etmek demek. **Obkom** birinci sekreterleri, yani Merkez Komitesi'nde önemli bir kesimi oluşturan bellibaşlı yerel şefler hakkında, glasnostu sevmedikleri söylenir. İşlerine göz atılmasını ya da çalışmalarının yayınlanmasını istemezler. Fakat karar almayı ademi-merkeziyetleştirerek Moskova bakanlıklarının kendi alanları üzerindeki iktidarını zayıflatan ekonomik önlemler konusunda coşkulular. Bu ayırım, hayati soruya işaret ediyor: Herkes ekonomik değişim istediğine ve daha muhafazakâr olanlar siyasi değişimi frenleme peşinde olduğuna göre, bu iki olay birbirinden ayrılabilir mi?

Muhalefetin, herbiri «Batılı» özgürlüklere düşman üç kanadı var; üçü de farklı bir canlı sınıfına mensup:

Pterodaktiller (uçan dinazorlar) bunlardan biri; bunlar makamlarda ve dağıtım Őebekesindeki yaşlandıkça yaşlanan yiyiciler. Sonra güzel tüyleri olan ama uçamayan ortodoksi leylekleri ve son olarak da Rus miliyetiliğinin devasa boydaki yırtıcı martıları var.

Birinci grup, Brejnev'in son yıllarından beri sökülüp atıldı. Brejnev'in yerini aldıktan sonra Andropov'un kışkırttığı ve gözettiği 'nomenklatura devrimi', Gorbaçov'un Grişin'e karşı zaferinin temelini attı. Andropov tarafından dönüştürülmüş durumdaki KGB'nin desteği, Sovyet **aparatu**nun temizlenmesindeki ilk aşamada vazgeçilmez nitelikteydi. Eski yolsuzluk ağı kırılmış görünüyor. Değişime asıl direniş öteki kanatlarından gelecek.

«Suslovcular», ya da daha iyi bir ifadeyle ortodoksluğın leylekleri görece temiz ve Parti'nin haklılığına inanıyor. Bunlar halihazırdaki en açık meydan okumayı oluşturuyor. Parti ve askeriye içinde öndegelen konumlara sahipler. Bürokratik zihniyetleri, huzurlu bir hayat ve biraz da seyahat isteyen **nomenklaturaya**, daha alt kademe brokrasilere ve kuşkucu taşralılara hitap ediyor. Reformları yürürlüğe koymaktaki pasif gönülsüzlük onlara huzur veriyor. şiarları riskten hoşlanmayanlara hitap ediyor.

Parti içindeki bu eğilimin iki problemi var. Liderleri ekonomide değişim ihtiyaını görmüyor değil. Onlar da çok daha yüksek verimlilik düzeyleri ve daha yüksek bir gelişme hızı arzu ediyor. Onların modeli Doğu Almanya - merkezi, ortodoks ve işleyen bir sosyalizm (eh, SSCB'den çok daha iyi işliyor, ama bu da Sovyetler Alman olmadığından kaynaklanıyor). Derinlemesine perestroyka istiyorlar, fakat son derece cılız bir glasnosta razılar. Bu yüzden tüm değişimlere açıktan muhalefet edemiyorlar. Ortodoks eğilim elbette ki

iktidarı alabilirdi, özellikle de KGB tarafından aktif bir şekilde desteklenecek olsa (KGB'ye geleceğiz daha). Fakat bir yandan ekonomik reformu yoğunlaştırırken bir yandan da demokratikleşmeyi yavaşlatmak isteyenlerin karşı karşıya bulunduğu ikinci sorun, bakış açıları hâlâ tutarsız olduğu halde acilen hareket etmek zorunda olmaları.

Örneğin, İngiliz bir meslekdaşıma görüştüğü bir Sovyet yetkilisini sordum. Yaratıcı ve hayalgücüne dayalı üslubu olduğunu düşünmüştüm bu yetkilinin. Hanım meslekdaşım ise burun kıvırıyordu. «Bana, Gorbaçov'un kendisinden kendi başına düşünmesini istediğini anlamasının bir yıl aldığını söyledi,» dedi, gülererek. «Tamamen mekanizmanın bir adamı O. Ona kendi başına düşünmeye son vermesini söylerlerse onu da yapar.» Bu konuda kuşkuluyum. Bazıları için doğru olabilir, ama hepsi için değil. İngiliz yazar McEwan, glasnostun bir «izin» olduğu iddiasında. Bir izni vermek, onu kaldırmaktan daha zor olduğu gibi, zaman geçtikçe onu iptal etmek sürekli zorlaşır. İnsanlar kendi başlarına düşünme çabalarında başarılı oldukça, giderek böylesine bir kazanımı terk etmekte daha bir isteksiz olacaklar. İnsanlar ne kadar uzun süre demokrasi «öğrenir»se, onları bunu korumaktan alıkoymak o kadar zor olur. Gerçi unutmayalım, hiç de imkânsız değil. Mesele sadece, ne kadar beklerseniz, bu türden bir değişimi eski haline döndürmek için gereken kuvvet de o kadar fazla olur.

O halde eski tüfekler için Gorbaçov'u bozguna uğratmanın zamanı şimdi. Ama bu yıl, ama önümüzdeki yıl, herhalukarda 1990'dan önce. Kendisinin henüz kendisinden yaşlı kimselerce, «dürüst monolitikçi»ler tarafından devrilebileceği zaman şimdi. Halihazırda Gorbaçov'un önderlik ettiği yeni adamların taarruzuna bo-

yun ediyorlar. Acaba yerinde köklenmiş güçlü bir saz gibi gerilip geri yaylanmak üzere mi eğiliyorlar, yoksa nihaî olarak yol vermek üzere yere mi seriliyorlar?

Mücadelelerindeki bir kilit adam, genellikle öndegelen «sertlik yanlısı» olarak görülen Yegor Ligaçev. 1920'de doğan Ligaçev — Gorbaçov'dan on yaştan fazla büyük — Brejnev tarafından oyun dışına atıldıktan sonra Sibirya'daki Tomsk'ta 18 yıl geçirdi ve Moskova'ya Andropov tarafından geri getirildi. Kendisi,

uzlaşmasız, tereddütsüz inançlarıyla güçlü bir karakter sahibi ve görüşlerini açıklamaktan sakınmayan biri olarak biliniyor... Örneğin... Grişin'den izin almadan... yolsuzluk vakalarına adı karışmış bazı Moskova **Raykom** sekreterini ihraç etmeye kalkıştı.⁷⁷

İnsan Faktörünü Harekete Geçirmek - Hızlanmanın

Ana Kaynağı başlığıyla geçenlerde verdiği beyanatında Ligaçev glasnosta karşı kerhen destek tavrını gösteriyor:

Kimileri açıklığı tek taraflı bir şekilde, eksiklerin teşhiri ve giderilmesi olarak anlıyor. Açıklık aynı zamanda ileri ve ilerici olanın popülerleştirilmesi ve yerleştirilmesidir.⁷⁸

Ve sözlerini açıklığın «yeninin filizlerini yüreklendirmesi» gerektiğini vurgulayarak sürdürdü, ama herhangi bir şekilde açık tartışma ihtiyacını öne sürmedi. Bunun aksine onun politbürodaki mesai arkadaşı Aleksander Yakovlev'in bilime ilişkin savunduğu bir şeydir bu. Yakovlev diyor ki,

Gerçek üzerinde resmî bir tekeli sürdüremeyiz - bu, düşünce çalışmasında son sözün gerçeğe değil makama ait olduğu bir durum... Bilim yalnızca yapıcı tartışmaların ve fikirlerin çatışmalarının süreci içerisinde gelişebilir... kimsenin gerçek üzerinde tekeli bulunmadığı anlaşılmalıdır, ne yeni soruların formüle edilmesinde, ne de onlara cevap bulmakta.⁷⁹

Bireylerin «aktif kişiliklerinin» farkına varma ihtiyacını Ligaçev de belirtiyor, fakat Stalin'in ekonomik stratejisine karşı görece eleştirisiz bir yaklaşım içinde. «İnsan faktörünü harekete geçirme» gereğini vurgularken, «ülke ... maddi ve teknik temellerini inşa ettiği sırada **uygun düşen** teknolojik determinizmi» gü-nümüz için yetersiz buluyor (altını ben çizdim).⁸⁰

Bu sessiz tartışmalarda «bireyin rolü» hayati bir konu. Tarımı uzun uzadıya anlattığı halde Ligaçev özel kişilere ait tarlalardaki yüksek üretkenlikten söz etmekten kaçınıyor. Henüz 1987 başlarında, «Bireycilik sosyalizme yabancı bir olgudur,»⁸¹ demişti. Bu, kökü daha hareketli zamanlarda yatan bir tavır («yabancı» kelimesi ayrıca alarm zillerini çalıyor). Aşağıdaki sözler örneğin, **Literaturnaya Gazeta**'da 1950'lerde yayınlanan türden şeylerdi:

Sosyalist devrim, yaratıcı çalışma için özgürlük sorusunu ortadan kaldırmıştır... Sosyalizm koşullarımızda birisinin «yaratıcılık özgürlüğü» özlemi çekmesinin ne gibi bir nedeni olabilir ki?... Bunun nedeni ancak darkafalı bireycilik içinde aranabilir; bu vebadan belki de sadece hâlâ ortaya çıkabiliyor olması bakımından farklı olan ölümcül bir hastalıktır. Ortak davadaki kendi pa-

yının kendisini kısıtladığını hisseden birisi, kendi yüreğinin derinlerine bakmalıdır: Orada herhalde pörsümüş bir bireyci arzu ile karşılaşacaktır.⁸²

Bunun tam aksine Temmuz 1987'de **İzvestiya Lenin**'den şu alıntıyı yaptı:

Farklı düşünenlerde entrika aranmamalı, aksine kendi başlarına düşünen ve davranan bireylere değer verilmeli.⁸³

Şüphesiz bireyciliğin son derece sert bir eleştirisini de Lenin'de bulmak mümkün.

Kamuoyu önünde tüm Sovyet liderleri bireyin şerefliğine güleryüz gösterir ve «ciliğe» verip veruşturir. İnsanın, tamamen köklere dayanan bir anlaşmazlığın görünürde birbiriyle uzlaşan vurgu tonlamaları içine gömülü olduğunu fark edebilmesi için Kremlinoloji tutkunu olması gerek; bu anlaşmazlık temel bir antagonizmadır ve ya kazanılır ya kaybedilir, üzerinde uzun vadede uzlaşma mümkün değildir. Sosyalistlerin kamuoyu önünde farklı görüşleri savunma hakları ya vardır ya da yoktur. Sosyalist diyorum ki, (şu an için) «anti-sosyalist» görüşlerin ifade edilmesi sorununun etrafında dolaşabileyim.

Belki de insanın kendininkine karşı olan bakış açılarını meşru kabul etme konusunda tecrübeler azdır. Önde gelen Sovyet filologu Dmitri Likaçev, **Literaturnaya Gazeta**'nın kendisiyle geçenlerde yaptığı bir görüşmede şu görüşleri savundu:

Glasnostun demokrasi için cılız bir ikame olduğuna inanıyorum. Hepimiz demokrasinin meyvelerinin tadını çıkardığımız zaman serbest fikir

alışverişinin yerine hesap yapıp başka bir fikri açıklama usulünü geçirmeyiz... demokrasiyi öğrenmeliyiz, aykırı fikirleri dinlemekte daha saygılı olmayı öğrenmeliyiz. İki tarafı da eşit tarafsızlıkla dinlemeyi öğrenmeliyiz.⁸⁴

Fakat ya karşı taraf eşit bir görüş alışverişinin olması gerektiğini bile kabul etmeye yanaşmıyorsa, o zaman ne olacak? Diyelim ki Stalin üzerine tartışacaksınız, o zaman bu kadar merkezi bir meselede karşı çıkmanın meşru olduğu üzerinde fikir birliği içinde olmalısınız. Bazıları sadece tek bir doğru görüş olabileceği, partinin bunu kendi içinde oluşturması ve yargılarını yayınlayarak herkesin ne düşünmesi gerektiğini ya da en azından ne söylemesi gerektiğini bilmesini sağlaması gerektiğini düşünüyor. Ötekiler Stalin dönemi hakkında radikal farklılıktaki analiz ve değerlendirmelerin parti üyeleri arasında alenen birarada varolabileceğini kabul ediyor ve en iyi argüman kazansın diyor -emir yoluyla değil, kalitesi sayesinde.

Dolayısıyla reformun mantığı ile ona karşı ortodoks direniş arasında berrak, köklü bir ilke anlaşmazlığı var. Anlaşmazlık Sovyet politikasının bizzat doğası ile ilgili. Ya önemli gündem maddeleri üzerindeki tartışma serbest olmalıdır, ya da yargılar önceden belli olacaktır. Glasnostun önümüzdeki birkaç yıl boyunca güvenilirliğini sürdürebilmesi için, insanların söylemek istediklerini söyleme biçimindeki yasal haklarını kullanır oldukları bir duruma doğru hareket etmesi gerekir ve (araştırma ve yayın anlamında) bilimsel alanda bunu zaten yapmak zorunda.

Böylesi bir gelişme en az iki Sovyet kuşağı için bir meydan okumadır -Moskova Bölgesi Komünist Partisi'nin bir milyondan fazla üyesinin dörtte biri 60'ının

üzerinde. Ya ortodokslar reformların arkasında toplanan siyasal ivmeyi kırmak zorunda, ya da görüş alış-verişinin açıkça yapılmasında ısrar edenlere yer açmak üzere istifa etmek zorunda kalacaklar. Bu konumların gerisinde tümüyle farklı yaklaşımlar yatıyor. Hayat ihtilaf üstüne ihtilaf yaratırken şu ya da bu görüş üstün gelecek. Bu tip bir kitap yazmanın sorunlarından biri de, kitap yayınlanmaya hazırlanırken bile bu tarihi çatışmanın iki tarafının kuvvetlerini toplamakta oluşudur.

RUS FUNDAMENTALİZMİ

Gorbaçov, birçoklarının korktuğu gibi bir suikaste kurban gitse bile, sistemin uzun sürecek bir ılımlı despotizme geri dönmesi pek muhtemel değil. Bu daha önce, Andropov'un kısa saltanatının ardından bir konuşma yapacak dermanı ancak bulan Çernenko, Genel Sekreter seçildiği zaman bir kereliğine oldu. Ortodoksluğun leylekleri, ılımlı ölçüde savaştan bir askeri tavır ve içerden baskının uygulandığı, fakat hiçbir şeyin fazlaca ileri götürülmediği bir duruma razıydı. Böyle bir rejimin istikrarı, artan itibarsızlığını maskeleyebiliyordu. Buna geri dönmek, Sovyet biliminin çoğuna veda etmek demek. Ya gençler?

Tehlikenin muhalefetin üçüncü kanadından, Rusya'nın karanlık yüzünün kutup martılarından gelmesi de aynı ölçüde muhtemel. Reformcuların birkaç yıl işlerine devam ettiğini, fakat sonra, belki ekonominin daha da rayından çıkması yüzünden, güçlükler içinde bocaladıklarını varsayalım; Ukrayna'da kaos, Batıdan saldırı; Çekoslovakya'daki bir nükleer reaktör kazasının ardından Doğu Avrupa'da ayaklanmalar çıkması; Afganistan'da bozgun -tüyler ürpertici tablonuzu diledi-

ğinizce çizebilirsiniz. Reformlar yedi ya da sekiz yıl sonra tökezlerse, daha büyük özgürlük ve kısmi demokrasi koşullarını güç toplamak için kullanan yeni bir muhalefet harekete geçebilir. Böylesi bir muhalefet, mümkün her olayda siyaset dışı araçların biçimsiz sorunları ve muhalefeti susturmakta kullanıldığı Brejnev zamanında başlamıştı bile. Dönemin sonuna doğru işin görüntüsüne bile pek azı aldırıyordu. Sahnenin gerisinde daha zeki ve uluslararası bilince sahip olanlar reformdan yana olmaya başladı. Cehalet içinde tutulan ülke içinde halk geleneksel değerlere ve önyargılara geri döndü.

Bu düzene yönelik saldırılarında Kremlin'deki yeni adamlar toplumlarını yeniden politize etmeye ve bunu da sistemli ve kurumsal bir şekilde yapmaya çalışıyor. Üstünlükleri bu. Onları 1990'larda yerlerinden etmek benzer tarzdaki bir nitelik gerektirir -denk bir ideolojik tutarlılık.

Gelecekteki bir tepeden tırnağa Anti-Gorbaçov programı, açıkseçik Batı aleyhtarı, alabildiğince anti-demokratik, inandırıcı ölçüde bireyciliğe ve tüketimciliğe karşı olmak zorunda. Gorbaçov SSCB'de ne kadar demokrasi doğrultusunda hareket ederse, onun siyasasını tersyüz etmek isteyenlerin siyasi çizgisi o kadar gaddarca ve despotik olacaktır.

Böylesi bir ideoloji SSCB'de zaten var. Bu ideoloji Antisemitist, Panslavist milliyetçiliktir -ya da Rus fundamentalizmi. Kimileri şimdiden Amerika'da sürgün bulunan Soljenitsin'i, tıpkı İran'a putperest burjuva dünyasına karşı önderlik etmek üzere çağırılmasından önceki yıllarda Irak'ta bekeyen Humeyni gibi görüyor.

Bu da bir başka Rus abartması elbette. Bununla birlikte böylesi bir kaygıya hak verdirten olgular ipucundan öte bir yoğunlukta. **Pamyat** (bellek anlamına

geliyor) günümüzde Moskova'daki glasnost sularını deneyen yeni gruplardan tutarlı olanlar arasında ve ikinci bir sağcı Rus gelenekçiliğinin propagandasını yapıyor. Bellek şunu ifade etse gerek: **Siyon zabıtlarının** ülkesi daha sonra Stalin anayasasını yazdı; ikisi de farklı türden eserler, fakat ikisi de otokrasiden doğdu.

Bir örnek vermek gerekirse, Natan Eidelman, **Üzgün dedektifin** yazarı Viktor Astafiyev'e kaygılandığını belirten bir özel mektup yazdı ve cevap olarak bir dizi galiz küfürle karşılaştı. Şimdi samizdatlar arasında elden ele dolaşan bu metinden bazı tadımlık lokmalar:

Sevgili Natan Yakovleviç!

Mektubunuzun beni ne kadar sevindirdiğini hayal bile edemezsiniz... Her ulusal dirilişin ve hele hele Ruslarınkinin muhalifleri ve düşmanları vardır... sizin mektubunuza gelince, bu sadece kötü niyetle dolup taşmakla kalmayan, fakat Yahudi entelektüel ukalalığı kaynayan (sizin her zamanki 'alaylarınız') bu mektuba ardniyetsiz cevap vereceğim... Gördüğünüz gibi, biz Ruslar henüz belleğimizi kaybetmiş değiliz ve hâlâ bir **Büyük Halkız**. Bizi öldürmek pek az işe yarar ve alaşağı edilmiş değiliz. Size selamlarımı gönderiyorum. Merhametli tanrının ruhunuzu aydınlatması dileğiyle!⁸⁵

Bu sözler, bir sürü önyargı arasında sıradan birisi görünüyor. Batıda yazan Aleksander Yanov, «Emperyalist Rus ideası»⁸⁶ olarak tanımladığı şeye dikkat çekmiştir. Ona göre, Panslavizm sadece Parti'nin dışında cirit atıyor değil, aynı zamanda da parti içinde de

tarihi ta İkinci Dünya Savaşı sırasındaki yurtsever birlik çağırısına dayanan güçlü bir akım oluşturuyor.

Savaşkanlık, herhangi bir ülkede ortodoksluk arzusun dakileri besler. Dev boyutlarını ve düzinelerle iç uluslarını birarada tutmaya çalışan SSCB için bu özellikle geçerli olabilir mi? Gorbaçov ve reformcuların, gerek Rus, gerek Rus olmayan yerli milliyetçilikleri azımsadıklarına dair bazı işaretler var. Modernleşmeciler olarak bu türden olguları ekonomik büyümenin ve demokrasinin başarılı bir şekilde yerleşiklik kazandırılmasıyla ortadan kalkacak olan, gerikalmışlık ürünleri olarak görüyorlar. Gerçekte, uç bir örnek göstermek gerekirse, örneğin Humeyni gibi kişilerin gelenekçiliği bir hayli yanıltıcı. Humeyni bir hayli çağdaş bir kişi: Bir petrol dolum tesisini bir Kızıl Çin füzesiyle (ki yönbulmayı sağlayan mekanizma da Amerikan teknolojisiydi) havaya uçuran ilk Ayetullahtır O. Milliyetçilik ve hatta şovenizm, gelişmenin karşıtı değil, refakatçısıdır.

GREV Mİ?

Grev olarak adlandırılmadı. Fakat Çehov'da tüm otobüsler durdu ve pek az insan işine gidebildi. Eylül 1987'deki bu olayı otobüs garajının yöneticisi «Kara Pazartesi» olarak adlandırdı. Bir Sovyet işbirakma eylemine ilişkin ilk düzgün haberin Çehov'dan gelmesi talihin harika bir cilvesiydi. Moskova'dan 70 kilometre uzaklıktaki bu küçük kentte vaktiyle ünlü oyun yazarı yaşamıştı. Belki de bir gün oraya perestroykanın sorunlarını anmak için uygun, küçük bir anıt dikerler.

Çehov grevi — şey pardon, olayı demek istemiş tim — reformla su yüzüne çıkması muhtemel olan vol-

kanik basınçların küçük bir örneğiydi. Halihazırda kara gericilikten çok daha önemlisi, salt ekonomik çaresizliktir. Geçmişte de sıkça olduğu gibi değişim getirenler suyüzüne öfke çıkmasına yol açar, bu öfke ondan önceki eski kötü işyapma tarzı içinde birikmiş öfkedir. Bu yüzden de eskinin birikmiş hıncı yeniye cezalandırır. Böylesi bir intikam sayesinde geçmiş, geride bırakılmaktan kurtulabilir, eğer liderler paniğe kapılıp reformu geri alırsa tabii.

Moscow News (20 Eylül 1987) Yuri Tepliyakov'un «Çehov olayı» üzerine bir haberini yayınladı. İşte aktörlerden bazıları kendi sözleriyle haberde yer alıyor:

Viyaçeslav ARKİPOV (Kent Taşımacılık Şefi): Rezalet. Ya yarın da doğum hastanesinin doktorları işe gelmezse? Ya da buna benzer bir şey olursa?... Şimdi her şey normale döndü. Fakat anlamadığım bir şey var. Suçlu olan şoförler, fakat onların yerine şefleri cezalandırıldı.

Viktor TROFİMOV (Otobüs garajının şefi): Gara-ja geldiğim ve insanların orada toplandığını, otobüslerin yerlerinde olduğunu gördüm. Sessizlik hüküm sürüyordu. 'Mesele nedir?' diye sordum. Niye yolda değillerdi? Yevmiye hesap kartlarını gösterdiler... Birisi bağırdı: «Başımızı niçin ezmeye çalışıyorsunuz?» O zaman her şeyi anladım.

Tam yeni bir prim sistemini uygulamaya koymuştuk. Ekip sözleşmesi artı kollektif sorumluluğa dayanıyordu... Prim uygulaması günümüzde yaygın... Her şey, diyebiliriz ki, perestroykanın ruhuna uygundu. Olaydan önceki gün kollektif sözleşme tartışıldı. Kimse tek bir soru bile sormadı... Doğrusu, onlardan birçoğunun gerçek kazancı düştü, fakat idarenin bununla bir ilgisi yoktu. Artık daha iyi çalışmak zorundalar.

Eskisi gibi yaşayıp gitmek yerine zamana ayak uydurmak zorundalar.

Nikolay KOMKOV (Ekip Şefi, 18 yıldır garajda çalışıyor): Bir kişiye merhamet etmesini söylemek pek anlamlı değil. Fakat kötü donanımın nasıl çalışabilirsiniz? Varolan çalışma primi şartlarında iyi kazanmanın yolu tüm programı ideal biçimiyle yerine getirmek zorundasınız, hem de yüzde yüz. İdeal biçimde! Peki bütün bunlar, otobüslerimizin çoğu savaştan çıkmış tanklara benziyorsa nasıl yerine getirilebilir? Otobüslerin ortalama yaşı nineminkiyle aynı. Bir bu parça bozulur, bir şu parça. Diyelim ki, genç bir adam garajda işe başladı. Kendisine eski bir otobüs verildi ve onunla işi zor. Bir saatini sefer yaparak, günün geri kalanını da otobüsü tamir etmekle geçiriyor. Eğer başka birisinininkinden alınıp ona aktarılmadığı takdirde bu genç adamın geliri ne olacaktır? Peki ya ötekilerin günahı nedir? Ne kural çiğnemiş, ne rötat yapmışlardır, fakat kazançları düşmekte. Bir kere daha yasal ücret ayarlaması ile karşı karşıyayız. Yalnız, bu defa bu ayarlama aşağıdan yapılıyor gibi görünüyor. İdare sanki bu işte hiç rolü yokmuş gibi görünüyor. Onların işine geliyor tabii: Biri çıkıp gelirinin düşük olduğundan şikayet ederek normal bir otobüs talep ettiğinde bu onların sorunu değil. İş arkadaşları onu nasıl olsa açlıktan ölmeye terk etmeyecektir, biz aramızda paylaşacağız. Ve paylaşıyoruz da, bu bizim ahlakî yükümlülüğümüz.

Bizim garajda kimse size bu tür koşullarda siz ne yapardınız diye sormuyor. Bir şoför evinden sabahın köründe çıkar, alelacele bir bardak çay içer, sefer güzergâhı üzerinde öğle yemeği için uygun yer yoktur, kahvelerde fiyatlar fahiştir. Terminalde dinlenecek yer yoktur. Fakat asıl sorun, apartmandır. Garajdan bir

daire tahsisi teorik olarak bile mümkün değil. Anlaşmazlığın muhtemelen para yüzünden çıkmadığını düşünüyorum. Bu, sadece bardağı taşıran damlaydı.

Viktor VORONİN (Ulaşımından sorumlu Belediye Başkan Yardımcısı): Henüz üç gün önce böyle bir şey sabotaj sayılabilirdi. Sokakta şu söyleniyordu: İnsanların bu demokrasiye tahammülü kalmadı. Fakat aksine eksik olan buydu. Trofimov vicdanında suçluluk duymuyor, her şeyi talimatlara uygun olarak yaptı... Kendisine kollektif sorumluluk içeren bir ekip sözleşmesini yürürlüğe koyması söylenmişti. Fakat bunu yaparken otobüs garajının kendine özgü bir işletme olduğunu hesaba katmadı... otobüsler birbirinden farklı, bu yüzden de çalışma koşulları eşitsiz... Bu, herkesin bir sıra halinde çalıştığı bir makina fabrikası türünden bir işyeri değil.

Bana öyle geliyor ki, modelimiz iyi görünse de herkesi aynı modele tıktırmaya çalışmamalıyız. Ya da en azından düz bir şekilde yapılamaz bu. Zamanın hızlanma zamanı olduğunu biliyorum. Fakat hızlanmayı telaş ve işgüzarlıkla karıştırmamak gerek... ve halkı idealize etmemeliyiz, çünkü değişimlere kayıtsızlık bize onlarca yıl boyunca işlendi.

Nikolay SOLYANKİN (Şoför, garajda 17 yıldır çalışıyor): Hayır, garajımızda sıradan insanların fikirlerini hesaba katmak olağan bir şey değil. Bu yüzden toplantılarda işçiler normalde susuyor. Konuşmanın faydası ne ki? Yeni prim sistemi tartışıldığında soru gelmedi. Fakat gördüğümüz gibi, sorulması gereken sorular vardı. Birisi insanlarla önceden yüzyüze konuşsaydı, her şey yolunda giderdi. Moskova'dan şefler anısının çıkageline gerçekten yapılan da bu oldu... Şimdi çalışma kollektiflerinden oluşan bir konsey kuruldu... Sefer güzergâhları üzerinde mola imkânları or-

ganize edileceği vaad edildi. Belki umutsuz konut sorunumuzda da nihayet bir kıpırdanma olur.

Viktor TROFİMOV: Elbette, o gün bana acı bir ders verdi. Gerçekten de bir kara Pazartesiydi. Yeni sistem için uzun süre uğraşmıştık. Herhangi bir usulsüzlük yapmış değiliz gibi görünüyor bana, fakat şimdi bu meseleyi abartmanın anlamı yok. İnsanların tepkisi bizim için hiç beklenmedik bir şekilde geldi. Aslında, her kişi bir problemdir...

ÜZÜCÜ BİR ÖYKÜ

«Herkes bir sorundur.» Moskovalı bir sosyolog bana hayatı hakkında öyle bir öykü anlattı ki, bu belki de Sovyetler Birliği'nin son birkaç yılına ilişkin duyduklarının en zcsyd.

O ve arkadaşları halkın gerçekten ne düşündüğü konusunda birçok tartışma yapmıştı. Bu yüzden yetmişlerin sonlarında kendi kamuoyu araştırmasını gerçekleştirmeye karar verdi.  yaz boyunca ve ayrıca işten izinli olduğu her fırsatta ülkenin dört bir yanına otostop yapıp kamplarda kaldı ve araştırma örneklerinin geniş bir coğraf dağılıma sahip olması için çalıştı. Tabii kimseye ne yaptığını asla söylemiyordu, çünkü hem aldığı cevapların bu yüzden değişeceğinden, hem de yeri geldiğinde ihbar edileceğinden korkuyordu. Bunun yerine trenlerde ya da otellerde insanlarla gönül rahatlığıyla konuşabilecekleri ortamlarda konuşuyordu, çoğu Sovyetin kendilerine şikayetlerini dile getirme fırsatı verildiğinde yaptığı türden sohbetlerdi bunlar. Böylece yaklaşık seksen derinlemesine mülakat topladı.

Bu seksen kişi içinde sadece ikisi talihlerinden g-

rece memnundu ve durumunun iyi olduğunu düşünüyordu. Diğerlerinin hepsinin amirleri, yaşam koşulları, patronları, yolsuzluklar, yerel Parti sekreterleri ve saire hakkında pek çok şikayeti vardı. Hafifçe gülümseyerek şikayetçi olmayan iki kişinin de kara ekonomi içinde yer aldığını belirtti. Biri (erkek) bir yeraltı iş adamıydı, öteki (kadın) yabancıların kaldığı bir otelde çalışıyordu.

Başka bir şeyin en önemli bulgusu olduğu kanısındaydı: Kimse mutlu olmadığı halde, herkes varolan sistemin en iyisi olduğunu düşünüyordu.

Kendi koşulları ve durumları hakkında bir sürü ağır eleştirileri olduğu halde, hepsi — ve «hepsi» kelimesini vurguluyordu — Sovyet sisteminin kendisinin iyi bir sistem olduğunu ve kendi sorunlarının istisnai olduğunu düşünüyordu. Onun savı, hepsinin de kendi kaderlerinden fazlasıyla şikayetçi oldukları halde sistem için eziyet çekmiş olduğu ve sisteme inançlarını kaybetmek istemedikleriydi.

Çıkardığı sonuç, çoğu insanın glasnost sayesinde herkese açık hale getirilen eleştirel değerlendirmelere inanmayacağı, Genel Sekreter'in genele yönelik eleştirilerini kabul etmeyeceği biçiminde. Diğer bir ihtimal ise nihayet kendi koşullarını toplumun tamamına genelleyerek düzene sert bir şekilde karşı çıkmaları olabilir. Tam da 70 yıllık bir süre sonunda SSCB'de inanmaya değer bir sosyalizm umudu gerçekten ortaya çıktığı bir sırada halk nihayet hep beraber hükümetlerine inanmayı bırakabilir.

Yıllarını alan özel araştırmaları ne yaptığını sorduğum zaman öykü bir başka renk aldı.

«Geçen ay araştırmadan haberi olan çok yakın bir meslekdaşım araştırmamın bugünlerde **Novi Mir**'de yayınlayabileceğini söylemişti. Bu yüzden yazıyı ve mal-

zemeyi bulmaya çalıştım. Fakat fazla iyi saklamıştım. KGB hiçbir zaman ele geçirmesin kaygısıyla bu sefer nerede olduğunu kendim de bilmediğim bir yere kaldırmışım.»

Fakat KGB biliyor. Belki bu küçük araştırmayı değil, ama o kendi araştırmasını yapar. KGB genel durumu, insanların haklarında ne düşündüğünü ve reformların ne denli riskli olabileceğini biliyor. Tepkileri dizginlemek ve tehlikeli dönüşümün polisliğini yapmak onun görevi.

KİM KİMİ TUTUKLAR?

İktidarın iki yüzü vardır. Size birtakım şeyleri yapma ve birtakım şeylerin yapılmasına engel olma imkânı verir. Negatif iktidar, pozitif iktidarın sınırlarını çizer. Bu yüzden de iktidar mutlak bir şekilde kimin kimi tutuklayabileceği sorusuna bağlıdır.

KGB itibarlı ve günün gereklerine uygun halde. Şimdiye kadarki değişimlerde KGB hayatî bir rol oynadı ve KGB olmadan Gorbaçov asla bugün bulunduğu noktada olmazdı. O halde KGB demokrasiyi destekleyecek mi?

Sovyetler Birliği büyük, polis gücü daha da büyük. Nasıl ki SSCB aslında olduğundan daha merkezileştirilmiş görünürse, bölgesel ve ulusal düzeydeki polis gücünün de akılda tutulması zor sayıda düzenli ve özel türü vardır. KGB'yi casuslar ve ajanlar olarak düşünürüz -FBI değil de CIA gibi. KGB ikisini de kapsıyor. Basit bir örgüt değil, çeşitli ülke dışı ve içi kollarıyla, siyasi, ekonomik ve bilimsel istihbarat olduğu kadar askeri istihbarat da toplayan ve bunun yanı sıra

da asıl polislik ve gözetim işlerini yürüten karmaşık bir örgüttür.

Moskova'nın merkezinde yürüyorduk. Ona — yirmilerindeki bir gençti — neden bir değişim olduğunu sordum.

Devletin tümü çürümüştü. KGB için bile zor-du, bir yandan aykırı fikirlileri ve casusları ve adi suçluları soruştururken aynı zamanda da Brejnev'in kızını soruşturması gerekiyordu. Gerçekten de epey zordu onlar için.

Fırsattan yararlanıp, KGB hakkında ne düşündüğünü sordum.

Andropov'un programını, disiplinini, düzenliliğini, dürüstlüğünü istiyorlar. Devleti temizlemek istiyorlar. Glasnost hayatlarını daha karmaşıktırıyor ve daha gizli olmak zorunda kalmaları demek. Fakat KGB kesinlikle diğer kurumlardan daha ileri. Yolsuzluklarla dolu ve büyük bir alkolizm sorunu olan ordudan ya da Maliye ya da Kültür bakanlıklarından çok daha fazla itibarı var - KGB daha gerçekçi, daha zeki ve daha verimli.

Polisin çalışmasına bir gece sabaha karşı kendim de tanık oldum. Beni bir partiye götüren bir Britanyalı muhabirle birlikteydim — onun Saab'ıyla gitmiştik — ve ikinci bir Viyotski ya da «Dostoyevski'nin şarkı söyleyeni» olarak nitelendirilen genç bir şarkıcıyı dinledik. Bana Doors grubundan Jim Morrison'u hatırlattı.

Partinin sonunda yedi kat aşağıya, zemin kata in-

mek üzere asansörlere doluştuk (modern bir Moskova apartmanında asansörün kalabalık olması için üç kişi yetiyor). Saab'a kadar yürüdük. Gecenin biriydi, karanlık bir gece, gökte yıldızlar, yüksek binanın üst katlarındaki bazı pencerelerden perde kenarlarından ışık sızıyordu. Apartman blokları arasındaki otlarla kaplı arazide tek tük sokak lambalarının ışığı görünüyordu. Yoldan bir miktar içerideydi burası. Tam şoförünkünün karşısındaki kapının koluna elimi atıyordum ki, pencerenin kırılmış olduğunu fark ettim. Aynı anda da otomobilin sahibi kendi bulunduğu taraftan kırık camı gördü. Sovyet yağmacılığı!

Bir el feneri göründü. İki üniformalı polis bize yaklaştı. Yanımıza gelip, yabancı bir otomobilin tahrip edilmiş olduğunu gördüklerini ve yardıma geldiklerini söylediler.

Arabanın sahibiyle bu resmî polisler arasındaki konuşmanın sadece bir kısmını izleyebildim. Arabanın kilitli olup olmadığını sordular. Arabanın sahibi onlara, sürücü tarafındaki kapının kilitlenmesiyle tüm kapıların kilitlendiğini anlattı ve bu marifeti gösterdi. Anahtar döner dönmez gecede yankılanan dört ayrı tık sesiyle dört kapı da ikna edici bir şekilde kilitlendi.

«Aaa, teknolojiya,» diye mırıldandı polislerden biri.

Bir cip çıkıverdi; ön tarafta koyu renk üniformalı iki silahlı polis vardı. Arka taraftan dört sivil elbiseli adam atladı ve kısa bir süre sonra cip uzaklaştı.

Sonradan anlaşıldığı kadarıyla bir yağmacı cama sapanla bir çelik bilye fırlatmış ve torpido gözünden bir paket sigara çalmıştı. Ona son derece müteşekkirdim, çünkü onun sayesinde dört KGB'ciyi gördüm.

Biri 30 yaşlarındaydı, esmer tenli, orta boylu ve siyah bir sakalı vardı. Keskin bakışları vardı. Yüzlerimizi hafızasına yerleştiriyordu, blucin giymişti. Ayrın-

tılı bilgi alıştı sürerken partide geri kalmış olanlar da aşağı inmişti. Ev sahibi bana, polise vermek için sigaram olup olmadığını sordu. Sigaram yoktu. Sonra şarkı söyleyen Dostoyevski, uzun saçlarıyla ve tek kulağında küpe, ağzında içki kokusuyla sakallı esmer KGB'ciye **onda** sigara olup olmadığını sordu ve ondan bir tane aldı. O geceki sivil elbiseli dostumuz bundan hiç de irkilip şaşkınlığa kapılmadı.

İkinci sivil biraz daha yaşlıydı, üstünde pardesü vardı, elinde de bir plastik **avoska**, yani alışveriş çantası. Öylesine sıradan görünüyordu ki, dosdoğru yüzüne baksanız bile hiçbir ayırtedici özelliğini göremiyordunuz.

Üçüncüsü en genci ve aynı zamanda en iri olanıydı. Bir hayli iriydi, dövüşmeyi hiç istemeyeceğiniz biri. Telsiz taşıyor ve daha uzak duruyordu.

Dördüncüsü en yaşlılarıydı, herhalde otuzbeş dolaylarında, ufak tefekti, saçları dökülmekteydi ve şef oydu. Kısa deri ceket giymişti ve soruların çoğunu o sordu. Bir ara arkaya döndü ve ceketini yukarı doğru oynadığında bir tabanca kılıfını gördüm gözcüyle.

Karanlık caddenin ucunda tek bir far beliriverdi ve hızla yaklaştı. Tanıdık görünüyordu. Birden Hanoi'i hatırlattı bana, orada kamyonlar tek farlarını yakarak dolaşırdı. Fakat yaklaşıp duran, sepetli bir motosikletti. Sanki tuhaf modernist bir filmdeki gibi sepette yanlamasına bir polis oturuyordu ve sepetin içine bir sarhoş kıvrılmıştı. Motorsikletli polis şefle birkaç kelime konuştu, sonra tuhaf grup karanlıkta uzaklaştı -sarhoş inliyordu.

Polisin işi tamamlanmıştı, zabıt tutulmuştu, 45 dakika sürmüştü bu. Galiba şef, pahalı yabancı otomobilleri bir konut arazisinin ortasında bırakırsanız böyle şeyler olabilir, demişti. Arabanın sahibi itiraz et-

ti, Rusçayı kullanış rahatlığı etkileyiciydi. Hep beraber koltuğun üstündeki cam kırıklarını ayıkladık. Dört sivil uzaklaştı, arada bir öteki arabalara göz atıyorlardı, daha ziyade geç saatte dolaşmaya çıkmış dört delikanlı havasındaydılar.

Bu öyküyü döndükten sonra Londra'da anlattığımda insanlar, «keşke arabalarımız yağma edildiği zaman bize de böylesine hizmet sunulsa,» dediler. Fakat unuttuyorlardı ki, arabaları bir diplomatik plakaya eşdeğer plakalara sahip değildi (SSCB'de otomobil plakaları yaptığınız işe göre veriliyor, tüm yabancı muhabirlerin plakalarının başında K harfi — korrespondent — bulunuyor). Her neyse etkileyici bir karşılaşmaydı. Tam olarak hangi statüde hiçbir zaman öğrenmedim. Fakat tombul yanaklı, domuz gözlü karikatür aynasızlar değillerdi. Düşük maaşlı ya da kayıtsız adamlar havası yoktu onlarda, iyi eğitim görmüş ve modern görünüyorlardı. Hepsinden önemlisi, bana öyle geliyordu ki, «olay» olduğu zaman bir kalabalığın içine karışabilecek tiplerdi ve bu şekilde de bir «elebaşını» saptayıp yerel polise bildirebilirlerdi. Eğer iyi polisliğin birinci görevi istihbarat sahibi olmak, gerçekliği olduğu gibi hissedebilmekse, o zaman dördü hakkındaki geceyarısı gözlemime dayanarak onların ve örgütlerinin başarılı olduğunu söyleyebilirim.

Topladığı istihbaratı örgütlerinin ne yaptığını söyleyebilirim. KGB uç anlamıyla Stalinist sayılmaz. Aksine, soyunda Yahudilik olan ve galiba 1940'ların sonlarında kendisinin de tutuklanmasına ramak kalan⁸⁷ Andropov, terörün görünürdeki ilk dersinin üst kademelelere de yansıtılmasını sağlamıştır, yani infazcıların infaz edilmesini. Terör uygulayanlar genellikle onun kurbanı da olurlar. KGB'nin en az üç şefi kurşuna dizildi.

Sovyetlerde en fazla satan kitaplar arasına giren

ve bir televizyon mini dizisi olarak da gösterilen **Tass ilân etmekle yetkili kılınmıştır** ki de, KGB'nin ikili ajan olabileceğini düşündüğü bir kilit şüphelinin komşusuna işbirliği teklif edilir. Adam pek istekli değildir, «1937 hastalığının nüksetmesi bu, General Yoldaş. Bu şekilde herkesi casus yapabilirsiniz.»⁸⁸

İyi bir polis gücü olarak KGB teröre karşı, fakat buna rağmen sıradan Stalinizmi tercih ediyor olabilir. Glasnost ve demokrasiyi idare edebilecek inceliğe sahip mi bu örgüt? Şefleri Çebrikov'un geçenlerde ettiği,

Aramızda, ki bu konuda açık konuşmak gerekiyor, sosyalizme yabancı, hatta açıkça düşman fikirli insanlar var.

biçimindeki sözleri pek güven verici değil. Kiliseler sosyalist olmayan fikirlere sahip insanlarla dolu. Belki de **Pamyat'**ı kast ediyordu. Belki anti-semitik gericilere kısıtlamalar getirilmesinden, buna karşılık tüm diğerlerinin yasalar çerçevesinde tam özgürlük içinde hareket etmesinden yanadır. Ya da belki de değildir. Milyonlarca insanın Sovyet sosyalizmi adına yarar sağladığı kadar eziyet de çektiği o acı tarih veri alındığında, onların da açıkça konuşmaya hakları vardır.

Bu mesele, işi Sovyetler Birliği'ndeki reformların hayati bir yönüne getiriyor: Yasalar. Şimdiye kadar ki yasama pratiğinin korkunç yokluğuna son verilmesi gerekiyor. Bu konuda standart bir fıkra var -bana üç kere anlattılar. Adamın biri avukatına gitmiş ve sormuş, «Şeye hakkım var mı...» Avukatı soruyu yarıda kesmiş ve «Evet» demiş. Adam yeniden başlamış, «Bakın, bir sorunum var ve bu konuda şuna hakkım var mı, diye soracaktım,» Fakat neye hakkı olup olmadığını söylemesine kalmadan avukat, «evet, evet hak-

kın var» diye cevap vermiş. Adam artık öfkelenmiş, «Peki size bunu söyleyebilir miyim?» «Hayır,» demiş avukat.

«Görüyorsun,» dedi, bana bunu anlatan ikinci kişi, işin esprisini anladığımdan emin olmak için. «Bizde her şey yasal, fakat izin verilmez.»

Mesele şimdi daha ciddi biçimlerde de söyleniyor. Nisan 1987'de **Diyalog** adlı televizyon programında bireysel girişimlere ilişkin yeni ekonomi yasası üzerine bir tartışma vardı. Yorumculardan biri, «Yasa eğer belirli bir faaliyeti yasaklamıyorsa, o zaman bu faaliyet okey demektir.» Ötekiler itiraz ettiler ve herhangi bir yeni girişim için pozitif onayın her zaman gerekli olduğunu söylediler.⁸⁹ Hayatî bir ilke giriyor işin içine. Ağustosta Moskova'da 47 gayriresmî kulübün bir toplantısı oldu.⁹⁰ Daha sonra iştirakçılardan bazıları bu tecrübeyi **Moscow News**'dan Gennadi Zavoronkov ile tartıştı. Sosyal İnisiyatifler Kulübü'nden Pavlovski, «Çok iyi bir demokratik kural vardır -yasaklanmış olmayan her şeye izin verilmiş demektir.»⁹¹ Nüfuzlu politbüro üyesi Aleksander Yakovlev de 1987'deki broşüründe aynı ihtiyaca değindi:

Şu ana kadar, yasaklanmış-olmayan-herşeye -izin vardır ilkesinin ağır bastığı tek uygulanan yasa Bireysel Emek Faaliyeti Yasası olarak görünüyor. Fakat, çoğu insan, eskisi gibi, yasada değinilmemiş olan her şeyin yasak olduğunu varsayıyor.⁹²

Gorbaçov bu konuya, kitabında doğrudan doğruya değindi. Öylesine dolaysız bir şekilde değindi ki, aşağıdaki sözler tarihî sözler sayılabilir:

Tecrübe göstermiştir ki, ihtiyacımız olan şey sosyal hayata ilişkin çeşitli olayların mutlak bir şekilde yasalarla düzenlenmesi değil, sağlam bir rasyonellik ve işçilerin, işgücünün ve her tür halk inisiyatifinin teşviki ve desteğidir. Şu ilkeye kesin-kes bir şekilde uyalım: Yasa ile yasaklanmamış olan her şeye izin verilmiştir.

Bu ilkeye kesin-kes uyulana kadarki yol bir hayli uzun olabilir, fakat bunun apaçık bir şekilde savunulması, diktatörlükten uzaklaşma yolunda niteliksel bir adımı simgeler. Şu meşhur tanım ile ifade etmek gerekirse, Sovyetler Birliği çok uzun süre halkına açlıktan, işsizlikten, cehaletten, vesaire özgür olma imkânını tanıdığı için övünüp durdu, şimdi insanlara, işlerini kendi düşündükleri şekilde yapma özgürlüğü de sunabilir.

Bununla birlikte acil konular yasal haklar ya da felsefi tanımlar değil. Sovyetlerin çoğunun karnı konuşmalara tok ve avoska'da ne bulunduğuna bakıyor. Bir kadının bana dediği gibi: «Evet, evet, insanlar konuşuyor artık, bu doğru, fakat hayat değişmiyor.»

FİYATLAR

Gerçi, fiyatlar yükselince hayat değişecek. Bu, dramatik bir tehlikeli an olacak. Eylül 1987'deki Murmansk konuşmasında Gorbaçov, ekmeğin fiyatını başka ülkelerle karşılaştırdı. Ekmeğin fiyatı ABD'de 5,5, Batı Almanya'da 4,9 katı düzeyinde ve bu kısmen de SSCB'deki ziyankârca ve yoğun sübvansiyonların bir göstergesi niteliğinde. Gorbaçov, eski sistemin «halkın hayat standardını etkilemeyecek» bir şekilde ortadan kalkması gerektiğini söyledi. Fakat halk böylesine gü-

venceleri kuşkuyla karşılar. Ekmeklerinin ucuzlamasını istiyorlar ve yabancıların gelirlerinin çok daha yüksek olduğunu biliyorlar. Pek az kişi, ücretlerin gıdaların pahalılaşması oranında sürekli artacağına inanıyor. Resmî parasal gelirleri zaten gülünç. Biraz daha fazla para kazanma umudu hiç de cazip değil. Yeni teşviklerin gerçekten ciddi önem taşıması gerek ki, bu parayı kazananların kolaylıkla serbest piyasadan alış-veriş yapması mümkün olsun. Yoksa çalmayı zorlaştıran önlemler alırken, aynı zamanda da sübvansiyonları kaldırıp devlet fiyatlarını yükseltmek, insanların şikayetlerini intikam hissiyle genelleştirmelerini göze almak demek.

Genel fiyat artışları bu yüzden Çehov'dakinden çok daha ciddi «olay»lara yol açabilir. Öyle olaylar olur ki bunlar, KGB'nin işini eski yolsuzluklardan çok daha fazla zorlaştırabilirler. Laf etmenin bir hayli ötesine geçen olaylar olabilir bunlar. Öyle olaylar ki, insanlar açıkseçik bir şekilde izin verilmemiş şekillerde eylem yapabilir.

Özellikle koşulların epey zor ve tereyağ türünden sıradan malların bile karneye bağlı olduğu taşra kentlerinde, tehlike sinyallerini gördüğü için KGB, düzenin değişimden önce geldiğine kanaat getirmiş olsa gerek.

Fiyatlar ve gelirler, Arbat'taki kuyumcu dükkanını akla getiriyor.

Arbat, Moskova'nın eski semtlerinden biri ve bu semtte eski haliyle korunmuş sokaklardan birinde, daha seçkin mağazaların bulunduğu uzunca bir dükkanlar sırası var. Bunlardan biri yüzük, broş ve başka tür ziynet eşyası satıyor. Genç çiftler oraya gidip, neler

alabileceklerine bakıyor. Tabii, ben de şöyle bir baktım. Tezgâh boyunca ilerledikçe, önünüzdeki taşlar ve onları taşıyan yüzükler, bilezikler, broşların fiyatı yükseliyor. En uçta, çok şaşırdım, 10 bin rublenin epey üzerinde fiyatlara elmas bilezik ve gerdanlıklar duruyordu; (resmi düzeyde) ayda 300 rublenin oldukça iyi bir gelir sayıldığı bir ülkede.

Nella'nın dostlarından birine bu dükkânı sordum. Özel imtiyazlara sahip bireylerin bu denli büyük meblağlara sahip olması mümkün ve bugünlerde böyle bir parayı yasal yoldan kazandığınızı kanıtlayabilmek zordurasınız. Fakat aslında, bu dükkân alternatif bir ekonominin başarılı bir şekilde varolduğunu ilân ediyor.

Bir defasında bu başarının bir de öteki yüzü ortaya çıktı. Kızkardeşleri için pahalı bir gerdanlık almak istediklerini söyleyen iki genç adam dükkâna girdiler. En güzellerine baktılar ve neredeyse 20 bin ruble fiyatındaki bir tanesini beğendiler. Gerdanlığı vitrin-den çıkarttırdılar, ihtişamlı kutusu içinde görmek istiyorlardı ve satın almaya karar verdiler. Böylece parayı ödemek üzere kasaya yöneldiler. Sovyet Rusya'da çek kullanımı henüz deneme düzeyinde başlamış durumda. Dolayısıyla nakit ödemeleri gerekiyordu, nitekim öyle yaptılar. Kasiyer-kız derhal banknotların sahte olduğunu fark etti. Sanki parayı kabul etmiş gibi yaptı, ama yardımcısına polisi araması için bir işaret verdi.

Polis neredeyse anında geldi, çabucak iki adamı tutukladı, sahte parayı ve gerdanlığı aldı ve kasiyer kızı uyanıklığından dolayı kutladı. Polisler iki dolandırıcıyı kelepçeledi ve suç delilleriyle birlikte dükkândan çıktı.

Bundan beş dakika kadar sonra gerçek polisler geldi.

DOĞU AVRUPA

Sosyalizm onun için sorun değil. Parası ve Moskova'nın içinde güzel bir apartman dairesi var. Kira ve ısıtma masrafı olarak ayda topu topu 20 ruble (resmî kurdan yaklaşık 26 bin lira-çev.) ödüyor olmasını gülünç buluyor. 'Bütün bunlar için,' diyor koluyla etrafını göstererek; aşağılık menfaatçi. Dairesi bir sürü Batı teknolojisiyle dolu. Bir de daça kir alıyor, karısı çalışmak zorunda değil. Bir serbest piyasacının canlılığına sahip. Bıraksalar bütün yoklukları ortadan kaldıracak - Slavik bir sıcaklıkla konuşuyor, İngiliz ya da Alman soğukluğuyla değil. Şu anda alım-satım ve pazarlama yeteneklerinden yararlanarak bir kooperatif kurmaya çalışmakta. Kurnaz, kararlı ve faka basmayan biri, en azından perestroykayı işler hale getirebilir - ve Sovyet ekonomisinin verimliliğine katkıda bulunabilir. Bu ironi ona bir hayli keyif verdi.

Böyle biriyle karşılaşacağını ummamıştım. Sistemden nefret ediyor, ama bir muhalif değil.

'Değişmezsek mahvoluruz. Batıda sizin zengin ve yoksul komşular arasındaki karşıtlık var. Bu sorun yaratır. Şimdi bizim de bu sorunumuz olacak. Kapitalizm insanları birbirinden ayırıştırır. Bunu kendim gördüm. Kapitalizm insanları refah için savaştırır. Fakat bizdeki, siyah arabalarda yanınızdan geçen dar, bürokratik bir sınıftan ibaret. Sizin Churchill,' diye keyifle ekledi. 'Bir keresinde demişti ki, kapitalizm dünyadaki en iğrenç toplum biçimidir, fakat daha iyi bir biçim de bilmiyordu.'

‘Amerika bizimle aynı hastalığa sahip: Emperyalizm. Tüm dünyadan daha iyi olduklarını ve herkesin kendileri olması gerektiğini iddia ederler. Bizde bir değiş vardır: «En büyük cüce kimdir?» Tabii ki biz daha büyüğüzdür.’

Böylece konu Afganistan’a geldi: ‘Derhal çekilmeliyiz.’ Ve Doğu Avrupa’ya: ‘Biliyorsunuz, büyük kısmı her zaman Rusya’nın bir parçası olagelmıştır.’

Anladım ki, onun bir parçası, Kremlin’inkiyle aynı tuğladan yapılmıştı. Bunun önemli bir nedeni İkinci Dünya Savaşı.

‘Bugün, gençler savaş hakkında espri yapıyor. Örneğin küçük bir çocuk meçhul asker anıtının başında ağlıyormuş. Etraftaki insanlar merak etmiş. «Neden ağlıyorsun, sen daha küçüksün?» diye sormuşlar. Çocuk «Annem dedi ki, babam bir meçhul askermiş,» diye cevap vermiş. Kıkırdayarak omuz silkti. ‘Moskova’ya çocukken geldim. Ufuktaki kızıl ateşleri gördüm ve sabaha kadar top seslerini dinledim. Kardeşim cephede öldü. Benim için bu bir şaka değildi ve bugün de değil.’

Rusya, bir kurban mı? Tatarlar, Polonyalılar, İsveçler ve Fransızlar vesaire, hepsi Moskova’ya yürüdü. E, Romalılar da Britanya’yı fethetmişti. Bence hepsi başka çağlara ait. Fakat Naziler canlı anıların bir parçası. Onlar ve Macaristan ve Romanya’dan müttefikleri. En azından sıradan Rus açısından, Polonyalılar Almanya üzerindeki denetimlerine engel ise vay hallerine - ne de olsa ellerinden gelse Polonyalılar da Ruslara aman vermezdi.

Bunlar ilkel şeyler, fakat bir sürü kafa bunlarla dolu. Birçok bakımdan bu arkadaşım, Kremlin hakkında Batıda yaygın olan bir bakışı paylaşıyor. Üçüncü Dünyadaki Rus hedeflerini «emperyalist» sayıyor. Macaristan’da deneme olarak kapitalizme geçilmesini

memnuniyetle karşılardı, ya da aynı şekilde Orta Avrupa'nın karşılıklı anlaşmayla tarafsızlaştırılmasını. Fakat hiçbir bakımdan Sovyet sisteminin destekçisi olmayan biri olarak, eğer bu şekilde ülkesine ve kentine karşı yeniden bir tehdit oluşturabilecek bir Almanya'yı göze almak gerekecekse, SSCB'nin Doğu Avrupa üzerindeki stratejik denetimini terk etmesi yönündeki hiçbir hareketi bir an için bile desteklemeyi düşünmez bile.

Geri döndükten sonra Hollandalı bir meslekdaşımın şu sorusuyla karşılaştım: «Rusya'da herhangi türden bir özgürlükten nasıl söz edebiliriz? Doğu Avrupa ülkelerini işgal altında tutuyorlar. İşe onları serbest bırakmakla başlamalılar.»

Ona Moskova'daki bu çelişkili tartışmayı anlattım. «Ya Amerika?» diye ekledim. «İrangible soruşturmasını yürütebilecek kadar özgür bir ülke, Nikaragua'da aileleri öldüren, köy binalarını yakan teröristleri nasıl finanse edebilir?»

«Bana sorma,» diye çıkıştı. «Nasıl olduğunu anlamıyorum!»

Büyük devletler kendileri için talep ettikleri muameleyi nadiren başkalarına da göstermeleri gerektiğini düşünür.

Fakat Sovyet cücesi üzerindeki baskılar — dıştan ve içten — rakibi Yankee'nin yaşadığından çok daha yoğun, Ekim 1987'de borsada yaşanan büyük çöküntüye rağmen böyle bu.

DENGEDEKİLER

Hepsini altalta toplayın, nedir toplam dengesi? SSCB tecrit edildiği takdirde kökleri derinlerdeki Rus

nüfuzu, Gorbaçov ve reformcuların nasıl başarı kazanabileceğini öngörmek bir hayli zor, çünkü geleneğin alınıyazısının onların direncini kırabileceği pek çok yol var. Yalnızca yerli kaynaklar üzerine kurulacak olsa, siyasi reformların başarılması için yeterli iradenin, bilginin ya da demokratik içgüdünün bulunmadığı ortaya çıkar gibi görünüyor.

Yarıdan fazlasının Afganistan'daki savaşa karşı olduğu ve sadece dörtte birinin savaştan yana olduğu sonucunu veren bin kişilik kamuoyu yoklamasında aykırı fikirlilerin hapis ve sürgün cezalarının affedilip affedilmemesi gerektiği de soruluyordu. Bu fikri araştırmaya katılanların yüzde kırkikisi **tasvip etmedi** ve sadece yüzde 27'si serbest kalmalarından yanaydı (yüzde 31'inin bu konuda fikri yoktu).⁹³ Üstelik bu fikirler tablosu Moskova'yı yansıtıyor. Yani örneğin bir Minsk'ten çok daha rahat ortamla ya da bir başka deyişle daha gelişmiş olan Moskova'yı.

Rejimi açıkça eleştirmekten dolayı hâlâ zindanda bulunan az sayıdaki kişi Kremlin için pek de tehdit sayılmaz. Fakat tek bir kişiyi yalnızca görüşleri için özgürlüğünden yoksun bırakmak, herkesi korkutur. Bu temel önem taşıyor. Yaşlı üyelerinin birçoğunun gözünde askeriye de reddeden alenî fikir farklılığın ihanet demek olduğu Sovyet kamuoyunun, bunu henüz kavraması gerek gibi görünüyor.

Belki de ülkenin muazzamlığı, muazzam bir huzursuzluk ihtimali de demek. Merkez, başıbozukluk ve bölünme korkuları içinde olabilir. ABD Kongresi Birleşik Komite toplantılarına Gorbaçov'un yeni siyasaları konusunda geçenlerde sunulan bir rapor şu iddiayı ortaya atacak kadar ileri gitti:

Kamusal huzursuzluk korkusu Rus karakterinin temelinde yatar.⁹⁴

SSCB'ye bu üslupla bakanlar reformların başarı kazanacağı yolunda umutlanmak için pek neden görmezler. Glasnost ve perestroyka gerilimi artırıyorlar, çünkü farklı ülke ve bölgelerde farklı hızlarla kabul görüyorlar. Baltık cumhuriyetlerinden çabuk cevap geldi, Müslüman Cumhuriyetler ağır davrandı; Romanya tedirgin oldu, Sibirya'dakiler kuşkucu tavır aldı. Perestroykanın mantığı, Sovyet imparatorluğunun bir commonwealth (ortak refah için uluslar topluluğu -çev.) haline gelmesi gerektiği yolunda. Fakat kısa vadede kıvılcımlanacak olan uluslararası gerginlik, tüm reform umutlarını yıkabilir.

Bu gidişatı öngörülemez çokuluslu durum içinde ve önceki bölümlerde ortaya konan sorunlar listesi karşısında, fiyatlar sorunu her şeyin üzerinde yer alıyor, çünkü tüm nüfusu perestroykaya karşı birleştirme tehlikesini taşıyor. Ondan hemen sonra, belki de rasyonalizasyon yoğunlaştıkça sanayideki direniş en yaygın olgu haline gelebilir. Bu durumda Kremlin teknokratik otoriterliğe geri dönebilir. Ayrıca demokratikleşmeye karşı daha şiddetli bir muhalefet potansiyeli kalıyor, o da panslavizm. Panslavizmin önyargıları, Batı tipi değişim saydığı şeyleri küçümseyen bazı kesimleri barındıran Partiye sızmış olabilir. Sonra, bürokratik zihniyetiyle birçoğu devlet aygıtının epey yukarılarına yükselmiş olan ve bunun ödülünü özel mağazalarla almış olan ortodoksluğun devekuşları var. Bunlar, kafalarını altın kumdan dışarı çıkarmak için hiçbir neden görmezler.

Fakat Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kendi başına, dünyadan soyutlanarak alınamaz. SSCB'nin

parti-egemenleri kendini bir uluslararası organ olarak görür. Nasıl SSCB'nin dünya üzerinde bir nüfuzu varsa, dünya güçleri de onun iç evrimini etkiler.

Parti intelligentsiyası, belki daha fazla gezi yaptığı ve daha geniş bilgi aldığı için, pasaportu olmayan sinik entelektüellerden daha iyi biliyor bunu. Bu entelektüeller Batıya dönükler, fakat güçsüzlük duyguları çok kere olan bitenin Rusluğa özgü niteliğini abartmalarına yol açıyor. Onlar kontrastları görüyor, bağlantıları değil. Fakat dış dünya ile olan bağlantılar Sovyet yakın tarihinde ve gerek glasnostun, gerek perestroykanın gelişmesinde kilit etkide bulundu: Özellikle de Amerika örneği ve gençlik kültürünün cazibesi.

İKİ TEMEL GÜÇ

Moskova'ya gitmeden önce, Sovyetlerin kendilerini Avrupalılar olarak mı düşündüğünü, yoksa korktuğum gibi, daha çok Amerikalılara mı benzemekte olduklarını merak ediyordum. Avrupalı olmanın, incelenmiş ve ciddi tartışma kültürü ile Avrupa sosyalist geleneğine ait olmanın çok daha iyi olduğunu varsayıyordum. Amerikalılara benzemek, şişman (ya da yüzeysel) olmak, kaba, hatta baskıcı ve uluslararası dayanışma duygusunu bir miktar kaybetmiş olmak demektir.

Bunu yeniden düşünmem gerekti -ya da daha doğrusu önyargımı terk etmek zorundaydım.

İvan, tombul ve hem Batıyı, hem de Üçüncü Dünyayı epey gezmiş biri. Bir müze adına çalışıyor ve iyi İngilizce biliyor. Herhalde otuzlarının sonlarında. Karşılaşmamız uzun sürmedi, fakat güçlü bir izlenim bıraktı.

«Amerikalıları severim,» dedi bana. «Onlarla rahat hissediyorum kendimi. Onlar bizim gibi -birbirimizi yüreklerimizle anlıyoruz. Fransızlar mesela, affedersiniz, snobdurlar.»

Bana bir hayli mânâlı bir şekilde baktı, bakışıyla İngilizlerin de bu tanıma dahil olduğunu söyler gibiydi...

Ne demek istediğini gayet iyi biliyordum!

Uzun süreli bir düşmanlık içinde düşmanlar birbirlerinin karakterini alır. Muhataplarını gözlerinde büyüttükleri için, her biri diğerinin üstün yanlarından etkilenir, onları dengeleyebilmek üzere kendine düzen verir ve bu süreçte de nefret ettiği karşıtına benzer.

Sovyetler Birliği'nin tarihî düşmanı Nazi Almanyası idi. Hitler ve Stalin birbirlerinin biçimlenmesine yardımcı oldu. Sovyetler Birliği'nin bu düşmanının halefi ABD idi. Bunu Brejnev ile Nixon'un beraberliği izledi. Benzerliklerin listesi uzun: İktidar oyunlarının benzerliği, aleni tartışmalara isteksizlikleri, basına duydukları nefret, merkezi hakimiyet arzu etmeleri, global kuvvet kullanımları, gizli diplomasi sevdaları ve askeri resmigeçitlere olan zaafıları.

Detantın ikizleştirici süreci aynı zamanda da Kremlin önderliğinin zihninde ABD kamuoyu hakkındaki eskiye dayanan bir Sovyet önyargısını doğruladı, yani ABD kamuoyunun bir efsane yarattığı olduğu görüşünü.

Sovyet liderleri, ABD sivil toplumunun özerk doğasını ya da devletin siyasasına rağmen devlet siyasasını etkileme kapasitesini, anlamakta başarısız oldular.

Bunun yerine kendi iktidar biçimlerini aynen düşmanlarında da varsaydılar. Bu yanlış, Avrupa'daki tecrübelerinden kaynaklanıyordu, çünkü orada, Alman görüşü ya da Britanya kamuoyu hakkındaki sözler ger-

çekten de büyük ölçüde göstermelikti -rejim üzerindeki bir etkiden ziyade rejimin bir işleviydi bunlar.

Ayrıca, kendi barış hareketlerini ve SSCB dışındaki kitle Komünist Partilerini manipüle etmişlerdi ve çok kere Moskova'nın kısa vadeli dışpolitikasında onları yedek statüsüne tabi kılmışlardı. Bu türden bir kontrolün bedeli, aradan yıllar geçtiğinde yetenekli olanların çoğunun ihracı, davadan ayrılışı, firarı ya da tükeniverişi oldu. Kremlin bunu kavramadı. Bunun yerine Komünist Ortodoksi, Sovyet iç ve dış politikalarını eleştiren Batılı görüşleri CIA etkisi ve denetimi altında saydı. Bu, özellikle de Soldaki bağımsız hareketlere uygulandı. Batıdaki Stalinist düşünce üzerindeki kendi hakimiyetleri, tarihî olarak, Kremlin'in kapitalist ülkelerdeki her türlü düşüncenin kulislerde düzenlendiği ve denetlendiği inancını besledi.

Ve nihayet, kapitalizmin sınıflı toplumlarını salt bir sömürü aygıtından ibaret gören bir vülger Marksizm geleneği var. Bunun yakın zamana ait bir örneğini, Aleksander Yakovlev'in Çernenko döneminde yayınladığı bir kitapta bulunabilir. Orada, Amerika'daki parti politikaları, «kitlelerin kafasını karıştırmanın çok gelişmiş bir yolu ve egemen güçlerin temel siyasalarını uygulamanın bir yöntemi» olarak tarif edilir. Ardından sorulur: «1970'ler boyunca ve 1980'lerin başlarında herhangi özlü bir değişiklik gözlemlendi mi?» Ve şöyle cevap verilir: «Yoktu.» («Özlü» kelimesi bu tür düşünce olmayan düşüncede önemli bir araç durumunda. İnsan herhangi bir türde özlü değişiklikler olmuş değil diyebilir.) Kitap bu üslupta devam eder. Amerikan saldırganlığı hakkında gerçekten yeni «hiçbir şey yoktur» iddiasında bulunur. ABD 1945'ten sonra SSCB'ye karşı kışkırtma olmadan saldırılmasına ilişkin senaryolar hazırladığında (ki bunu gerçekten yapmıştı),

bu planlar «eski numara» olarak nitelendi, çünkü bunlar tıpkı Hitler'in «şemaları» gibiydi.⁹⁵ Başka bir deyişle, Sovyet devletinin doğuşundan bu yana emperyalist saldırganlık değişmedi.

Aslında değişti ama. Modern Amerikan kuvveti, Nazi istilasından radikal şekilde farklıdır. Özellikle de ABD kamuoyu gerçek bir güçtür. Kremlin'deki yeni adamlar bunu öğrenmiş olsa gerek. Şimdi Sovyetler Birliği'nde etkili olan bugünkü dış siyasa uzmanları kuşağını etkileyen hayati olaylar, Vietnam savaşına karşı hareket ve ardından Watergate olmuş olmalı. Eğer Nixon koltuğundan devrildiği sırada Sovyet sistemi de aynı hukuk kıstaslarını Brejnev'e ve onun kurmaylarına uygulayabilseydi, SSCB'de bugünkü hayat standardı şu anda olduğundan yüzde 20 ve belki daha da fazla yüksek olurdu.

Watergate, hayran olunabilecek kadar iyi bir şekilde, Amerikan sisteminin özgün bir esnekliğe, kendi yaralarını iyileştirme ve kendini yenileme yeteneğine sahip olduğunu sergiledi. Dahası, ABD'deki popüler yaklaşımlardaki savaşçı güdüler kadar barışçı güdüler de görünür kıldı. Bunlar, insan hakları ya da Afganistan'ın işgali gibi konularda SSCB'ye karşı yönelebildiği gibi, Vietnam'daki ABD müdahalesine de karşı çıkabilen güdülerdi. Bu yüzden bu tepkilere iki kat önem vermek gerekiyordu.

Bir defasında bir Sovyet yetkilisinin bir televizyon demecinde, yıllarca kendisinin ve arkadaşlarının, Amerika'daki kamuoyundan söz edilmesinin sadece propagandanın ibaret olduğunu düşündüklerini itiraf etmesine tanık oldum. Ama sonra farkına varmışlardı ki, ABD liderleri kamuoyunu gerçekten de son derece ciddiye alıyor. «Eğer onlar ciddiye alıyorsa,» diyordu yetkili. «Düşündük ki, belki biz de öyle yapmalıyız.»

Sovyetler usul usul, ABD kamuoyu yaratığının tehlikeli olmakla birlikte kendi kafasına sahip olduğunu öğrendiler. Basının yollarında bir kere ustalık kazanıldı mı, bu yaratığın cezbedilmesi, ona seslenilmesi ve ikna edilmesi mümkündü. Belki de Amerikalı annesine borçlu olduğu bir duyarlılıkla bunu ilk kavrayan yabancı devlet adamlarından biri, Churchill idi. 'Demir perde'nin varlığını ve sonuçta Atlantik ittifakı ile Sovyet bloku arasındaki soğuk savaşı ilân eden 1946'daki Fulton konuşması, ABD kamuoyunun ustalıkla bir şekilde seferber edildiği idi.

Fakat sonucun böyle olacağı hiç de önceden belli değidi. Britanya imparatorluğuna karşı ABD'deki düşmanlık Amerika'nın bağımsızlığına dayanır. Kuşatma altındaki bir adayı desteklemek başka şeydi, 1945'ten sonra onun dünyadaki nüfuzunu ve sömürgelerini yeniden kurmasına yardım başka şey. İrlanda'dan gelme ve Britanya'ya köklü bir kin besleyen kalabalık bir topluluk, yüksek sesli bir düşmanca bakışın aşılması gereği demekti. Stalin'in kısa süre için Kuzey İran'ı istila etmesinin de yardımıyla, İngilizler, daha sonraları Yahudi lobisinin İsrail için geliştirdiği türden ikna faaliyetinin öncülüğünü yaptı. Başkan Truman'ın yönetiminin işbirliği yaptığı kuşkusuz. Ancak işin püf noktası, bunun için çaba göstermek zorundaydılar ve ABD kamuoyu hiç de ceplerinde sayılamazdı. Washington tıpkı Londra'nın ABD anti sömürgeciliğinden korkması gibi, izolasyonizmin yeniden ortaya çıkmasından korkuyor ve global 'endeavour' ('gayret') siyasetini kabul ettirme arzusundaydı. Başardılar; ABD'nin de, Birleşik Krallığın da liderleri başardı. Fraser Harbutt'un parlak analizinde belirttiği gibi, 'kapan başarıyla kapandı ve iki temel güç — Amerikan kamuoyu ve Sovyet liderliği — nihai çatışma durumuna getirildi.'⁹⁶

Peki iki temel güç işbirliği yapmaya başlarsa ne olacak?

1987 sonlarında Washington'da yapılan zirvede, bu işbirliğinin gerçekleşme ihtimaline ilişkin belirtiler görüldü. Gorbaçov'un ABD'deki kişisel popülerliği kısa ömürlü olabilir, fakat SSCB'nin algılanışında daha kalıcı bir değişiklik muhtemel görünüyor. Sovyet liderleri rollerini ustalıkla oynadılar. Amerikan değerlerini övmeyi ya da televizyondan yayınlanan gezileri boyunca Amerikan hayat tarzı için reklam aracı olmayı reddettiler (Onlardan farklı olarak Deng Şiyaoping Texas'ı ziyaret ettiği sırada bir Stetsôn kovboy şapkası giymişti). Yine de halk arasında kökü 1940'lara dayanan patolojik bir nefreti aşma konusundaki Çin başarisının aynısını tekrarladılar.

Gorbaçov, basın kuruluşlarının yöneticilerine, Sovyetler Birliği'nin 'dünyanın ikinci sıradaki gücü' olduğunu söyledi; bu sözlerdeki eşitlik iddiasında bulunmayı reddediş, birçoğunu şaşırttı. Bununla birlikte zaten görünen bu durumun ilân edilmesi, Sovyetlerin yararına. Çünkü Amerika ile yapay şekilde eşitlik iddiasında bulunmaları soğuk savaş sırasında onlara pahalıya mal olmuştu - onları daha tehlikeli gösteriyordu, ülkenin yoksulluğunu ve kısıtlamalarını daha az meşru kılıyordu ve zaten dolaysız bir şekilde özgüvenin sarsılmasına yol açan bir palavra biçimiydi.

Gorbaçov aynı zamanda da, insan haklarına ilişkin sorulara karşı kükredi ve onların önünde Sovyet hayat tarzının yargılanmakta olmadığını söyledi onlara.

Bununla birlikte, Amerikan halkının güvenini kazanabilmek için Kremlin, kendi halkına güven göstermek zorunda. Glasnost Batı ile ilişkiler konusunda olduğu kadar iç işler konusunda da geçerli. Bu, sadece

Sovyet ekonomisi ve iç huzur için değil, yeni türden bir uluslararası güven için de önkoşuldur - masabaşında gizli görüşme yaparken kalın ellerini diğerinin dizine dayamaktan farklı bir güven bu.

Gorbaçov'un üzerinde durduğu demokrasi, Kremlin reformcuları tarafından bir üstünlük olarak algılanıyor. Sadece iç, ekonomik reform için vazgeçilmez olduğu için değil, fakat aynı zamanda da stratejik olarak, çünkü bunun düşmanının üstünlüklerinden biri olduğunu öğrenmişlerdir.

Bunu kişisel bir düzeyde de öğrenmiş görünüyorlar. Öndegelen Sovyetler ABD'de aynı zamanda hem güçlü, hem de snobça olmayan bir politika üslubu buldu. Kaba olsa bile, bunu seviyorlar. Sert ve kurnaz ise, aynı zamanda da dili plebyendir ve iş yapmaktan zevk alan bir üsluptur. Komünist elit Amerika'nın politikacılarından ve onların kurmaylarından özel bir demokrasi türü öğrendiler - iktidarın demokrasisi. Bu modelde belirli bir rahatlık buluyorlar ve bu, Avrupa büyük adamlar geleneğinin kendilerine sunamayacağı bir şey. Onlara görüş farklılıklarının açıkça ifade edilmesinin avantajlarını öğreten ne Avrupa barış hareketiydi, ne de **Quai d'Orsay**'ın incelikli kibiriydi, Washington'daki kapitalist temsilcilerin dürüstlüğüydü.

Bunun bir sonucu olarak dünya o kadar gerilimli değil. Bürokrasi, kuşkuculuk ve her şeyi en iyi bilir görünen bir ideoloji ile kösteklenmiş halleriyle Sovyetlerin Amerikalılarla kendilerini özdeşleştirmeleri, onlar için ilerici ve özgürleştirici bir şey. Bu, dünyanın geri kalanı için iki yanı keskin bir bıçak olabilir. Amerikan sivil toplumu, herhangi bir büyük ülkedeki en sağlıklısidir, ama bunun çoğu ABD basınıncı buharlaştırılmıştır. ABD devlet gücü, ülkenin en yüksek yetkililerini özel soruşturma konusu yapma yeteneğini içe-

rir, fakat aynı zamanda da hukuki ve mali işleri ceza takibatı gerektiren sürekli bir üstdüzey yetkilisi akımını da üretir.

Yine de ilk baştaki varsayımım yersizdi. Şu sonuca vardım ki, bir gün popüler renkler taşıyacaksa sosyalizmin Avrupa elitizminden kurtulması gerek ve Amerika'nın ruhunun buna faydası olur.

ROCK'IN ROLÜ

Dilediğin şarkıyı söyle/Sadece izin verileni değil/
Avazımız çıktığında bağırmaya hakkımız var ya.

Televisor, 1986

Pekçok Sovyet parti lideri, özellikle de reformcu liderler Amerikan tarzı kapitalist demokrasiden, onun diriliğinden, kendini yenileyişinden ve hatta yasal biçiminden olumlu etkileniyorlar - Avrupa aydın geleneklerinin sıkıntılı küskünlüklerine ve kulis rutinlerine kıyasla hayranlık verici nitelikler bunlar. ABD modelinin Kremlin üzerindeki bu belirgin etkisi olmasaydı, perestroyka eski bir Rus hikayesinin tekrarından başka birşey olmazdı: Birtakım aydın liderlerin kozmopolit değerleri — yönettikleri milyonlarca kişiye oldukça yabancı değerleri — empoze etmeye çalışması.

Gorbaçov bir kuşak farkı ilân etmeli.

Masada oturan herkes güldü. Ben de güldüm bu fikre; öyle ya kuşak farkı bile gerçeklik halini alabilmek için önce devlet siyaseti olmaya muhtaçtı.

Ama kuşak farkı Leningrad ve Moskova gibi büyük kentlerde görülmesi çok da kolay olan bir gerçeklik zaten. Otuz yaşın altındaki gençlerin — yani Kruşçev'in 1956'da Stalin'i suçlayan ilk konuşmasından sonra doğmuş olanların — büyük kısmı, kadın ve erkek kentli-

lerdir. Bunlar yüksek binaların, atomun ve bir fikir olarak kırılıkların uyumuyla büyüdüler. Kentin sesine yöneldiler — Charlie Gillett'in rock and roll'un yükselişini konu edinen öncü makalesinin başlığıdır bu — ve bu ses de Birleşik Devletler'in acı veren enerjisinden doğdu.

Rock Sovyetler Birliği'ne epey geç geldi. Ama geldi. Şimdi, rock konusunda İngilizce bir kitap bile yayınlandı. Yazarının önsözde söylediği gibi, 'İlktir,' bu kitap. 'Çünkü burada, Rusya'da bile, bu türden başka kitap yok.'

Artemi Troitski'nin **SSCB'ye Dönüş**'ü bir avuç genç Rusun Elvis'den çok Glen Miller dinlediği ve 'papağanlar' diye teşhir edildiği, 1950'lerin son yıllarıyla başlar. Bu gençler Rusça stil anlamına gelen (ya da Türkçe'deki modaya da denk düşen-çev.) kelimeden yola çıkılarak **stilyagi** diye anılıyorlardı;

En önemlisi şudur: Stilyagi, bir gençlik altkültürü yönündeki ilk çabaydı, kendilerini sıradan 'yetişkin'lerin saygıdeğer gri dünyasından ayırmaya çalışan 'maymunlar'ın ve 'papağancıklar'ın oluşturduğu ilk gruptu.⁹⁷

Troitski ilk büyük Sovyet gençlik kültürü dalgasının Batı şarkılarına ve giyimine nasıl tutkun olduğunu anlatır. Beatles'ın müthiş etkisi vardı. Troitski bunun, Beatles'ın melodik esininin Rus kulağına çekici gelmesinden doğduğunu düşünür.

Kuşak farkı (ki biz buna 'babalar ve oğullar sorunu' deriz) stilyagiyle su yüzüne çıktı... Beatles sayesinde yaygınlaşmaya başladı. Kültürel kimliğin desteklenen ve teşvik edilen 'topluluksallığı'

birdenbire dağılmaya başladı. Artık sadece üç beş hippivarî güruhtan ibaret değillerdi, tersine aryalara ve operetlere, atletik marşlara, gözyaşartıcı romantik öykülere ve öteki biçimci popüler müziğe elveda diyen ve yabancı elektronik ritimlerin gücüne teslim olan dev bir 'çocuklar' kitlesiydiler.⁹⁸

Beatles'ı kötülemek yerine över ilk makale Sovyet basınında daha 1968'de yayınlanmıştı. Bu bir zafer sayıldı ancak görünürdeki tavizin sahte olduğu ortaya çıktı. Bürokrasi yeni sesleri boğmak için yapabileceği herşeyi yaptı. Mesela 1973 ve 1982 yılları arasında Bes-teciler Sendikası'nın Şarkı Yazarları Seksiyonunun Moskova Şubesine tek bir yeni üye kabul edilmedi. Brejnev yıllarında kabiliyetli olan başka birçok şey gibi rock da marjinalize edildi ama fizik olarak yok edilmedi.

Moskova'da ilk disko 1972'de açıldı. 1970'li yıllarda Zaman Makinesi grubu anadildeki liriklerin gelişmesine yöneldi ve Sibirya'yı dolaştı. Resmi gençlik gazetesi **Komsomolskaya Pravda** gruba ve yaptıkları müziğe karşı sert bir saldırı yazısı yayınladı. Troitski'ye göre, yaklaşık 250 bin genç, gazeteyi protesto mektupları bombardımanına tuttu - kamuoyunun belirleyici ve geridönüşsüz ve üstelik genç bir ifadesiydi bu.

Sonra Troitski'nin tahminine göre Boris Grebenşikov'un Akvaryum grubu 1980'de Tiflis Festivaliyle açılan yeni onyılın rengini belirleme işini üstlendi. Ne teşvik edilen ne de set çekilen rock, yerleşik ve durdurulamaz bir hal aldı. Yolu, şarkıları kuşakları birleştiren ve 1980'de ölen halk ilahı şarkıcı Vladimir Vı-sotski açmıştı.

Bürokratlar ona kuşkuyla baktılar, ama yay-

gın popülaritesini görmezden gelemezlerdi. Vısotski 1980'den önceki rock gruplarıyla aynı müphem, ikiyüzlü davranışa maruz kaldı - resmi yasak yok ama resmi destek de yok.⁹⁹

Vısotski'nin kasetlerine her yerde rastlanıyordu (1976'da Londra'da Rusça öğrenen bir arkadaşına kurs materyallerinden biri olarak verilmişti bu kasetlerden). SSCB'de gruplar şairi izlediler. Müziklerinin plak tekel şirketi Melodiya kanalıyla yayılması engellenince, ilk kaçak kayıtlar ('bootlegs') ortaya çıktı. Sonra daha profesyonelleşildi ve ithal malzemeye kaydedilmiş **magizdatlar** yapıldı, rock Müslüman olmayan SSCB boyunca yayıldı. Çok sayıdaki kopya, diskolar sayesinde çok sayıda dinleyici buldu. Elyazısı samizdatlarıyla eski *intelligentsianın* halkın yeni sesine dudak bükmesi pek şaşırtıcı değil.

En cesur ve en itibarlı aydınlardan biri, Dimitri Likaçev geçenlerde yapılan bir söyleşide şöyle demişti;

Ne yazık ki, modern halk sanatı büyük ölçüde banal, vülger, propaganda kökenli ve kaba seks hakimiyetinde. Halk sanatının böylesi biçimleriyle mücadele edilmelidir. İnsan zihnini uyuşturan müziğin sanatsal ortama verdiği zarar, uyuşturuca madde kullanımından daha az değildir.¹⁰⁰

Muhakkak ki 80 yaşı geride bıraktığınızda elektronik sesler arasındaki farklılığı ayırdetmek güçleşir; hiç kimse rock'ın büyük kısmının zırva olduğuna, pop müziğin ise uyutucu olduğuna itiraz etmiyor zaten. Ama rock'ın yoğunluğu ve cazibesi yenilik yetisinden gelir. Charlie Gillett 1960'ların sonunda şunu savunmuştu:

Rock 'n' roll, 1956'da pekçok kişiyi şaşkınlığa düşürdü, çünkü... öyle varsayılagelmişti ki, popüler müzik eğlenceydi ve zorunlu olarak duygusal hoşluklar demek olan eğlence de kaçıştı... Ama rock 'n' roll şarkıcıları popüler müziği bir kendini ifade aracı olarak ele aldılar.¹⁰¹

Ama yine Gillett'e göre, ticarî sömürü yüzünden, muhtemelen, büyük günler sona ermiş durumda.

Oysa rock'un büyük günleri sona ermiş değil ve bu tartışma da bu güne kadar sürdü: «Etkin düşünce, pop müziğin sadece eğlence olmanın ötesine geçebileceği ve derinleştirilebileceğidir,» diyordu 1985'te David Widgery ve özellikle de Band Aid'e dikkat çekiyordu.¹⁰² İki yıl sonra Maksim Manuilski ve Nikolay Meimert Sovyet müzik kayıtlarının, «ünlü rock gruplarımızın çoğunun ve çeşitli pop topluluklarının plaklarının» yeni bir sosyolojik analizini sundular:

Pop topluluklarının plaklarındaki ruh halinin çeşitliliği görece azdır. Rock daha çeşitlidir. Pop parçalarının yüzde 76'sı romantik temalar işler, oysa rock parçalarında bu oran sadece 1/4'tür. Öte yandan bütün rock bestelerinin yarıya yakını hemen hemen yarısı toplumsal ve ahlâkî konuları ele alır, oysa pop şarkılarında bu oran sadece yüzde 4'tür.¹⁰³

Bu cüretkar sözlerin **Rolling Stone**'da (İngiltere'de yayınlanan bir müzik dergisi -çev.) değil **New Times**'ta yayınlanması iyi birşey, aksi takdirde rock'a tamamen son verilmesi işten bile değildi.

Yazarlar, SSCB'de «sosyolojik kamuoyu yoklamalarının günümüzde rock'un kararlı bir şekilde gençli-

ğin müzik tercihleri listesinin başında geldiğini gösterdiği» gözlemini yapıyorlar. Yaşlı ve tedirgin edit rlerini yatıştırmaya uğraşırken Manuilski ve Meinert, rock'ı şöyle savunuyorlar:

Rock, tek bir görüşü temsil etmez, daha çok tam bir hümanizmden fiziksel saldırganlığa, aktif merhametten pasif tüketimciliğe dek gençliğin mümkün her tavrını kapsar.

İşin  z  bu işte: Rock'ın rolü,  niformluğa direniştir.

Bu nedenle, ta 1960'larda başlayan ve rock'ın eğlenceden ibaret olup olmadığı konusundaki tartışma değildir önemli olan. Bazı rock parçaları öyledir, çoğu ise değildir. Pekçok resim s pr nt d r ama bazıları epey iyidir ve pek az ressam dünyamızı görme tarzımızı değiştirecek gibidir; pekçok rock müzik parçası da molozdan ibarettir, sadece bir ya da iki grup ve bu grupların şarkıcıları ise bütün bir kuşağın duygularını biçimlendirebilir. Rock da bu bakımdan istisnai değildir.

Eski kuşak, televizyon ekranlarına yansıyan rock konserlerindeki bireysel dışavurum yoğunluğunun ve kolektif tecrübenin ötesini görmekte zorlanıyor. Görüntü, eskileri ürpertiyor. Bu ürperti, düzen, dolayısıyla yasa ve düzen ve dolayısıyla da politika hakkındadır. Eskiler bu yüzden rock'a zehir gözüyle bakıyor.

Fakat, faşist Milli Cephe 1970'lerin ortalarında, Britanya'daki siyahi topluluklara karşı harekete geçtiğinde, Irkçılığa karşı Rock, Milli Cephe'nin sonunu getiren muhalefetin seferber olmasına yardım etti. Irkçılığa Karşı Rock'un  rg tleyicilerinden biri olan Widgery, şunları hatırlıyor:

Bir düzeyde İrkçılığa Karşı Rock, siyasi sloganları halk diline çevirmekte pop müziğinden yararlanan ortodoks bir ırkçılık karşıtı kampanyaydı. Ama bir başkadüzeyde hapishaneden firar etmekte. Biz hep niyetlenildiği gibi, Rus devrimci sanatını, sürrealizmi ve rock and roll'u galerilerden, reklam ajanslarından ve plak şirketlerinden kurtarmayı ve onları tekrar gerçekliği değiştirmekte kullanmayı amaçlamıştık. Ama bu sırada eğlenmeyi de.¹⁰⁴

Widgery'nin üyesi olduğu Sosyalist İşçi Partisi (Rosa Luxembourg'un izleyicileri, günümüzde Britanya'daki Komünist Parti ile aynı önemde ya da aynı önemsizlikte bir parti) dahil, ortodoks Marksistler de ürkütüler. Küçük p ile yazılan bir partide disiplini koruyamazsınız, bildiğiniz gibi. Dahası doğru siyasi çizgi-deki bir öncü kadronun fikri, bir getto müzisyeninin amplifikatörü kadar uzun ömürlü olmaz.

Aslolan müzik değil, müziğin doğal çoğulculuğudur. Rock kültürü, moda ya da şiddetli veya arasıra gayriinsani olsa bile, farklılıklar taşıyan bir keyiftir; tekil davranış modellerini reddedişle; tarzlarının buluşçuluğuyla özgür dışavurum arayışıyla... muhafazakârların ondan hiç hoşlanmamaları pek şaşırtıcı değil. 1987 sonunda Parti ortodoksu ve Rus Ortodoks Kilisesi el ele verdi. **Pravda** 70 yaşındaki Vologda ve Vilikostin Piskoposu Mikhail'e televizyonu, gençliğin ve rock and roll'un dejenereliğini ilan etmesi için sütunlarını açtı:

Vahşi çığlıklar, ulumalar, çatırtılar, patırtılarla, insan kulağını ve insan ruhunu bozan eksik-

siz kakafoniyle iğrenilecek bir besteci olmamalısınız.

Rock tıpkı hayat gibi, her şekli alabilir. İlle de ilerici değildir. Günümüzde İngiltere’de, ‘Hitler Haklıydı’ tişörtlerinin reklamını yapan dergileriyle ‘beyaz güç’ müziği de var.¹⁰⁵ Sonuç olarak, hiç kuşkusuz ki, Kara Yüzler’in şarkısını söyleyecek Rus **metalistisi** de olacaktır. Faşist rock mümkündür ama rock’ın kendisi anti faşisttir. Rock arasıra gayrıinsani ve kolektif şiddeti harekete geçirmeyi epey beceriyor. Ama bitmek bilmeyen yenilik arayışında ille de antitotritlerdir ve askeriye’nin üniformalığının karşıtıdır.

Herşeyden önemlisi rock ritimleri zenci müziğinden doğar - ve şu sırada da Afrikalı gruplarla tazeleniyor. Rock’un alışılmadık ve bazen harikulade sesleri farklı ırkların sınırları boyunca biçimleniyor. Rock, komünist hareketin bugüne dek üretebildiği herşeye kıyasla hakikaten enternasyonal ve böylelikle de — başpiskoposun iğrenmesine rağmen — daha insani bir kültürün müziğidir. Rock’ın rolü, farklılıkların birlikte kutlanmasıdır. Bu da SSCB’ye ulaşmasının niye böyle önemli olduğunu gösteriyor.

SOVYETLER BİRLİĞİ’NE 1960’LAR GELDİ

Moskova’daki komünistler ciddi bir ideolojik sorundan muzdarip. Eğer sistemleri Batıninkinden bu kadar daha iyiye neden, ister beslenme ister kompakt diskler ölçü alındığında, son yirmi yıldır hızla Batının arkasında kalıyorlar? Sistemlerinin geleceğin tarzı olduğu söyleniyor. Öyleyse neden geçmişin bir gücü gibi görünüyor?

«Gerikalmışlık» sorununun Rusya'da uzun bir tarihi var ve bugün bile pekçok Sovyet iki arada kalmışlıklarını uluslararası tarihten çok, ulusal gelenek açısından ele alma eğiliminde. Bununla birlikte Moskova hiç de gerikalmış değil ve epey uzun bir süreden beri de değildi. Yöneticileri Napoleon'u yendi ve 19. yüzyılın Avrupa düzenine büyük devlet statüsünde katıldılar ve ondan sonra da Avrupa Rusya'yı daima devletler sistemine dahil etti.

Peki bu iş nereye vardı? Birinci Dünya Savaşına ardından da İtalya'da faşizmin ve Almanya'da Nazizmin yükselişine. İngilizler ve Fransızlar bu barbarlığı teşvik ettiler, üstüne hesap kurdular ve sonra da Münih'te yatıştırdılar. Hitler'le öteki ülkeleri paylaşma anlaşması yapmanın öncüsü Stalin değildi. İngiliz Başbakanı Chamberlain'di öncülük eden. Stalin, İngiliz örneğini aynen uyguladı. Almanya Kıta Avrupası kültürünün gururu olduğundan, soykırıma çanak tutan Batıydı. Ve bu soykırımı sona erdiren Doğu oldu.

Sovyetler Hitler'i yendi. Sovyetler hayatlarıyla (ve dürüst olalım, Amerikalılar dolarlarıyla) Avrupa'yı korudu. Özgürlüğümüzü, 'Vatan İçin! Stalin İçin!' nidalarıyla ölenlere borçluyuz. Ağızlarından çıkan gerçek kelimeler bunlar olmasaydı bile, SSCB erkeklerinin ve kadınlarının gayretini tanımak zorundayız. Onlar neredeyse tekbaşlarına, Hitler'in ordusunun gücünü dağıttı ve milyonlarca Sovyet, Avrupa'yı SS'ten kurtarmak için öldü.

İkinci Dünya Savaşı — devrim değil, 1930'lar değil — Moskova'da bugünkü rejimin meşrulaştığı an olarak kolayca tanınabilir. Sovyetler Birliği Çarlık'a (ki ülkeyi 1914'te bozguna sürüklemişti) üstünlüğünü o zaman gösterdi; ve kendine enternasyonal bir tanınma

sağladı. 1945'teki zafer SSCB'yi Birleşmiş Milletler'in kurucu ve veto hakkına sahip bir üyesi kıldı.

Bu nedenle 2. Dünya Savaşı, SSCB'yle Batının mevcut ilişkileri hakkında herhangi bir tartışmanın çıkış noktasıdır. Hitler'in yükselişi konusunda ellerimiz temiz değil; üstelik onun ezilmesinde belirleyici rol oynayan eller de bizimkiler değil. Tarihi bakımdan Batının ahlâkî üstünlük veya üstün zekâ iddiasında bulunma hakkı pek az.

Bununla birlikte Sovyet yetkililerince bugünkü duruma mazeret olarak kullanıldığında bu temel ve önemli doğru, kurugürültüye dönüşür. Sovyet yetkililer diyor ki, 'sistemimiz sizinkine yetiştirdi, Nazi Almanyasını yenecek ölçüde güçlüydü, ama bunun bedeli öyle büyüktü ki hâlâ ödüyoruz. Sonunda ahlâkî üstünlüğümüz ekonomik üstünlüğe dönüşecek ve o zaman en iyisinin bizimki olduğunu göreceksiniz.'

Geçmişin bu şekilde sömürülmesinde, özellikle de bizzat Stalinizmin korkunç insanî bedelini hasıraltı edince, ahlâk dışı bir yan var.

Olan bitene bakmak için başka bir yol daha var. Ve bu iş sadece akademik tarihin meselesi değil, bugün olan biteni nasıl algıladığımıza ilişkin bir mesele. Sovyet sisteminin algılanışı 1. Dünya Savaşı'nda — milyonların katledildiği uluslararası olayların ilki — Rusya'nın bozgununa bir devrimci yanıt aracılığıyla oldu ve dünya savaşlarının ikincisinde de ağır bir bedel ödeyerek elde ettiği zaferle rüştünü ispatladı. Bugün Moskova'da geçmiş konusundaki argümanların inkar edilemez önemi, bu hayatî dönemi anlamaya uğraşmalarından gelir. Kaldı ki, bu argümanlar, rejimin kendini sunuşunun tam merkezinde yer alırlar. Lenin, kendisini iktidara getiren olayların şimdi ortodoks olan yorumunu belirtmişti. 1914-18 büyük Savaşı hakkında

Lenin'in kuramının üç yanı vardır: İlk olarak savaşın itici gücü kapitalizmdi. İkinci olarak, sermaye zenginlikleri kitleleri satın almakta ve onları birbirlerini katletmeye ikna etmede kullanıldı. Üçüncü olarak, kapitalizm bu nedenle son aşamasına ulaşmıştı: Toplumu feodal sınırlamalardan özgürleştirmeyi bırakmıştı, tersine artık halkı barbarlığa sürüyordu. Böylelikle insanlık için yalnız sosyalizm ilerici bir gelişme sunabilirdi.

Arno Mayer, **The Persistence of the Old Regime** (Eski Rejimin Kalıcılığı) adlı kitabının sonunda, Avrupa'yı 1914'te cehenneme sürükleyen toplumların **hepsinde** de «eski rejimler»in — toprak sahibi ve aristokrat çıkarlarının temsilcisi monarşilerin — egemen olduğunu belirtir. Fransa bile, görünürde cumhuriyet olmasına rağmen, gerçekte biçim olarak Bonapartist kalmıştı:

Sonunda, Avrupanın sivil ve siyasi toplumlarından feodal ve aristokratik kalıntının sökülmesi ve kovulması iki dünya savaşına ve soykırıma ya da yirminci yüzyılın Otuz Yıl Savaşları'na mal olacaktı.

Mayer, bunları yazmakta aceleci davranmıştı. İngiliz Monarşisi ve Lordlar Kamarası eski düzenin havasını bir bakıma yaşıyor. Daha az belirgin ama daha da önemlisi, günümüzde SSCB'nin **nomenklaturası** içinde hiyerarşi kademelerine ayrılmış özel dükkanlarda feodal imtiyazların gölgesinden öte birşeylerin kalmış olduğudur...

Ama daha da ileri gidiyorum. Mayer'in tezinin içerdikleri, Rus tarihinin — ve bizim kendi tarihimizin — anlaşılması açısından hayattır. Lenin'e göre (kendi zamanını yazıyordu O) 'İngiliz ve Fransız burjuvazisi-

nin mücadelesi Alman sömürgelerinin ele geçirilmesini, ekonomik gelişmesini hızlandırmış olan bir rakip ulusun yıkılmasını amaçlar.’¹⁰⁶ Almanya’yı çökertmek için (Bolşevik tehdidin varlığı nedeniyle hafifletilmek zorunda kalınmasına rağmen) iyi bir girişim yapıldı. Sömürgelerine el kondu. Lenin’in argümanının ilk yönü en azından kısmen doğrudu.

Fakat Lenin’in yanıldığı nokta önemsiz değildir. 1914’te uluslararası çatışmaların patlak verişinde Lenin Avrupa sosyalist partilerinin savaşı mahkum etmedeki başarısız kalışlarından duyduğu ‘sonsuz hayal kırıklığı duygusunu’ ifade etmişti. Tersine onlar (Avrupa sosyalist partileri, çev.) ülke bayrakları altında toplanarak sınıflarına ihanet ettiler. Lenin, «İngiliz ve Fransız burjuvazisini», bir yandan «Avrupa’daki en gerici ve barbar monarşi»yi, Rus Çarlığını desteklerken, ezilen kitlelerin Alman militarizmine karşı özgürlük için savaştıkları inancıyla «aldattıkları» için teşhir etti. Bayrak altına toplanan milyonlar, sermayenin kandırdıkları, işçi aristokratlarıydı; «burjuvaya dönüşen işçiler», Lenin’in kendi italikleriyle, **‘burjuvazinin işçi sınıfı hareketindeki gerçek ajanları**, kapitalist sınıfın işçi vekilleri, reformizmin ve şovenizmin gerçek araçları’ oldular.¹⁰⁷

Bu açıklama bir hayli imkânsız görünüyor - bu kadar çok insanın kendilerini kandırarak ölüme koşması. 1912’de sosyalist enternasyonal Basel’deki bir olağanüstü toplantıda yaklaşmaktaki savaşa karşı olduğunu ilan etti. Lenin sık sık, Avrupa’nın heryanında sosyalizmin sözügeçer temsilcileri savaş kredilerinden yana oy kullandığı zaman, enternasyonalin açıklamasından iki yıl sonraki tam tersi eylemlerini anmıştır. Bu geriye çark etme sadece bir ikiye bölme ya da para sorununu değildi. İşçiler her yerde siperlere uygun adım yü-

rürken, burjuva aldatmacasından daha güçlü tarihi güçler işbaşındaydı.

Lenin'in savaşın çıkışı konusundaki özgün analizinin üçüncü yönü hiç doğrulanmadı. Lenin açıklamıştı ki:

Rusya en gerikalmış ülke olduğu ve henüz burjuva devrimini tamamlamamış olduğu için, (bizim) görevimiz hâlâ... tutarlı bir demokratik reformun üç temel koşulunu gerçekleştirmektir: (tam eşitlik ve tüm ulusların kendi kaderini tayin hakkının olduğu) demokratik bir cumhuriyet, arazilere el konulması ve sekiz saatlik işgünü. Ama bütün ileri (mesela Avrupalı) ülkelerin gündeminde sosyalist devrim sloganının yerini savaş aldı.¹⁰⁸

Gerçeklik, bu beklentiyi tersyüz etti. Batı Avrupa demokratik cumhuriyetlerin — hatta o sırada bunlardan biri sendelesen bile — gelişmesine tanık oldu, Rusya ise bir sosyalist devrime yürüdü.

Belki gerçeklik değil, teori yanlıştı; yani gidilen yol yanlıştı. Belki sermayenin savaşı değildi, hiç değilse aslî olarak değildi. Britanya'da Norman Angell **The Great Illusion**'u (Büyük Yanılgı'yı) yazdı. Bu kitapta Avrupa güçleri arasındaki uluslararası savaşın bedelinin, böyle bir işe kalkışılmayacak kadar fazla olduğunu savunuyor. Angell, aklıbaşındaki bankerin çıkarını ortaya koyuyordu. Lord Esher ise Angell'in 'iş-adamının bakış açısının savaşçınıninkine üstün geleceğini varsaydığını' belirterek karşılık verdi.¹⁰⁹ Oysa böyle olmadı. Tüccarların gelirinden çıkar sağladığı halde, elitin hakim zümresinin ticaret dışı bazı çıkarları vardı. Bu, Sosyalist Enternasyonalin Lenin tarafından

da benimsenen Basel bildirgesinde bile izini bırakan bir gerginlik yarattı. Büyük Savaş hazırlanmaktaydı, Basel Manifestosu savaşın karakterini ilân etti: «Kapitalistlerin kârları ve hanedanların hırsları aşkına». Kârlar savaşlarda olabilirdi belki, ama «hanedanların hırsları»nı kapitalizmin en üst biçimi olarak görmek epey güç.

Büyük Savaş eski rejimler arasındaki bir savaştı; emperyal hükümetlerin herbiri sadece kapitalizm onlara dokunmamış olduğu için değil, kapitalizm ve kapitalizmin imkân verdiği sanayileşme tarafından dönüştürülmüş olduğu için kendini korumaya çalışıyordu. Emperyalizm —dünyanın her yerinde sömürgeler oluşturulması — kâr güdüsünden çok, eski rejimlerin, ülke içindeki sanayi ve bankacılığın tehdit edici gücünü dış yayılma yoluyla dizginleme, denetleme ve yönetme yoluyla. Sanki demiryolları, makineli tüfekler, gazeteler, telgraf biçimini alan yeni güçler imparatorluk payelerinin kabukları ardında yatan eski biçimleri patlama noktasına varana kadar şişiriyor gibiydi.

Böylesi bir yorum, Lenin'in 20. yüzyıl başı Avrupasında sermayenin yeri hakkındaki tanımını tersyüz eder. Lenin demişti ki:

Kapitalizm, feodalizme karşı mücadelesinde ulusların kurtarıcısıyken, emperyalist aşamasında ulusların en büyük zorbasına dönüştü. Şeklen ilerici olan kapitalizm gericileşti...¹¹⁰

‘İnsanlık için alternatif,’ diye devam ediyordu. ‘Ya sosyalizmi benimsemek ya da onyıllarca «silahlı mücadele»nin eziyetini çekmektir.’ Dahası bu mücadelenin amacı, sömürgeler, tekeller, imtiyazlar ve her tür

ulusal baskı yoluyla kapitalizmin yapay olarak korunmasıdır...

Gerçekte sömürgecilik ve imtiyaz rejimleri kapitalizmi yapay olarak korumakta kullanılmıyorlardı. Tersine, aydınlar, yapay olarak kendi eski imtiyazlarını korumada kapitalizmi kullandılar. Lenin para babalarının ikiyeüzlülüğünü kötülemeyi seviyordu. Bir yerde, Alman kapitalistlerinden '2. Wilhelm'in yönettiği Prusya Junkerlerine kölece dalkavukluk eden bu burjuvazi' diye sözeder. Bilmeyerek de olsa, bu tanım belki de savaşçıların egemenliğini kabul eder.

Lenin'in kendi ifadelerinde, kapitalizmin en yüksek aşamasına ulaşmadığı görülür. Sadece ekonomik olarak gelişme kapasitesi bakımından değil, ayrıca kapitalizm siyasî olarak da kendisi olabilmekten uzaktı. Kaydadeğer bir ilerici potansiyeli sürdürüyordu. Kapitalizm, henüz Avrupa devletlerini, feodal değerlerin etrafında örgütlenmiş elitlerin liderliğinden, kurtarabilmiş değildi.

1914-18 aslî olarak pazarlar için bir savaş değildi, ama kendilerini yeni koşullar altında korumaya çalışan eski rejimler arasındaki bir savaştı. Bu nedenle, bu savaşta dövüşen ve ölen kitleler ticari çıkarlarla kandırılmış değildi. Seferberlik, geçmişte, tanrının verdiği otoritelerine inancı korumak için prensler tarafından körüklenirdi. Gülünç de olsa, şimdi görülebileceği veya o sırada Lenin'e görüldüğü gibi ikiyeüzlülük veya aldatmaca değildi; milyonlarca insanın ataları adına öldüğü samimi, tutkulu bir atavizmdi.

10 milyon kişi öldürüldü (1,8 milyonu Almanya'dan, 1,7 milyonu Rusya'dan 1,4 milyonu Fransa'dan, bir milyondan biraz azı da Birleşik Krallıktan), yaklaşık yirmi milyon kişi yaralandı, bunların yarıya yakını Almanya ve Rusya'dandı.¹¹¹ Milyonlarca kişi da-

ha cephede ya da fabrikalarda seferberlik altına alındı, ailelerinin hayatı değışti. Bu dev çabalar ve adanmayı besleyen ruh neydi? Cevaplamaya Irak ve İran ordularını ayıran siperlerdekiilerin güdülerini değerdendirerek başlanabilir bugün.

King Alfred's Book (Kral Alfred'in Kitabı)'nın bir nüshası da bende var, bir sahaftan ucuza (üç nüsha vardı) almıştım. 1914 Noelinde, kralında cisimleşen Belçika'ya bir saygı nişanesi olarak **Daily Telegraph**'ta yayınlanmıştı. Almanya'nın Belçika üzerinden Fransa'yı işgal kararı, Britanya'yı resmen savaşa sokmuştu. Kitap, 'yiğit küçük ulusu için dünyada sempati uyandırmayı' amaçlar. 'Sadece yalnız bırakılmayı; barış sanatlarını ve tarihi özgürlük mirasını ve ırkının tüm tinsel geleneklerini izleyebilmeyi arzulayan' bir ulus için. Bu gelenekler mahut sömürgesini, karanlığın kalbi Kongo'yu da kapsıyordu. Ama, başpiskoposların ve earl'lerin yazılarından alıntılar içeren kitapta bundan hiç sözedilmez; 'Hindistan, Belçika'nın hatalarının acısı çıkarılmadıkça asla durulmayacak,' bizzat Genel Vali Lord Hardinge, bu teminatı verir; yüzü hiç kızarmadan, bırakın Hint yerlilerinin esmerliğini hatırlamayı. Saf ırk savunucusu (öjenisist) Tıp ve Hukuk doktoru Sir James'ten onaylayıcı bir söz bile vardır:

Savaşı safi kötülük olarak görmeyenler ve savaşın bazan ateşle arınmış bir ulus için iyi olduğunu düşünenlerden biri olarak ben, hayatta kalmaya değer olduklarını gösteren Belçikalılar gibi soylu bir ırka güven duyuyorum...

Lenin veya Bertrand Russell gibi ileriye görenlerin içlerinin bulanması hiç de şaşırtıcı değil. (Russell savaşın başlaması hakkında yazmıştı. «Balkonlardan tan-

rıya, kızıl cinayet ve kıyımı örtecek görev ve adanmışlığın kutsal sözleriyle... haykıran... bütün imparatorları görür gibiyim. Sanki birinin delirtilmesi ya da delilere katılması gerekiyor gibi).¹¹²

Niçin savaştılar? Ağustos 1914'te, Soljenitsin, Doğu Alay'ının altı takımını — alayın geriye kalan yarısı —, Tannenberg'deki ordularının geri çekilişini emniyete almalarına ikna etmeye çalışırken Albay Vorotintsev'in aklından geçen düşünceleri şöyle tasvir eder:

Onlara ne söyleyebilirdi ki?... 'Şeref' gibi kelimeleri kullanmanın bir anlamı yoktu burada - bu kavram aristokrat lafazanlığının anlaşılmasız bir parçasıydı; onları 'Rusya'nın müttefiklerine karşı yükümlülük'ten söz etmekle hiç etkileyemezdi. Pek onları, 'babacıkları'nın, Çar'ın adına kendilerini feda etmeye mi davet etmeliydi? Bu dilden anlamlardı... fakat Vorotintsev için... Çar'ın adına sığınmak düpedüz ikiyüzlülük olacaktı. Ya tanrı? Tanrının adı onların içindeki bam teline dokunurdu. Fakat... tanrıya küfür olacaktı... Son olarak tek bir şey kalıyordu - vatanları. Bu, Vorotintsev için bir anlam taşıyan bir kavramdı, fakat anladığı kadarıyla bu da **onlar** için fazla bir şey ifade etmiyordu - onların 'vatanı' kendi yerel ilçelerinin pek ötesine gitmiyordu...¹¹³

Batıda bu kavramlar, bütün katliamlara rağmen anlamlarını korudular. Savaşın sonundaki kilitlenmeye kadar, bu kavramların içinin boş olduğunu belli eden şey, yenilgi ve zayıflar değil, siyasi yenilgiydi. Onur, ırk ve vatan mefhumları, birdenbire sarsılmış olan, ancak önceki yüzyıl boyunca müthiş bir özgüven ve

maddi gelişme sağlamış bir hayat tarzının parolalarındı.

Eğer iki dünya savaşı, en azından Avrupa için, tek bir otuz yıl savaşı olarak görülürse, tartışma çok daha genişler. Taçların ilk raundda düştüğü yerde halkın taşralı adamları, eski düzeni plebyen tarzda reorganize ederken, taçları kendi kafalarına yerleştirdiler. Kasım 1922'de Mustafa Kemal, konumu sarsılmış padişahı Atatürk — Türklerin atası — olmak için kovdu, bir ay sonra da Mussolini, İtalya kralının tahtına dokunmadıysa da diktatörlüğünü ilan etti. On yıl sonra, Batı Cephesinde er olarak savaşmış bir Avusturyalı, Kayzer rolünü üstlendi ve bir Gürcü (bir siyasi sürgünken askerlik hizmetine çağrılmış, ancak sakat kolu nedeniyle çürüğe çıkarılmıştı),¹¹⁴ Kremlin'de Çar'ın rolünü üstlendi.

Hitler, ilk andan itibaren amaçları konusunda açıktı. Onun vahşi antisemitizmi, 1914'ten önce Avrupa'nın heryanındaki imparatorlukların bilincinde ortak olan ırk inancının abartılmış şekliydi. Stalin, farklı şeyler deneyerek rolünü buldu, devrimin izinde pragmatik zigzaglar çiziyordu; emin olduğu tek şey kendi kişisel iktidar açlığıydı. 1931'de zorunlu kolektifleştirme ve yaygın sanayileşmeyi arkasında bırakmış olarak Stalin şunları savunuyordu:

Yenilmeyi reddediyoruz! Eski Rusya tarihinin bir özelliği, geriye düşmüş, gerikalmış olması nedeniyle zarar gördüğü sürekli darbelerdi. Rusya Moğol hanlarınca yenildi. Türk beylerince yenildi. İsveç feodal lordlarınca yenildi. Polonya ve Litvanyalı yeni soylulara yenildi. İngiliz ve Fransız kapitalistlerince yenildi. Japon baronlara yenildi. Hepsi de Rusya'yı yendi-gerikalmışlığı yüzünden...

Çarlık tarihiyle bu apaçık özdeşleşme ve daha iyisini yapma iradesi **Kısa Tarih**'te alıntılarla vurgulandı.¹¹⁵ Herkes biliyordu ki, Stalin kendini, Çarlar geleneğine yerleştiriyordu. Bu ise Lenin'in asla yapmayacağı bir şeydi.

Böylelikle, yenik imparatorluklarda, 1918'in açmazından hızla, savaşın hükmüne meydan okuyan yeni diktatörlükler ortaya çıktı. Bu diktatörlüklerin liderleri, çatışmanın ilk raundunda kişilik kazanmış bir kuşaktandı. Ve rollerini, kısa süre sonra 1929 çöküntüsü ve sonraki bunalımla iyice rekabetçi hale gelen emperyal dünya düzeninden ne kaldıysa, onun içinde oynamak zorundaydılar (1929 ve sonraki bunalımı sermayenin dünya ölçüsüne prematüre yayılmasının bir sonucu olarak görebiliriz, yoksa sermayenin yapay olarak korunmasının değil).

Yeniklerin bu yenilenmesi ya da reaksiyoner modernleşmesi, önceki galipleri yenmek zorundaydı. Fransa birkaç hafta içinde yağmalandı, bu da Birleşik Krallık'ta travmatik bir seferberliğe yol açtı. Britanya'nın karşılığı içte iki nedenle mülayimdi - hiçbir zaman istila edilmemişti; eski monarşisi hiçbir zarara uğramadı ve şimdiki durumunu garantilemek için istikbalden ödünç alarak dış kaynaklara, özellikle de Amerikan parasına dayandı. Ne var ki İngiliz imparatorluğunun dağılmasına seyirci kalmak için Majestelerinin başbakanı olmadığını ilân eden Churchill'de kişileşen sınırsız bir muhafazakâr canlanma görüldü.¹¹⁶

Bu nedenle, Stalin'in rejimi Rus tarihi içindeki bir dönemle sınırlı görülmemelidir. Tersine, bu rejim, Avrupalı bir sürecin Rus Sovyet varyasyonuydu. Churchill'de zirvesine erişen otuzlu yıllar süresince, İngiliz politikaları içindeki mücadeleler, İngiliz İmparatorluğunun nasıl sağlamlaştırılacağı ve güçlendirileceği ko-

nusundaydı. Tıpkı Kayzer'den (ve Habsburg'lardan) ustalıkla kurtulup Avrupa egemenliği kazanma arayışındaki Hitler gibi. Fransa için bu kişi İkinci Dünya Savaşı süresince ülkesinin tepkisini kişileştiren de Gaulle'dü (de Gaulle ayrıca, esir alınmış olduğu Birinci Dünya Savaşından derin bir şekilde etkilenmişti). Fransa'nın 1940'taki ilk yenilgisi yüzünden de Gaulle tüm yetkileri ancak, Cezayir'deki işkence ve cinayetlerin Fransa'nın savaş sonrası bunalımını gündeme getirdiği 1950'lerde kendinde topladı. De Gaulle Paris'in kılavuzluğunda kıta Avrupasının Napoleonvari bir yenisinden düzenlenmesi arayışındaydı. Moskova'dan Londra'ya liderler ve izleyicileri, kendi emperyal miraslarının gerçeğine ve misyonuna duydukları inançla doluydu.

Sovyet sosyalizminin paradoksu, bu sürece karşı çıkmak bir yana onu kışkırtması, oyunu yükseltmesi oldu. Kırılıkların kolektifleştirilmesi, Kremlin'i en büyük otokratik toprakbeyi haline getirdi. Sanayileşme, öteki Avrupa ülkelerini utandıracak ölçekte uygulandı. Yaygın eğitim ve öğretim programı, Rus yöntemleriyle yapılsa bile, ilk Sovyet kuşağını hızla teşvik ederek gelişmeyi hızlandırdı. Moskova Avrupa kıtasının devrimcileştirilmiş eski rejimlerinin en ilerisini meydana getirdi; en devrimci ve en başarılı olanıydı. Ne var ki yeni bir tarzda eski kalmıştı. En azından bu bakımdan, sosyalizm kapitalizme üstün gelmişti.

Bu sürecin dışında kalan bir tek ülke vardır: Amerika Birleşik Devletleri. ABD, birinci ve ikinci dünya savaşlarına, yönetici yapılarını korumak ya da yönetici yapıların temelini çürütmüş olan konuma karşı çıkmak için değil, pazarlar ve kâr için girmişti. Savaşçı-emperyal gelenek mirasının yokluğu, Amerikan askerini idaresi zor ve şevksiz kılıyordu. Ülkelerinin kendi dışındaki dünyadan çıkardığı artık değerden muaz-

zam yarar sağlamış olsalar bile, asker kitleleri, başkalarının kârı için ölmeyecekti. Görece olarak da Amerikalıların kayıpları pek az, kazançları devasaydı. ABD için 1941 sonrası savaş yılları tam istihdam, çoğu kişi için hayat standardında gerçek bir artış ve gayri safi milli hasılda iki kattan daha fazla bir artış demekti.

Ezici üstünlüğü ABD'yi, ordusunun başlangıçta silahsızlanmasına yolaçtıysa da, 1945 sonrasında katıksız ekonomik egemenlik yoluyla emperyal bir konuma getirdi.

İki soru var. Eğer Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı «eski rejimler»ce oluşturulduysa ve İkinci Dünya Savaşına yol açan da aynı şeyin yenilenmiş türleriydiyse ve hatta bunların etkisi II. Dünya Savaşının ötesinde de sürdüyse, bütün bunlar ne zaman sona erdi?

Batı Avrupa için bu sorunun cevabı 1968'de, şeklinde. Pratikte de Gaulle'ü düşüren işçi-öğrenci isyanı bir baba figüründen çok daha fazlasını sahneden sildi. Ayrıca 'Amerikanlaşma'nın, Almanya, İtalya ve Britanya'nın eski milli politikalarına galip geldiğini de kanıtladı. Avrupa'nın önceleri şovenist ve militarist olan kültürleri, Avrupa sömürgeciliği sona ererken kentini sesiyle dağıldı.

İkinci soru ise ABD ile ilgili. ABD'nin emperyal gücü onu neden bir eski rejime dönüştürmedi? Bu sorunun cevabı da aynı kilit yıl: 1968. ABD üstünlüğünü o tarihte sona erdiğinden değil, ama ABD'nin Vietnam savaşı, kendininkine benzer Amerikancı rejimleri dışdünyaya dayatma — yani bütün Üçüncü Dünyayı kendi sömürge alanına çevirme — girişimi olarak görülebilir. Vietnam'dan çekilme kararı 1968'de alındı. Johnson'ın, Vietnam Tet taarruzu neticesinde yeniden başkan seçilmek üzere adaylığını koyamayışı, ABD'nin bir

klasik imparatorluk olma hırsının resmi çöküşünü simgeliyordu.

Gerçi bunu sonucu tersine çevirme yolundaki bir gizli girişimi izledi. Orkestrasyonunu Nixon ve Kissinger'ın yaptığı, Metternich tarzı bir gizli diplomasi ve güçler dengesi politikaları yoluyla, bir Amerikan dünya düzeni tesisi girişimi denendi. Bu deneme ülke içinde, «öğrenci haytalar»ca (Nixon'ın sözü) engellendi ve mutlakiyete direnmek üzere tasarlanmış bir iç siyasi sistem Watergate'le birlikte, Nixon'u başkanlıktan uzaklaştırdı. Bindokuzyüzaltmışları ABD'de boğmayı başaramayınca, iki Amerikalı devlet adamı gördüğümüz gibi, SSCB'de bu yöndeki çabaların daha başarılı olmasını garantilemeye yardım etmek üzere, Brejnev ile işbirliğine girdiler. Nixon'un Varşova Paktındaki en gözde ülkesi olan Çavuşesku Romanyası, Kremlin ve Beyaz Saray arasındaki bu iğrenç detantın bir simgesi olarak duruyor. Bu kitap yazıldığı sırada Romanya'daki rejimin günleri sayılı görünüyor. Bu rejiminin düşüşü belki de Doğuda yeni bir çığır açıldığını doğrulayacak.

«Fransızların Amerika'yı keşfi» diye belirtiyordu Regis Debray, «Mayıs 68 yoluyla oldu... 1968, dünya pazarının, ulus devlete artık hizmetlerine ihtiyaç duyulmadığını («büyük sorunları çözmek için fazla küçük, küçük problemleri çözmek içinse fazla büyük») haber verdiği andı.»¹¹⁷

1968 sadece Batı Avrupa ülkelerinin Amerika'yı keşfi değildi. 1968 ayrıca, ABD'nin, kendi yaratmış olduğu uluslararası ekonomik ve kültürel sistem içinde erimeye başladığı andı; ve ABD Avrupa tarzı sömürgeci gücün yerine kendi dolaysız egemenliğini geçirmekten aciz olduğunu gördü.

Özetleyelim: Eski rejimler — ki devirlerini hiçbir

surette tamamen doldurmuş değiller — inatçı ve tehlikeli bir bileşimden oluşuyordu. Büyük ölçüde merkezileşmiş, değişmez biçimde kişileşmiş olan bu rejimler geleneksel değerler hiyerarşisinden yararlandılar ve ekonomik güçlere komuta ettiler. Bu rejimlerin global üstünlükleri, her iki taraf için de yıkım getiren çatışmalarla — Avrupa'nın otuz yıl iç savaşı — ve dünyanın heryanındaki sömürgelerdeki milliyetçilerin saldırılarıyla sarsıldı. Ülke içinde ise bu rejimlerin siyasal kültürleri, 1968'le, 1945'ten beri toplanmakta olan bir yeni dalgayla hakimiyetleri nihai olarak azalana kadar sürdü.

Ekonomik olarak bu, milli sermaye karşısında çokuluslu sermayenin yükselişi demekti; elit içinde ise, kırdaki evlerinde yaşayanlardan sadece kırdaki bir evi olanlara bir kayma (epeydir süren bir süreç) demekti,¹¹⁸ entelektüel bakımdan, yüksek eğitimin çok sayıda insana yayılması ve özel imtiyazlı statünün sonu demekti; kültürel bakımdan hürmetin sonu demekti - özellikle TV ve rock and roll, artık kilise ve devletin değerlerince kontrol edilmeyen güçlü bir popüler kültürün yayılmasını sağladı; askeri bakımdan, askeri teknolojinin yoğunlaşması, militarizmde ve «erkek» değerlerinde bir tavsamayı destekledi; cinsel bakımdan etkin (hamilelikten) korunma ve çalışma biçimindeki değişim alt sınıf aile hayatının katılığını çözdü; uluslararası bakımdan, sömürgeciliğin sonu, ileri ülkeleri, ulusal kimlikle ilgili bazı takıntılardan serbestleştirme eğilimindeydi. Kısacası Batı Avrupa'da, sık sık Amerika'nın kendisini düzelten bir Amerikanlaşma başladı. Süreç, kapitalizmin, ilerici enerjinin daha öte bir rundunu elinde tuttuğunu gösterdi.

Şimdi, eğer Sovyet deneyi bir kez daha dünya manzarasına dahil edilirse, izlemiş olduğu istisnai yö-

rüngesi görülür. Stalin'in ölümünden sonraki on yılda, Stalin: teröründen bir kurtuluş ve hayat standartlarında belirgin bir iyileşme yaşandı. Ama Sputnik (uzay yolculuğunun) başarısı ve Küba füze krizinin küçük düşürücülüğü, Kremlin'i bir büyük güç olarak kendini Amerika ile ölçme ve bir Avrupa devleti statüsünden çok dünya statüsü kazanma kararlılığına itti. 1968 yılında, tam Batı Avrupa'nın kendisini, tüm dünyayı iki kere savaşa sürmüş olan uzun bir kültürel karabasan- dan çıkardığı anda Brejnev, Doğu Mayısının bastırılması yönünde tavır aldı: Prag Baharı ezildi.

Sovyetler, 1953'te Doğu Berlin'de ve 1956'da Buda- peşte'de kuvvet kullanmalarının, 1945'te sıkı dövüşerek kazandıkları askeri başarının korunması için gerekli olduğunu savunabilirler. Fakat Çekoslovakya'da 1968 reformları, Varşova Paktından ayrılmaya hiç niyeti olmayan ve Moskova'da yetişmiş sadık bir komünist tarafından başlatılmıştı. Dubçek belki de başka her yer- deki sosyalistlere de bir örnek oluşturacak insanî reformları yukardan başlatmıştı. Dubçek'in devrilmesi, sömürgeciliğin doğrudan bir eylemiydi. Bunu SSCB için- de ekonomik reformların yürürlükten kaldırılması, de- Stalinizasyonun bastırılması, gençlik kültürünün boğul- ması ve bir ulusal komünizm kültü izledi. Bu hare- ketler, yetmişli yılların sonunda, Brejnev'in Washing- ton'la birlikte Çin'e karşı ortak askeri eylem arayışı ve Afganistan'ın fiili işgaliyle doruğuna ulaştı. Bu gidi- şatla da Sovyet bloku bundan yirmi yıl önce, kapitalist toplumun tam tersi yönde hareket etti. Kapitalist top- lum kendini uluslararasılaştırırken, Brejnev'in SSCB'si kent patronlarının ve daha büyük roketlerin bir siste- mi oldu - eski rejimin gölgesinin bir gölgesiydi bu.

Ama bu rejim içinde, ithal edilmiş fabrikalar ve kaset dekleri, yeni apartman blokları, beyaz eşya

— çalışmayanlar dahil — otomobiller ve uçaklar ve hat-
ta artık detant sayesinde dünya vatandaşı olan mo-
dernleşmiş parti görevlileri, rejimin nihai dönüşümünün
tabanını oluşturdu. Kendine rağmen, yeni baş düşma-
nından — artık bu düşman Nazi Almanyası değil
Amerika Birleşik Devletleriydi — gelen özgürlük darbe-
sini massetti. Kendi ülkesi hakkında yaptığı değerklen-
dirmede Debray şöyle yazıyordu («Fransa» yerine «SS
CB» konabilir) :

1968'de iki Fransa vardı: Endüstriyel ve tek-
nolojik Fransa ile sosyal ve kurumsal Fransa...
Uçurum iyice genişledi, Fransız toplumu anti-eko-
nomik oldu... Genelde, kararların alındığı düzey
uygulandığı düzeye mümkün olduğunca yaklaştı-
rıldığında daha etkin olur. Makro ancak mikro-
nun yardımıyla işleyebilir. Verili endüstriyel dev-
lik düzeyinin üzerinde, üretkenlik azalmaya ve kü-
çük organizasyonlar daha kârlı olmaya başlar...
Oui papa, oui patron, oui cheri'nin (peki baba, peki
patron, peki canım) Fransası, bilgisayar kulla-
nımının ve süpermarketlerin, haber ve planla-
manın, know-how ve brain-storming (teknik bil-
gi ve yeni fikir arayışı)'in Fransasının canlılığını
gösterebilmesi için rafa kaldırılmaya başlanmıştı.
Bu bahar temizliği bir kurtuluş benzeri hissedildi
ve **uygulamada** öyleydi de.

Eğer, — ve bugün bu hâlâ kocaman bir 'eğer'dir —
bugünkü değişiklikler başarılı olur ve demokrasi bi-
çimleri SSCB'de kök salarsa, gelecekteki yorumcular,
bunun nasıl olabildiğini değil, niçin bu kadar gecik-
tiğini soracaklar. Kısaca Stalinizm, sadece yönetimi yu-
kardan aşağı etkin bir şekilde takviye ettiği için SSCB,

eski rejimin çok fazla ögesini taşımıyordu. Bu işin sadece bir yanı. Sovyetler Birliği 1945'te toprak kazanan tek Avrupa ülkesiydi, ki bu Çarlık Rusya'sının geleneksel amacıydı. Sosyalizmin avantajı kapitalizmin başaramadığı şeyi başarması SSCB'ye eski rejimini yapay olarak korumasına imkan veren bir zafer kazandırmasıydı. Rusya'nın mevcut gerikalmışlığının anahtarı, resmi elkitaplarının standart açıklaması gibi, muazzam boyutlarda olmasına rağmen kayıplarda veya yanmış toprak stratejilerinde ve karşı-ışgalin yıkıcılığında yatmaz pek. Moskova için savaşın bedeli kazandığı başarıydı. Moskova, toprak denetiminin bir yük haline geldiği bir sırada toprak ele geçirdi. Doğu Avrupa'daki savunma mevzileri, rejimi, artık arkaizme mahkum olan despotizmin şekillerine kısıtıran bir tuzaktı.

Sovyetler Birliği'ne yolculuk etmiş Batılıların çoğu, füzeler uzaya fırlatılırken, ülkenin geri kalmışlığının çeşitli yönleri karşısında şaşkınlığa uğruyor; «dükkanlar 1940'ların sonlarındaki gibi», «karayolu trafiği 1950'lerdeki gibi». Ben, farklı türden bir şeyle karşılaştım. Bir rock hayranı bana 'rock and roll isyan olmalı, eğlence değil' diye yakındığında, nostaljiyle içim yandı. Ticarileştirilmesi cesur öncülerini törpülemeye başladıysa, müzik gerçekten oraya ulaşmış demektir. **Genç Olmak Kolay Mı?** filmini seyrettiğimde, filmin samimiyet, heyecan ve savaş düşmanlığı karışımıyla, yeni kuşağı, kırklı yaşlarımda olmama rağmen, kolayca özdeşleşebileceğim bir kuşak olarak hissettim: Binkokuzyüzaltmışlar SSCB'ye ulaştı.

1987 yazında Moskova'da, 50 yıldan daha uzun süredir ilk kez bir gayriresmî kulüpler konferansı yapıldı. Bu gruplar 'Üç Niyet'i (Üç Hayır) kabul ettiğini temin eden herkesin kendilerine katılabileceğini söy-

lüyorlardı: Şiddete ve şiddet propagandasına hayır; millet veya ırk üstünlüğü fikirlerine hayır; diğer insanların gerçeği kendileri için arama hakkına karşılık, gerçek tekeli elinde bulundurma iddialarına hayır.¹¹⁹ Bu altmışların içeriği işte; üç Niyet yirmi yıl önce Batı dünyası kampüslerinde coşkuyla selamlanırdı.

YİRMİ YILLIK BİR FARK

«Bindokuzyüzaltmışlar Sovyetler Birliği'ne geldi» -belki de bu, modernleşmenin ABD ve SSCB'yi daha benzer kılacağını söyleyen yakınlaşma tezinin düz bir çeşitlemesi sadece. Kapitalizm ve komünizm, mülkiyetten çok teknoloji ve temel insan doğası ile belirlenen benzer bir varış noktasına doğru gelişmenin iki yolu diye düşünülebilir. Saygın sosyal sistemlerindeki mevcut farklara rağmen, diye devam eder argüman, uzun vadede iki yol birleşme noktasına gelir.

Bu soru üzerinde çok düşündüm. Amerika'nın demokratik ruhunun — rock, konuşma özgürlüğü ve adil yargılama — SSCB üzerindeki olumlu etkisi iki ülkenin birleşeceği anlamına gelmeyebilir. Yeni Kremlin liderleri daha fazla demokrasinin daha fazla sosyalizm demek olduğunda ısrarlılar ve haklı olabilirler. İngiliz Tory'leri tersine, Gorbaçov'un para ilişkileri, teşvikler ve kendi ayakları üzerinde duran insanlar üzerinde ısrar etmesinin, Thatcherizm ya da hatta monetarizm olduğunu ileri sürüyorlar. Gerçekten de korporatif devlete yönelik bir ortak düşmanlık var: Thatcher'ın İşçi Partisi tarzı merkeziliğe hücumu Gorbaçov'un Stalinine hücumu, eski işçi sınıfı hareketinin monolitik geleneğine saldırır. Ama biri sağdan diğeri ise soldan.

Böylelikle, Bayan Thatcher'ın hükümeti göz mua-

yenelerinin paralı olmasını (İngiliz Sağlık servisinin yılda bir kez parasız yapacağı birşey) teklif ederken Sovyetler herkes için parasız koruyucu hekimlik uygulaması üzerinde düşünüyorlar. Ancak Bayan Thatcher'ın fabrika yöneticilerinin personel tarafından seçilmesi gerektiğini talep ettiği gün, Bay Gorbaçov da Tory olarak değerlendirilebilir.

O halde keskin siyasi farklılıklar ve gerçek benzerliklerden oluşan bu tuhaf kombinasyonu nasıl anlayabiliriz? Cevap şu; İngiliz Başbakanı da Sovyet Genel Sekreteri de farklı şekillerde altmışların ürünüdürler. Altmışların işaretleri sadece sola ait işaretler değildir. Eski rejimlerle ilgili oldukları ölçüde bunlar radikaldi; (Birleşik Krallık'ta konsensus olarak anılan) yerleşik otoriteye karşıydılar. Ama böyle bir radikalizm ilerici olabildiği kadar gerici de olabilir.¹²⁰

Yani, altmışlı on yılı öğrenci protestoları, kolektif toplantılar, ve anarşist cesareten ibaret saymak hata-
tadır. Altmışlı yıllar, en az uyuşturucular kadar James Bond'da da cisimleşti.

Burası, o sırada Batı'da olanların ilginç sonuçlarını tartışmanın yeri değil. Benim argümanımın ilgili olduğu nokta şu: Yalnızca altmış sonlarının o siyasi mahut ve kültürel patlaması, tüketimciliğe karşı bir protestoya dönüştü. Che Guevara ikonu — Ekim 1967'de CIA talimatlarıyla soğukkanlılıkla öldürülmüştü — bu patlamanın sembollerinden biridir. Che'yi gördükten sonra bir Bolivya hapisanesinde tutulduğu için Paris ayaklanmasını kaçıran Debray, geçen bölümde alıntılanan denemesinin aşağılayıcı tonuyla, solun Amerikanlaşmayı ve kitle kültürünü nasıl küçük gördüğünü açığa vurur. Saygon'dan Paris'e ve Şikago'ya dek bari-
katların altmışlı yılları, tüketici kapitalizmin efendile-

rine olduğu kadar kendisinin hastalığına karşı aşağıdan gelen eşitlikçi bir protestoydu.

Sovyetler Birliği'nde şimdi altmışlar tarzındaki bir değişimi getirmeye çalışan sol tam bir tezat halinde, sadece bunu yukardan aşağı yapmakla kalmıyor, ayrıca anti-eşitlikçi, tüketici kökenli değerleri de teşvik etmeyi amaçlıyor. Sovyet reformcularının modernleşme arzusuyla ekonomik büyümeye karşı altmışlı yıllar tarzındaki kuşkuculuk arasındaki bu tezat, sadece kısmidir — konuşmalarından çıkarırsak — Gorbaçov programının ekolojik maddeleri, Stalinistlerin bir zamanlar uğraştığı fakat yetismekte yetersiz kaldıkları dev boyutluluk ve nükleer güç hakkında, Batı barış hareketlerinin ifade ettiği kuşkulara epey yakın. Ne var ki, farklılıklar benzerlikten daha önemli. 1968, bir yandan Amerikanlaşmaya yol açıyor olmakla birlikte, ona karşı bir protestoydu da. Yirmi yıl sonra Kremlin'in altmışlar ruhunu kabulü, altmışların protestosunun iğrenç bulunduğu değerlerin çoğunu benimseme yolunda.

Bu nedenle, SSCB'de olanlar Batı deneyinin yirmi yıl sonra bir tekrarı değil; önümüzdeki yıllarda Sovyet ayaklanma ve isyanları yatmakta olsa bile. Yaptığı değişimler tüketici ve kültürel çoğulculuğun bir sosyalist çeşitlemesine yol açarsa, o zaman Kremlin'deki yeni sol Batıdaki yeni soldan daha başarılı görülmeli. Sonuç belki de kapitalizmin yörüngesinden bir ayrılma olabilir, bu yörüngeye doğru bir yakınlaşma değil.

ŞEYTAN

Kısa vadede iki sistem arasındaki en görünür farklılık, nükleer güçlerinin birbirlerine karşıt yönlerle çevrili olmasıdır: Birbirlerinin üzerine yani. Tezat gayet

iyi biliniyor. Hiçbir zaman silahlara bunca çok para harcanmadı ve daha önceleri hiçbir zaman askeri güç bunca yıkıcı olmadı. Ama yeryüzü, ilk stratejik vuruşmadan sonra böcek hayatı hariç muhtemelen yaşanmaz olacağından, ne kadar çok para harcanırsa, askeri gücü siyasi güce çevirmek o kadar daha güçleşiyor.

Yıldız Savaşları, askeri bakımdan burada kilit konu gibi görünüyor. Başkan Reagan Stratejik Savunma Girişimi'nin tam da adı üzerinde olduğu şey olduğunu, yani bir Savunma girişimi olduğunu ileri sürüyor. Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki tankları için söyledikleri de elbette bu. Fakat savunma için yerleştirilebilen her silah belki saldırı hareketinde da kullanılabilir. Askerlik bilimi bakımından Kızıl Ordu'nun muazzam bir uzay kalkanı ile desteklenen stratejik füze-lerdeki indirimlerden meydana gelen ABD siyasasını, Amerika'ya bir karşı saldırıdan korkmaksızın Sovyetleri ezme gücü veren potansiyel bir araç olarak görmesi doğrudur. Moskova'daki son görüşmelerinde Gorbacov, Dışişleri Bakanı Schultz'a ülkesini hedef alan her füzenin söküleceği ve tek bir sent bile harcanmadan kontrol edilebilen bir anlaşma yapabileceklerken, neden yönetiminin ABD'yi, sayısı azaltılmış Sovyet ICBM'lerinden (Kıtalararası balistik füzeler) korumak üzere milyarlarca dolar harcamayı istediğini sormuş.

Bu soruya ne cevap aldığı kamuoyuna yansımış değil.

Çok şey değiştireceği halde, füze sınırlamasındansa gerçek bir stratejik silahsızlanma olasılığına inanmak güç. Hiçbir emsal yok ve insan doğasına özellikle de insan gücünün doğasına meydan okuma gibi görünüyor. Kaldı ki sosyalist sicil de olumlu olmaktan ziyade tehdit edici bir örnek oluşturuyor.

Sosyalist tutku, tüm yurttaşlarının bilinçli olarak belirledikleri bir toplumu, içinde herkesin nasıl yaşayacağını seçeceği, bir kişinin avantajının ötekinkinki pahasına olmayacağı bir dünyayı arzular. Henüz, fiilî sosyalizm deneyi diktatörlükle ve seçmenin yokedilmesiyle belirleniyor. Pol Pot'un Kampuçyasında aile yemekleri bile kaldırıldı ve ayrı yemek yeme yasaklandı; özgür seçmenin en küçük alanı bile ülkenin inşasında «büyük sıçrayış» için bir tehlike olarak değerlendirildi.

Bu nedenle sosyalizm seçme bakımından iki kez lanetlidir. İlki, imkansız bir tutku - her şey için seçme yapma, hatta bizzat geleceği seçme girişimi. İkincisi, tanık olunan en baskıcı şekillerde seçmenin olumsuzlanması.

Düşmanları, sosyalizm vaadinin kaçınılmaz olarak bir karabasana dönüşeceğini savunuyorlar. Bunun böyle olmasını sağlayacak şeyi en iyi kendileri gerçekleştiriyorlar; bugünkü Nikaragua'nın gösterdiği gibi. Sosyalistler, iki kuşaktır ABD desteğiyle iktidarı elinde tutan Somoza ailesinin diktatörlüğünün yıkılmasına önderlik ettiler. Sandinistler, ülkelerinde siyasal ve ekonomik olarak seçme imkanlarını artırmaya başladılar. ABD bir nüfuz alanının muhtemel kaybını, çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak değerlendirdi. Nikaragua'ya karşı olan Kontra kuvvetlerini oluşturarak ve finanse ederek Nikaragua'ya ambargo koydu, tecrit etti ve saldırdı.

Bu neye yol açar? Ülkeye giderek daha az seçme şansı kalır. Nikaragua'nın hayatta kalmaya çalışmaktan başka seçeneği yoktur, ulusal ideolojisi, fedakârlığa adanıyor, ve zamanla ikinci doğa halinde içselleşecek bir askerileşme yaşanıyor. Bu arada abluka, malların karneye bağlanması demektir, dolayısıyla da üni-

formluk ve kıtlık Nikaragua sosyalizmi 'seçeneksizlik' olma yolunda.

Eğer seçme, sosyalizmin lanetiyse, hayatın kendisinin de laneti olabilir. Tanrı bize cenneti sunar, ama iyi davranmamız şartıyla. Şeytan ise bize bir seçme sunar!

Ve kapitalizm şeytan icadıdır. Habis açgözlülük, diğerleri pahasına kâr arzusu herkese yarar getirecek, diye iddia eder kapitalizm, en azından tam serbest piyasa durumunda. Kapitalizm insan güdüsünün kötü olduğunu varsayar ve bunu bir avantaja dönüştürmeye çalışır. Fakat sosyalizm insan güdüsünün erdemli olduğunu varsayar ve olmadığı zaman ne yapılacağına dair hiçbir kuramı yoktur.

Nükleer silahlar ise, felsefelerdeki bu köklü farkı tersyüz etmiş görünüyor. Bayan Thatcher gibi, bombayı (atom bombasını-çev.) göklere çıkaranlar, onun barışı koruduğunu savunuyorlar ve bunun daima böyle kalacağını varsayıyorlar. Onlar, dünyanın askeri işlerini yürütenlerin davranışının kalıcı bir şekilde akılcı olduğunu düşünürler. Bu günlerde, insan soyunun kaderinin güvenlikte ve Armageddon'un* güçlerinin (ABD) Ulusal Güvenlik Devletinin kapılarının arkasında sağlam bir şekilde kilit altına alınmış olduğunu, çünkü bunu sağlayacak düzeyde mükemmelleşmiş bir hükümetimiz olduğunu savunan kesim Sağ'dır. Buna karşılık sol, böylesi bir inancın ütöpik olduğunu savunan ve insanî idareciliğin mükemmel olmasının doğası gereği mümkün olmadığını vurgulayan taraftır.

* (Armageddon, fundamentalist hristiyan inancında iyiliğin güçleri ile karanlığın güçlerinin yapacağı son savaşın adı. Bu savaşta iyiliğin lideri Gog, şer imparatoru Magog'u yendikten sonra dünyada şu ünlü bin yıllık barış hüküm sürecek. -çev.)

Her iki tarafın görüş açısından da bakıldığında, devrimci bilmece, dünyanın, cennetten beri taraftaki bu yakasında antagonist sistemlerin beraberce yaşamak zorunda olmamızdan kaynaklanıyor. Halihazırda Sovyet sistemi üretkenlik ve demokratik haklar konusunda Batı sisteminden geride. Ama kapitalist sistemin de yapısal kusurları ve gayriinsani yanları var. Sosyalist blokun cılız ve çarpık gelişmesi içerisinde daha tercih edilir bir sosyal düzenin genetik şifrelerinin gizli olması da mümkündür. O halde sonuca yaklaştığımız şu sırada şunu sormamız gerekiyor: Sovyet deneyinin içinde gizli olan olumlu bir miras olabilir mi?

Bunu sormanın bir sürü yolu var. Ben ise içtenlik politikası adını verdiğim şeye değineceğim. Çünkü anlam ve güdüler konuları perestroykada önemli bir rol oynuyor.

KUŞAK FARKLARI

SSCB'deki kuşak farkı, hayat deneyimlerinde Batıdakine kıyasla çok daha derin bir karşıtlığını kapsar. Yaşlılar sadece Stalin'i ve savaşı yaşamadılar, ayrıca kolektifleştirmeye başlayan ve 1960'lara kadar süren köy hayatından kent hayatına geçişi de gördüler. Heryerde renkli televizyonun bulunduğu ve rock'un yok edilemez bir olgu olduğu günümüzde, altmış yaşın üzerindeki milyonlarca aktif komünist ile Zaman Makinası grubunun şarkılarını söyleyen milyonlarca genç arasındaki yerleşik çatışma, nihaî olarak biyoloji yasalarıyla kazanılacak.

Rock müziği — dilerseniz gürültüsü — yeni bir hayat tarzının, bireysel tavır talep eden bir hayatın ifadesidir. Bu hayat, özellikle filmlere yatkın. Filmler, bir

genci kitaplardan çok daha fazla etkiliyor. İki ayrı filme gösterilen ilgi, benim gözümde bir başka kuşak farkına, Kruşçev döneminin çözülüşünü yaşayanlarla modern gençlik arasındaki kuşak farkına denk düşüyor.

Kırk ve daha üst yaştaki liberaller Tengiz Abuladze'nin **Nedamet**'inin yaygın gösterime girmesine dönüm noktası gözüyle bakıyorlar. **Nedamet**, Dışişleri Bakanını olmadan önce Şevardnaze'nin himayesiyle Gürcistan'da çekilen çok etkili, gerçeküstü, ama ürkütücü ölçüde inandırıcı bir film ve Moskova sinemalarını hıncahınç doldurdu; Gulag ve Stalin'in kurbanları için Gulag'ın ne menem bir yer olduğu konusundaki konuşma tabusunu sarstı. Filmin ayrıca güçlü bir Hristiyan teması var.

Ama otuz yaşın altındakiler, Yuris Podniyeks'in **Genç Olmak Kolay mı?** adlı filmiyle coşmuştu. Filmin adı, savaş kuşağının dillerine doladığı — bu günler genç olmak kolay, bizim zamanımızda böyle miydi... — la-kırdısına cevaptı. Dört dörtlük bir belgesel olan film, Riga dışındaki bir rock konserinde başlar, konser sonrası çıkan olaylar konusundaki mahkeme duruşmasını gösterir, gençlerle inançları ve beklentileri hakkında söyleşiler yapar, uyuşturucu sorununu tartışır, punkları izler, eski kenti temizleyen genç doğacıları gösterir ve Afganistan savaşı hakkında dramatik bir sahneyle sona erer -bu, filmi seyrettiğimiz Moskova'daki sinemada Nella'nın gözyaşlarını tutamayıp bana yaptığı tercümeyi yarıda bıraktıran sahneydi. Film, izleyenlere hiçbir cevap sunmuyor. Tersine, yaşayabilecekleri değerler arayan genç insanları ele alıyor. Sovyetler Birliği'ndeki gençlerin pek azı tatmin edici değerler bulmuş durumda, ama filme bakılırsa arayış içindeler. Böylelikle, **Genç Olmak Kolay mı?** rahatsız edici bir inanç sorgulamasıdır. Film kinik kayıtsızlığı' nedeniyle

şiddetle eleştirildi. Petrova filmi 'müsamahakâr' buldu ve gösterilmesini değil ama, kendisini uygun bulmadı. Petrova için yılın filmi, üç kere seyrettiği Nedamet'ti. 18 yaşındaki bazı gençlerle konuştuğumda, Nedamet'i seyredip seyretmediklerini sordum; seyretmemişlerdi. Filmin konusunu biliyorlar mıydı? 'Rejim, Beriya falan hakkındaymış', pek önemsemiyorlardı. O zaman Podniyek's'in filmini sordum. Yüzleri aydınlandı: 'Evet, gerçekten bir olaydı!'

Bu tezat, anti Stalinist intelligentsia ve Stalin sonrası gençlik arasındaki bir farklılığa ışık tutuyor. Şu günlerde yirmi hatta otuz yıldır yeraltına girmeye zorlanmış veya çekmecelere kilitlenmiş önemli kitap ve şiir derlemeleri furya halinde yayınlanıyor. Glasnost'tan ilk yararlananların başında sanatlar geliyor. Tanıklık etmiş, ama susturulmuş bir kuşak sözkonusu. Şimdi bu kuşağın tanıklığı perestroykaya meşruiyet veriyor, desteğini genişletiyor ve zamanla insanların kendisine inanmasına yardım edecek. **The Times Literary Supplement** (The Times gazetesinin Edebiyat Eki) geçenlerde yayınlanan yedi tarihî Sovyet romanı hakkında bir incelemeyi şu manşetle vermişti: 'Nihayet şeytan kovuluyor.'¹²¹

Bununla birlikte, bu orta kuşak, Partinin önyak olduğu reformlardan epey endişeliydi gibi geliyor bana. Stalin'den sonra buzların erimesi döneminde hayata başladılar ve sonra eriyen buzlar ortalığı soğuttuğunda donduruldular - korunaklı ama güçsüz. Sibiry'a'da buz altında bulunan ve etleri hâlâ yenebilecek kadar taze durumdaki memeliler gibi bu kuşaktakilerin çoğu, ne geçmişte rahat bir yer buldu ne de bugün kendilerini evlerinde hissediyorlar.

Bunu Nella'ya bir mektupta yazdım, o benim fikrimi katılmadı. Argüman herhangi bir glasnost değer-

lendirmesi için merkezi önem taşıyor. Reform programının başlıca nedeni Sovyet kazanımının öteki yüzüdür - yani eğer hiçbir şey yapılmazsa SSCB'nin yüz yüze kalacağı geniş ölçekli toplumsal ve ekonomik felakettir. Fakat yapılması gerekenin mutlaka yapılacağını söyleyen bir tarih yasası da yoktur. Tersine değişim ihtiyacındaki siyasi ve ekonomik sistem değişime karşı koyuyorsa, o zaman kendi niteliğini nasıl **dönüştürebilir**? Köklü yapısal dönüşüm ihtiyacı ile yüzyüze kalan toplumlar genellikle çökerler - kaçınılmazlaşan devrim, savaş ya da ayaklanmayla devletin yıkılmasıyla gelir.

Eğer Sovyet liderliği — ya da hiç değilse bir kısmı — sistemi dönüştürecek değişimlere niyetleniyorsa, 'niye?' diye sormamalıyız, çünkü niyesi ortada. İlerisini gören liderler, radikal uygulamalar olmazsa, ne ülke içinde ne de uluslararası bakımdan önümüzdeki yirmi yılda konumlarını korumayı ümid edemeyeceklerini anlıyorlar. Şimdi sormamız gereken şey, kapalı sistemlerinde böylesi bir değişimi nasıl olup da savunabilecekleri. Heterojen ve küskün muhalefetin, onların kansız devrimini desteklemeye ikna etmek için hangi deneyimin örneğine başvurabilirler?

Cevaplarımı Sovyetlerin dışında aradım: Amerika'nın etkisi, modern hayatın oluşturduğu yeni kültür, biliminse sözünü etmek bile gereksiz. Nella, yerleşik, köklü bir Sovyet öncesi geleneğin de hayati bir katkısı olduğunda ısrar ediyor. Nella'nın özlü yanıtı bir sonraki bölümde. Bu beni, Parti'nin Leninist geleneğiyle Rus edebiyat geleneği arasındaki ilişkiyi tartmaya yöneltti.

NELLA'NIN CEVABI

Eğer Rusça'da aykırılar (Dissident) için kullanılan kelimeyi, sözlük anlamı 'başka türlü düşünenler' demek olan **inakomysliatçiye**'yi alırsak ve eğer Ekim Devriminden beri düşüncede ve eylemde merkezi devlet iktidarına her türlü direnmeyi kapsayacak şekilde genişletirsek, kendimizi, terörün en koyu yıllarında bile inatla varlığını sürdüren Rusya'ya özgü kamuoyunun karşısında buluruz. Sanatlar, edebiyat ve herşeyden önce de şiir, hem bireysel özgürlükler hem de sosyal olaylarla ilgili kamu bilincinin oluşmasında ve canlı tutulmasında çok özel bir rol oynadı. Yazılı sözün gücü herşeyden muazzamdı çünkü Batılı anlamda demokratik haklar ayaklar altında çiğneniyordu. Bu, Çarların Rusyası için de doğrudu, Stalin ve Brejnev Rusyası için de. Bu tecrübe bir Rus atasözüne de yansımıştır:

Kalemin yazdığını
Hiçbir balta kesemez.

Sonuç olarak, sanatlar ve edebiyat muhalefetin başlıca kalesi haline geldi - bir Pasternak'a veya bir Sin-yaviski'ye yönelik saldırılar da bu yüzden.

Günümüzde Pasternak, Mandelstam, Ahmedova ve diğerlerinin şiirlerinin ve yazılarının yayınlanmaya başlaması edebi bir olaydan ibaret görülemez: Bu, kendi başına bile, sözünü ettiğim kamuoyuna alan açılması ve kamuoyuna açılmasıdır.

Aynı şekilde, **Nedamet** ve **Genç Olmak Kolay mı?** gibi filmlerin çevrilmesi ve glasnost döneminden beri yaygın gösterime girmesi, sanatsal bir yenilenmenin ilk adımı olmaktan öte anlam taşır. Böylesi filmler,

yeni biçimlerle de olsa, Rusya'ya Çar'lardan önce ve sonra, yazılı sözle meydana getirilmiş olan 'ecole civique'nin, medenileşme geleneğinin bir ifadesidir.

Bu, glasnost döneminin yoktan var olmadığının aksine, toplumsal bilincin uzun bir damıtılma sürecinin ürünü olduğu anlamına gelir. Yazarlar ve şairler büyük ölçüde bu bilincin oluşmasına yardım ettiler. Ama herşeyden önce, Gulag'dan geçen ve hayat deneyleri toplumun bütününe yayılan, toplumca özümsenen ve herkesi şu ya da bu şekilde etkileyen milyonlarca kişi tarafından oluşturuldu. Bu noktada, alenen aykırı fikirler ilan eden erkeklerin ve kadınların bulunduğunu, ama aykırı düşünenlerin, kampların doğrudan ve dolaylı kurbanı olan milyonlarca insanın sadece küçük bir kesimini oluşturduğu belirtilmelidir. Ülkemin paradokslarından biri belki de bu: Gorbaçov ve arkadaşları ve izleyicileri de bir dereceye kadar aykırı düşünenler arasında yer alıyorlar.

Geçmişin günışığına çıkarılması, Stalin ve Sovyetler Birliği'nin başına gelenlerdeki payı konusundaki tartışma, şimdi **Genç Olmak Kolay mı?** özellikle filmde gördüklerimizin ana babaları ve büyük anne-babaları olan kuşakla ilgili sorulardır. Bu filmde, izlenebilecek bir örnek oluşturmamış ya da yaşanacak idealler verememiş olan ana babalara karşı, bastırılmış da olsa, kalıcı bir ayıplama hissederiz. Ancak daha önemli birşey var. Film, günümüz gençliğinin manevi yoksunluk içinde olduğunu gösteriyor. Genç bir adam, gençler için çekti bu filmi. Umut veren şey ise, filmin gerçekten tutkuyla karşılanması. Filmı milyonlarca kişi izledi, basında, televizyonda ve evlerde tartışıldı; üzerine konuşuldu. Böylesi bir olay Batıda düşünülemez bile. Orada insanları yaşatan değerleri konu alan sade bir belge-

sel asla gençlerin hayallerini, New York Central Park' taki bir Madonna konseri ölçüsünde cezbedemez.

LENİN'İN SURATI

Turistler Lenin'den söz ettiğinde genellikle iki şe-ye ilişkindir söyledikleri: Kızıl Meydan anıtkabirinde korunan naaşını görmek için sabahtan kuyruğa giren, çoğu kent dışından gelme Sovyet yurttaşları ve sokaklarda ve mağazalarda ikonaya benzer şekilde her yerdeki varlığı. Umumi yerlerde onun bakışından kaçılması imkânsız ve yarı dinî bir işleve sahip, paylaşıldığı varsayılan değerleri canlandırıyor. Fakat suratı beni altüst etti.

Gerçekçi bir portre değil. Lenin'in yabancıları süzerken ya da gelişmeleri tahmin etmeye çalışırken gözlemlerinden birini iyice kısıma huyu ünlüdür ve birçok yerde yazılıdır. Fotoğraflarında ve belgesel filmlerde ise bu kaydedilmemiştir, aksine ya iş ciddiyeti içinde ya da poz verdiyse, amcabey halinde görünür. Ölümünden sonra yapılmış sosyalist-gerçekçi portreler onu sert, fakat müşvik bir klasik aile babası gibi görüntüler. Bunlara aşına biri olarak, bunları Moskova'da da göreceğimi düşünüyordum. Bunun yerine Lenin heykellerinin çoğundaki — örneğin askeri müzedeki — ve afişlerdeki canlı imaj beni şaşırttı. Şiddetle çatılmış iki kaş ateşli bir şekilde yoğunlaşıyor, sanki zekayı henüz ufukta görünmeyen bir hedefe doğru yönlendirir gibi. İktidarın şaşmaz yargıcı biçimindeki klasik Mao imajından farklı olarak Lenin'in imajı, korkunç bir zihinsel enerji sarfının örneğini verir -gayret ve iradenin simgesidir O.

Aynı zamanda da bıkkınlığın. Lenin'e içiniz bur-

kulmasın, Sovyet halkına üzülmün. Kitap almak için kitapçıya gidersiniz. Kitap yoktur, ama vitrinde Lenin'in suratı vardır. Ordu müzesinde Afganistan konusunda bir şeylerin sergilenmesini beklersiniz. Yoktur öyle bir şey, ama merdivenlerin tepesinde Lenin'in suratı sizi görür.

Moskova'daki en dikkat çekici yeni binalardan biri **Mejdurarodnaya** ya da Uluslararası Oteldir. Dıştan ürkütücü görünen kahverengi bina kompleksinin içinde ağaçlık, havuzlu ve camduvarlı asansörleri olan bir avlu yer alır, tıpkı Manhattan'daymışınız gibi. Bu avlu, airconditionlu bir kapalıçarşıyla uluslararası ticaret merkezine bağlanır. Bütün kompleks sıkı koruma altındadır. İçerisi tümüyle bir dövizle alışveriş bölgesidir. Bana, 14. yüzyılda surlarla çevrili Hristiyan kentinin yamacına Cenevizliler tarafından kurulmuş olan İstanbul'daki Galata kulesini hatırlattı. Daha sonraki yıllarda feodal Moskova da yabancılara ait kaleler barındırdı. Nella ile birlikte orada bir kahve içip dondurma yedik ve gezindik. Batı parası karşılığında Batı malları satması gereken süpermarket kapalıydı. Moskova'da yaşayan yabancılar, bu mağazanın ya yolsuzluk ya da mal soygunu gibi olaylar nedeniyle hep kapalı olduğundan şikayetçi. Bu, Sovyetlerin ne kadar değersiz ve beceriksiz olduğunu gösterir, denir genellikle. Ben ise, bunu Moskova'da söylemeye cesaret etmek imkânsız ama, bunun Moskovalıların içinde devrimci olmasa bile, isyancı bir ruhun hâlâ canlı kalmış olduğunun ve bu kadar büyük eşitsizlik ve imtiyazların bulunduğu bir ortamda, kölece davranışa karşı direndiklerinin kanıtı olduğu hissine kapıldım.

Dondurmamızı bitirdikten sonra sanat kitapları ve pahalı ciltli kitaplar satan bir kitapçıya daldık. Bir köşede parlak kırmızı broşürler yığılıydı. Vladimir İlyiç

Lenin'in ta kendisine aittiler ve **Rekabet nasıl örgütlenir** üzerindeydiler. Buna karşıkonamazdı. Fakat dövizle ödemek zorundaydım. Dolayısıyla uluslararası merkezde rekabet konusundaki Lenin'i almanın tek yolu vardı: Amerikan ekspres kartımı kullanmak.

Tüketen rekabetten uzaktaki sosyalizm aksine ilk defa, rekabeti gerçekten **geniş** ve gerçekten **kitle** ölçeğinde uygulama, emekçilerin çoğunluğunu, hünerlerini sergileyebilecekleri, yeteneklerini geliştirebilecekleri ve kapitalizmin binlerce ve milyonlarca insanın içinde kıldığı, bastırdığı gizlikalmış kabiliyetlerini ortaya çıkarabilecekleri bir çalışma alanına gerçekten sokma imkânını yaratır.

Bu yüzden işçiler, çalışmanın pratik örgütlenişinin en iyi biçimlerini bulmak için rekabet etmelidir, der Lenin. 1871 Paris komünü,

aşağıdan gelen inisyatifin, bağımsızlığın, eylem özgürlüğü ve coşkunun, hazır kalıplara saplanmadan nasıl gönüllü bir merkezcilikle bağdaştırılabileceğinin büyük bir örneğini verdi.

Peki, ya 'zenginler ve haydutlar', diye sorar, 'asalaklığın bu iki aslî kategorileri ne olacak?'

Zenginleri, haydutları ve avareleri saptamanın ve kontrol etmenin binlerce pratik biçimi yaratılmalı... Çeşitlilik burada etkinliğin bir garantisi, tek ortak hedefin elde edilmesinde bir başarı yoludur -bu hedef Rusya ülkesinin her tür haşerattan **temizlenmesidir**... Bir yerde zenginlerin tamamının yarısı... hapse atılacaktır. Bir başka yer-

de onlara sokak lambaları temizletilecektir. Üçüncü bir yerde de ceza sürelerini doldurduktan sonra kendilerine 'sarı etiketler' verilecektir ki, değişene kadar herkes bu **zararlı** insanlardan gözünü ayırmasın. Dördüncü bir yerde de her on avareden biri görüldüğü yerde vurulacaktır.

Aman tanrım...

Beşinci bir yerde karma yöntemler benimsenebilecektir ve deneme olarak salıverilerek...

vesaire. Fakat bunlar nasıl yapılabilir? Yalnızca «kabiliyetli örgütçüler» sayesinde.

Halkın arasında pek çok kabiliyet var. Yalnızca bu kabiliyet bastırılmıştır, kendini sergileme fırsatı tanınmalı ona. **O ve yalnız o**, halkın desteği ile Rusya'yı ve sosyalizmin davasını kurtarabilir. nı kurtarabilir.

:

Ve broşür bu şekilde sona eriyor. Ocak 1918'de yayınlanmış.

Umutsuz yıllara ait umutsuz sözler. Kendi sözlerinden bildiğimiz gibi kendisinden devralınacak Genel Sekreterlik görevi için Stalin'den daha hoşgörülü, davaya sadık, nazık, düşünceli ve kaprissiz — bu harika bir özellikler listesidir — bir kimse düşünememişti, böylesi bir görev devrini 'belirleyici önemde' saydığı halde. Sadece birkaç yıl öncesinde aynı Lenin, halkın içindeki kabiliyete sadece Bolşevik önderliğini değil, tüm Rusya'yı kurtarması çağırısında bulunmuştu. Kabiliyet! Kısmen kilit altındaydı, çünkü diyordu Lenin,

İşçiler ve köylüler hâlâ 'ürkek'tir, henüz artık **onların** egemen sınıf olduğu fikrine alışmamışlardır; henüz yeterince kararlı değildirler... İşçiler ve köylüler hâlâ 'ürkek'tir (tekrar eder); bu ürkeklikten kurtulmaları gerek ve kurtulacaklar.

İşi Lenin'in ellerine teslim edebilirdiniz, gerçekten de uğraşıyordu. Bugün Sovyet halkı da uğraşıyor. Belki de kaşlarının üzerindeki ateşli kırışıklıkları da gayretlerinin bir işareti olarak çizmişlerdir. Yoksa onların başarısızlığı, hatta ürkekliklerine karşı çıkış mıdır, Lenin'in suratında görünen?

SÖZLER VE EYLEMLER

'Bolşevizm,' dedim. 'Söz ile eylemin birliğidir. Lenin'in tüm üstünlüğü programını uygulamaktaki iradesinde yatar... Toprak köylülere, fabrikalar işçi sınıfına, iktidar çalışanlara. Bu sözler çok söylendi, fakat kimse ciddi bir şekilde teoriden pratiğe geçmeyi hiç düşünmedi. Lenin ise bu yola çıkmış görünüyor.'

'Demek istediğin,' dedi Sergey alaycı ve inandırmadığını belli ederek, 'Sosyalistlerin programlarını uygulamakta oldukları mı? Bu görülmüş şey değil...'

Ona, Rusya'da tam da bunun gerçekleşmekte olduğunu açıkladım.

Victor Serge 1917'de Barcelona'da, arkadaşlarına Rusya'daki durumun eşsizliğini açıklamaya çalışırken bunları belirtiyordu. Şu sözler üstünde durmaya değer:

«Bolşevizm, sözle eylemin birliğidir. Lenin'in tüm üstünlüğü programını uygulamadaki iradesidir.»¹²²

Şubat 1986'da Gorbaçov 27. Parti Kongresine 'Sovyet halkı çalışmamızı söz ile eylemlerimizin birliği bakımından yargılayacaktır,' dedi. Bu, yeni siyasalara karşı direnen parti üyelerine karşı eylem de gerektirir. Ayrıca bu, glasnost ve perestroykadan hoşlanmayan ve ikisinin de sadece yeni birer kampanyadan ibaret olduğunu söyleyen ortalama Sovyet yurttaşı için iyi haber değil, çünkü çoğu insan kolayca kestirip atabileceği sloganları, hayatlarını değiştirme yükümlülüğünü getiren sloganlara tercih eder.

Moskova'daki yeni ve kendinden menkul devrimin liderleri böylesi bir direniş sayesinde sözler ile eylemlerin birliğini sağlamayı bir tutku olarak benimsemiş durumda; sözleri dürüst kılmak ve eylemleri, onları güden inancın kanıtı. Konu felsefî görünüyor. Hedefi ise maddî. Yeni bir disiplin oluşturmayı — elbette bu disiplin içten gelmeli, ister pozitif teşvikler sayesinde, ister iflas tehdidiyle — ve komuta ekonomisinin başarsız disiplinine son vermeyi amaçlıyorlar.

Gorbaçov ayrıca **pokazuça** kelimesiyle ('şov' ya da sahte görünüşü ifade eden bir argo kavram) özetlenen bir Sovyet hastalığına da el atmaya girişiyor. Bazen O ve arkadaşları, Parti'nin ancak bir Potemkin programına sahip olabileceğinden korkar gibi.

Lenin ve Stalin, Kruşçev'i belirtmek bile gereksiz, bürokrasiyi kırpma gereği konusunda ortak bir Parti görüşünü paylaşıyordu. Bu, söz ile eylemi bağdaştırma yolunda bir girişimdi, bununla birlikte, bürokrasinin korunmasına yaradı. Nasıl ki, benzin istasyonlarını işletenler, yakıtlarını karaborsada satmak üzere kuyrukları kalıcılaştırıyorsa, parti ile ilişkiler de, devlet bürokrasisi işini yaptığı zaman fuzuli hale gelir. Şimdi,

gazeteler ve Parti, stagnasyonun kof ve sahte diline karşı çıktığına göre, Sovyetler Birliği'ni çalışır hale getirebilecekler mi?

Örneğin **Moscow News**'un bir sayısını, 4 ekim 1987 gününü ele alalım. İkinci sayfada bilim üzerine bir yazı var ve SSCB'de bugünkü bilim yöneticilerinin sadece — ki altını gazete çizmiştir — 'etkinlik görüntüsü' verdiğinden, sadece 'tartışma rolü kestiklerinden' ve 'elle tutulur şeyin yerine Ersatz (uyduruk, idareten ika-me -çev.) bilimi geçirdiklerinden' şikayet ediliyor. Üçüncü sayfada sinema ve tiyatro üzerine yazan Konstantin Şçerbakov propaganda gösterimlerine saldırarak Devrimimizin geleneklerini ve manevi değerlerini eylemle sağlama almalıyız,' diyor. Orta sayfaları kaplayan, Mikail Şatrov'un 1917 hakkındaki oyununa ilişkin yazı Rosa Luxembourg üzerine şunları söylüyor:

O ayrıca bir başka önemli noktayı belirtiyor: Bolşevikler sözlerin değil, eylemlerin insanlarıdır.

13. sayfada gazetenin yazışleri müdürü, Togliatti'deki dev otomobil fabrikalarından ve oradaki değişikliklerden söz ediyor:

Söz ile eylem arasındaki alışlagelmiş uçurum, hâlâ hepimizin ve her birimizin içinde yaşıyor... Kendimi bildim bileli, her zaman iyi eylemler hakkındaki gürültülü sözler, gerçek eylemlerden daha fazla olagelmıştır...

Aynı sayının ekinde Dışişleri Bakanı Edvard Şevardnadze'nin BM'deki konuşması yer alıyor. Konuşmanın girişi şöyle:

Sovyetler Birliği ve Birleşik Devletler, birlikte, nihayet nükleerden arınmış bir sözlüğün ilk kelimesini yazdılar. Bu söz eyleme dönüştüğü zaman...

Bu koronun kinik bir açıklaması, Gorbaçov sözlerle eylemlerin uyuşması gerektiğini vurguluyorsa, **Moscow News**'un onun sesini yankılaması gerektiği biçimindedir.

Ancak gazetenin yazarları papağan değil. Doğrusu, bu formülün bir slogandan ibaret olduğu durumlar da var. Fakat başka durumlarda yazarların dürüst olmaya ve sahtekârlığa yer bırakmayan bir kamu —ve çalışma— hayatı sağlanmasına katkıda bulunmaya çabaladıkları açıkça görülüyor.

Glasnostun bu yönünde birleşen en az üç çizgi var. Birincisi, Brejnevciliğe sırt çevirme ve kamu hayatının konuşma dilini yozlaştırıp kokuşmuş bir dalavereye çevirmiş olan resmî «iyi haberler» arasındaki uçurum. İkincisi, rejimi meşrulaştırmaya yardım edecek bir pratik söz dağarcığı kaynağı olarak Lenin'e geri dönme yolundaki bir girişim. Üçüncüsü, doğruluk ve dil hakkında daha geniş kapsamlı bir kültürel tutku.

Sovyetler Birliği'ndeki olaylar hakkındaki can yakan haberleri artık kendi basınında okuyabildiğimiz için, eski sunuşun hangi ölçüde egemenliğini koruduğunu kestirmek zor. Fakat Mary Dejevsky, 1987'de hasat zamanında Gorbaçov'un geldiğı Stavropol kentine gitti:

Ülkedeki en zengin tarım bölgelerinden birinin merkezi olduğu hesaba katılırsa Stavropol kenti yoksul. Kentin ötesinde, lüks bahçeleri ve meyve ağaçlarıyla tek katlı ahşap evlerden oluşan bir geçiş bölgesi, kademeli bir şekilde, Stavropol'un tarımsal ününü borçlu olduğu altın buğday ve mı-

sır tarlalarına bırakır meydanı. Fakat hasad kötü geçmiştir. Kombinalar seyrek, düzensiz balyalar üretmiştir. Paslanan makinalar güneşin altında atıl beklemektedir. Hasad zamanında bir pazartesi öğleden sonrasında tarlalar ancak ürünün yarısı toplanmış halde bırakılmıştı ve işe devam edileceğinin hiçbir belirtisi yoktu.

Ertesi gün hasadın ilânı görkemli bir şekilde, ulusal televizyon haberlerinde yapıldı: Stavropol yöresi devlete milyonuncu ton buğdayını vermişti. Herhalde başka bir ilçe olmalıydı bu.

Bu, ilk beş yıllık planlardan beri sürekli sunulan sahte tablonun küçük, fakat canlı bir örneği. Brejnev'in yönetiminde sonuçlar geriledikçe iddia edilen başarılar arttı. Ve savaş sırasında cephenin görece önemsiz bir kesiminde sadece bir siyasi komiser olan Brejnev Sovyetler Birliği'ndeki en fazla nişan sahibi savaş kahramanı haline geldikçe, inançsızlık da kronikleşti.

Charta 77'nin imza sahiplerinden biri olan Çekoslovakyalı yazar Vaclav Havel, 'Erksizlerin erki' üzerine düşüncelerine, 'vitrinine soğanların ve havuçların arasına «Dünyanın bütün işçileri. Birleşin,» sloganını yerleştiren' meyve ve sebze dükkanının yöneticisi örneğini vererek giriş yapar. Bunu niçin yapar? Havel bunu sorar. Gerçekten satışını artıracığına ya da herhangi birisini ikna edeceğine inandığından değil. Tabela aslında diyor ki, 'Ben bir manavım ve ne yapmak zorunda olduğumu biliyorum.' Başka herkes gibi, onun da bunu bilip görmezlikten geldiği bir yana. Havel'e göre böylesi bir anlamsızlığın her yeri kaplamasının anlamı, insanların 'bir yalanın içinde yaşamakla yükümlü oldukları' biçimindedir. Bu, ahlaki bir krize saplanmış bir toplum yaratır, fakat aynı zamanda da

en basit şekliyle 'gerçeğin içinde yaşama'¹²³ çabası olarak ifade edilebilecek bir direnişi de doğurur.

Bugün Sovyet Parti'si eski söylemin, ders kitaplarının ve sloganlarının paralı yazarlarına ve kiralık akademisyenlerine cephe almaya başladı. Parti, sadece yeni liderler soyut bir kavram olarak doğruyu sevdiğinden değil, fakat SSCB'nin ahlakî ve ekonomik krizini ancak resmi kandırmacadan ve sloganlaştırmadan uzaklaşarak aşabileceğinin bilincinde olduğu için glasnost talep ediyor.

Batıdaki birçok kişi için, glasnostu desteklemek üzere Lenin'in otoritesine başvurulması, bunun da aynı hamamın aynı taşı olduğunun kanıtı gibi görünüyor. Fakat Lenin dürüst siyasalar savunuyordu (ve gerçekten de 'Tanrım, ben yalan söyleyebilecek biri değilim' türünden rezilane bir sahtekârlığa başvurduğuna dair bir anlatım yoktur SSCB'nin kurucusu hakkında). Ömrünü, bazı tehlikelere de atılarak, otokrasinin devrilmesine adadı, çalışan kitleler için daha iyi bir yaşam elde etmek ve Rusya'yı köleliğinden çıkarmak istiyordu. Pratikti, deneyciydi ve enerjik düşüncelere kadirdi: Ne kast ediyorsa onu söylüyor, ne söylüyorsa onu kastediyordu.

Fazlasıyla böyleydi. Gorbaçov'a 'Lenin okuyorum ve yeniden okuyorum,' dedirten şeyin bu nitelikler olduğu kuşkusuz olmakla birlikte, Lenin'de söz ile eylem arasındaki ilişkinin doğasına baktığımızda Sovyet siyasi kültürünün çifte sarmalı ile karşılaşırız.

Başlanacak en iyi yer **Ne Yapmalı?** olsa gerek. 1902'de reformizmin — Sosyalizmin seçimlerde yer alınarak kademeli olarak kapitalizmin yerini alabileceği inancının — bir eleştirisi olarak yazılan bu çalışma, Rus işçi sınıfı hareketi içinde devrimci stratejinin kurucu metni olmuştur. Kitabın önemini kavramak için

bir olgunun vurgulanması gerek. Bugün Batıda iki kesim Lenin ve arkadaşlarını küçük bir komplocu grup olarak göstermeye çalışıyor. Birincisi, sağdakiler sanki Bolşevikler çok daha geniş bir kitle hareketinin başında yer alan 300 bin üyeli bir partinin liderleri olarak değil, Pinochet'nin Şili'deki cuntasının sadece solcu bir biçimiymiş gibi, 1917 devrimini bir darbe olarak görmemizi istiyor.¹²⁴ İkinci kesim ise tarihî bir öncü kadro rolünü kendilerine tutkuyla biçen ve gerçekten de küçük gruplar halinde olan Batıdaki kendinden menkul Leninistlerdir. Buna karşılık Lenin, Sosyal Demokrat hareketin liderleriyle eşitleri olarak tartıştı; Bolşevikler ve Menşevikler (1902'de henüz isim olarak ayrılmamışlardı) hareketin içindeki iki karşıt çizgiydi. Görünürdeki sayıları Çarlığın sürgün cezalarıyla azaldıysa da, Rus işçi sınıfının başka bir siyasi temsilcisi yoktu. Bu yüzden de daha en başından itibaren Lenin ve arkadaşları, Britanya'da İşçi Partisi'nin başındaki- lere ya da Almanya'da Sosyal Demokratlar için çoğunluk oyunu kazanmaya çalışanlara denk düşen ulusal liderlerdi.

Ne Yapmalı? 'Tüm Rusya için siyasî gazete' kurulması gereğinin öne sürülmesidir. Lenin'in iddiası şudur; [böyle bir gazete]

Dogmatizm ve kitabilik hastalığına yakalanmış masabaşı işçilerinin emeğinin meyvelerini temsil etmekten uzak olan... (ve) acil ve her yönüyle ayaklanmaya hazırlanmak için en pratik bir plandır.

Burada önemli bir formül var: Kitabiliğin küçüm- senmesi ('akademik çevreler' de aşağılama ile anılır),

daha fazla haber ve bilgi ihtiyacının vurgulanmasıyla birarada. Broşürün birinci bölümünde Lenin ünlü saptamasında bulunuyor:

Devrimci teori olmadan devrimci hareket olmaz. Bu fikir ne kadar vurgulansa azdır...

Dahası, 'işçi sınıfı yalnız ve yalnız kendi çabasıyla sadece sendikal bilinç geliştirebileceğinden' dolayı, işçilere 'dışarıdan' götürülecek olan teori, 'en ileri teori' olmalıdır. İhtiyaç duyulan şey, işçileri geniş kapsamlı devrimci faaliyetin içinde eğitmektir.

İşçi sınıfı bilinci, işçiler zorbalığın, baskının, şiddetin ve istismarın her türlüşüne, bunlardan etkilenen sınıf hangisi olursa olsun, tepki göstermeleri... ve başka her sosyal sınıfı entelektüel, ahlaki ve siyasi hayatının tüm biçimlenişleri içinde gözlemlemeleri konusunda... eğitilmedikçe özgün bir siyasi bilinç olamaz...

Polisin halka vahşice muamelesine, dini mezheplerin takibata uğramasına, köylülerin kamçılanmasına, sansür rezilliğine, askerlerin uğradığı işkenceye, en masum kültürel etkinliklerin bile takibata uğramasına vs. Rus işçileri neden hâlâ pek az devrimci etkinlikle cevap veriyor?... Suçu kendimizde aramalıyız...

Lenin ikili bir sorunla yüzyüze idi: Rus işçisinin entelektüel ve kültürel düzeyinde niteliksel bir artışı örgütlemek ve aynı zamanda da hem sürgündeki hem ülke içindeki ilerici entelektüellerin kitabî zırvalarını ve reformist lafazanlığını alt etmek durumundaydı.¹²⁵

Perspektifindeki bu zorlama, 'gerçek' maddi çıkar-

lara kıyasla su sinekleri (su sineklerinin ömrü 24 saatır -çev.) gibi olan 'tartışma kulüpleri', 'kağıt parçaları', salt siyasi lafazanlık gibi şeylere yönelik geleneksel Marksist bir küçümsemeyi yoğunlaştırdı. 1917'deki devrimden hemen önce, Lenin sosyalizmin inşasının bir hayalini **Devlet ve İhtilâl**'de dile getirdi. Burjuva meclisleri ve hukuk sistemleri hakkındaki görüşü, bunların şapka sallamaya yarayan birer mekanizmadan ibaret oldukları biçimindeydi. Özünde,

Kapitalizmde, kelimenin tam anlamıyla bir devlet, yani bir sınıfın diğer bir sınıfa tahakküm etmesi için özel bir makina vardır.

Kapitalizmden çıkış sırasındaki geçiş evresinde, hâlâ özel bir aygıt gerekli olacaktır,

Fakat **halk** sömürücüleri çok basit bir 'makina' ile, hatta neredeyse bir 'makina' olmadan, özel bir aygıt olmadan, basit bir şekilde **silahlı halkın örgütlenmesi** yoluyla baskı altına alabilir.

Sanki bu basitmiş gibi! Sadece birkaç ay sonrasında, iktidardayken, kabiliyetlerin azlığından ve aşırı ürkeklikten şikayet ediyordu. Buna rağmen, deneysel düzeyde her on hayduttan birinin vurulmasını, vurulacak olanı seçecek mekanizmaları dikkate almadan tartışmaya hazırды.

Ekonomiye gelince: 'Muhasebe ve kontrol - «aksaklık olmayan çalışma», doğru işleyiş, komünist toplumun **birinci aşaması** için gerekenler **asıl olarak** bunlardır.'

Toplumun tüm üyelerinin ya da hiç değilse

büyük çoğunluğunun, devleti **kendibaşlarına** idare etmeyi öğrendiği andan itibaren... bu andan itibaren her türden hükümet ihtiyacı toptan ortadan kalkmaya başlar. Demokrasi ne kadar tam-sa, gereksizleşeceği an o kadar yakındır.

İlk defa yoksulların bir demokrasisi olacaktır. Sonra da devletin sönmesi, böylece bundan böyle zor-falan gibi şeyler için bir aygıt ihtiyacı olmayacaktır ve, Marx'tan alıntı yapar, 'özgürlükten söz etmek mümkün olacaktır.'¹²⁶

Aslında tam tersine. Her türlü zor gücünün ortadan kaldırıldığı zaman gelecek olursa, o zaman özgürlükten söz etmenin gereği kalmayacaktır. Özgürlükten söz etmeyi mümkün kılmak zorunda olduğumuz zaman ondan çok daha önce, her şeyden önce bunca zorun var olduğu şimdi ve buradadır.

Devlet ve İhtilal'in ütopyikliği çok eleştirilmiştir. Kimileri tarafından, Lenin'in asıl devrimci deneyimine hayalci bir girizgaha mazur göstermek açısından, başkaları tarafından ise daha ağır bir şekilde. Sovyet ekonomi tarihi uzmanı Alec Nove, Lenin için teknik ve muhasebe sorunlarının gerçekten var olduğunu öne sürer: 'Ekonominin kendisi yok olur.'¹²⁷ Daha geniş kapsamlı bir eleştiri olan **Lenin and the End of Politics** ('Lenin ve politikanın sonu')nda Tony Polan daha da ileri giderek, yazısının başlığının da ifşa ettiği gibi şu iddiada bulunur:

Lenin'in savları, bir bireyin kabaca ekonomik konumu ile güdülerindeki herhangi bir fark ihtimalini yoksayar... 'değerler'e yer olduğunu yok sayar ve dolayısıyla da değerler hakkındaki

anlaşmazlıklara yer bırakmaz, (bu yüzden de) siyasal hayat içinde gerçek **fikir** farklılıkları olamaz.

Lenin hakkındaki nihaî bir yargı olarak bunlar haksızdır ve **Devlet ve İhtilal**'in metni üzerinde aşırı yoğunlaşmaktan kaynaklanır. Fakat Polan'ın tezinin ilgi çekici bir yanı var. Feodalizmde politika ayrı bir alan değildi, hukuki, askeri, dini ve ekonomik iktidar birleşikti (merkezileşmiş olmasa da). Kapitalizmde ekonomik iktidarın kendine özgü bir şekilde siyasi iktidardan ayrılması söz konusudur. Ham Marksist yorum, yine de, bu görünüşe rağmen, politika dekordur ve aslında devlet bir sınıfın diğeri üzerindeki tahakkümünün bir mekanizmasından ibarettir der. Uç noktasına götürürsek, bu tür bir yorum, yalnızca ve yalnızca sınıf egemenliğini perdelemenin bir aracı olarak görülen politikanın gerçekliğini toptan inkâr eder. Burjuva politikaları ve anayasaları bu yüzden kandırmaca biçimleri olarak görülür.

İşin tuhafı, Batıdaki siyasi felsefe geleneğinde de bu görüşe paralellikler var. 'Gerçek ve politika' adlı denemesinde Hannah Arenat, iki şeyin her zaman birbiriyle bağdaşmaz olduğunu gözlemler.

Yalanlar her zaman sadece politikacının ya da demagogun değil, devlet adamının da mesleğinin gerekli ve meşru araçları sayılagelmıştır.

Gerçek, diye devam ediyor. Sadece siyaset-dışı olmakla kalmaz, 'Anti-politik' olabilir:

Politikaya gerçek doğru açısından bakmak... siyaset alanının dışarısında konum almak demektir.¹²⁸

Devlet adamlığı zanaatının egoizminden ve yalanlarından iğrenen Lenin, bu tür haşerattan 'temizlenmiş' bir toplum hayalini kuruyordu. Sonuçta Lenin politikayı değilse bile, politikacıları ortadan kaldırmak niyetindeydi. O sırada diğer dünya liderlerinin sergilediği kendini beğenmişlikten iğreniyor idiyse onu kim suçlayabilir ki? O liderler ki, Versay'da biraraya gelip bir sonraki savaşın zeminini hazırlayan bir barış anlaşması hazırlamışlardı.

Lenin'in söz ile eylemi birleştirme yeteneği anlaşıldı, ilham vericiydi ve aynı zamanda da tehlikeliydi; sadece muhalifleri için değil, taraftarları için de. Politikacılardan, nutuklar, oylamalar ve siyasetler arasındaki boşlukta yer alan içkiyle sulandırılmış zihin bulanıklığı ve ikiyüzlülükle yaşayan düzenbazlık ve budalalık mesleğini ortadan kaldırmak, aynı zamanda da sivil toplumun gelişme yoluna kapıyı kapatmak demekti. Sosyal örgütlenme basitleşmeyip daha da karmaşıklaştığı için, Lenin'in devlet mekanizmasını basitleştirmesi yurttaşı kurtarmıyor, tehdit ediyordu. Bu, Stalin'in sömüreceği potansiyeldi.

Lenin, Paris Komünü çizgisine uygun bir şekilde aracısız halk iktidarı istiyordu. İçinde iktidarı elinde tutanların gayret ve çıkarlarına rağmen anayasal süreçlerin iktidar gücünü azımsadı. Bu yüzden de kendisi iktidarı aldığı zaman bir hükümet yapılanması kurmakta zorlandı. Halk Komiserleri Konseyi'nin bir genel toplantısında ıvır zıvır şeyleri karara bağlamak için uğraşırken (aynı sırada önemli bir hükümet bildirisi üzerinde de çalışıyordu) yüzündeki «soluk, dalgın ifade» oldukça canlı bir şekilde nakledilir. Bunların sağlığını mahvetmekte olduğunu söyleyen Preobrajenski tarafından bu yüzden böylesi 'vermicelli'

(italyanca 'çubuk makarna' -çev.) ile 'kendini aşırı yormakla eleştirildi.¹²⁹

Kaçınılmaz bir kaderi haber verircesine trajik bir örnek, devrimden birkaç ay sonra ortaya çıktı. Bolşevik liderler arasında Almanya ile yapılan barış konusundaki anlaşmazlıklar, birçoklarının devrimin onları kendi kanlarında boğacağından korkmaya başlamasına yol açacak kadar derinleşmişti. Bukharin bir **Anti-Thermidor kateşizmi** yazmıştı. Yazının amacı, bir 'Thermidor'u, ya da (Fransız devriminde Thermidor ayında olduğu gibi) devrim hareketinin kendi içinden gelebilecek bir karşıdevrimi önlemektir. Kateşizm, — söz-lükte bu terimin karşılığı asli ilkelerin zikredilmesi biçimindedir — 'parti içi anlaşmazlıkları yatıştırmaya ve kardeşlerin birbirini öldürdüğü bir savaşa dönüşmesini önlemek üzere hazırlanmış kural ve düzenlemelerden oluşuyor'du. Bukharin bu metnin parti üyeleri arasında geniş bir şekilde dağıtılmasını istiyordu. Politbüro üyeleri okudu ve Lenin'in konuşmasını bekledi.

Yoldaşlar, bunun parti üyeleri arasında dağıtılmasını gerekli görmüyorum. Böylesi bir kateşizmin hangi amaca hizmet edebileceğini bilmiyorum. Parti içi ayrılıklarımızı hiçbir zaman Jakobin bir üslupta çözümlemeye çalışmayacağımıza güveniyorum. Fakat olaylar bizi bu yönde sürükleyecek, içimizden birileri bir gün ayrılıklarımızı giyotine başvurarak çözümleme düşüncesine kapılacak olursa, o zaman tanrı bize merhamet etsin, çünkü o zaman bize hiçbir Anti-Thermidor kateşizmi yardım edemez. Bu denli yıkıcı bir gelişmeyi bunun gibi bir kağıt parçasının yardımıyla durdurabileceğimiz ya da önleyebileceğimiz, çocukça bir düşüncedir, Nikolay İvanoviç.¹³⁰

Çocukça olmaktan çok uzaktı. Bukharin kendi kaderini sezmişti. Bundan yirmi yıl sonra kurşuna dizildi. Yanılan Lenin'di. Eğer Stalin yüzkızartıcı bir şekilde temel parti hükümlerini çiğnemek zorunda olsaydı, tasfiyeler hafifletilebilir, hatta önlenebilirdi. Bukharin'in **Kateşizminin** yayımlanması ve dağıtımı ayrıca, kişiye karşı en sert yaptırımlarla çözümlenmelerini yasaklarken bile, parti içi ayrılıkların birarada yaşamasını meşrulaştırmış olacaktı.

Lenin'in anayasal hükümlerin özerk rolüne inançsızlığına, çok kere devrimci özverinin kimyasında bulunan voluntarizmin ikiz kardeşi gibi görünen bu kadercilik eşlik eder. Bu kaderciliğin, tasfiyelerin ve göstermelik yargılamaların eski Bolşevikler tarafından kabullenilmesine katkıda bulunduğu kesin.

Ve ayrıca, mükemmel hafızasıyla Stalin'in de muhtemelen Lenin Bukharin'in kateşizmini geri çevirdiği zaman orada bulunduğunu düşünmek insanı ürpertiyor. Çünkü Stalin kişisel olarak, ilkeli bir Sosyalist olan Lenin'in tam karşıtı olsa da, Lenin'in kağıt parçalarına karşı duyduğu iğrenmeyi devraldı ve sonra kullandı. Bu, Sovyet tarihinde son derece hassas bir konu. Önce taşrada sonra tüm parti içinde katliama giden yol nereye kadar Lenin'in mirasıydı?

Lenin gerçekten de eylemi söze tabî kılmaya çalışıyordu. Bu, onun insanlığa katkısının tamamı olmasa bile ayırdedici bir parçasıydı. Stalin'e miras kalan siyasi mekanizma, bu olağanüstü kaynaşmayı gerçekleştirmek üzere inşa edilmişti. Ve Stalin, bu mekanizmanın sözlerin dilediği anlama gelmesini sağlayacak gücü olduğunu keşfetti. Onu, Lenin'in birliğini başaşağı çevirmek için kullandı. Kendi amacına ulaşmak için

sözleri eylemlerine göre büktü ve dilin içeriğini param-parça etti. Lenin belki bu yüzyıldaki iktidardaki en dürüst adamdı, Stalin ise en az dürüst olanıydı.

Lenin ile Stalin arasındaki bu büyük farklılığa rağmen görüyoruz ki, Lenin'in birliğinin radikalliği, amaçladıkları bu denli yıkıcı bir şekilde tersyüz edilmiş olsa bile, Stalin'inkine öncülük etti. Anayasal hayatın dolayimleri, emniyet önlemleri, kısıtlamaları, temyiz hakları ve başka yanları reddedildikten sonra, Lenin'in bu korkunç başarısının Stalin tarafından sömürülmesini önleyecek pek az şey kalıyordu, Stalin önce söz ile eylemin birliğini geri aldı, sonra da onu aynanın öteki tarafına itiverdi.

Stalin'in egemenliğinin Lenin'in mirasının hem devamını hem de antitezini içermesi kendisine hem nefret, hem hayranlık duyulmasını anlamak açısından hayati önem taşır. Kitabın daha önceki bölümlerinde kolektifleştirmenin sonuçlarını Pasternak'ın nasıl anlattığını aktarmıştım. Pasternak'ın çıkardığı sonuç şu: 'İnsanlara nasıl kendibaşlarına düşünüp kendibaşlarına yargıda bulunabileceklerini unutturmak için, onları orada olmayan şeyleri görmeye ve gözlerinin kendilerine söylediğinin tam tersini savunmalarına zorlamak için, sindirme yollarının her türlü kullanıldı.' Victor Serge için de, Lenin'den Stalin'e geçiş, her şeyin değişmesi demekti -hedefler, siyasi sistem, Parti ('yaşayışında ve düşüncesinde özgür ve disipline özgürce uyan bir örgütte... kariyeristlerin pasif itaatına') ve nihayet ahlaki,

Kahramanca Bolşevizmin sade, kimi zaman aman vermeyen dürüstlüğünden, kademeli olarak tarif edilemez içtensizlik ve sahtekârlığa doğru ilerledik.

Gulag'dan, tam meslekdaşlarının çoğunun yok edilmesinden hemen önce yazdıklarının ünü sayesinde kurtulmuş olan Serge, bunları 1936'da yazdı. Edebiyatı bilen ve sözlerle iş görenler için (bunlara tüm Bolşevik eliti dahildir), o kadar gurur duydukları söz ile eylem arasındaki bağı koparan, Stalin idi.

Fakat aynı zamanda Rusya'da genç erkek ve kadınlar özgürce disipline uyuyordu, Serge'in dediği gibi. Onlar, Sovyet iktidarının dönüşümünde ve inşasında kandırmaca değil, içtenlik görüyordu. Stalin, Rusya'nın bir daha asla yenilmeyeceğini söylüyordu, onlar da onun haklı çıkmasını sağlayacaktı. Haklı çıktı da. 1920'lerle 1950'ler arasında çoğu Sovyet yurttaşı Stalin'i, Pasternak ve Serge ve siyaset ve edebiyat intelligentsyasının diğer uzak görüşlü üyelerinden oldukça farklı bir şekilde tanıdı. Kendileri için modern hayatın ilk meyvelerini ifade ettiği insanlar için Stalin, pekçok insan Lenin'e cezbeden niteliğin aynısını simgeliyordu: Söylediğini kastediyordu.

Stalin, birisinin adını anıp 'idam edin' dediğinde, gerçekten de mermilerin namlulara sürülüşünün tıkrıklarını duyar gibiydiniz. Bu, bir söz olmaktan çok eylemin ta kendisiydi: Söylenen ile elde edilen arasındaki mesafenin kapanışı mutlak düzeydeydi. Bir sürü kağıt parçasıyla duruşma, avukatlarıyla ve zekice sözleriyle temyiz filan olmayacaktı. Ne tartışma, ne de karar alma süreci yaşanacaktı. İş yapılmıştı. İster bir fabrikanın inşa edilmesi söz konusu olsun, ister azgın bir ırmağa baraj kurulacak, düşman Moskova önünde (aslında düşmanın oraya kadar gelmemesi gerekirken) durdurulacak olsun, Stalin'in iradesi -hiçbir zaman insanları esirgememiş olan o yargı ve eylemin acımasız birlikteliği- eylemi taklit etti. Milyonlarca insanın Sta-

lin'i, Victor Serge'in Lenin'i sevdiği gibi sevmesinin nedeni buydu.

Onların inancı, adına 'dürüst Stalinizm' diyebileceğimiz ve varlığını bugüne kadar sürdüren, söz ile eylemin birliğine sivil ortamlara askeri komutanın uygulanması biçiminde itibar eden bir gelenek kurdu. Yolundan şaşmayan bu ortodoks gelenek, alenî tartışmayı sözlerin birliksizliği, eylemin felce uğratılması ve düşmana gereksiz bir avantaj verilmesi sayar. Demokrasiye yaklaşımı, Lenin'in politikacılara karşı duyduğu iğrenme ile aynıdır. Demokratikleşme, Sovyetler Birliği'nde başarıya ulaşmak istiyorsa, bu miras ile kapışmak zorundadır.

Sovyet reform tarihini, bunu yapmanın, 'doğru ve gerçekliği' makul bir dengeye ulaştırmanın çeşitli girişimleri olarak görebiliriz. Stalin'in komuta politikasına ve Lenin'in basitleştirmesine aynı anda son verirken, idarî bakımdan dürüst, politikacıları olmayan bir toplum imkânını terk etmeyi reddeden bir denge.

Bu ideal, aslında Rusların ender görülen bir tutkuyla bağlı oldukları dille ilişkilerinin bir parçasıdır. Ruslar sözlere, sanki birer ikonmuşçasına, tapınır. Batıdaki bizler sözlerle işlevsel bir ilişki kurarız, onları bir araç olarak — başka nedir ki? — öykü ve bilgi aktarmanın aracı olarak görürüz. Sovyetler Birliği'nde böylesi bir araççı bakış, birçoklarıncâ cehalet sayılır -ne de olsa Stalin örneğini gördüler. Bu farklılığın kökü bin yıldan fazladır imajların oynadığı rollerin karşılığında gizlidir. Batıda bunlar, putkırııcılara karşı bir anlatım eşyası olarak kullanıldıysa da, kendi başlarına yüceltilecek dini birer nesne statüsüne yerleştirilmediler. Bizans'ta ise imajlar, insan ile Tanrı arasında doğrudan iletim ögeleri olarak yüceltilen ikonlar

oldular.¹³¹ Günümüzde SSCB'de birçok insan, gerçeğin vücut bulmuş şekli olarak dile tapınır. Pasternak der ki,

Güzellik ve anlamın barınağı ve kaynağı olan dil, insan için kendi başına düşünmeye ve konuşmaya başlar ve bir bütün olarak müziğe dönüşür... o müthiş hareketiyle, konuşmanın akışı, geçişiyle, kendine ait yasaları ile yaratır, biçimlendirir... bugüne kadar keşfedilmemiş, çözümlenmemiş ve adlandırılmamıştır.¹³²

Aynı tanrısal güce sahip dil izlenimine, daha sonraki bir Rus Nobel Ödülü sahibi Josef Brodski de sahiptir:

Zaman dile tapınır, bu demektir ki dil daha büyüktür, ya da daha eskidir zamandan, ki zaman da uzaydan daha eski ve büyüktür. Bu, bana öğretilendir ve gerçekten de aynen bunu hissediyordum... bir şarkı ya da şiir ya da bir konuşmanın ta kendisi de... dilin zamanı yeniden biçimlendirmek için oynadığı bir oyun değil midir?¹³³

Dilin anlamın yuvası olduğunu ya da zamandan büyük olduğunu beyan etmek, dinî bir iddiadır. Fakat aynı zamanda, ifadesini doktrin ve otoritede bulan, verilmiş hakikatin geleneksel biçimi olarak dinin bir reddidir. Pasternak ve Brodski'nin savları (Sovyet tarihine ilişkin yaklaşımları birbirinden çok farklıdır), kısmen, her tür örgütlü inancın bir reddedilişi olarak görülebilir. Dil için tarih üzerinde bir üstünlük iddia etmek, kesin bir şekilde eylemler karşısında dilin dokunulmazlığı olduğunu söylemektir: Dilin her zaman

Çeka'nın, Stalin'in ya da herhangi bir müstakbel Stalin'in elinden kurtulabileceğidir.

Yeni Genel Sekreterin söz ile eylemi birleştirme çağırısı, kökü Lenin'e dayanan ve amaca yönelik dü-rüstlüğü öngören bir parti geleneğine yaslanıyor. Bir başka biçimiyle ise bir öncüsü Stalin. Ve nihayet, ül-kenin yazarlarının 1920'lerden beri korumaya çalıştığ-ı, dilin kendisinin ahlaki otoritesine sesleniyor.

Gorbaçov'un bir avantajı var. Sovyetler şu ana ka-dar, şimdilerde Batıda rastladığımız, kamu dilinin yoz-laşmasından kaçınabildiler. Örneğin, dünyanın en güç-lü gazete ve televizyon imparatorlarından biri olan Ru-pert Murdoch, **The Times** ve **Sunday Times** gazetele-rine, 'Hitler'in günlüğü'nden bölümler yayınlamaları ta-limatı verdi. Talimatı yerine getirildi. Günlüklerin sahte olduğu ortaya çıktı. Murdoch buna pek aldırma-dı. 'Ne de olsa,' dedi. 'Biz eğlence sektöründeyiz.'¹³⁴ Gerçeğin ve tarihin böylesine küçümsenmesi, herhan-gi bir insanın Lenin'i tercih etmesi için yeterli ne-dendir.

KADINLIK GÖREVİ

Rupert Murdoch aynı zamanda dünyanın en bü-yük hafif porno yayıncılarından biridir. Hergün, Mur-doch'un çıplak göğüslü üçüncü sayfa kızları gazetele-rinin milyonlarca nüshasını doldurur. Caddelerinde böylesi Batı tarzındaki bir cinsel gıdıklamanın olmayışı Batıdan gelen bir ziyaretçi için Moskova'nın çekici özel-liklerinden biridir; ve kente, meta' fetişizminin egemen olduğu bizim başkentlerden süpürülüp atılmış bir alımlı-lık verir.

Sovyetler kadınlara yönelik siyasetlerinde ve tavırlarında bizden daha mı medeni yoksa bu da gerikalmışlıklarının bir başka ifadesi mi? Muhtemelen her ikisi de; söylenen ve yapılan arasındaki mesafenin canlı bir örneği olan bir karışım. Kamusal hayatta da evde de —caddede pazarda veya mutfak masasının başında yabancılarla bir konuşmada — kadınlar güçlü bir rol oynuyorlar ve Moskova’da onlara eşit davranılıyor. Bu bakımdan, kesinlikle Moskova bir Üçüncü Dünya ülkesinin başkenti değil.

Ama insanların cinsiyetler arası ilişkiler hakkında söyledikleri, Moskova’yı bir Üçüncü Dünya ülkesi başkenti gibi gösteriyor. Evlilik öncesi cinsel ilişki epey güç, ki bu hiç de marifet değil. Bu kısmen, aşırı kalabalık yaşama koşullarından kaynaklanıyor. Bu yüzden çocuklu evlilikler epey klostrofobik (kapalı yer korkusu) hale geliyor. Boşanma oranı görece yüksek. Kadınlar arasında çok yapılan bir espri var; ‘tek çocuk yeter’. Bir diğer deyişle, erkekler henüz büyümek zorundalar. Çalışıyorlar, Brejnev’in gelişmiş sosyalizmi altında ise bu çalışmama demektir. Çalışmamak ise ücret almamaya denk düştüğünden kadınlarda çalışmak zorunda, genellikle de daha zor işlerde. Kadınlar çocuğa (ve ender olarak da çocuklara) bakıyorlar, yemek ve ev işi yapıyorlar, bunlardan çamaşır bile yeterince yorucu. Bu arada erkekler söyledikleri gibi, üç T’yi elden bırakmıyorlar:

Üç T

Tapočka

Tahta

Televisor

Terlikler

Sedir

Bu kelimenin anlamını biliyorsunuz zaten!

Doğum kontrol araçları ve tampon temin etmek zor, üstelik kaliteleri de kötü. Böylece de kadınlar için kürtaj, sevimsiz de olsa oldukça gerekli bir hak değil, bizzat doğum kontrol yöntemi olmuş - neticede erkek egemen toplumunun kadınları doğurganlıklarından dolayı cezalandırması biçimindeki bildiğimiz hikayede yeni bir araç.

Mesleki bakımdan, Sovyetler Birliği'nin çok sayıda, ve ağırlıkla da tıp ve eğitimde uzman kadını eğittiği ve istihdam ettiği iyi biliniyor. Ama diğer yandan, hükümeti ve partiyi bir yana bırakalım mesleklerinin üst kademelerindeki temsil oranları bile çok yetersiz. İkili bir mekanizma işliyor: Bir yandan kadınlar kalifiye işlere akın ediyor ve orada titizlikleri, güvenilir oluşları ve alkole uzak durmaları onları değerli kılıyor, fakat öte yandan da bu mekanizma onların üst kademelere girmelerine açıkça engel oluyor, bu yüzden üst kademelerdeki kadın sayısı, kalifiye işlerdeki yüksek kadın oranını yansıtmaktan çok uzak. Bu yüzden kadınların bağımsızlaşması, bütünüyle — neredeyse mutlak ölçüde — erkek egemen olmaya devam eden bir sistem tarafından sömürülüyor.

Ya da İngiliz sosyologu Maxine Moyneux'ün sözleriyle, gerçekte varolan sosyalizm koşullarında kadınlar seferber edilmiş, ancak bağımsızlaşmamışlardır.

SSCB'de nasıl sivil toplumun gelişme yolu tıkanmışsa kamusal alanda da cinsel özgürlük bastırılmıştır. Bu ağırlıklı etkilerin ikisi de Partinin yönetilme tarzıyla bağlantılı. İçinde sekreterlerin bile erkek olduğu, gerilimli, tümüyle erkeklerden oluşan, kendi üyelerini kendisi seçen bir elitin rekabetçi atmosferinin Parti'nin 'patron benzeri' niteliğinin kalıcılaştırılmasındaki rolü büyük olsa gerek - öylesi bir işleyiş ki, tam romanlık.

Önemli bir yetenek ve inisiyatif kaybı, sistemin ayrımcılığı karşılığında ödediği tek bedel değil. Mesela Yeltsin olayının üslubu, Yeltsin'in suçlanma ve Partiyeye karşı suçlu olduğunu kabul ediş şekli, çatışmalardaki abartılı ve kişisel kin bir tek-cinsiyetli kurumun karakteristiğidir. Bu demek değil ki, kadınlar erkekler kadar isterik ya da bir sürü içgüdüsünün esiri olamaz. (Gerçi eğitilmiş kadınlar erkeklerden daha dengeli olma eğilimindedirler). Söz konusu olan şey karşı cinse, işlerine herhangi bir önemli müdahale için kapıyı kapatan tüm kurumlar kolektif bağlanmalara ve insanlığın öteki yarısının ihraç edilmesinden kaynaklanan bir aşırı katılığa yatkındırlar. Eğer demokrasi farklı görüşleri — 'dürüstçe tartışmayı, diğerinin görüşlerini dinlemeyi' — içeriyorsa, o zaman bunun hem kadınların hem de erkeklerin birlikte otorite uyguladıkları koşullarda gerçekleşmesi çok daha muhtemeldir.

Ocak 1987'de Merkez Komite'ye yaptığı konuşmasında Gorbaçov kadınların, partinin ve devletin sadece alt kademelerinde görev aldıklarını belirtti ve onları daha sorumlu, tüm Sovyetlerle ilgili görevlere daha aktif olarak katılmaya çağırdı. 'Bu tür olanaklarımız var. Hepimizin yapması gereken şey, kadınlara güvenmek ve onları desteklemektir'. Böylesi dermansız bir yorum ancak, onu tamamiyle görmezden gelmeyi dileyenleri teşvik eder. Ve en muhtemel olmayan şey de, üst görevlerden sorumlu erkeklerin (ve onların hepsi de erkekler), ağırlıklı erkeklerden oluşan bir ortamda muhtemelen ortalama 35 yıl geçirmiş erkeklerin, bırakın kadınları kendi eşitleri ve muhtemel amirleri olarak desteklemeleri, kadınlara güvenmeleridir. Çünkü böylesi teşvikler, komuta zincirinin bildik yapısını değiştirmeye varır.

Bununla birlikte, Sovyet Anayasasının 35. maddesi

kadınların eşit haklara sahip olduğunu belirtir. Ve şöyle devam eder;

Bu hakların uygulanması, kadınların eğitime, mesleki ve uzmanlık eğitimine erkeklerle eşit kabulü, istihdamda ücretlendirme ve terfide eşit olanaklar... yoluyla sağlanır.

35. maddenin aynı ibaresi ayrıca, açık ve kesin bir şekilde bunun, 'siyasi faaliyet'i kapsadığını ekler. Kaldı ki kadınların, eşit terfi haklarını tam kullanabilmelerini sağlayacak anayasal ek destek ve çocuk bakımı hakkı vardır. Kadınlara karşı ayrımcılığın hiçbir mazereti yasada bulunamaz. Bu nedenle, Partinin anayasayı göz göre göre ihlal ettiği sonucuna varmak zor değil. Belki de, partinin ıslah olması için mahkemeye çıkarılması gerek...

Yasal durumu bir yana bırakalım, Komünist ideoloji, kadınlara Batıya kıyasla üstün (çünkü hakikaten eşit) muamele yapıldığını ilan ederken sosyalizmin Sovyet gerçeği bunu yalanlıyor. Eğitimli, sesi çıkan ve görece tecrübeli kadınların çokluğu ve aynı zamanda da onların aslî makamlarda neredeyse sıfır oranındaki varlığı yukarıdan teşvik yoluyla hızlı kazanımlar sağlamak için Kremlin'den daha iyi bir yer bulunmadığı anlamına gelir.

Gerçek eşitlik için dikkate değer anayasal teminat ve bu hakların acınası gerçekliği, söz ve eylem arasındaki uçuruma bir başka örnek olabilir, ancak niyetlenilenin, gerçekliğin epey önünde olması olgusunun horlamaya davetiye çıkarması gerekmez tabii, düzelme yönünde elle tutulur bir kıpırdanma olması şartıyla. Ama hiç de öyle görünmüyor. Tersine, pekçok kadın günümüzde eşitlik adına üç kat bir eşitsizlik çektikleri

için pişman; evde, Partide ve herşeyden önemlisi ekonomide. Çünkü eşit haklar adına kadın cinsi sistemin cephe idareciliğine — özellikle de mal dağıtım şebekesinin savaş baltalığına — mahkûm edildi ve orada umumî bıkkınlığın asıl yükünü çekiyorlar ve şişko acuzeler haline gelerek tepki gösteriyorlar. Diğer bir deyişle, sistemi erkekler kurdu, kadınlar ise sadece yükünü çekmekle kalmadılar ayrıca ayıbını da üstlendiler.

Mikhail Sergeyeviç, genellikle, daha gelenekçi düşünen yurttaşlarının stereotip tepkilerinden kaçındığı halde bu konuda dili epey kötü bir şekilde sürçüyor. **Perestroyka** kitabının 117. sayfasında söylediklerinin gerçekten tamamının aktarılması gerekiyor:

Sorunlarımızın pekçoğunun — çocukların ve gençlerin davranışındaki ahlaklarımız, kültürümüz ve üretim içindeki sorunlarımız — kısmen, aile bağlarının zayıflaması ve aile sorumluluklarının hafife alınmasından kaynaklandığını keşfettik. Bu, bizim samimi ve kadınları her şeyde erkeklerle eşit kılmaya yönelik ve siyasi bakımdan haklı olan arzumuzun paradoksal bir sonucudur. **Perestroykanın** gidişatı içerisinde ise bu eksikliğin üstesinden gelmeye başladık. Basında, kamu kuruluşlarında, işte ve evde, kadınların safi kadınca görevlerine geri dönmelerini mümkün kılmak için ne yapmamız gerektiği sorusuna ilişkin hararetli tartışmalar yürütüyor olmamız bundandır.

Buradaki yanlış anlama kör parmağım gözüne açık gibi görünüyor. Erkekler ve kadınlar arasındaki eşitlik 'kadının her şeyde erkekle eşit kılınması', yani kadınları erkekler gibi yapmak demek değildir. Böylesi bir tasarım epey iğrenç olurdu. Tersine erkeklerin ve

kadınların eşitliği kadınlardan çok erkeklerin psikoloji ve davranış kalıplarında büyük değişimler gerektirir. İlk olarak, bulaşıktan çocuk yetiştirmeye, ev içi işleri erkekler paylaşmalı - verimli, istikrarlı ve hoş bir aile atmosferinin bir kentli ortamda üretilebileceği bir şekil. İkinci olarak erkekler, kadınların meşakkatli işler yaparlarken, işde eşit ve üstün mevkilerde bulunmasını kabul etmeleri gerek.

Ayrıca, kadınlardan perestroykanın hesabını ödemeleri isteniyor gibi görünüyor. SSCB'nin manevî değerlerini, kültürünü ve üretimini, daha azını değil yenilemenin asli sorumluluğunu üstlenmeyi kadınlık görevi saymaları ve aynı zamanda da — söylenmese bile, aslında devamı söyle — delikanlıların erkeklik görevlerine dokunmayacaklar, ki onlar rahatça birbirlerine nutuk çekebilsinler.

Fakat öndegelen bir Moskovalı kadına Batılı feministlere karşı tavrını sorduğumda — bu, Gorbaçov'un kitabını yazmaya başlamasından önceydi — Gorbaçov'un argümanını dile getirdi: 'Biz feminizmle ilgilenmiyoruz, şu günlerde biz daha kadınsı olmak istiyoruz'. Onun için gerçek varoluş deneyi, Sovyet sosyalist eşitliği, onun kadının siyasal rolünün iyileştirilmesi konusuna duymuş olabileceği her ilgiyi sona erdirmişti.

Genç kuşak için de aynıydı bu. Sovyet rock'u savaş kıdemlilerini görünürdeki çapkınlığıyla şoke eder gibi görünse bile, Artemi Troitski, Sovyet rock'unu çok az sayıdaki kadın orkestraları, çalgıcıları ve şarkıcılarıyla 'aşıkâr biçimde de-feminize' olarak değerlendiriyor.¹³⁵ Ancak, serbest cinsel dışavurum arzusu, eski tüfeklerin erteleyebilecekleri, ama karşısında boşuna direnmiş olacakları kentli dalgalarından bir diğeri. Genç kuşak daha gösterişli olduğu kadar, daha seksi olmakta

da kararlı. Genç Sovyetler modaya hevesli ve **Moda Dergisi**'nin genel Yayın Müdürü Liliya Orlova modayı çok ciddiye alıyor gerçekten,

Beğeni, kültür, bir giysi oluşturma kuralının anlaşılması ve bilgisi, ayrıca zamana ayak uyduran kişinin imajının yaratılması; önemli olan budur işte.¹³⁶

Bu koşullarda, «feminizasyon» — daha seksi görünme ve olma ve seksi daha açık ve dürüstlikle tatmanın yüreklendirilmesi — Sovyet toplumunun fizik sağlığı olduğu kadar, ruh sağlığı için de asıl emansipasyon (özgürleşme) olarak görünüyor. SSCB'deki müslüman Cumhuriyetlerde, yani ülkenin henüz iyi bir rock grubu ortaya çıkaramamış tek kesiminde, böyle birşey ummak imkansız olabilir. Öte yandan, Moskova'da çalışan ve 1986'da ölen Ukrayna doğumlu bir sanatçı olan Vadim Sidur çok canlı, etkileyici heykeller yarattı. Bu heykeller bazan dramatik, sık sık nükteli ve belki de içtenlikli cinselliğiyle bir eşi daha olmayan eserlerdi. Ne Rodin geleneğindeki gibi pornografik, ne de romantik bu heykeller, dahası Batı sanatının çoğu örneğinin aksine, çarpıcılıkları insana acı vermiyor.

Sidur'un eseri savaştaki insan bedenine, aşka ve kente tanıklık ediyor. Beklenebileceği gibi Sidur ne kent dışına sürgüne gönderilmiş, ne de sevgi açmasına izin verilmiş. İlk Moskova sergisi ölümünden sonra gerçekleşti. Ama Sovyet kültürünün böyle bir sanatçıyı yaratabilmiş olması, tabularını kaldırma yeteneğine sahip olduğu anlamına gelir.

Bunu nereye kadar yapmalı? Sovyetler, cinsiyetler arası ilişkilerin kapitalist modelini cazip bulmuyorsa onları ayıplamak mümkün değil. Moskova'dan döndük-

ten hemen sonra Londra metrosundaki bir randevuma gittim. Treni beklerken SSCB'deki olayları değerlendirmek ve izlemek üzere gazete okuyordum. Gazeteyi bir kenara attım ve birdenbire kendimi siyah saçlı bir kızın incecik sabahlığının içine bakarken buldum; sanki kızın başının birkaç feet üzerinde uçuyordum. Kızın göğüs kıvrımlarını, uzun, genç ve çıplak bacakları hafifçe bana doğru kıvrılmış görünüyordu, çünkü duvara yapıştırılmışlardı. Doğal boyutlara göre çok daha büyük olduğundan aradaki mesafe, onu optik bakımdan normal insan boyutlarına indiriyordu ve bir miyop olarak, Moskova'daki son hikayeye ilgilenmeyi güçlükle bırakarak ben bir an için, kıza dokunmak üzere elimi uzatabileceğimi hissettim. Kızın yatış şekli de herhangi bir direnişe yer vermiyordu. Geçici bir sıkıntıyla dikkatimi kelimelere çevirdim. Bu kelimeler beni, uygun ayrıntılarla, kadın bedenindeki kılların giderilmesinde yeni geliştirilmiş bir kremin en iyi araç olduğunu temin ediyordu. «Ah ülkem» dedim kendi kendime, ve Moskova'ya inmemizden önce uçak penceresinden bakan Nella'yı düşündüm.

YEDİ DÜŞÜNCE

Gorbaçov'un «kansız devrim»i onun ve yakın çalışma arkadaşlarının dilediğinden daha az devrimci olsa bile, ya da Gorbaçov'un dileğine rağmen, silahların patlamasına yol açsa bile, Sovyetler Birliği Komünist Partisi besbelli ki büyümeye çalışıyor. Bu çok bilimsel bir tanımlama değil. Fakat sosyolojik ve Marksist gelişme, modernleşme vesairenin terminolojisi sık sık basit insan algılaması için fazla cafcaflıdır.

Sovyet Parti-Egemenler zümresi içinde, tek ülke-

de sosyalizmin militan savunusuyla biçimlenen bir kuşaktan, Amerika ve bağımsız sosyalist komşularıyla (Doğudaki) inişli çıkışlı ama kısmen başabaş olunan uluslararası hayat deneyiyle oluşan bir kuşağa doğru değişim yaşıyor.

Hayat deneyindeki ve algılamadaki değişim önemli. Gorbaçov, savaşın kitle katliamının eleğinden geçmiş bir kuşaktandır. Çağdaş kent hayatı, yeni teknoloji ve kitle iletişim ve eğitimdeki dönüşümler SSCB’de ifadesini bulmak zorunda. Bu süreçte hem kültür hem kişisel hayat siyasi hale gelirken, insanlar, değer bunalımının geleneksel tarzda genel kabul gören otoriteye — eski tip komünizm dahil — başvurmakla çözülemeyeceğini hissederler.

Otuzlu yıllarda çokuluslular, bu dönüşümün Batı versiyonundan yararlanmaya çalışırken değerlerinin kökünü kuruttular. Sapına kadar yeniliklere düşman olan Sovyet Partisi canını dişine takarak ‘Batıya yetiştirme’nin maddi ve askeri bedeliyle travmatize olmuş bir ülkede köklenmişliğiyle limanını hiç terk etmedi. Bu, Batıya kolay bir zafer armağan etti. Çünkü Sovyetlerin karşılık verme yetersizliği gelişme ve kapitalizmin eşanlamlı hale gelmesi demekti.

Kalın buz tabakasının altında öğreniyorlardı. Günümüzde, Parti-Egemenleri sadece kendilerini, entelektüel ve kültürel bakımlardan kendi halklarının ilerisinde değil ayrıca Batıdaki eşdeğerleri kadar uzak görüşlü ve zeki de hiss ediyorlar. Belki daha da ileri görüşlü olduklarını düşünüyorlar; Gorbaçov ve Reagan arasındaki tezatta simgelendiği gibi. Epey ileriye görürken epey geri kalmaktan doğan gerilimin tasavvur edilmesi güç değil. Batılı görevliler için kabul edilmesi güç olan şey, Sovyetlerin gerçekten de epey daha ileriye ve daha net gördükleridir.

Gerçi sözlere, dile ve kamu değerlerine bağlılıkları, pornografiyi reddedişleri ve popüler kültürün toptan gözden düşmesi, uzun içtensizlik, zulüm ve baskı yılları sayesinde korundu. Bir sivil toplumun gelişmesine set çekmek vahim bir işti. Ama bu vehamet, hem sosyalist, hem devlet denetiminden bağımsız bir Sovyet sivil toplumunun, Demir Perde'nin benim bulunduğum tarafındaki birçok insan için ilgi çekici bir örnek olabileceği — olabileceği, olacağı değil — demek aynı zamanda.

Bunun olabilmesinin temel şartı ise Sovyetler Birliği'nde ekonomik ve siyasal demokrasidir.

II

Demokrasi SSCB'de belki gelişebilir artık. Doğuyla Batı arasındaki niteliksel farklılık daha en azından yıllarca, belki çok daha uzun süre devam edecek. Batı daha özgürdür, çünkü insanlar ve insan grupları, yayın yapabilenler veya video çekimi yapabilenler dahil, söz söyleme, fikir ve yargılarını belirtme, tartışma ve olguları ve rakamları teşhir etme hakkına sahiptir ve devletin onları durdurmaya yasal hakkı yoktur- hiç değilse yasada belirtilmiş sınırlamalar yoktur.

Sovyetler Birliği'nin sağcı muhalifleri, Batının bu niteliksel üstünlüğünü, ak ile kara arasındaki fark olarak sunarak istismar ediyorlar. 'Orada, her yerde totaliterlik var,' diyorlar. 'Burada, her yerde özgürlük var' iddiasında bulunabiliyorlar. Bu keskin karşıtlığı kullanarak, aslında tabii yine malum güçlükleri üretiyor olduğu halde Batıyı hiçbir temel değişikliğe ya da düzeltmeye ihtiyaç duymayan adeta mükemmel durum-

daki ve kesinlikle sağlıklı özgürlüğe sahip bir siyasi ve ekonomik sistem olarak sunabildiler.

Bu tür sağcı ideologların sorunu şu ki, eğer glasnost ve dolayısıyla bazı özgürlükler SSCB'de yerleştirilirse bu, onların kapitalizm yorumuna da yansıyacak. Görece demokratik hale gelen bir Sovyetler Birliği, en açıksözlü temsilcilerinin tasarımıyla Batının mutlak üstünlüğünün temellerini çürütmeye başlayacak. Halen nitelik farklılığının sürdüğü, belirtmiş olduğum gibi, aşıkardır. Ama halihazırda nicel mesafe daraldı. Demokrasi SSCB'de gelişmeye başlayacak mı - eğer taşra basını (sadece Moskova'daki birkaç gazete değil) ve cumhuriyetlerdeki yerel dillerde yayın yapan televizyon istasyonları düzenli olarak daha kesin ve sarsıcı hale gelirlerse; eğer insanların hakları ve özerk örgütlenmeleri için yeni bir yasal düzen getirilirse; eğer aile şirketleri ve çiftlikleri üretim yapabilir ve ürettiklerini satabilirler hale gelirse; eğer işçiler yöneticilerini gerçekten seçerse ve Sovyet seçimleri sadece çok adaylı değil, ayrıca farklı siyasaları olan adaylar ortaya çıkarsa- o zaman iki dünya arasındaki farklılık epey daralacak.

'Biz daha demokratiğiz' demek, 'Bizde demokrasi var, onlarda yok' beyanından epey farklı. Birinci ibare, bu karmaşık terimin görece niteliğini teslim eder. Bu nedenle de tüm argüman değişir. Belki daha fazla özgürlüğümüz var, hatta belki çok daha fazla, ama yeterli özgürlüğümüz var mı? Onların biraz demokrasisi var, bizim epey var- ama bizimki yeterli mi? Batıda gerçekten halk mı yönetiyor? Kendimizin efendisi miyiz, kendi isteklerimizi tatmin edebiliyor muyuz? Geçmişteki hazır yanıt şudur: 'Eğer buradakinden hoşlanmıyorsun, Rusya'ya git'. Bu şu demektir: **Bizim** özgürlüğümüz ve **onların** özgürlüğü arasında seçim yap. Bu

da Şu demekti: Bizim hayat tarzımızı kolektif eylem yoluyla her d¼zeltme girişimi ancak daha k¼t¼ yapabilir. Ya k¼r ve pazar g¼d¼s¼yle y¼netilmek ya da b¼rokrasi ve KGB tarafından. Başka alternatif yok...

III

Sovyetler Birliği'ni eylemleriyle ve yalnızca eylemleriyle değerlendirmeliyiz. Fakat bug¼n s¼zlerini dinlemekle de k¼rl¼ çıkabiliriz. Halen Kremlin'de ilginç ve d¼Ő¼nd¼r¼c¼ arg¼manlar iŐitilebiliyor. Moskova'da, 1987 Kasımında Rus devriminin 70. yıldı¼n¼m¼nde çoğunluğunu kom¼nistlerin oluşturduğu, uluslararası temsilcilerin toplantısında yaptığı konuşmasında Gorbaçov, 'modern hayatın' artık 'stereotiplere' son verilmesini gerektirdiği g¼r¼Ő¼n¼ savundu:

Hiçkimsenin kullanıma hazır herhangi bir reçetesi yok. Birilerinin elinde, g¼n¼m¼z¼n çelişkili d¼nyasının labirentlerinde yol bulmasına yardım edecek Ariadne'nin ipliğini bulundurması pek muhtemel olmasa gerek. Yeni d¼Ő¼nce tarzımızın kavramlarını ortaya koyarken gerçek tekelini elinde bulundurduğumuzu iddia etmiyoruz: Kendi kimliğimizi arayış içindeyiz ve baŐkalarını da insanlığın, çağımızın mayın tarlasını aŐabileceĐi ve 21. y¼zyılda n¼kleer tehditten kurtulmuş, Őiddetsiz bir d¼nyaya ulaŐabileceĐi yolları ortaklaŐa aramaya davet ediyoruz.

Gorbaçov bu s¼zlerine 'Her Şeyi bilmenin kibri'ne saldırarak devam etti ve 'ilerici g¼çler arasında daha

incelikli bir karşılıklı ilişkiler kültürü' çağırısında bulundu.

1950'lerin sonlarında Batı Avrupa'da ve Amerika'da yaratıcı olduğu kadar belirsiz de olan bir Yeni Sol ortaya çıktı. Bu akım kendini negatif olarak tanımladı. Nükleer silah yarışının tırmanmasına karşıydı. Kruşçev'in nutkunun ardından, heyecanla anti-Stalinist oldu ve Moskova'dan ya da Moskova yanlısı partilerce denetlenmeye derinden düşman kesildi. Aynı zamanda da sömürgecilğe ve emperyalizme karşıydı, bu nedenle Amerika'nın Vietnam'a müdahalesi süresince, 1960'lar da savaş karşıtı harekete daldı. Elbette ki, geleneksel Sosyal Demokrasiye de - işçi sınıfı temsilcilerinin kademeli olarak mevcut parlamentolara eklemlenebileceği ve böylece sistemi değiştirebileceği fikrine karşıydı. İngiltere'nin öndegelen (ve en az eski kafalı) sosyal demokrat entelektüel ve reformcularından biri, 1950'ler Batı Avrupasının artık kapitalist olarak bile tanımlanamayacağından emindi.¹³⁷ Yeni Sol, tersine, 1950'ler Batı Avrupasının daha da fazla kapitalist hale geldiğini savundu. Yeni Sol'un anti-tüketimci ama bireysel seçme yanlısı, kültüre duyarlı ve resmiyetçiliğe düşman düşünürleri ve çoklukla da düşünür olmayan sıradan elemanları feminizmin zemininin oluşmasına yardım etti - feminizm de gayet anlaşılır nedenlerle Yeni Sol'u feminist eleştirinin ilk hedefi olarak seçti. Yeni Sol ayrıca kendisine hiç de dost olmayan entelektüel ve örgütsel dogmatizmin ve terörizmin de kurbanı oldu. Ve Yeni Sol en belirgin şekilde Yeşiller arasında ve barış hareketinin dirilişinde varlığını sürdürdü ve serpildi. Ve şimdi Yeni Solun temalarından çoğu, daha önce aklıma gelecek en son yerde ifade buluyor: Kremlin'de.

Demokrasi, dogmatizmin sonu, büyük ölçüde haki-

ki çoğulculuk, hakiki bireysel inisiyatif, ekolojik sorumluluk, belirli bir nükleer silahlardan kurtulma çabası, glasnost... hepsi birlikte sosyalist ülkelerden bekleme-ye koşullandığımız sosyalizmden çok farklı bir sosyalizm sunuyor. Eğer başarılı olursa, bu Batıda eski ve yeni solu değiştirme durumunda.

IV

Olamayacak!

Perestroyka ve glasnostun saldırıya uğrayacağı kesin. Başkalarının özgürlüğüne karşı nefret SSCB'de epey yaygın. Yıllar boyunca nüfusun dar bir alana sıkıştırılmasının; kısıtlıkların, kuyrukların, nutukların ve askeriliğin, idarei maslahatçılığın, torpille adam kayırmannın, kişisel, cinsel, malî, manevî ve dolayısıyla da nihayetinde siyasî bedeli, başarısızlığın bedeli, başarının bedeli, kıskançlığın ve böbürlenmenin bedeli...

Ben ve herkes biliyoruz

Tüm okul çocuklarının öğrendiği şeyi

Kime kötülük yapılırsa

O da kötülük yapar karşılığında.¹³⁸

Okul çocuklarına her zaman hakikat öğretilmiyor. Asıl kötülük, genellikle zaten kötü ve kinci olanlarca yapılandır. İnsanlar nefret dolu olduklarında, bu onlara yapılandan çok onların ötekilere yaptıkları yüzündendir. Kurbanlara değil galiplere karşı uyanık olmamız.

Komünist Parti'nin 19 milyon üyesinin çoğunluğu (özellikle de Savaş sırasında ve sonrasında katılmış olanlar) içten içe değişikliği epey zor arzulayabilirler. Ama onlar, disiplini kabul etmek üzere eğitildiler. Kaldı ki istedikleri bu olmasa bile, alternatifleri ne ki?

Eğer glasnostun kökünü kazırlarsa ve Gorbaçov'un yerini madalyalardan hoşlanan bir lider alırsa maneviyatı ve üretkenliği nasıl yükseltirler? Nasıl yavaşlayabileceklerini tahmin etmek kolay, ama eski komünistlerin, ayaklarını iyice yerden kesmeden reformları eski haline döndürebilecekleri ve hatta sosyalist modernleşmenin bayrağını Çin'e teslim edeceğini düşünmek çok zor.

Araştırmanın bir bölümü olarak Londra'da City' de (Londra'nın iş merkezi, çev.) ticaret bankeri olan bir tanıdığı görmeye gittim. Akıcı bir Rusça konuşuyor ve bankasının mali işlemlerinin önemli kısmını Sovyet blokuyla yürütüyor. Giderek daha kalabalıklaşan bir City şarap barında işten sonra konuşmaya başladık. Mali patlamanın doruğu yaşanıyordu. Arkadaşıma SSCB'de değişim ihtimallerini sordum.

'Bu, onların en az on yıllarını alacak. Birincisi, çoğu kişi reformların geri alınmayacağına güvenmiyor. Daha önemlisi de zihniyetlerinde tam bir değişikliğe ihtiyaçları var. Bu da uzun zaman alıyor.'

Konuşma, City'de neler olup bittiğine uzandı. 'Daha birkaç ay önce, saat altıdan sonra burada Japonlar hariç hiçkimseyi göremezdiniz. Bankamda çalışanlar sabah saat onda geliyorlar, artık kantin yöneticilere kahvaltı çıkarıyor.'

'Eğer siz zihniyetinizi böyle çabuk değiştirebildiyseniz', diye sordum 'neden Sovyetler de değiştiremediler?' 'Burada yenilikçilik sistemin içine yerleştirilmiş, orada ise sistemin içinden sökülüp atılmış — yenilikler sistemin dışında tutulmuş.'

Bu, Moskova'daki reforma şaşırtıcı bir bakış tarzıydı. Gorbaçov ve müttefikleri yenilenmeyi sisteme aşı-

lama arayışındalar. Doğal olarak tepki yaratıyor bu, çünkü yenilik zorunlu olarak sürprizlerle doludur, planlanmamış olandır, ortodoks olmayandır.

Bir alternatif var mı? Bu kitabı yazarken, önümüzdeki on yılda Sovyetlerde demokratikleşmenin muhtemel başarı şanslarını tahmin etmenin güçlüğüne keşfettim. Reformcuların yapmaya çalıştıkları şey harikulade. Sayıca üstün değiller ama daha cinfikirliler ve gençlik de onlardan yana olsa gerek. Gerçekten de gençliğin desteği vazgeçilmezdir. Ama Brejnev yönetimi döneminde gençler eğitimleriyle öylesine depolitize edildiler ki belki de gençlikten destek gelmeyecek. Bütün bunlar bana Gorbaçov'un kaybedeceğini düşündürüyor; iyilik ve kötülük birbirine denk olduğu zaman genellikle kötülük galip gelir.

Öte yandan, SSCB'deki muhafazakârlar ve hiçbir surette kötü olmadıkları halde demokrasiden nefret edenlerin tutarlı bir programı yok. Fiyatlar gibi kilit bir konuyu ele alalım. Yoğun sübvansiyonlar sistemine reformlarla son verilirken muhtemelen rahatsızlıklar olur. Ama sonsuza kadar sübvansiyona devam edilmesi inandırıcı birşey mi? Hayır. Bu konuda da, pek çok başka bakımdan da eski sistem biter. Yalnızca, muhafazakârlar **faute de mieux** (daha iyisi olmadığından, çev.) onların peşinden gideceğinden dolayı, yalnız bu basit neden sayesinde, reformcular kazanabilir. Olabilir.

V

Olursa, Parti sosyalist olduğu için olacak, bu Batı basını kuruluşlarında çoğu kişinin anlayamadığı bir üstünlük kaynağıdır. Ülkenin dilini konuşuyor, parti üye-

si olmayan entelektüellere yakın ve halkın hislerini biliyor olsalar bile. Batılı gazetecilerin en iyisi bile ülkeyi Sovyet gözlerinden çok Rus gözleriyle görme eğiliminde. Mesela **Washington Post**'tan Dusko Doder gibi. Doder geçenlerde yayınlanan kitabında Gorbacov'un iyiliksever bir despot olarak kavranması gerektiğini savundu.¹³⁰ Emin olun iyiliksever ve aydın olarak görüyorlar onu, ama bir türlü de despotizm olmadan düşünemiyorlar Sovyetleri. Bir başka deyişle iyi bir Çar. Kısacası hiçbir tarihi değişim yok.

Brejnev'di, otokrasiyi modernize etmeye çalışan haydi söyleyelim, epey iyi bir Çar gibi olan: Uyguladığı detant ve ithal Batı teknolojisi, Batılı fikirlere direnişle elele yürüdü. Bu anlamda da fazlasıyla Stalin'in çocuğuydu O -bir Sovyet yurtseveriydi ama, Rus geleneğine dayanıyordu. Gorbacov'un bu mirastan kopuşu, yönetim geleneğinin dışından gelen, ancak Lenin'de meşruluk bulan birşeylere işaret eder.

Amerikalılar için bunun anlaşılması çok zor. Hedrick Smith, anlamlı bir şekilde **The Russians** (Ruslar) adını verdiği bir solukta okunan best seller'ini Moskova dışındaki bir benzin istasyonunda karşılaştığı durumu anlatarak bitirir: 'Biraz komik bir görüntüydü... müthiş bir dağınıklık... fotoğraflamak için uygun bir sahneydi. Bana çarpıcı geldi.' Böylece dört beş fotoğraf çekti ta ki irikiyım bir istasyon yöneticisi kim olduğunu, ne yaptığını bilmek istediğini bildirene ve fotoğraf çekmeyi bırakmasını söyleyene dek. Hedrick Smith bu yöneticiyi, Brejnev ve Nixon'un, birbirlerinin uydularının, önemli füze rampalarının fotoğraflarını çekebilmesi konusunda anlaştığını ileri sürerek iknaya kalkıştı. Ama bu, polis çağıracağını söyleyen yönetici-

yi yatıştırmadı. Smith ve eşi gazlayıp gittiler, ama zihinlerinde Rus köylüsünününe benzer bir kuşku uyanmıştı: 'Çarlar zamanında da aynıydı. Bunlar aynı insanlar' sonucuna vardılar - Smith'in kitabının son sözleri bunlar.¹⁴⁰

Kansas'ın batısındaki köhne bir benzin istasyonunda Sovyet yapısı bir otomobille gelen ve izin almaksızın veya herhangi bir ücret ödemeksizin fotoğraf çekmeye başlayan bir Sovyet ziyaretçiye imrenmezdim. Eğer hareketini, yukarda Kremlin'in uyduları var ve fotoğraf çekme yetkisine sahipler diye haklı çıkarmaya kalkışsaydı ne olurdu dersiniz?... Bir tüfeğin yanlış ucunda yer almadığına şükredecekti.

Benzer gariplikteki bir algı eksikliği de Devrimin 70. yıldönümü arefesinde **Time** dergisinde yayınlanan bir makalede bulunabilir. Altını çizmeliyim ki, Sovyet halkı ve devletleri arasındaki çelişkili ilişki hakkında yerinde ve garip gözlemler içeren, hakikaten ciddi bir anlama girişimiydi. Ama Roger Rosenblatt, Stalin'in Gürcistan'daki doğumyerindeki Stalin müzesini ziyaret edip, orada Stalin'in Lenin'le, Churchill ve Roosevelt'le çekilmiş fotoğraflarını gördüğünde, şunu sordu:

'Stalin'in Hitler'le fotoğrafları nerde? - müzeyi gezdiren rehberi sinir edecek bir soruydu, ama rehberin kılı kıpırdamadı. «Onlar mı?» dedi rehber. «Arşivde olsalar gerek»'.

Bu atışma iki bakımdan komik, çünkü İngiliz Başbakanı Chamberlain'in aksine Stalin hiçbir zaman Hitler'le yanyana gelmedi! Rosenblatt arkasından şunları yazıyor:

Sovyet yurttaşlarının gözünde Nazi Almanya'

sını yenenlerin **kendileri** olduğu ve tarihin onlara hak verdiğini düşünmeleri, Amerikalılar için huzursuzluk verici.

Bir özellik! Amerikalılar, Hitler'i kimin yendiğini sanıyor? Ama benim için **Time**'daki yazıda en garip nokta, Rosenblatt, kendisinin 'biz nasıl ülkemizi aynı anda hem sevip hem ondan nefret edebiliriz'i anlayamadığını düşünen genç bir kadın öğretmenle konuşmasını aktardığı yerdı. Genç kadın öğretmen Rosenblatt'a, 'çünkü', diye anlatıyor. Burası yuvamız.'¹⁴¹

Rosenblatt, 'Sovyet yurttaşlarının nasıl olup da kendilerine karşı savaş yürüten ülkelerini sevdiklerini, Amerikalıların anlaması güç,' diyor.

Ülkesini hem sevip hem ondan korkmayan bir Amerikalı görmedim şimdiye kadar; belki hep bu tip Amerikalılara rastladığımdan da olabilir. Ama bu korkunun niteliği farklı kesinlikle. Bu korku, ABD'nin Orta Amerika'ya, Basra Körfezi'ne ya da aşırı askeri harcamalarla yapacaklarına ilişkin; yani öteki halklarla savaşma kapasitesi hakkında; yoksa ülke içinde ABD hükümetinin ne yaptığından çok ne yapmadığıyla ilgili: Hükümet haftada yüzlerce kişiyi öldüren milyonlarca silahın satışına izin veriyor, yoksullara tıbbi yardımı reddediyor, bir kent merkezinde takip edilmeden yürümeyi zorlaştırıyor ve bütçe ve ticaret açıklarını büyötmekten hiç mi hiç gocunmuyor. İnsanların Amerika'yı niçin sevdiklerini biliyorum, ama aynı zamanda ondan korkmayanlar dünyayı sevmiyor demektir.

VI

Gözlemciler büyük apartman dairelerinde oturanların ve kötü hizmet götürülen taşra kasabalarında-kilerin çoğunluğunun ortalığın tozunu atacak bir başka güçlü şefi tercih edeceklerini söylüyorlar: Sovyet halkı demokrasi istemek bir yana, daha fazla yukardan yönetilse bile bundan hoşlanırdı. Eğer bu gerçekse, Parti liderleri neden perestroyka ve glasnostu tercih ettiler?

Merkez Komite'deki eski tüfekler, görece verimli ve güvenilir bir ortodoks sosyalizmi tercih edecekti. Ama bu bile bir kültürel devrim gerektirecekti. Stagnasyon yıllarından sonra Politbüro'nun tamamen hareketsiz kalmak dışında sadece iki seçeneği var. Ya Stalin'in modernize ettiği, ülkeyi temizleyip çalışmaya zorlayan güya halkçı, çarcı modele geri dönülür ya da çarcı ve otokratik geleneklerden tamamen kopulur. Geridönüşü olmayan bir devinimi başlatma tehdidini içerdiği için, Brejnev yılları, bu seçimi geciktirme girişimi olarak da görülebilir.

Gorbaçov yönetiminde Sovyet Partisi seçimini yaptı. Demokratikleşme yolunu seçti; sadece Amerikan örneği yüzünden ya da kapitalizme yetişme ihtiyacı nedeniyle ya da gençlik özgürlük arzuladığı için değil, ayrıca sosyalist ideolojisi, bu opsiyonların tercih edilebilir olarak kavranmasına imkan tanıdığı için de. Devrim, çarlığı kovmak için yapıldı, ama imparatorluk mirasıyla zehirlendiği de apaçık. Ağır ağır da olsa artık canlanma Ekim 1917'nin olaylarının ardında yatan esin sayesinde mümkün olabilir: Ülke halkı kendi kendinin yöneticisi olmalı.

Ben, Gorbaçov ve müttefiklerinin SSCB'de demokrasi istediklerine ikna edildiğimi söylediğimde, bir Ame-

rikalı solcu inançsızlıkla başını salladı: 'Hiçbir yönetici sınıf, iktidarını bırakmaz.' Bana, bu kuşkuculuğun iki yanı var gibi geliyor. Bir yanıyla, bu solcu, Moskova'ya ya da aslında bir devlete umut bağlamayı reddediyor; uzun bir yol arkadaşlığı tarihine iyi bir tepki. Ama kuşkuculuk anî bir refleks de olabilir. Ve böylesi bir kuşkuculuk da birşeyin nasılsa öyle sürebileceğini varsaydığı için, Sovyet reformlarının koşullarını anlayamaz.

Gerçekte Parti değişime zorlanıyor. Kısmen aşağıdan gelen büyük protestoyla. Doğru, bu protesto siyasi olmaktan çok toplumsaldı, ama bu kitabın başında tanımlamaya çalıştığım topluma - yayılmış yavaşlama ve biyolojik grev, Sovyetler Birliği'ndeki imtiyazlar sistemine karşı kitlesel hoşnutsuzluk bulunduğu kanıtıdır. Bir kez atomize hale gelince ve heryere yayılınca bu protesto önemli ekonomik sonuçlar getirdi.

Günümüzde Batı Avrupa ekonomileri, birarada düşünüldüklerinde Sovyetler Birliği ekonomisinden epey büyükler. Doğuda Japonya, SSCB'yi nükleer silahlı denizaltı üretiminde sollayıp geçebilirdi; eğer böyle bir karar vermiş olsaydı. Japonya'nın daha ileri oluşu o düzeyde ki, SSCB'ye denizaltı ateşleme sistemleri yapımında kullanılmak üzere satılan Toshiba ekipmanı yakın zamanda Washington ile Tokyo arasında bir anlaşmazlığa yol açtı. Sovyetler ya ekonomilerinin üretkenliğini ve büyüme oranını dönüştürürler ya da global durumları başaşağı gidecek. Amerikalı muhatabım gibi ifade edersek, Parti liderliği eğer ülke dışındaki gücünü elinde tutacaksa ülke içinde iktidar kaybını göze almak zorunda.

Bu nedenle asıl sorun, yeni liderlerin demokrasi isteyip istemedikleri değil, ama seçmiş oldukları yolun müthiş mantıklılığı ve ulusal çıkarları yansıtırma ölçüsü

veri alındığında, yeni liderlerin başarıları hakkında niçin kuşku duyulması gerektiğidir.

Böylesi bir kuşku duyulmalı. Tarih, açıkça gerektiği görüldüğü halde kendisini dönüştürmeyi başaramayan toplumsal sistemlerin örnekleriyle dolu. Otoritenin ve Stalin'den miras alınan imtiyazların kaldırılması acil bir sorun olacak ve buna karşı direnilecek de. Korkunç bir baskı rejimi ve çöküş halâ Sovyetler için gerçek bir ihtimal olarak varlığını sürdürüyor. Yeni liderlerin reformlarının güdü gücü, bu olasılıktan kaçınmanın bir girişimidir.

VII

Bazılarına, mesela halen sürgünde olan muhalif Vıladimir Bukovski'ye göre, demokratikleşme imkansız. Amerika'da yaşadığı uzun yıllar Bukovski'nin itaatkâr Rus karakteri mitinin yanlış olduğu sonucuna varmasına yol açmıştı. Ruslar, görevsever Almanlardan ve Amerikalılardan herhalde daha bireyci sayılabilirler ve bir demokrasinin yurttaşları olarak «daha kötü» olmazlardı. Ama:

Benim ve pekçok arkadaşımın içten kanaati, Sovyet sisteminin bir açık toplum olarak varolamayacağıdır. Onu, buhar salıvereceği (baskıyı azaltacağı -çev.) ve yeni bir liderlik kurmanıza yardım edecek ölçüde açabilirsiniz - ama o zaman da onu tekrar kapamanız ya da sonuçlarıyla karşı karşıya kalmanız gerekir.¹⁴²

Prag Baharının liderlerinden biri olan ve bir zamanlar Moskova'da öğrenciyken Mikhail Gorbaçov'la

aynı odayı paylaşan, şimdi sürgündeki bir Çek olan Zdenek Mlynar'ın görüşü bundan çok farklı:

Sovyet siyasi sisteminin reforma elverdiğine, gelişmeye devam edebileceğine ve nihai olarak, sosyalist rejimin devrilmesi değil, hakikî gelişmesi demek olan bir niteliksel dönüşüme ulaşabileceğine ikna oldum. Bu gerçekten, ekonomik sistemi değiştirmekten çok daha güç bir görev.¹⁴³

Mlynar, Sovyetlerin başarısının Batı toplumundan farklı birşeye varabileceğini, çünkü burada, yani Batıda demokrasi mücadelesinin, teknokratik toplum ve kurumları üzerinde denetim mücadelesi olduğunu ileri sürüyor. Burada demokrasi, bilimin ilerlettiği kapitalizmin yoğunlaşma süreci ile karşı karşıya getiriliyor.

Sovyetler Birliği'nde ise durum tam tersi. Demokrasi, herkesten önce bilimadamlarının fena halde ihtiyaç duyduğu, verimliliği ve yenilenmeyi serbest bırakmayı ve teşvik etmeyi amaçlayan bir anti-bürokratik programdır. Savaş sonrasında Batılı bilim adamları intelligentsia'nın en süfli ve en az eleştirel kesimi arasındaydı; bunun nedeni ya devletten önce doğrudan doğruya matem çanlarını çalmalarıydı ya da laboratuvarların dışında kavgası verilen kaderimize karşı ideolojik olarak tarafsız kalmayı yeğlemeleriydi.

Buna karşılık SSCB'de çoğu siyasi bütünlüğünü korumak ve inançlarını bozulmaksızın kuvvetle sürdürmek için bilimi seçmişti. Andrey Sakarov, Jores Medvedev bilimci demokratların öndegelen örnekleridir. Batıdaki ünleri geçmişte rejimle çatışmış olmalarından gelir. Onların ardında SSCB'deki binlerce değerli araştırmacı vardır ve onlar için glasnost, demokrasi, seyahat özgürlüğü, mesleki bakımdan ölüm kalım mese-

lesidir. Sadece Partinin elleri değil, onların elleridir, Sovyet geleceğini biçimlendiren ve belki de Sovyet özgürlüğünü belirleyen.

Moskova'ya gittiğimde, sorularından biri Gorbaçov ve arkadaşlarının samimiyetiyle ilgiliydi. Demokrasiden sözettiklerinde demokrasiyi mi kastediyorlar? Evet sonucuna vardım, ama işin püf noktası bu değil. Elbette ki, otoritelerini çok fazla altüst etmeyecekse demokrasi olsun istiyorlar — dolaysız iktidar bakımından kaybettiklerini, popülerlik ve prestij bakımından kazanabilecekler. Önemli olan, onların ve daha önemlisi, Kremlin'den yönetme sisteminin böylesine muazzam bir dönüşüme tahammül edip edemeyeceği.

Bir bakıma etmek zorunda. Sovyet biliminin gelişmesinden ülkenin dünya ticaretindeki rolüne varana dek, herşey merkezden yönetime son verilmesini gerektiriyor. Modernleşme hem yıkma hem inşa gerektiriyor; tıpkı Batıda özgürlüğün köleleştirici de olabildiğini bildiğimiz gibi. Ama modernleşme olmadıkça Sovyetler Birliği tehlikeli ölçüde geriye düşecek ve belki de dünya için dehşet verici sonuçlar doğurarak çökecek.

Glasnost bu bağlamda görülmeli. Eğer sadece eski düzenin gövdesine bazı basın ve sanat özgürlüğü aşılama girişiminden ibaret görülürse, aşı tutmayacak ve getirdiği sınırlı özgürlük solacak ve kopup gidecek. 1988 başından itibaren uygulanan ekonomik reform yasaları geleceği belirleyecek. Girişimlerin kendini finanse etmesi, Stalin tipi komuta ekonomisine son vermeyi amaçlıyor: Bu, Big Bang'in (1987 yazında Londra borsası tamamen otomatik bilgisayar sistemine geçti. Ancak birden altyapı yetersiz kaldığı herşey aniden otomatik olduğu için sistemi kapatmak zorunda kaldılar. Çünkü bütün fiyatlar altüst olmuştu. Barnett bu ola-

ya atf yapıyor -çev.) Moskova versiyonudur. Sovyet sistemi, bürokratları ve işçileri, imtiyazlı elit ve dağılmış aileleri yoğun rasyonalleşmeye, kitlesel verim artışına yönelik işyeri düzenlemelerine, fiyat artışlarına ve böylesi bir yeniden inşaya zorunlu olarak eşlik eden güvencesizliğe tahammül edebilecek mi? Eğer edebilirlerse, işte o zaman Sovyetler Birliği siyasi bakımdan değişebilir.

AYRILIŞ

Moskova'dan ayrılma konusunda hiçbir sorun çıkmadı. Daktilom, kağıtlarım, büyük desenli bir sallanan koltuk, hiçbirinden vazgeçilmesi gerekmedi. Evlerine dönen Britanyalı öğrencilerle aynı uçaktaydım. Geçtiğimiz üç ay boyunca Voronez'deki ünlü bir dil okulunda Rusça öğrenmişlerdi. Voronez, 850 bin nüfuslu bir kenttir, savaşta tamamen yıkılmıştı. Bugünse Voronez' de uçak imal ediliyor, bu, yabancıların bilmediği var sayılan bir sır. Öğrencilerden biri kenti, sadece tek bir güzel binanın harabeye benzemediği — o da kukla tiyatrosu — bir 'mimarî felâket' diye tanımladı. 'Sadece iki restoran var; birinde gayet az çeşit yemek bulunuyor, ötekini yemekleri mide bulandırıcı, ama içki satıyor'. Bir kız öğrenci geçtiğimiz haftalarda vodka'nın tümüyle piyasadan kalktığını söyledi. Altı ay önce de sigara yokluğu başlamıştı. Aynı kız öğrenci, bunun sadece bürokratik beceriksizlik yüzünden olduğunu düşünüyordu ama bunun muazzam karaborsa vurgunculuğuna yolaştığını söyledi.

Öğrencilerin hepsi de eğitimin niteliğini övdüler. Ama kaldıkları otelin sıhhi koşulları iyi değildi. Gruplarındaki birkaç kişinin basuru vardı ve bir kez tam

iki gün otelde hiç su akmamıştı. Gruptaki kızlar, diğer ülkelerden gelmiş erkeklerden birçoğunu beğendiklerini, ama zührevi hastalıkların aralarında yaygın olduğundan emin oldukları için Sovyet gençlerine hiç dokunmayacaklarını söylediler. En önemlisi de, beslenme çok kötüydü. Görenlerin muhakkak vejeteriyandır diyeceği bir adam, son üç ayda sadece dört elma yediğini söyledi (elma mevsimi değildi). C vitamini eksikliği hissediliyordu. Azerbaycan'dan tacirlerin getirdiği portakalların kilosu, serbest pazarda 6 ila 8 ruble arasındaydı. Başlıca besin maddesinin ekmek ve peynir olduğunu söylediler. Sovyet öğrencilerin, ayda sadece 40 rublelik ödenekleriyle nasıl yaşadıklarını anlayamıyorlardı - yabancı öğrencilerin aylık ödeneği 170 ruble, bu da ayda 170 sterlin veya 300 dolar (350 bin lira) demek. Erkekler zayıflarken kadınların kilo aldığını farketmişlerdi. Bunun nedeni de besin açığını telafi etmek için daha fazla şeker yemeleriydi.

SSCB'de pek çok tüketim malı tahsisat yoluyla dağıtıldıkça, uçak fabrikalarındaki işçilerin, sigara ve meyve darlığı çekmeleri hiç de şart değil; sigara da meyve de süpermarket çalışanlarının elinin altında çünkü. Bu Sovyet ekonomisinin özelliklerinden biri ve dışardan bakan birinin hayatın gerçeklerini tahmin etmesini çok güçleştiriyor. Ama öğrencilerin yaşadıkları, Moskova'da bir sürü doyurucu yemeği mideme indirebildiğim için ne kadar ayrıcalıklı olduğumu anlamamı sağladı.

Öğrenciler glasnostun büyük gürültü çıkardığını ama henüz çekidüzen vermenin ötesine geçmediğini düşünüyorlardı ve Voronez'deki Sovyet gençlerinin, anti-vodka fermanlarının, sahip oldukları azıcık özgürlüğü daha da azalttığı hissine kapıldıklarını söylediler. Aynı şey, benim genç yurttaşlarımın da başına geldi.

İçki içmek için British Airways uçağına binmeyi bile bekleyemediler. Delikanlı, koridorda benden hemen beş küçük şişe cin — herbiri bir duble — ve üç büyük kutu Alman birası almamı istedi. Bir cin ve bir bira bir arkadaş'a gitti, ötekileri ise delikanlı birbiri ardına dikti. Zayıf, ciddi görünümlü ve şükür ki daha sakin olan bir öğrenci bana yaklaştı ve 'eleavuca sığmaz davranışımızı bağışladınız eğer Sovyet insanların bize nasıl davrandığını, kendi sosyalist insanlarına nasıl davrandıklarını bilseydiniz' dedi. Biraz daha konuştuk; öteki ziyaretçilerin çoğu gibi SSCB'ye yeniden gelmeyi çok istediğini söyledi, ama bir grupta değil, bu sefer kişisel olarak gelmeyi yeğliyecekti. Ayrılacakları için böylesine heyecanlandıkları ülkeye gözle görülür bir şekilde bağlanmışlardı.

Pilotumuz uçağın, Sovyet hava sahasından çıktığını anons ettiğinde büyük bir neşe kapladı ortalığı. Genç bir kadın tiz sesiyle 'Batı için! Özgürlük için! Kapitalizm için!' diye haykırdı. O sırada cinleri ardarda devirmiş olan adam daha da yüksek sesle bağırdı; 'Zırva'.

Bu ideolojik çatışma, ani bir sessizliğe neden oldu. Bir ya da iki saniye sonra herkes aşırı yüksek sesle konuşmaya başladı. Fikir uyuşmazlığı kısa sürede unutuldu ve herkes yeniden sarhoşluk muhabbetine koyuldu. Bu benim başımı ağrıttı ve bende Haziran plenumunda ilan edilen ekonomik reformların hakikaten çok etkili olacağı umudunu yarattı.

Ama Moskova yolculuğum burada bitmedi. Gördüklerim, işittiklerim ve öğrendiklerim hakkındaki düşüncelerimin başlangıcıydı; şimdi düşüncelerimi toplamalı ve yazıya dökmeliydim.

Dört buçuk ay sonra Moskova'da sohbet etmiş olduğum bir Sovyet genci Londra'ya geldi. Bu, onun Batıya ilk yolculuğuydu. İzlenimlerini duymak ve herşeyden önce de bu kitabın müsvedde metnine tepkisini görmek istedim.

Müsveddeleri çabucak okudu. 'Biçim' dedi sert sert, 'empresyonist' 'Yer yer de mantıksız.' Moskova'da —dünyanın en büyük kentlerinden birinde— aylardır oturabileceği bir daire arayan birisi bu genç ve bir de mantık arıyor!

Kitabın içeriği konusunda, söyledikleri gerçekten yararlı oldu. Cumhuriyetlerde işlerin başkenttekinden ne kadar farklı olduğunu anlattı. Sonra glasnostun yeterince ileri gidip gitmediği ve perestroykanın başarılı olup olamayacağı hakkındaki alıntıları fazla buldu.

'Bence bunlar sıkıcı sorular. Burada, Batıdaki insanlar, hep değişimlerin geridönüşsüz olup olmayacağını soruyor. Ben de, herkes spekülasyon yapabilir ve hiçkimse ne olacağını öngöremez, bu tam bir açmaz diyorum. En iyisi birşeyler yapmak. Sadece bu, güvencelerin ortaya çıkmasına yardım edecek ve değişimlerin gerçek olmasını sağlayacak.'

'Ama sen' dedim, özellikle vurgulayarak; belki de yazdıklarımın incelikli mantığına iftira edişinden incindiğim içindi bu. 'Sen, glasnost'un pek ileri gitmediğini söyleyen insanlardan birisin. Reformlardan yana olsan bile benimle konuşurken, reformların çok sınırlı olduklarını vurgulamıştın'.

Şaşırarak baktı. Sonra, bunu kabul ettiğini iğreti gülümsemesiyle belli ederek şu cevabı verdi:

'Görüşlerim o zamandan beri olgunlaşmış olsa gerek.'

SADECE BAŞLANGICIN BAŞLANGICI

‘Bizim için’ dedi serinkanlılıkla. ‘Bizim kuşağımız için, bu son fırsat. Yaşlandığı zaman Brejnev’e güldük, Çernenko’ya da. Birşeylerin değişmesi gerektiğini biliyorduk. Ama hiçbir şey yapamazdık. Şimdi bir adam olarak Gorbaçov’a hayranız, ama yine de ne yapabiliriz?’

‘İnsanlar 1956’dakinden çok daha yorgun. Siyasetten bıkmış haldeler. Özellikle de ne kadar harika olduğumuza dair sloganlardan ve demeçlerden. Brejnev yönetimindeki yirmi yıl, insanları derin bir uykuya soktu. Onları siyasi hayata uyandırmak kolay olmayacak, üstelik bu böylesine tehlikeliyken niçin uyansınlar?’

‘Uyanabilirler ve uyandırmanın en iyi yolu da savaştı. Bu, halkın vatansever, faal ve cesur olduğunu gösterdi. Ama Brejnev yönetiminde yeni bir halk doğdu, edilgen, kinik ve kurnaz yetiştirildi ama ustalıklı bir işten yoksundu. Bu üzücü bir olgudur. Herşeyi, hem siyasi hem ekonomik, herşeyi yukardan bekliyorlar ve ellerinden geldiğince çok çalarken olabildiğince az veriyorlar. Herşey çalınıyordu. Fabrikaya giden hiçkimse ordan birşeyler aşırmadan dönmüyordu. Yapacak az şey varsa, sekiz saat çalışmak zordur ve siz de hırsızlığa merak salarsınız. Sizler, İngilizce’de buna şey diyorsunuz galiba, boş eller...

‘Şimdi belki başlayacağız, ama bu sadece başlangıcın başlaması. Merkez Komite siyasasında tutarlılık şart. Bu olmazsa, hiç kimse hiçbir şeye inanmayacak. Herkes sadece, glasnost ve perestroyka kampanyalarının da tıpkı önceki sloganlar gibi sona ermesini bekleyecek.’

Birkaç gün sonra Moskova'nın güneyinde bir pankartta şunlar ilân ediliyordu:

MOSKOVA'NIN BU BÖLGESİNDEKİ 9 BİN EMEKÇİ BÜYÜK EKİM DEVRİMİNİN YILDÖNÜMÜNDE BEŞ YILLIK PLANIN İLK İKİ YILLIK BÖLÜMÜNÜ YERİNE GETİRMİŞ OLACAK.

Ve onun yanında, daha küçük bir yazıyla şu vardı:
PERESTROYKA, HER BAKIMDAN HERKESİN MESELESİDİR.

KRONOLOJİ

- 1812 Napoleon Rusya'yı istila eder. Moskova'ya girer, kent yakılır, kış nedeniyle geri çekilir.
- 1853-56 Kırım Savaşı, İngiliz ve Fransız istilası.
- 1861 Çar 2. Aleksandr'ın, basındaki kapsamlı tartışmanın ardından serfligi kaldıran fermanı.
- 1887 Lenin'in ağabeyi Aleksandr, başarısız bir 3. Aleksandr'ı öldürme girişiminden sonra idam edilir.
- 1902 Lenin (doğumu 1870) **Ne Yapmalı?**'yi yazar.
- 1905 İsyen ilk Sovyetleri (konseyleri) oluşturur. Bir Duma (parlamento) oluşturulur, sonra feshedilir.
- 1914 Birinci Dünya Savaşı başlar; Rusya, Almanya'ya girer, Tannenberg Savaşında yenilir.
- 1917 Şubat devrimi, Çar tahttan çekilmek zorunda kalır, sivil hükümet savaşa devam eder; Ekim devrimi, Lenin, 'Ekmek, Toprak ve Barış' sloganıyla iktidara gelen Bolşeviklere önderlik eder.
- 1917 Savaş Komünizmi, Kızıllar Beyaz orduları yener.
- 1921 Yeni Ekonomik Politika (NEP) köylüye ve tüccara serbestlik tanır.
- 1924 Lenin, uzun bir hastalıktan sonra ölür: iktidar mücadelesi.
- 1927 Stalin (doğumu 1881) baskın çıkar, Troçki (doğumu 1879) sonradan sürgün edilir.
- 1928 Sanayi hamlesinin başlaması; birinci beş yıllık plan.
- 1930 Kıtlığın eşlik ettiği zorla kolektifleşme.
- 1933 Almanya'da Hitler (doğumu 1889)'in iktidara gelişi.
- 1934 Kirov (doğumu 1886) öldürölür, siyasi tasfiye ve mahkemeler.

- 1936 Stalin'in yeni Anayasası kabul edilir.
- 1937 İlk Yüksek Sovyet 'seçimleri'
- 1938 Chamberlain (doğumu 1869) ve Hitler arasındaki Münih anlaşması Çekoslovakya'yı parçalar.
- 1939 Ağustos: SSCB ve Almanya arasındaki Molotov-Ribbentrop paktı; Eylül: Almanya ve SSCB, Polonya'yı bölüşür, Birleşik Krallık, Almanya'ya savaş ilan eder.
- 1940 Hitler'in kuvvetleri Fransa'yı boydan boya işgal eder.
- 1941 3.5 milyon kişilik Alman ordusu Sovyetler Birliği'ne girer, Moskova ve Leningrad önlerine ulaşır.
- 1942-43 Stalingrad savaşı, savaşın gidişini değiştirir.
- 1945 Müttefikler Avrupa'yı bölüşür.
- 1947 Soğuk Savaş.
- 1949 Yeni tasfiyeler.
- 1953 Stalin ölür.
- 1954 Kruşçev (doğumu 1894) iktidarı pekiştirir.
- 1956 Şubat: Kruşçev, konuşmasında, Stalin'i açıkça suçlar; Kasım: Sovyetler Macar ayaklanmasını bastırır.
- 1961 Küba füze krizi.
- 1964 Kruşçev devrilir; Brejnev (doğumu 1906) Suslov'un (doğumu 1902) yardımıyla Genel Sekreterliğe getirilir.
- 1967 Andropov (doğumu 1914) KGB'nin başına getirildi.
- 1971 Grişin (doğumu 1914) Politbüro'ya girer; SALT 1 anlaşması Moskova'da Nixon ve Brejnev tarafından imzalandı.
- 1977 Brejnev hem Genel Sekreter, hem de Devlet Başkanı olur; yeni Sovyet Anayasası kabul edildi.
- 1979 Gorbaçov (doğumu 1932) en genç Politbüro üyesi oldu.
- 1982 Brejnev ölür, Andropov onun yerini alır.
- 1984 Andropov ölür, Çernenko (doğumu 1911) Genel Sekreterliğe getirilir.
- 1985 Çernenko ölür, Gorbaçov, Genel Sekreter olmak için Grişin'i yener.

DİPNOTLAR

1. **Moscow News**, sayı 19, 3 Mayıs 1987.
2. Yazarlarla toplantı 19 Haziran 1986'da yapıldı, özel bir toplantıydı ama sonunda toplantının tamamının notları Batıya sızdı. Bir yerde Gorbaçov şöyle diyordu: «Yeniden inşa, büyük zor-

lukla ilerliyor. Bizim hiç muhalefet partimiz yok. O halde kendimizi nasıl denetleyebiliriz? Sadece eleştiri ve özeleştiri yoluyla. En önemlisi de, **glasnost** yoluyla. Demokratikleşme **glasnost**suz varolamaz. Aynı zamanda da sınırları olmayan demokrasi, anarşidir.»

3. **The Autobiography of Lincoln Steffens**, (Lincoln Steffens'in Oto-biyografisi), Amerika'nın en büyük röportaj yazarının hayat hi-kayesi, New York 1958, sf 799.
4. Bertrand Russell, **The Practice and Theory of Bolshevism**, (Bol-şevizm Uygulaması ve Kuramı), Londra 1920, 15-23. sayfalar.
5. Ronald Clark, **The Life of Bertrand Russell**, (Bertrand Russell'in Hayatı), Londra 1975, sf 380.
6. Hans Magnus Enzensberger, **The Consciousness Industry** (Bilinç Endüstrisi) New York 1974, 129-157. sayfalar.
7. Laurens van der Post, **Journey into Russia** (Rusya'ya Yolculuk), Londra 1986, 143-145. sayfalar.
8. **The Economist**, 15 Ağustos 1987.
9. Bükreş'teki konuşma, 26 Mayıs 1987.
10. Margaret Gardiner, 'Moscow Winter, 1934' (Moskova Kışı, 1934), **New Left Review**, sayı 98, Temmuz-Ağustos 1976.
11. Laurens van der Post, **age**, sf 18.
12. Mikhail Bulgakov, **The Master and Margarita** (Usta ve Margarita), İngilizceye çeviren Michael Glenny, Londra 1985, sf 137.
13. Walter Benjamin, **Moscow Diary**, (Moskova Günlüğü), İngiliz-ceye çeviren Richard Sieburth, Londra 1986, sf 47.
14. **Financial Times**, 25 Ağustos 1987.
15. Martin Walker, **The Guardian**, 14 Nisan 1987.
16. Michael Ryan, 'Funding for the Soviet Health Service' (Sovyet Sağlık Servisi için Fon Oluşturulması), **British Medical Journal**, 12 Eylül 1987.
17. **Moscow News**, sayı 34, 23 Ağustos 1987.
18. Marshall Goldman, **Gorbachev's Challenge** (Gorbaçov'un Atılımı) New York 1987, sf 262.
19. 1970-72 yıllarında Zhores Medvedev, Moskova'dan 95 km uzaklıkta bulunan ve özel avlanma alanı olarak 300 akr'lık ormanın D.S. Polianski'ye verildiği yer olan Borovsk'ta çalıştı. Bu özel avlanma hakkı, «Brejnev'in her üst düzey görevliye ver-diği» bir haktı. **Andropov**, Oxford 1983, sf 138.
20. **Moscow News**, sayı 39 (ve ekleri), 27 Eylül 1987.

21. Mikhail Gorbachev, **Perestroyka**, Londra 1987, 47, 25, 84, 85 ve 57. sayfalar.
22. **Age**, 62-63. sayfalar.
23. **International Herald Tribune**, (New York Times'tan), 19 Kasım 1987.
24. Alexander Yakovlev, **Modern Socialism Must First and Foremost Know Itself** Çağdaş Sosyalizm Herşeyden Önce Kendini Bilmeli), Novosti Haber Ajansı broşürü, 8-9. sayfalar.
25. **Moscow News**, 9 Ağustos 1987.
26. Vladimir Gubaryev, **Sarcophagus**, (Lahit), İngilizceye çeviren Michael Glenny, (Penguin Books, 1987), sf 67.
27. **Moscow News**, aynı sayı.
28. **Literaturnaya Ukraina**'nın Mart sayısından, aktaran Martin Walker, **The Wahing Giant** (Uyanan Dev), Londra 1986, sf 225.
29. Richard Nixon, **Memoirs**, (Anılar), Londra 1979, sf 611.
30. Roy Medvedev, **All Stalin's Men** (Hepsi Stalin'in Adamları), 3. bölüm: 'Suslov: İdeologist-in-Chief' (Suslov: Baş ideolog), New York, 1983.
31. M. Heller ve A. Nekrich, **Utopia in Power** (İktidardaki Ütopya), Londra 1987, sf 624.
32. Roy Medvedev, **On Stalin and Stalinism** (Stalin ve Stalincilik), Oxford, sf 181.
33. «Appeal for a Gradual Democratization» (Dereceli Demokratikleşme İsteği)nden kısaltıldı, İngilizce'ye çeviren Marilyn Vogt, George Saunders'in derlediği **Samizdat**'ta, New York, 1974.
34. Richard Nixon, **Memoirs**, (Anılar), Londra 1979, 619-620. sayfalar.
35. Mark Frankland, **The Sixt Continent**, (Altıncı Kıta), Londra 1987, sf 151.
36. Zhores Medvedev, **Gorbaçov**, Oxford 1987, sf 207.
37. Nadejda Krupskaya, **Memories of Lenin (1893-1917)**, (Lenin'den Anılar), Londra 1942, sf 3.
38. Julian Semyonov, **Tass is Authorized to Announce**, (Tass'ın haber yetkisi var), Londra 1987, sf 15.
39. Xan Smiley, **Sunday Telegraph**, 19 Temmuz 1987.
40. Yazışma, **Soviet Weekly**'nin 11 Temmuz 1987 sayısında yeniden yayınlandı.
41. **The Spectator**, 19 Eylül 1987.
42. Teodor Shanin, **Russia as a 'Developing Society'** ('Gelişen bir toplum' olarak Rusya), cilt 1, Londra 1985, 85-85. sayfalar.

43. V.I. "Lenin, **Collected Works**, (Bütün Eserleri), cilt 36, 594-596. sayfalar.
44. **Pravda** (İngilizce aylık basım), Ağustos 1987.
45. Leonid İliç Brejnev, **Memoirs**, (Anılar), İngilizceye çeviren Penny Dole, Oxford, 1982, 26-27. sayfalar.
46. Moşe LeXin, **The Making of The Soviet System** (Sovyet Sisteminin Yapılışı) Londra 1985, sf 230.
47. Alec Nove'nin ifadesidir, **An Economic History of the USSR** (SSCB'nin Ekonomik Tarihi)'nden, Londra 1982, sf 169.
48. L.L. Kochan ve R. Abraham, **The 'Making of Modern Russia** (Modern Rusyanın Oluşması), Londra 1983, sf 378.
49. Aktaran Roy Medvedev **On Stalin and Stālinism** (Stalin ve Stālincilik), Oxford, 1979, sf 76.
50. Boris Pasternak, **Dr. Zhivago** (Dr. Jivago), İngilizceye çeviren Max Hayward ve Manya Harari, Londra 1958, sf 453.
51. John Erickson, **The Road to Berlin** (Berlin'e giden Yol), Londra 1983, sf x
52. Petro Grigorenko, **Memoirs**, (Anılar), İngilizceye çeviren Thomas Whitney, Londra 1983, 211-212. sayfalar.
53. Semyon Lipkin, 'The Story of Visily Grossman's Novel' (Visily Grossman'ın romanının öyküsü), **Moscow News**, 18 Ekim 1987.
54. Sunday Telegraph, magazin eki, 'My Country Right or Wrong' (Ülkem Haklı mı Haksız mı), Eylül 1987.
55. Basil Biddell Hart, **History of the Second World War** (İkinci Dünya Savaşının Tarihi), Londra 1970, sf 141.
56. Paolo Spriano, **Stalin and the European Communists** (Stalin ve Avrupa Komünistleri), İngilizceye çeviren Jon Rothschild Londra 1985, sf 79.
57. Mary Frankland, **The Sixt Continent** (Altıncı Kıta), Londra 1987, sf 156.
58. Martin Walker, **Guardian**, 16 Ekim 1987.
59. SBKP: Belgeler ve Analizler, Novosti Haber Ajansı, 9 Temmuz 1987, sf 18.
60. **Moscow News**, 3 Mayıs 1987.
61. **Moscow News**, 5 Temmuz 1987.
62. Zhores Medvedev, **Gorbachev** (Gorbaçov), aynı yerde, sf. 6.
63. Dusko Doder, **Shadows and Whispers** (Gölgeler ve Işıklar), Londra 1987, sf 246.
64. Pohdan Nahaylo, **The Spectator**, 19 Eylül 1987.
65. Mikail Gorbaçov, **Selected Speeches and Articles** (Seçme Nutuklar ve Makaleler), 2. baskı, Moskova 1987, sf 437.

66. Rudolf Bahro, **From Red to Green** (Kızıldan Yeşile), İngilizceye çeviren Gus Fagan ve Richard Hurst, Londra 1984, sf 39.
67. Jorge Semprun, **The Autobiography of Federico Sanchez** (Federico Sanchez'in Otobiyografisi), İngilizceye çeviren Helen Lane, Brighton 1979 (**Communism in Spain in the Franco Era**/İspanya'da Franko Döneminde Komünizm/İlk yayınlandığındaki başlığı buydu) sf 105.
68. **age**, 110 ve 215. sayfalar.
69. **Marxism Today**, şubat 1987, sf 15.
70. **New Socialist**, Aralık 1985.
71. **END Journal**, yaz 1987, 11-12. sayfalar.
72. Antonio Gramsci, **Selections from the Prison Notebooks** (Hapishane Defterlerinden Seçmeler), İngilizceye çeviren Quintin Moore ve Geoffrey Nowell-Smith, Londra 1971, sf 238. Gramsci'nin karmaşık argümanının yararlı bir tartışması, Perry Anderson'un 'The Antinomies of Antonio Gramsci' (Antonio Gramsci'nin Çelişmeleri) **New Left Review** 100, Kasım 1976'da var.
73. Archie Brown, 'Soviet Political Culture through Soviet Eyes' (Sovyet Gözüyle Sovyet Siyasi Kültürü), derleyen Archie Brown, **Political Culture and Communist Studies**, (Siyasi Kültür ve Komünist Çalışmalar), Londra 1984, 100-110. sayfalar. Verilerine getirdiğim yorumdan Brown'ın sorumlu tutulması gerekmez.
74. **New Socialist**, Mayıs 1985, sf 23.
75. **Encounter**, Eylül-Ekim 1987, 62-64. sayfalar.
76. **Newsweek** 7 Eylül 1987.
77. Zhores Medvedev, **Gorbachev** (Gorbaçov), aktaran, sf 169.
78. Yegor Ligaçev, **Activating the Human factor-The Main Source of Acceleration** (İnsan faktörünün harekete geçirilmesi - Hızın Başlıca Kaynağı), Novosti Haber Ajansı, Moskova 1987, sf 29.
79. Aleksander Yakovlev, **Modern Socialism Must First and Foremost Know Itself** (Çağdaş Sosyalizm Herşeyden Önce Kendini Bilmeli), Novosti Haber Ajansı, Moskova 1987, 30-31. sayfalar.
80. Yegor Ligaçev, **age**, sf 12.
81. Aktaran **Newsweek**, 25 Mayıs 1987.
82. **Literaturnaya Gazeta**, 6 Mart 1958, aktaran Roy Medvedev, **On Socialist Democracy** (Sosyalist Demokrasi Üstüne), İngilizceye çeviren Ellen de Kadt, New York 1975, sf 166.
83. Martin Walker, **The Guardian** 14 Temmuz 1987.
84. **Soviet Weekly**'nin İngilizce baskısından, 17 Ekim 1987.
85. 'The Russian Complex-the Eidelmann-Astafiev Correspondence'

- (Rus Karmaşası-Eidemann-Astafiev Yazışmaları), **Detente** sayı 8, kış 1987, 5-7. sayfalar.
86. Alexander Yanov, **The Russian Challenge** (Rus Tehdidi), Oxford 1987.
87. Dusko Doder, aktaran, 126 ve 134. sayfalar.
88. Julian Semyonov, aktaran, sf 218.
89. Özel haberleşme.
90. Batıda ilk kez **Guardian**'da yayınlandı.
91. **Moscow News** sayı 37, 13 Eylül 1987.
92. Aleksander Yakovlev, **Modern Socialism Must and Foremost Know Itself** (Çağdaş Sosyalizm önce kendini bilmeli), aktaran, sf 23.
93. **Times**, 2 Kasım 1987.
94. Merkezi Haberalma Örgütü, ABD Kongresi Birleşik Ekonomi Komitesi Milli Güvenlik Ekonomisi Alt Komitesine Rapor, Washington D.C., 14 Eylül 1987, sf 21.
95. Aleksander Yakovlev, **On the Edge of an Abyss** (Cehennemnin Kıyısında) İngilizceye çevirisi yok, Moskova 1985, 46, 75, 97 ve 318. sayfalar.
96. Fraser Harbutt, **The Iron Curtain, Churchill, America and the Origins of the Cold War** (Demirperde: Churchill, Amerika ve Soğuk Savaşın Kökenleri), New York 1986, sf 283.
97. Artemy Troitsky, **Back in the USSR** (SSCB'de Gerigidiş), Londra 1987, sf 4.
98. Artemy Troitski, **age**, sf. 14.
99. Artemy Troitski, **age**, sf 56.
100. Dimitri Ligaçev, **The 21st century Must Be an Age of Humanism** (21. yy Hümanizm çağı olmalı), Novosti Haber Ajansı broşürü, 1987, sf 24.
101. Charlie Gillett, **The Sound of the City** (Kentin Sesi), Londra 1971, sf 291.
102. David Widgery, **Beating Time**, Londra 1986, sf 116.
103. **New Times**, 28 Eylül 1987.
104. Aktaran, sf 53.
105. **Independent**, 16 Eylül 1987.
106. Geoffrey Hosking, 9 Ekim 1987.
107. 'The War and Russian Social Democracy' (1914) (Savaş ve Rus Sosyal Demokrasisi)'nden, **Bütün Eserleri**, cilt 21, 28-29. sayfalar.
108. **Age**, sf 28, ve **Imperialism, the Highest Stage of Capitalism**

- (Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması), Yeni Önsöz (1920), Bütün Eserleri, cilt 22, sf 194.
109. 'War and Russian Social Democracy' (Savaş ve Rus Sosyal Demokrasisi) aynı yerde, sf 33.
110. Paul Kennedy, **The Realities Behind Diplomacy** (Diplomasinin ardındaki Gerçekler), Londra 1981, sf 145.
111. 'Socialism and War' (Sosyalizm ve Savaş), Bütün Eserleri, cilt 21, sf 301.
112. William Langer, **An Encyclopedia of World History** (Dünya Tarihi Ansiklopedisi), Londra 1972, sf 976.
113. Ronald Clark, **The Life of Bertrand Russell**, (Bertrand Russell'ın Hayatı), Londra 1975, sf 246.
114. Alexander Soljenitsin, **August 1914** (Ağustos 1914), İngilizceye çeviren Michael Glenny, Londra 1971, sf 375.
115. Kısa ders notları, Moskova 1945, s. 314.
116. Isaac Deutscher, **Stalin**, Oxford 1949, sf 129.
117. Bkz, 'Churchillism' (Churchillcilik), Anthony Barnett'ın **Iron Britannia** (Demir Britanya)'nın 2. bölümü Londra 1982.
118. 'A Modest Contribution to the Rites and Ceremonies of the Tenth Anniversary' (Onuncu Yıldönümünün Ritlerine ve Törenlerine Mütevazi Bir Katkı), **New Left Review**, Mayıs-Temmuz 1979.
119. Karşıtlık Lawrence ve Jeanne Stone'dan geliyor, **An Open Elite? England 1540-1880**, Oxford, 1984, sf 32.
120. Jonathan Steele, **Guardian**, 12 Eylül 1987.
121. Bu konuda **Guardian** için kısa bir makale yazmıştım, 'How Mrs Thatcher hijacked the thrusting class of '68' (Bayan Thatcher 68'in lokomotif sınıfını nasıl rehin aldı), 14 Nisan 1987.
122. Victor Serge, **From Lenin to Stalin** (Lenin'den Stalin'e), İngilizceye çeviren Ralph Manneheim, New York, 1973, sf 9.
123. Vaclav Havel ve diğerleri, **The Power of Powerless** (Güçsüzlüğün İktidarı), Londra 1985, 23-96. sayfalar.
124. Alexander Rabinoviç, **The Bolsheviks Come to Power** (Bolşeviklerin İktidara Gelişi), Londra 1979.
125. Ne Yapmalı?'dan; V.I. Lenin, **Collected Works**, Cilt 5, Moskova 1961, s. 369, 412-3, 514.
126. **Devlet ve Devrim**'den; V.I. Lenin, **Collected Works**, cilt 25, Moskova 1964, s. 462, 463, 473, 474, 476.
127. Alec Nove, **Political Economy and Soviet Socialism** (Politik Eko-

- nomi ve Sovyet Sosyalizmi), s. 7; ve Tony Polan, **Lenin and the End of Politics** (Lenin ve Siyasetin Sonu), Londra 1984, s. 175.
128. Hannah Arendt, «Truth and Politics (Hakikat ve Siyaset)» **Between Past and Future** (Geçmişle Gelecek Arasında), New York 1968, s. 227, 258, 260.
129. T.H. Rigby, **Lenin's Government** (Lenin'in Hükümeti), Cambridge 1979, s. 227.
130. Isaac Deutscher (ve David King), **The Great Purges** (Büyük Tasfiyeler), Oxford 1984, s. 30.
131. Judith Herrin, **The Formation of Christendom** (Hristiyanlığın Doğuşu), Princeton 1987; özellikle 8. Bölüm. Başka bir çok konuyla ilgili düşüncelerimin de oluşmasına katkıda bulundu.
132. Boris Pasternak, **Dr. Jivago**, s. 391-2.
133. Joseph Brodsky, **Less than one** (Birden Az), Londra 1987, s. 363
134. Harold Evans, **Good Times, Bad Times**, (İyi Zamanlar, Kötü Zamanlar), Londra 1983, s. 404.
135. Artemy Ttoitsky, **a.g.e.**, s. 97.
136. **Pravda**, Ayılın İngilizce Özet, Temmuz 1987, s. 26.
137. 1956 Britanya'sı hakkında Tony Crosland «'Bu hala kapitalizm mi?' sorusuna 'Hayır' diye cevap verirdim» diye yazmıştı. **The Future of Socialism** (Sosyalizmin Geleceği), Londra 1956, s. 76.
138. W. H. Auden, **September 1**, 1939.
139. **Shadows and Whispers** (Gölgeler ve Fısıltılar).
140. Hedrick Smith, **Shadows and Whispers** (Gölgeler ve Fısıltılar).
141. Bütün alıntılar **Time**'in 26 Ekim 1976 sayısından.
142. George Urban'la konuşmasından; **Encounter**, Kasım, 1987; vurgular benim.
143. Zdenek Mlynar, «Political Rerform at the Crossroads (Politik reformlar yolağında)» **END Papers**, No. 15, Bahar 1987, s. 51-53.

Sovyetler'de Özgürlük

ANTHONY BARNETT

Uzun yıllar New Left Review'un yayın yönetmenliğini yapmış olan Anthony Barnett, İngiltere'de Yeni Sol'un oluşumuna katkıda bulunmuş sayılı yazarlardan biridir. 1968'i izleyen olaylı yıllarda aktif rol almış, çeşitli dergi faaliyetlerine katılmıştır. New Left Review'dan ayrıldıktan sonra faaliyetlerini serbest yazar olarak sürdüren Barnett, halen New Statesman'ın yayın yönetmen yardımcısıdır. **Sovyetler'de Özgürlük** yazarın 1987'de yaptığı Rusya gezisinin izlenimleridir.